

**Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Филозофски факултет - Скопје
Институт за дефектологија**

**КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА НА
СТРУКТУРАТА НА АМЕРИКАНСКИОТ И
МАКЕДОНСКИОТ ЗНАКОВЕН ЈАЗИК**

-ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА-

Кандидат:

м-р Александра Каровска Ристовска

Ментор:

Проф. д-р Зора Јачова

СКОПЈЕ, 2014 година

Ментор:

Проф. д-р Зора Јачова, редовен професор на Институтот за дефектологија при Филозофскиот факултет во Скопје.

Членови на комисијата:

1. Проф. д-р Јасмина Ковачевиќ, редовен професор на Факултетот за специјална едукација и рехабилитација во Белград;
2. Проф. д-р Људмил Спасов, редовен професор на катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици при Филолошкиот факултет во Скопје;
3. Проф. д-р Горан Ајдински, редовен професор на Институтот за дефектологија при Филозофскиот факултет во Скопје
4. Проф. д-р Даниела Димитрова-Радојичиќ, редовен професор на Институтот за дефектологија при Филозофскиот факултет во Скопје.

Дата на одбрана на докторската дисертација: _____

Να μΘ/Θτ γλυσση α\ηΡεταν

Предговор

Оваа докторска дисертација е еден од чекорите кои го трасираат патот кон стандардизација на македонскиот знаковен јазик и е прилог кон корпусот на знаења за знаковните јазици, воопшто. Пред сè, би сакала да им се заблагодарам на моите родители, Стојан и Весна, на мојот сопруг Филип и мојот син Петар за нивната несебична љубов, верба и поддршка во моето чекорење кон здобивање на докторска диплома. Ним им ја посветувам оваа теза.

Со големо задоволство би сакала да и се заблагодарам на мојата менторка, проф. д-р Зора Јачова, чие континуирано менторство и продлабочен пристап кон проблемот на истражување придонесоа кон теоретско и методолошко обликување на овој труд. Непроценливите сугестии и совети од менторот, проф. Јачова, се инхерентно поврзани со извлечените заклучоци кои се краен продукт од оваа дисертација.

Секако, би сакала да им се заблагодарам и на другите членови на комисијата: проф. д-р Јасмина Ковачевиќ, проф. д-р Људмил Спасов, проф. д-р Горан Ајдински и проф. д-р Даниела Димитрова-Радојичиќ, кои дадоа голем придонес, од различни аспекти, во финализирањето на овој труд.

На крајот, би сакала да им се заблагодарам на Заводот за деца и младинци со оштетен слух „Кочо Рацин“ - Битола, ДУЦОР „Партение Зографски“, како и на Националниот сојуз на глуви и наглуви на Република Македонија, кои преку обезбедување на репрезентативни испитаници, несебично излегоа во пресрет на реализација на теренскиот дел од истражувањето во рамките на оваа докторска дисертација.

РЕЗИМЕ

Македонскиот знаковен јазик е природен јазик, со кој се служи заедницата на глуви лица на Република Македонија. Оваа докторска дисертација беше насочена кон анализа на одликите на македонскиот знаковен јазик, пред сè од аспект на фонологијата, морфологијата и синтаксата како и компарација на македонскиот и американскиот знаковен јазик во сите овие области. Вилијам Стоуки во 1960-тите години, е првиот кој почнал со истражување на американскиот знаковен јазик. Тој ја поставил основата на лингвистичките истражувања на знаковните јазици. Анализата на знаците од македонскиот знаковен јазик е направена според параметрите на Стоуки: локација, облик на рака и движење.

Лексикостатистичката анализа покажа дека МЗЈ и АСЈ припаѓаат на различна јазична фамилија. И покрај тоа, тие споделуваат некои иконични знаци, чие присуство може да се должи на феноменот на лексичко позајмување. Фонолошки, во АСЈ и МЗЈ, доколку настане промена во една од категориите според Стоуки, се менува значењето на зборот. Немануелните сигнали кои во знаковните јазици имаат својство на граматички маркери, се идентични во АСЈ и МЗЈ. Во АСЈ и МЗЈ идентично е продуцирањето на знаците-сложенки како и начинот на продуцирање на множински форми. Согласувањето на глаголи се изведува на идентичен начин во АСЈ и МЗЈ. Истражувањето покажа дека најчестиот редослед на зборови во АСЈ и МЗЈ е SVO распоредот (subject-verb-object), додека поретко се сретнуваат SOV распоредот и OVS распоредот. Прашалните реченици и негативните реченици се изведуваат идентично во АСЈ и МЗЈ.

За да се стандардизира МЗЈ потребно е да се поминат 4 фази: селекција, кодификација, елаборација и дисеминација. Потребно е промовирање на МЗЈ преку масовните медиуми, дополнување и изменување на Законот за употреба на знаковниот јазик, зголемување на бројот на лиценцирани толкувачи, зголемување на бројката на диференцирани речници, издавање на прирачници, спроведување на компаративни лингвистички студии како и вклучување на глувите лица во процесот на донесување на одлуки.

ABSTRACT

Macedonian Sign Language is a natural language, used by the community of Deaf in Republic of Macedonia. This doctoral paper aimed towards the analyses of the characteristics of the Macedonian Sign Language: its phonology, morphology and syntax as well as towards the comparison of the Macedonian and the American Sign Language. William Stokoe, was the first one, in the 1960's, who started the research of the American Sign Language. He set the base of linguistic research in sign languages. The analysis of the signs in the Macedonian Sign Language was made according the Stokoe parameters: location, hand shape and movement.

Lexicostatistics showed that MSL and ASL belong to a different language family. Beside this fact, they share some iconic signs, whose presence can be attributed to the phenomena of lexical borrowings. Phonologically, in ASL and MSL, if we make a change of one of Stokoe's categories, the meaning of the word changes as well. Non-manual signs which in sign languages are grammatical markers are identical in ASL and MSL. The production of compounds and the production of plural forms is identical in both sign languages. The inflection of verbs is also identical. The research showed that the most common order of words in ASL and MSL is the SVO order (subject-verb-object), while the SOV and OVS order can seldom be met. Question and negation sentences are produced identically in ASL and MSL.

In order for the Macedonian Sign Language to be standardized, 4 phases must be passed: selection, codification, elaboration and dissemination. It is necessary to promote MSL thru mass media; to change the law for use of sign languages; increase the number of licensed sign language interpreters; increase of the number of differentiated vocabularies; publication of manuals; implementation of comparative linguistic studies as well as involvement of the deaf persons in the decision making process.

Содржина:

ВОВЕД	9
I ТЕОРЕТСКИ ПРИСТАП КОН ПРОБЛЕМОТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО	11
1. ЗНАКОВЕН ЈАЗИК И КАРАКТЕРИСТИКИ НА ГЕСТОТ	11
2. ГОВОР, КОМУНИКАЦИЈА И ЈАЗИК	18
3. НЕВРОБИОЛОШКИ ОСНОВИ НА ЗНАКОВНИОТ ЈАЗИК	26
4. ПСИХОЛОШКА ОСНОВА НА ЗНАЦИТЕ ВО ЗНАКОВНИТЕ ЈАЗИЦИ	32
5. АМЕРИКАНСКИ ЗНАКОВЕН ЈАЗИК	42
5.1 ИСТОРИСКИ ПРИКАЗ НА АМЕРИКАНСКИОТ ЗНАКОВЕН ЈАЗИК (АСЛ).....	42
5.2 РАЗВОЈ НА ЛИНГВИСТИКАТА НА ЗНАКОВНИТЕ ЈАЗИЦИ.....	45
5.3 СИНТАКСА.....	47
5.3.1 <i>Време во АСЛ</i>	52
5.3.2 <i>АСЛ прашања</i>	55
5.3.3 <i>Негација во АСЛ</i>	59
5.4 МОРФОЛОГИЈА.....	61
5.4.1 <i>Сложенки</i>	62
5.4.2 <i>Нумеричка инкорпорација</i>	65
5.4.3 <i>Редупликација</i>	68
5.4.4 <i>Деривација и инфлекција</i>	70
5.4.5 <i>Именки-деривати од глаголи во АСЛ</i>	72
5.4.6 <i>Заменки во АСЛ</i>	73
5.4.7 <i>Глаголи и нивно согласување во АСЛ</i>	77
5.5 ФОНОЛОГИЈА НА АСЛ.....	82
5.5.1 <i>Параметри на знаците</i>	84
5.5.2 <i>Локација според категориите на Стоуки</i>	90
5.5.3 <i>Сегментирање на знаците</i>	93
5.5.4 <i>Системи на пишување</i>	94
5.6 ИКОНИЧНОСТ И МЕТАФОРА ВО АСЛ.....	102
6. ГРАМАТИКА НА СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК	118
6.1 СИНТАКСА.....	118
6.1.1 <i>Прирок</i>	119
6.1.2 <i>Подмет</i>	120
6.1.3 <i>Предмет</i>	120
6.1.4 <i>Елиптична реченица</i>	122
6.1.5 <i>Прашални реченици</i>	123
6.1.6 <i>Негација</i>	123
6.2 МОРФОЛОГИЈА.....	124
6.2.1 <i>Именки</i>	125
6.2.2 <i>Придавки</i>	126
6.2.3 <i>Броеви</i>	127
6.2.4 <i>Прилози</i>	128
6.2.5 <i>Заменки</i>	128
6.2.6 <i>Глаголи</i>	131
6.2.7 <i>Препозиции</i>	133
6.2.8 <i>Конјункции</i>	133
6.3 ФОНОЛОГИЈА.....	134
6.3.1 <i>Вокали и консонанти во говорните јазици</i>	136
6.3.2 <i>Консонанти и вокали во знаковните јазици</i>	137

6.3.3	Фонолошки системи	139
6.3.4	Слог	143
7.	УПОТРЕБА НА ЗНАКОВНИОТ ЈАЗИК ВО МАКЕДОНИЈА.....	148
7.1	МАКЕДОНСКИ РЕЧНИК ЗА ЗНАКОВЕН ЈАЗИК.....	149
8.	ДАКТИЛОЛОШКА АЗБУКА ВО АСЛ И МЗЈ.....	153
9.	ЗАКОНСКА ЛЕГИСЛАТИВА ВО ОБЛАСТА НА ЗНАКОВНИТЕ ЈАЗИЦИ ВО САД И РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА.....	156
10.	ЕДУКАТИВНИ ОПЦИИ ЗА УЧЕНИЦИ СО ОШТЕТЕН СЛУХ	165
10.1	ВЕРБАЛНИ ИЛИ ОРАЛНИ МЕТОДИ НА АРТИКУЛАЦИЈА.....	167
10.1.1	Аналитички метод	171
10.1.2	Слоговно-аналитички метод.....	171
10.1.3	Синтетички метод.....	172
10.1.4	Слоговно синтетичка метод.....	172
10.1.5	Фономимички метод.....	172
10.1.6	Аналитичко-синтетички метод	173
10.1.7	Глобален метод.....	173
10.2	НЕВЕРБАЛНИ ИЛИ НЕОРАЛНИ НАСТАВНИ МЕТОДИ	174
10.2.1	Знаковен метод.....	174
10.2.2	Дактилолошки метод.....	177
10.2.3	Метод на пишување	178
10.3	КОМБИНИРАНИ МЕТОДИ	178
10.3.1	Рочестеров метод.....	178
10.3.2	Форхамеров метод	179
10.3.3	Cued-speech метод.....	180
10.3.4	Симултан метод.....	181
10.3.5	Метод на тотална комуникација	181
11.	РЕЛЕВАНТНИ ИСТРАЖУВАЊА	186
II	МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕ	200
III	ДИСКУСИЈА НА РЕЗУЛТАТИ.....	210
IV	ВЕРИФИКАЦИЈА НА ХИПОТЕЗИ	259
V	ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ.....	276
VI	ЛИТЕРАТУРА.....	287
VII	ПРИЛОЗИ	315

ВОВЕД

Знаковните јазици се природни јазици на глувите лица. Тие се продуцираат во визуелно-спацијалниот модалитет со употреба на рацете, торзото, очите, лицето и главата како артикулатори, а се перципираат визуелно (Permiss, 2007, стр. 1). Знаковниот јазик не е интернационална форма на комуникација (Woll et all, 2004, p. 8) - повеќето земји имаат сопствен знаковен јазик или споделуваат некој знаковен јазик со различен дијалект.

Знаковниот јазик не е претставен само со азбука со која треба да се дактилира секоја буква од зборот, којшто треба да биде пренесен во комуникацијата. Знаковниот јазик е комплетен јазик, каде што одреден знак го репрезентира соодветниот збор од говорниот јазик. Во одредени случаи потребно е зборот да се спелува бидејќи нема соодветен знак за него. Учењето на азбуката на знаковниот јазик претставува одличен вовед во учењето на знаковниот јазик.

Граматаката на секој знаковен јазик се разликува од граматаката на пишаниот говорен јазик кој е карактеристичен за тоа подрачје. Секако, знаковниот јазик не се состои само од знаци. За да може едно лице да воспостави ефективна комуникација потребно е да ги вклучи фацијалната експресија, движењето на телото, обликот на раката, позицијата на раката и движењата на раката и гестовите.

Секоја држава во светот има свој знаковен јазик со своја интерпретација. Во некои држави тој има добиено и статус и на национален јазик и се развива паралелно со говорниот јазик. Во голем број држави членки на САД, американскиот знаковен јазик се изучува како втор јазик, односно како странски јазик во основните, во средните училишта и на факултетите.

Помеѓу земјите од Европа постои голема разлика за тоа дали знаковниот јазик треба да биде признат како легален или официјален јазик. Некои земји својот национален знаковен јазик го имаат вклучено во државниот устав, додека пак други одлучиле да го вклучат во закони од понизок хиерархиски ранг како на пример: законите за образование, а трета група на земји сè уште легално не го признале својот национален знаковен јазик.

На 21.08.2009 година, Собранието на Република Македонија го усвои Законот за употреба на знаковниот јазик. Знаковниот јазик, во согласност со

овој закон, се признава како потполно природен начин на комуникација што е еднаков со говорната комуникација (Службен весник на РМ бр. 105/09, 2009, стр.1).

Најмногу истражуван знаковен јазик е американскиот знаковен јазик, иако истражувањата започнале во 1960-тите години од страна на Вилијам Стоуки. Модерните научни истражувања на знаковните јазици во однос на прашањето за потекло на јазиците, всушност се започнати со научните трудови на Гордон Хјуз, Вилијам Стоуки и еминентниот американски лингвист Чарлс Хокет (David F. Armstrong, 1999, p. 20). Стоуки е првиот лингвист кој го проучувал знаковниот јазик како целосно природен јазик со своја сопствена граматика и лингвистички принципи (Stokoe&Kusche1, 1979). Првата фаза во истражувањата на знаковните јазици, која се состоела во развивање на гледиштето дека знаците се дел од лингвистички систем, траела 10 години, од 1955 до 1965, кога бил објавен речникот на американскиот знаковен јазик (Stokoe, 1990, p.2). Неговиот пристап денес е прифатен како најсоодветен начин за проучувањето на знаковните јазици.

Фонолошкиот систем на Стоуки и системот на нотација може успешно да биде применет и на македонскиот знаковен јазик. Анализата на лингвистиката, синтаксата, морфологијата и фонологијата на македонскиот знаковен јазик со помош на воспоставените категории на William Stokoe, ќе покаже дека МЗЈ е природен јазик кој со своите карактеристики се разликува од говорниот јазик.

Оваа докторска дисертација е насочена кон компарација на американскиот и македонскиот знаковен јазик, со цел да се направи анализа на овие два природни јазици. Резултатите што ќе се добијат со компаративните анализи, ќе придонесат кон стандардизацијата на македонскиот знаковен јазик.

I ТЕОРЕТСКИ ПРИСТАП КОН ПРОБЛЕМОТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

1. *Знаковен јазик и карактеристики на гестот*

Јазикот претставува средство за размена на информации помеѓу индивидуите. Тој вклучува процес преку кој информацијата од едно лице се пренесува до друго лице. Јазикот е систем од конвенционални знаци. Со сите свои карактеристики - фонологија, морфологија, синтакса и слично - тој постои за да ја извршува својата суверена улога да пренесува мислење. Повеќето од знаковните системи имаат ограничен експресивен опсег.

Способноста да се пренесува значење е карактеристика на знаците. Секој знак мора да се манифестира на некој начин во искуството на лицето кое опсервира и најчесто има физичка заднина.

Фернанд де Сосир, еден од првите модерни лингвисти, верувал дека јазикот е систем од знаци. Тој го дефинирал лингвистичкиот знак како арбитарно спарување меѓу „означувачот“, одредена секвенца на звуци и „означеното“, концепт кој е означен од секвенцата на звуци (Aronoff&Fudeman, 2011, 109). Де Сосир сметал дека врската меѓу означувачот и означеното е арбитарна. Според Де Сосир, под арбитарност се подразбира дека актуелната форма на симболот не ја рефлектира формата на предметот или активноста која ја симболизира. Под иконичност се подразбира дека формата на симболот е ознака или слика на некој аспект на објектот или активноста која е симболизирана (Tomaszewski, 2006, стр. 29).

Според Tennant и Brown (1998, p. 9), знакот е гест или движење што пренесува некоја идеја. Секој знак се прави со специфична конфигурација на рацете или т.н. облик на раката, кој се поставува на различни локации на телото или блиску до телото на личноста која ги продуцира знаците. Ако се смени обликот на раката, движењето или локацијата, се менува и значењето на знакот. Знаците се основни семантички единици на знаковните јазици, исто како што зборовите се основни семантички единици на говорните јазици.

Добро е да се направи разлика меѓу природни знаци и конвенционални знаци. Значењето на природните знаци потекнува од некои физички настани

или феномени и нивната интерпретација бара познавање на природниот свет како и познавање од сите опсерватори. Конвенционалните знаци имаат значење коешто им е доделено од страна на луѓето и нивната интерпретација бара специјално учење и вештини. Овие знаци можат да бидат различни за различни корисници.

Во своите трудови Meir и Sandler (2007) често наведуваат дека група глуви лица од целиот свет може уште при првата средба да комуницира, односно да води разговор. Сличностите во вокабуларот не можат да го објаснат овој феномен. Говорните јазици се преклопуваат 25% во нивните вокабулари и не се заемно разбирливи. Но истражувањата покажуваат дека знаковните јазици имаат сличност во нивните граматички структури, како на пример: употребата на просторот за покажување на заменките е иста во сите досега проучени знаковни јазици. Речиси секој проучен знаковен јазик има систем за согласување на глаголите како АСЛ (Rathmann&Mathur, 2002, стр. 370). Сличности можат да се најдат и во фонолошката структура, како на пример: неможноста да се комбинираат различни форми на рацете во еден знак.

Секако дека не може да се тврди дека граматичките структури на сите јазици се идентични. Но одредени клучни граматички конструкции на различни знаковни јазици значително наликуваат едни на други.

Знаковните јазици структурно конституираат единствен лингвистички тип, иако тие не се ниту историски ниту географски поврзани. Ова може да се должи на физичкиот канал преку кој се артикулираат знаковните јазици, односно на фактот што тие пренесуваат визуелно-спацијални репрезентации. Друга причина може да биде релативно младата возраст на повеќето познати знаковни јазици. Најголемиот дел од знаковните јазици, проучени до денес, не се постари од 300 години. Младите јазици, без разлика дали се говорни или знаковни, споделуваат одредени карактеристики, како што е недостигот на морфолошка инфлекција при конструирањето на множина, минимална деривациона морфологија итн. (Meir&Sandler, 2007, стр. 263)

Во минатото знаковниот јазик бил дефиниран како гестовен јазик, односно јазик кој е составен од група гестови кои немаат повисоко апстрактно значење или некоја психолошка компонента. Сепак, ова објаснување нема логичко објаснување, бидејќи истражувањата на знаковните јазици во изминатите децении покажуваат дека гестот кај знаковниот јазик е само една од

јазичните компоненти. Имено, покрај гестот знаковниот јазик е надополнет со фацијални движења (движења на веѓите, устата), но и просторни движења со рацете. Ако ги разгледуваме знакот и гестот како дистинктивни категории, знакот секогаш се гледа во лингвистичка смисла. Иако според Lucas et all. (2004, p. 76), во знаковните јазици постои голема лингвистичка варијација која е високо систематизирана. Гестот, од друга страна, е надвор од јазикот - тој се разгледува во паралингвистичка смисла или како дел од тоа што го нарекуваме „невербална комуникација“ (Kendon, 2008, p. 348).

Според Woll (2002, стр. 291) присутноста на иконичност во знаковните јазици честопати доведува до грешни претпоставки. Честопати се мисли дека знаците можат да имаат само конкретни и визуелни значења и дека присутноста на иконичноста ги прави знаковните јазици универзални. Ниту едно од овие верувања не е точно (N.E.Collinge, 2005, pp. 404-405). Знаците за конкретните предмети како и за апстрактните идеи често немаат никаква иконична врска со нивните референти и дури кога некој знак има иконично потекло, постои специфичен начин на кој се репрезентира во одреден јазик. На пример: знакот за ДРВО во различни знаковни јазици се продуцира различно: во кинескиот знаковен јазик се продуцира со две раце кои ја моделираат формата на стеблото на дрвото; во данскиот знаковен јазик се продуцира со скицирање на контурите на обликот на дрвото; додека пак во македонскиот знаковен јазик се продуцира формата на дрвото, при што подлактицата го репрезентира стеблото а прстите гранките на дрвото; ваква идентична репродукција забележуваме и кај британскиот знаковен јазик. Според Grote и Linz (2003, p. 24), врската меѓу очигледната иконичност на многу знаци во сите знаковни јазици и нивниот статус како лингвистички знаци останува неразјаснета во многу голем дел. Посебно, во истражувањата на знаковните јазици, не е земена целосно предвид модерната семиотичка теорија, иако на ваков начин, можно е конечно да се надмине предрасудата дека знаковните јазици се примитивни комуникациони системи.

Според Corballis (2012) модерните знаковни јазици имаат строга миметична, односно иконична компонента, како што е, на пример италијанскиот знаковен јазик, каде што околу 50% од знаците изгледаат дека се иконични. Сепак, присутноста на иконичност се чини дека не влијае на

процесот на учење на знаците и нивната подреденост на редовните процеси на историски промени.

Психолингвистичките истражувања на АСЛ индицираат дека не постои врска меѓу иконичноста и присетувањето на знаците; напротив, присетувањето на знаци е во рамките на апстрактни формациски компоненти. Токму поради тоа, важно е да не се пренагласува посебноста на иконичноста во знаковните јазици.

Постоењето на икониčnost и метафоричност кај знаковните јазици може многу да ни каже за природата на јазикот. Многу долго време, доктрината за „арбитрарност на знакот“, која му се припишува на Де Сосир (1983 [1915]), држеше важно место во лингвистиката. Недостатокот на поврзаност меѓу формата на зборот и неговото значење се гледала како највисока сопственост на јазикот. Секое суштество може да го имитира лаењето на кучето и да го употреби тој звук со значење *куче*, но само луѓето ги одделиле овие звуци од непосредните, интуитивни асоцијации и создале структуриран систем на симболи од нив. Овие симболични форми не се повеќе ограничени од потребата физички да наликуваат на нивните референти.

Оваа филозофија укажува дека иконичните форми се лимитирани на имитации и нивното значење никогаш не може да биде софистицирано или апстрактно. Како што забележува Lidell (1990, pp. 176-178.), ова гледиште е сосема погрешно. За жал, интензивните предрасуди кон иконичните форми довеле до предрасуди кон знаковните јазици. Луѓето многу години ги дефинирале знаковните јазици како мимика, имитации а не како вистински јазици, само врз основа на нивните иконични аспекти.

Тауб (2004, pp.2-3) покажува дека сето ова е докажано како неvistинито, од страна на лингвисти како Стоуки. Таа тврди дека, всушност, дел од докажувањето дека американскиот знаковен јазик е вистински јазик е фокусирано на минимизирање на иконичноста. Ова докажување, иако е разбирливо, сепак е погрешно. Малата застапеност на иконичноста во говорните јазици не е доблест - тоа е едноставно последица на фактот дека поголемиот дел од појавите немаат карактеристичен звук за да може да се употребуваат како мотивирачка лингвистичка форма. Всушност, тридимензионалните просторни односи кои се толку важни за јазикот на многу начини, не можат да бидат иконично репрезентирани со еднодимензионалниот секвенцијален медиум на

звукот. Знаковните јазици, кои се креираат во просторот заедно со телото и се перцепираат визуелно, имаат неверојатен потенцијал за иконична експресија на широк распон на основни концептуални структури (на пример: форми, движења, локации, човечки акции) и овој потенцијал е целосно реализиран.

При комуникацијата на глувите луѓе меѓу себе и со оние кои слушаат постојат три основни аспекти на интеракција: гест, дактилен знак и писмо (Savickj, 1996, pp. 35-39). Гестот е условно договорен начин на комуникација со помош на рацете, проследен со мимика на лицето и телото и означува некој поим. Дактилниот знак или дактилема е арбитрирано утврдена положба на прстите од раката/рацете со која се означува одредена буква од азбуката; писмо-пишување е универзална постапка за разбирање кај образованите лица.

Знаците во знаковните јазици се формираат со една или две раце. Кога знак се формира само со користење на една рака, раката која се употребува од лицето кое ги продуцира знаците е детерминирана од неговата латерализација. Истото се однесува и за знаците кои се продуцираат со двете раце. Раката која се движи се нарекува *доминантна* рака, додека другата рака се нарекува *пасивна (недоминантна)* рака. Според Kegl (2002, p. 230) гестот не е јазик, но вообичаено коегзистира со јазикот кај една индивидуа. Разликите меѓу јазикот и гестот се претставени на следната табела (табела 1).

Знаковен јазик	Гестови
Сублексичка (фонолошка структура)	Холистичка форма
Лексичка структура (делови од говор)	Не припаѓаат на специфична форма на класи (именка, глагол, итн.)
Синтаксичка структура	Последователните гестови не формираат повисока хиерархиска структура
Стандарди на форма и заедница на корисница	Идиосинкретични без стандарди за форма
Успешно се препознава само од членовите на една заедница (малцинство)	Препознатливи за членовите од доминантната култура
Графиката на знаковните јазици треба да дозволува дискусија за специфични информации	Исказите се зависни од содржината и можни се повеќе интерпретации во зависно од контекстот

Табела 1. Разлики меѓу јазикот и гестот

Во литературата знаковниот јазик е дефиниран на различни начини. Некои автори во рамките на дефиницијата го вклучуваат само гестот. Според нив, знаковниот јазик претставува која било форма на комуникација при која се

употребуваат гестови за да се претстават некои зборови, идеи, што значи тој е дефиниран како официјален систем од гестови којшто е употребуван од страна на глувите. Поприфатливи се дефинициите во кои знаковниот јазик се дефинира како метод на комуникација кој употребува движење на рацете и останати движења, или пак систем од мануелни-фацијални и движење со другите делови од телото и служи за комуникација особено меѓу глувата популација (Webster's new world medical dictionary, 2012).

Во Cambridge Dictionaries (2011), знаковниот јазик е дефиниран како систем на движења на рацете и телото кои репрезентираат зборови, односно тоа се оние зборови што се употребуваат од страна на лицата кои не можат да слушаат или да зборуваат или движења кои луѓето ги прават кога зборуваат со други лица чијшто јазик не го познаваат. Според Berke (2008), знаковниот јазик претставува систем на комуникација на луѓето кои се глуви или наглуви и кои со помош на движењата на рацете, гестовите и фацијалната експресија ја пренесуваат граматичката структура и значењето. Marschark (2007, p. 67) наведува дека секој знаковен јазик се состои од голем вокабулар на арбитрарни знаци, заедно со сет од имплицитни правила, или граматика, која го определува формирањето на индивидуалните знаци и комбинацијата на знаци во фрази или реченици.

Основната разлика која ги раздвојува говорните и знаковните јазици е начинот на формирањето и перцепцијата на зборовите од јазиците. Имено, зборот кај говорните јазици се формира со помош на вокалниот тракт и се јавува како звук кој се прифаќа со помош на слушниот апарат. Значи кај говорните јазици, различните звуци преку кои се формираат зборовите и тоналитетот на гласот се најважни алатки кои се употребуваат за комуникација (Answers.com, 2012). Од друга страна, кај знаковните јазици улогата на збор ја има знакот. Знаците се прикажуваат со помош на дланките, рацете, телото, лицето, главата а се перципираат визуелно. Знаковниот јазик е базиран на идејата која укажува дека знаците се помошните алати со коишто глувите луѓе комуницираат и примаат информации. Според Swisher (1987) знаковните јазици се различни од говорните јазици поради ограничувањата и можностите што ги нуди визуелно-гестовниот модалитет. Сепак, тие остануваат фундаментално слични со говорните јазици на многу начини. Знаковните јазици како и говорните јазици

имаат синтаксички, морфолошки, семантички и фонолошки нивоа на анализа и тие се употребуваат со цел да се постигнат истите функции на комуникација.

Во говорните јазици зборовите имаат карактеристика на секвенци. Граматиката има влијание врз зборовниот редослед и комбинацијата на зборовите. Мозокот ги средува овие информации но не наеднаш, туку во вид на мали единици-фрази, параграфи и реченици. Ако единиците се долги, може да се изгуби значењето на информацијата поради ограниченоста на нашата меморија. Според Lucas (2004, p. 5) знаковните јазици си преземаат едни од други додека пак билингвалните корисници на знаковен јазик лесно преминуваат од еден на друг јазик. Lucas тврди дека нативниот говорник на знаковен јазик употребува редуцирана форма на знаковен јазик со ненативните корисници на знаковните јазици.

Кај знаците од сите знаковни јазици важат принципите за нивна конструкција исто како и кај говорните јазици (Liddell, 2003, pp. 2-3). Знаковните јазици имаат своја лексикографија и граматика, односно систем на правилници кои ја одредуваат нивната употреба. Знаците како и зборовите се составени од сублексички елементи, кои не се претставени преку согласки и самогласки туку со елементи како конфигурација со рацете, положба и движења. Структурата на знакот може да биде презентирана со помош на една или две раце, изведувајќи движења со определена положба. Знаците коишто се изведуваат со две раце имаат двоен или единечен артикулатор. При презентација на знаците постојат разлики во однос на тоа дали знакот се изведува со лева или со десна рака. Изведбата е слободен избор на изведувачот на знаците. Како дополнување на мануелната компонента знакот може да биде придружен и со симултана орална компонента. Оралната компонента не секогаш значи дека тоа е движење со устата кое потекнува од движењето на устата според говорниот јазик туку само дека се работи за движење со устата.

Основна задача на толкувачот на знаците е тој правилно да го идентификува знакот, односно да ја разбере насоката на движењето на рацете, поставеноста, формата, итн. Традиционалните речници кои ги толкуваат знаковните јазици се состојат од илустрација на знакот и еден или два збора коишто одговараат на значењето на илустрацијата. Речниците се подредени по азбучен ред или пак според поединечни субјекти, како на пример: храна, зборови за количина, броеви, итн.

2. **Говор, комуникација и јазик**

- Говор

Психолошките аспекти на говорот и комуникацијата се однесуваат на нивната поврзаност со сознајниот и социо-емоционалниот развој на лицата со општетен слух. Развојот на говорот и јазикот е тесно поврзан со когнитивниот развој и има значајна улога во социјалниот и емоционалниот развој на личноста.

Процесот на учење кој се одвива во услови на оштетување на аудитивниот импут е од големо значење за психологијата на глувите и нивната рехабилитација.

Говорот има повеќеструктурна функција која е поврзана со различни аспекти на когнитивното функционирање. Говорот служи за соопштување на мисли, емоции, претстави. Тој исто така служи за стекнување на знаења, задоволување на потребите за социјализирање, поврзување со другите луѓе и за развој на емоциите и сопствената афирмација.

Говорот претставува средство за пренесување на информации и претставува индивидуален чин. Тој може да биде устен, писмен и гестовен. Според Studert-Kennedy (1981, p.3) говорниот сигнал е примарниот носител на јазикот.

Според Klatt (1981p.11) секој од нас има ментален лексикон кој содржи илјадници морфеми и десетици илјади зборови. Менталниот лексикон, кој се употребува за говорење, ги репрезентира зборовите како секвенци на фонеме (а не како слогови или дистинктивни единици).

Според Никола Рот (2010, стр. 75-76) за човекот е карактеристична вербалната комуникација, меѓутоа ниту кај луѓето комуникацијата не е само вербална. Покрај вербалните симболи, луѓето користат и невербални знаци за комуникација како што е нагласување на поединечни гласови при говорот, паузите и ритмот на говорот и разни придружни гласови при изговарањето на зборовите. Многу чести невербални знаци за комуникација се сметаат и промена на изразот на лицето и други движења, телесниот допир и разликите во растојанието при разговор со другото лице, насочување и задржување на погледот.

Разните невербални облици на однесување не се само неизбежни придружници на говорот туку знаци кои другите лица ги регистрираат и кои нешто им кажуваат за лицето кое говори како и за предметот за дискусија; тоа се невербални знаци за комуникација.

Според Радоман (1996, стр. 131) основна последица на конгениталната глувост не е недостатокот на слушање туку недостатокот на говор. Глувите деца имаат тешкотии во соопштувањето на своите основни потреби, мисли, чувства додека пак нивните родители, наставници и пријатели имаат тешкотии во комуникацијата со нив. Глувото дете е соочено со еден од најтешките проблеми, учење на јазик и говор во услови каде што аудитивниот канал не може да се употреби или може ограничено да се користи.

- Комуникација

Важно прашање во студиите на јазикот како независен објект е определувањето на функцијата на јазикот. Јазикот, всушност е инструмент или алатка на комуникацијата. Размената на знаци меѓу говорникот и слушателот укажува на аналогија со употребата на инструмент. Ова е повеќе поврзано со употреба на јазикот отколку со јазикот како систем. Употребата на јазикот или ситуацијата на говорење, или процесот на комуникација меѓу говорникот и слушателот - тоа е актуализација на јазикот како систем (Shaumyan, 2006, p. 36).

Некои од невербалните знаци се сигнали, а некои симболи. Тие можат да бидат и носители на значење, средство преку кое на другите лица им се упатува порака со одредена содржина - односно може да служат како симболи за комуницирање.

Без користењето на невербални знаци, комуникацијата меѓу луѓето би била многу посиромашна.

Комуникација во психолошка смисла значи општење меѓу луѓето. Тоа е еден вид на меѓусебно дејствување во кое се пренесува некоја информација. Информацијата, пак, се пренесува со знаци (Бојковска и други, 1998, стр. 15-18). Човековата комуникација најефикасно и најпрецизно се одвива по вербален пат, но може да се одвива и гестовно со употреба на знаковниот јазик.

Комуникацијата опфаќа пренесување на информација која може да биде вербална (писмена и усна) и знаковна (гестовен јазик, дактилологија).

Врз основа на неколку критериуми се разликуваат повеќе видови комуникација:

1. Поделба на знаците на сигнали и симболи претставува еден од основните критериуми за разликување на видовите комуникација. Според овој критериум се разликуваат **сигнална и симболичка комуникација**.

2. Во зависност од тоа дали се употребува говорот, при општењето се разликува **вербална** (зборовна) и **невербална комуникација**. Наспроти вербалната комуникација, која се карактеризира со употреба на човековиот јазик, стои невербалната комуникација која ги опфаќа гестовите, мимиката, пространствениот распоред на тие што општат, како и интонацијата, паузите и слично.

3. Врз основа на тоа дали се употребуваат гласови во комуникацијата, се разликува **гласовна и негласовна комуникација**. Во рамките на гласовната комуникација го вклучуваме општењето на луѓето со употреба на гласови, но и општењето на животните. Во рамките на негласовната комуникација го вклучуваме општењето со мимика и со гестови, како и со положбата на телото.

4. Врз основа на тоа дали се пренесува информацијата преку некое техничко средство, разликуваме **посредна и непосредна комуникација**. Обично се вели дека е непосредна онаа комуникација при која не користиме технички средства, а во посредната користиме: телефон, телеграф и средства за масовно општење (печат, радио, телевизија).

5. Во зависност од тоа дали може примачот на информацијата да реагира или да одговори, разликуваме **еднонасочна и заемна комуникација**. Примери на еднонасочна комуникација се: писмо без одговор, општење преку средствата за информација (освен кај т.н. контактни емисии) и слично.

6. Во зависност од бројот на учесниците во комуникацијата разликуваме: **интерперсонална** (меѓу лица) и **интраперсонална** (лицето комуницира само со себе) **комуникација**. Интерперсоналната е вистинска комуникација затоа што подразбира постоење на најмалку две единки што си пренесуваат информација. При интраперсоналната комуникација лицето ги пренесува пораките на самото себе. Функцијата на оваа комуникација е остварување на самоконтрола и насочување на однесувањето.

Компјутерската комуникација претставува едно ново поле во кое можат да се вклучат лица со оштетен слух и може да се користи како образовно средство за учење и развој на когнитивните функции на децата со оштетен слух.

- Јазик

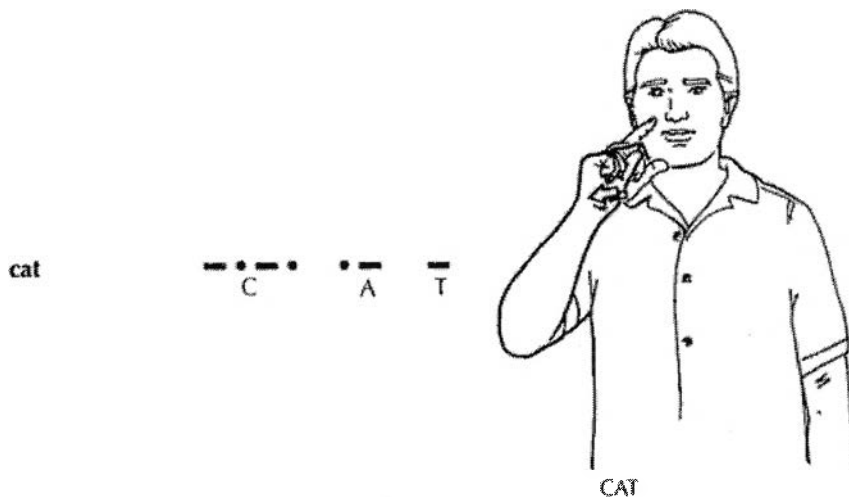
Според Radford и други (2009, p.1) јазикот е когнитивен систем кој е дел од менталната или психолошката структура на секое битие. Научната студија за јазиците се нарекува лингвистика (Lyons, 1995, p.11; Widdowson, 2003, p.3). Лингвистиката како наука е насочена кон откривање и опишување на правилата кои го регулираат системот на комуникација наречен јазик. Јазикот е систем на комуникација кој се базира на правила. Систем на комуникација е систем со кој луѓето комуницираат меѓу себе. Кога системот се базира на правила кои корисниците ги знаат и ги следат, системот се нарекува систем регулиран од правила. Без овие правила луѓето не би имале систем за комуницирање, со што комуникацијата би станала невозможна. Јазикот споделува некои заеднички карактеристики со другите системи за комуникација, но исто така се разликува од нив. Всушност, јазикот е систем на конвенционални симболи споделени од една заедница на корисници (Perniss и други, 2006, стр. 4).

Кога лингвистите зборуваат за правила, тие не мислат на правилата од граматичките книги. Лингвистите се обидуваат да формулираат дескриптивни правила кога го анализираат јазикот, правила кои го опишуваат конкретниот јазик на група говорници, а не некој хипотетички јазик кои говорниците треба да го користат (Актајан, 2001, p. 7). Лингвистите можат да анализираат многу аспекти на јазиците, но постојат некои основни карактеристики заеднички за сите јазици, без разлика дали се знаковни или говорни.

Кога постои познавање на некој јазик, говорниците можат да зборуваат и да разбираат што зборуваат другите говорници кои го познаваат тој јазик (Fromkin et all. 2010, p. 4). Но јазикот е многу повеќе од говор. Глувите луѓе ги продуцираат и ги разбираат знаковните јазици исто како и лицата кои слушаат. Јазиците на заедниците на глуви лица во целиот свет се еквивалентни на говорните јазици, а единствената разлика е во модалитетот на експресијата.

Заеднички карактеристики на јазикот и другите системи за комуникација

- Јазикот е составен од симболи. Јазикот, како и другите системи за комуникација, е составен од симболи кои се употребувани од корисниците со цел да се продуцира некое значење. Разните видови на симболични системи постојат со цел да ја олеснат лингвистичката комуникација. Комбинациите на точки и црти во Морзевата азбука, на пример, се симболи за букви во англискиот јазик (Lucas et all, 2003, p. 4). Англискиот јазик има систем на пишување кој користи симболи со цел да репрезентира звуци или комбинација на звуци. На пример графемата „а“ е симбол за еден глас во англискиот збор „cat (мачка)“, а комбинацијата на пишаните букви е симбол за ентитет во реалниот свет. АСЛ знакот за „мачка“ исто така е лингвистички симбол (Valli&Lucas, 2000, p.3)

Слика 1. Симболичка репрезентација на поимот „cat (мачка)“

Во македонскиот јазик системот за пишување користи симболи да репрезентира звуци, а не комбинација на звуци како што е во англискиот јазик. Секоја буква репрезентира еден глас.

- *Формите на симболите можат да бидат арбитрарни или иконични.* Кога станува збор за формите на систем за комуникација, под арбитрарно се подразбира дека конкретната форма на симболот не ја рефлектира формата на предметот или активноста што ја симболизира. Под иконичност се подразбира

дека формата на симболот е слика или иконична репрезентација на некој аспект на субјектот или активноста што ја симболизира.

Сите јазици, говорни или знаковни, имаат пример на арбитражни форми и иконични форми. Признавањето на овој факт е од особена важност за студиите за структурата на знаковните јазици. Сè до неодамна лингвистите потенцираа дека постоењето на иконичност во знаковните јазици посочува на фактот дека знаковните јазици не се „вистински јазици“ како говорните јазици чиишто форми се претпоставува дека се арбитражни. Истражувачите кои се занимавале со знаковните јазици, постојано ја потенцирале арбитражната природа на знаците со цел да докажат дека знаковните јазици се реални јазици, а не само колекција на „слики во воздухот“.

Во многу системи за комуникација, формата на употребените симболи може да биде арбитражна, на пример фактот што црвеното светло на семафорот е црвено нема никакво значење. Тоа што е важно, е константната врска меѓу формата-црвеното светло и неговото договорено конвенционално значење-стоп. Исто така бројката на точки и цртчики во Морзевата азбука се арбитражни (Valli&Lucas, 2000, p. 5).

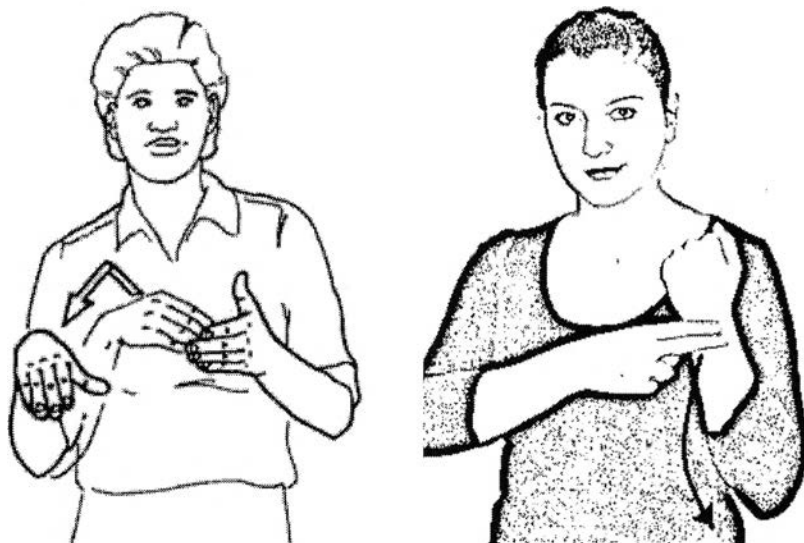
Меѓутоа не сите зборови во говорните јазици се потполно арбитражни. Во говорните јазици постојат процеси кои лингвистите ги опишуваат како ономотопеја и фонестезија. Ономотопејата во говорните јазици настанува кога лингвистичката форма на зборот го симболизира звукот на објектот или активноста на која се однесува. Фонестезијата опишува групи на зборови кои наликуваат едни на други. Единствениот проблем со лингвистичката анализа на таквите зборови е што тие не можат да се изолираат и да се опишат како одделни единици кои имаат значење. Како и да е, делови од лингвистичката форма на зборовите наликуваат како да симболизираат некои аспекти од предметот или активноста што ја репрезентираат, а токму тоа претставува иконичност.

Во таа насока, сите говорни јазици имаат иконичност. Исто така, сите знаковни јазици имаат иконичност (Lucas&Valli, 1992, стр. 10, Valli&Lucas, 2000, p. 6).

Според Тауб (2000, цитирана во Valli&Lucas, 2000, p.7) иконичните форми се креираат во АСЛ кога менталната слика асоцира со оригиналниот концепт. Оваа слика потоа се шематизира на тој начин што ќе биде

репрезентирана во јазикот. Во тој процес, основните карактеристики се зачувани, а непотребните карактеристики се испуштаат. Потоа оваа слика се енкодира, со употреба на соодветни аспекти на АСЛ (позиција, движење и форма на рака). Како резултат на тоа се добива иконичен симбол кој е дел од речникот на знаковен јазик.

Сликите се шематизираат различно во различни знаковни јазици. Ова може да се види во начинот на кој се продуцира знакот за **ученик** во американскиот и македонскиот знаковен јазик.

Слика 2. Знак за „ученик“ во АСЛ и МЗЈ

Членовите на една заедница го споделуваат истиот систем за комуникација

Концептот на заедници на корисници, традиционално е извор за дебати во лингвистиката. Во секој случај, можно е да се дефинираат вакви заедници во смисла на регионални, етнички, социоекономски или полови разлики. На пример, корисниците на АСЛ во еден дел од земјата можат да имаат различни знаци од корисниците во друг дел од земјата, лицата кои имаат факултетско образование можат да користат различни знаци од лицата кои имаат само средно образование, мажите и жените можат да користат различни знаци во зависност од темата.

Многу знаци од АСЛ имаат регионални варијанти. Не се поставува прашањето дали знакот е „точен“ или „погрешен“, едноставно постојат различни знаци за идентичен концепт.

Јазикот има начини за покажување на врските меѓу симболите

Во реченицата „The boy drives carelessly“ (Момчето вози невнимателно), зборот кој следи по глаголот е познат како прилог и тој го опишува глаголот.

Глаголите „drive“ (вози) и „look“ (гледа) може да бидат продуцирани со устата што обично се опишува како „мм“ додека усните се малку испакнати. Фацијалната експресија исто така е немануелен сигнал. Во АСЛ врските меѓу деловите од реченицата се покажуваат со класификатори и предикати, не со предлози.

Во знаковните јазици еден од базичните принципи е дека деловите се комбинираат со цел да создадат поголеми целини. Во говорните јазици, помалите гестови не се комбинираат за да создадат поголеми гестови и гестовите обично настануваат додека лицето зборува. Единиците на јазикот имаат стандарди за формата. Гестовите немаат такви стандарди за форма. Секој гест се создава во моментот на зборување не е контролиран од структурата на лингвистичкиот систем. АСЛ е автономен лингвистички систем (Valli&Lucas, 2000, pp. 8-9).

3. **Невробиолошки основи на знаковниот јазик**

Најновите истражувања во областа на невропсихологијата и невробиологијата нудат нови информации за начинот на кој знаковните јазици се процесираат во мозокот, како и сличностите и разликите од говорните јазици. Постојат два пристапа кои најчесто се употребуваат. При првиот пристап се употребуваат функционални имиџинг студии на лица кои употребуваат знаковен јазик, при кои се мери движењето на крвта во текот на изведувањето на повеќе говорни задачи. Вториот пристап опфаќа невропсихолошки студии на лица со здобиени оштетувања кои се појавуваат во специфични области во мозокот (Schulmeister & Reinitzer, 2002, p. 127).

Денес постојат нови докази добиени со невролошки истражувања кои ја поддржуваат премисата дека инпутот од природните знаковни јазици е еквивалентен на инпутот од говорните јазици, во развојот на јазикот и човековата мисла (Mahshie, 1995, p. 114).

Според Meier (2002, p.6) знаковните и говорните јазици се разликуваат поради поединечните карактеристики на модалитетите со кои тие се продуцираат и перципираат. Авторот наведува дека изворите на различност може да бидат и во демографските и историските фактори. Според оваа теорија знаковните јазици се релативно млади јазици. Младите јазици се дистинктивни од другите јазици според нивната природа. Сепак и тука големо влијание има визуелно-гестовниот модалитет. Еден извор за развојот на знаковните јазици може да бидат нелингвистичките гестови кои се употребуваат во визуелно-гестовниот модалитет.

Diane Brentari (2002, p.35), од друга страна, не се согласува со оваа позиција на Meier. Таа смета дека овие разлики водат кон разлики во фонолошката репрезентација.

Сепак, според Quinto-Pozos (2002, 169), како што бинокуларното гледање изнесува една нова димензија на гледање, гестовите откриваат нова димензија на умот.

Во однос на процесирањето на јазикот кај лицата кои слушаат, се мисли дека левата хемисфера е доминантна додека пак десната хемисфера е специјализирана за визуелно-спацијални функции.

Со цел да се разбере еволуцијата на човековиот јазик, потребно е да се истражуваат невралните системи кои го поддржуваат процесирањето на јазикот. Во таа насока треба да се одделат механизмите кои еволуирале во механизми за сензорно процесирање (слушање) од оние кои еволуирале во механизми за симболичко репрезентирање на настани и акции (јазик).

Направени се голем број откритија со употребата на новите неврорадиолошки техники, како магнетната резонанца и позитронската емисиона томографија. Употребата на знаковниот јазик е соодветна кај пациентите со вербална афазија, посебно кај децата со синдромот Ландау–Клеффнер, меѓутоа ваков вид терапија може да се употребува и кај децата со задоцнет јазичен развој и за други видови стекната афазија на секоја возраст.

Глувите лица кои употребуваат знаковен јазик и кои имаат оштетување на левата хемисфера покажуваат афазија за знаковен јазик слична на проблемите во јазикот кај афазичарите кои слушаат иако знаковниот јазик е визуелно-спацијален јазик. Глувите пациенти со лезии во Брокината област покажуваат дефицити идентични како пациентите кои слушаат, односно покажуваат тешка дисфлуентност и аграматичка продукција на знаци. Иако глувите пациенти покажуваат дефицити во знаковниот јазик, тие немаат тешкотии во продуцирањето на нелингвистички гестови или секвенци од нив, иако и едните и другите се продуцираат со истите артикулатори - рацете и рамениците. Овие откритија се многу важни бидејќи тие покажуваат дека левата хемисфера е латерализирана за јазикот - кој претставува апстрактен систем на симболи и правила - а не само за слушање и говор. Јазикот може да се реализира преку различни модалитети, говорни и знаковни, но секогаш ќе биде локализиран во левата хемисфера, без разлика на модалноста (Fromkin и sor., 2010, p. 10-11).

Податоците добиени при една од првите невро-имиџинг студии (MacSweeney et all, 2002, p. 1583) за перцепцијата на знаковните јазици покажуваат дека постојат и модалитетно-зависни и модалитетно-независни јазично локализирани шеми кај корисниците на знаковни јазици. Во релација на модалитетно-независните шеми, региите активирани од употреба на знаковен јазик и од говорен јазик кај лица кои слушаат вклучуваат билатерални инфериорни префронтални регии (вклучувајќи го и Брока центарот) и билатерални супериорни темпорални регии (вклучувајќи го и Верникеовото

подрачје). Шемите на латерализација биле слични за двата јазика. Во однос на модалитетно-специфичните шеми, аудиовизуелниот говор кај лица кои слушаат предизвикале поголема активација во примарните и секундарните јадра отколку кај глувите лица кои употребуваат знаковен јазик. Употребата пак, на знаковен јазик ја зголемила активноста на постериорните окципито-темпорални регии. Кај глувите корисници на знаковен јазик се појавила поголема активација на левиот супериорен темпорален гирус отколку кај лицата корисници на знаковен јазик кои слушаат. Овие значајни откритија покажуваат дека левите темпорални аудитивни регии можеби се одговорни за процесирање на слушнатиот говор. Сепак, во отсуство на аудитивен инпут, оваа регија може да биде употребена за визуелно процесирање.

Се поставува прашањето каква е невролошката организација на говорниот и знаковниот јазик, ако се знае дека говорниот јазик подразбира акустични промени, додека знаковниот јазик подразбира визуелно-просторни промени?

Една од можните хипотези, која се поставувала, е дека знаковниот јазик би требало да е поддржан од десната хемисфера на мозокот, бидејќи знаците се визуелно-просторни сигнали (Hickok et al, 2002, p. 167).

Знаковниот јазик се базира на гестови кои се изведуваат во просторот и се перцепираат со помош на сетилото за вид. Поради оваа негова карактеристика, може да се претпостави дека знаковниот јазик главно претставува функција на десната церебрална хемисфера, кога истата не е доминантна хемисфера. Голем број студии покажуваат дека знаковниот јазик е природен јазик и исто како и говорниот јазик, неговата примарна организација е во доминантната хемисфера. Ова не значи дека не постои значителен придонес на другата хемисфера. Секое истражување придонесува со мал дел на знаења, покрај главните заклучоци. Овие податоци го вклучуваат значењето на различните знаци од гестовите, локализацијата на различните видови на гестукулација, во рамките на левата доминантна церебрална хемисфера, фактот дека лезиите на деснатата-недоминантна хемисфера, иако не предизвикуваат губење на способноста за гестукуирање, сепак резултираат со диспраксија, како и податокот дека афазичните симптоми на гестукуирање и говор не се зависни од модалитетот, но се рефлектираат како прекин на јазичните процеси заеднички за сите јазици.

Локализираното оштетување на левата хемисфера продуцира различни шеми на оштетување на јазикот, во зависност од местото на лезијата. За разлика од говорните јазици, знаковните јазици употребуваа визуелни дистинкции. Иако левата хемисфера има доминантна улога во процесирањето на говорните јазици, сепак десната хемисфера е таа која е доминантна за процесирање на визуо-спацијални релации. Специјализирањето на десната хемисфера е посебно важно бидејќи во знаковните јазици многу граматички процеси вклучуваат просторни манипулации и манипулации во тој простор од страна на лицето кое комуницира на знаковниот јазик (Poizner et al, 2000, p. 2).

Во едно истражување за невробиолошките основи на американскиот знаковен јазик (Newman et al 2002, стр. 76) се потенцира дека АСЛ е природен јазик кој формално е сличен со говорните јазици, и со тоа дава можност да се испитуваат ефектите на јазичната структура и модалитетот на неврална организација на јазикот. Лицата кои како мајчин јазик имаат говорни јазици покажуваат предоминантни лево-латерализирани шеми на неврална активација за процесирање на јазикот, додека пак лицата кои како мајчин јазик го имаат американскиот знаковен јазик покажуваат силна активација и на десната и на левата хемисфера. Со истражувањето на Њуман се покажува дека ангуларниот гирус од десната хемисфера е активен во текот на говорењето на АСЛ само кај оние лица на кои АСЛ им бил мајчин јазик (нативни корисници на знаковен јазик кои слушаат) но не и кај оние кои го научиле АСЛ по завршувањето на пубертетот. Ова е првата демонстрација на „сензитивни“ или „критични периоди“ во структурата на десната хемисфера. Ова има импликации за учењето на јазикот и за разбирањето на промените во пластичноста на ЦНС поврзано со возраста.

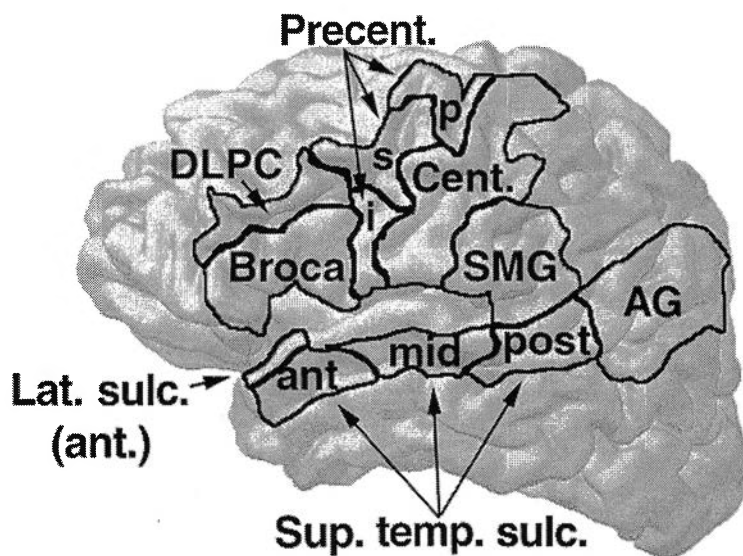
Широко е прифатено мислењето дека постојат „критични периоди“ за учење на првиот јазик: деца кои не се подложени на некој јазик пред пубертетска возраст (или порано) не можат во целост да ја научат употребата на синтаксичките принципи на јазикот. Постојат докази и за критични периоди за учење и на втор јазик. Возраста на која едно лице учи втор јазик негативно корелира со владеењето на тој јазик посебно во однос на синтаксата и фонологијата. Неврлошките основи на овие разлики не се добро познати.

Различни шеми на мозочни активности се опсервирани кај билингвални лица кои употребуваат два јазика кои се еднакви во лингвистиката, но со

различен модалитет: едниот е аурално-орален јазик, а другиот визуелно-мануелен (знаковен) јазик. Кај лицата кои имаат глуви родители и ги учеле АСЛ и англискиот јазик како мајчини јазици, при читањето на реченици на англиски јазик примарно ги активираат класичните јазични региони на левата хемисфера, додека пак при гледање на реченици на АСЛ се активираат слични делови од левата хемисфера, но и екстензивна мрежа на региони на десната хемисфера вклучувајќи го и супериорниот темпорален сулкус, ангуларниот гирус и постериорниот дел од прецентралниот сулкус.

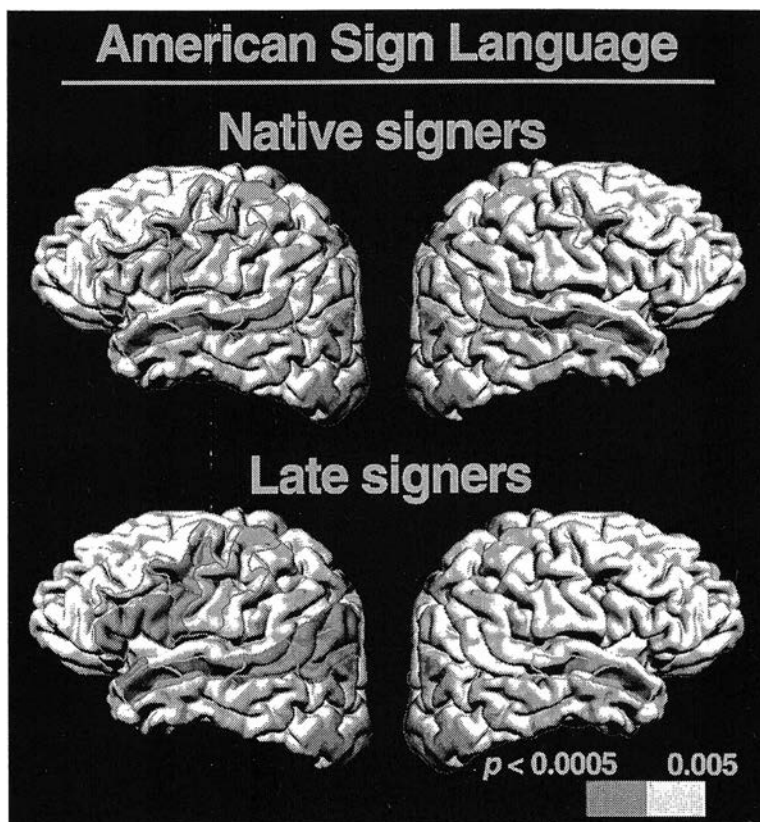
Активација на десната хемисфера исто така е опсервирана и кај глуви лица кои употребуваат знаковен јазик, но не и кај лица кои го имаат англискиот јазик како мајчин јазик а не говорат знаковен јазик. Ова покажува дека постои мрежа на региони на десната хемисфера кои се активираат специфично за користењето на АСЛ. Сепак, пластичноста на некои од овие региони во десната хемисфера може да се смени со возраста, што н доведува до заклучок дека постојат „критични“ или „осетливи“ периоди во развојот.

При ова истражување (слика 3) користена е функционална магнетна резонанција, со цел да се споредат активациите на испитаниците од двете групи (Newman et all 2002, стр. 79).

Слика 3. Региони истражувани во студијата

Субјектите гледале реченици на англиски јазик и реченици на американски знаковен јазик кои се менувале во точно дефинирани интервали со дразби кои биле визуелно слични но без смисла. Резултатите покажале дека додека користеле АСЛ, и двете групи испитаници покажале активност и во левата и во десната хемисфера. Сепак само корисниците на АСЛ кои го учеле АСЛ како мајчин јазик покажале дополнителна активација на долниот париетален регион на десната хемисфера (слика 4).

Слика 4. Активации во рамките на регионите на интерес во однос на АСЛ реченици поврзани со бесмислени знаци.

Како и англискиот јазик и АСЛ активира екстензивни региони во левата хемисфера. Сепак АСЛ дополнително активира горни и долни париетални региони на десната хемисфера.

4. **Психолошка основа на знаците во знаковните јазици**

Лингвистичките студии на знаковните јазици ги отфрлаат претпоставките дека знаковните јазици се универзални. Студиите во голем број земји покажуваат дека знаковните јазици се разликуваат едни од други. Најпечатливото откритие во минатото било дека секој знаковен јазик има свој сопствен вокабулар иако многу знаци се иконици до одреден степен. Истражувањата на знаковните јазици исто така откриле дека речниците на знаковните јазици не се лимитирани само на иконицините знаци. Бидејќи значителен дел од речникот на секој знаковен јазик е арбитрарен, не може да се очекува дека различни знаковни јазици имаат идентични вокабулари.

Универзалноста на јазици, односно постоењето на универзални карактеристики кои се заеднички за различни јазици биле предмет на интерес на голем број истражувачи. Во областа на типологијата на јазиците, во последниве децении, посебно се наметнуваат истражувањата за знаковните јазици како комплетно различен тип на визуелно-гестовен јазик кој во минатото не бил земен предвид (Zeshan, 2006, 672).

Идејата дека знаковниот јазик е универзален е мит, но опсервацијата дека лицата кои користат различни знаковни јазици може да комуницираат многу ефективно едни со други е факт. Сепак и двете сознанија се лесно разбирливи доколку ги разгледуваме во два контекста: модалитетот во кој се изразуваат, и социјалните услови во кои тие се јавуваат и се развиваат. Бидејќи знаковните јазици се визуелни јазици и постои психолошка подлога во нивното формирање, тие споделуваат одреден дел на вокабулар. Сепак знаковните јазици се појавуваат спонтано и независно низ целиот свет, и обично немаат голем процент заеднички знаци. Недостигот на заеднички вокабулар настанува бидејќи многу знаци не се иконици туку се арбитрарни, односно заради фактот што определен аспект од концептот, кој е иконицино репрезентиран (или метафорички репрезентиран), во даден знак може да биде различен од аспектот кој е избран иконицино да го репрезентира истиот концепт (или идеја) во друг јазик (Meir & Sandler, 2007, p. 274).

Мал број истражувачи, како на пример Demeу (Demeу и сор., 2008, стр. 204), сметаат дека иако иконициноста можеби се наоѓа во основата на знаците, знаковниот јазик не е чиста иконициност. Според Demeу, станува збор за сосема

спротивен процес, односно кај јазикот се забележува една синхроност на „знакот“ и „иконата“.

Во ситуации каде што вокабуларот не се споделува, искусните лица кои користат знаковен јазик обично можат да го погодат значењето на мотивираниот знак во друг знаковен јазик врз основа на нивното сопствено искуство, што води до одреден степен на заемна разбирливост. Употребата на просторот, со цел да се мапираат референцијалните и граматичките релации, е уште поважна за нашето разбирање на различни знаковни јазици. Ова повеќе се однесува на граматичката структура отколку на вокабуларот. Бидејќи знаковните јазици се релативно млади, овие мотивирани сличности можат да резултираат со значаен степен на успех во комуницирањето со различни знаковни јазици. Сепак, знаковните јазици имаат и арбитарни граматички елементи, како што се одредени префикси и суфикси кои се развиваат со текот на времето од зборови кои некогаш биле независни зборови. Како што знаковните јазици стануваат постари, може да очекуваме се повеќе вакви разлики. Во меѓувреме, корисниците на знаковни јазици имаат завидлива предност да комуницираат релативно слободно со луѓе од целиот свет.

Аксиомата дека сите лингвистички форми се арбитарни постои уште од времето на Сосир. Неговата идеја е дека формата на зборот и неговото значење немаат инхерентна поврзаност освен тоа што тие се арбитарно спарени со речникот. Сосир го формализирал овој недостиг на мотивација како I принцип - Арбитарната природа на знакот. Врската меѓу означувачот и означеното е арбитарна (Liddell, 2002, p. 60). Дел од неговата теорија денес се оспорува токму поради истражувањата на знаковните јазици.

Според Савиќ (2002, стр. 57), гестовниот знак не е какво било движење на раката. Напротив, во основата на секое движење постои длабока психолошка подлога базирана на реалноста на неговата содржина. Суштината на поимот е сублимирана содржина на таа реалност, која е преставена во својата функција, искажана со експресивната манифестација на другата личност која перципира. Духовното богатство кое го има глувото лице, со желба своите внатрешни потреби да ги изрази, непрекинато го принудува да создава нови знаци-гестови кои од пластичното оцртување на суштината на предметот и пластичното копирање на работата сега доведува до симболично означување на поимот, што

веќе претставува поголем степен на гестовно изразување, но во основа за формирање на апстрактни гестови.

Roizner и други (2000, p. 26) сметаат дека глумите лица и лицата кои слушаат имаат различни психолошки репрезентации на движењата на сите нивоа. Перцепцијата на формата на движење е врзана со лингвистички релевантните димензии за глумите лица, но не и за лицата кои слушаат. Аквизицијата на визуелно-гестовниот јазик може да ги модифицира природните перцептивни категории во кои припаѓаат овие форми на движења.

Знаковните јазици претставуваат природна можност за истражување на влијанието на модалитетот на кој јазикот се изразува врз психолошките механизми кои се потребни да го декодираат и продуцираат лингвистичкиот сигнал.

Моделите на рекогниција на знаци и зборови треба да објаснат не само како се пристапува до лексичката информација преку меморијата, туку и како оваа информација е презентирана и организирана. Знаењето за зборовите не е случајно структурирано, а презентирањето на ова знаење е многу комплексно. Истото се однесува и на знаците (Emmorey, 2002, стр. 129).

Знаците во знаковните јазици имаат внатрешна структура, односно можат да се разделат на помали делови. Тие делови вклучуваат: форма на раката, движење, локација, ориентација на дланката и немануелни сигнали. Понекогаш еден знак може да се опише со различни форми. Сепак се појавува потреба од конзистентност и униформност во системот за дескрипција. (Valli & Lukas, 2000, p. 19). Уште од почетокот на истражувањата за знаковните јазици, истражувачите биле заинтригирани од фактот што, во многу случаи, формите на некои знаци наликуваат или потсетуваат на некој начин на формите на објектите (како на пример дрво), акции (како на пример одење) или појавите на кои се однесуваат. Всушност, постои иконична поврзаност меѓу знакот и референтот и психолошката основа на знаците. Една важна последица на иконичноста кај знаците е дека и лицата кои слушаат и не го познаваат знаковниот јазик можат помалку или повеќе да го погодат значењето на знакот или да видат некаква поврзаност меѓу знакот и објектот, настанот или појавата која знакот ја опишува. Сепак ова се однесува на знаците кои индивидуално се продуцираат. Едно лице кое слуша, без интерпретатор на знаковен јазик не би

можел да ја погоди ниту темата на еден разговор, а уште помалку значењето на индивидуалните знаци во една знаковна низа.

Психолингвистите долго време се обидувале да докажат дека лингвистичките категории со кои се опишуваат шеми во јазиците се евидентни и во перцепцијата и продукцијата на тие јазици. Овие психолингвистички парадигми служат за истражување на психолошката реалност на фонолошките репрезентации во АСЛ (Corina&Hildrebrandt, 2002, p.88).

Од крос-лингвистичка гледна точка, многу е важно да се напомене дека иконицката релација меѓу знакот и референтот во никој случај не ги определува точните детали на формата која индивидуалните знаци ја имаат во различни знаковни јазици. Дури и знаците за многу конкретни објекти, како на пример знакот за „дрво“ може да варираат во различни знаковни јазици. На пример, знакот различно се изведува во американскиот, данскиот и кинескиот знаковен јазик (Pizzuto&Volterra, 2000, стр.261). Во сите знаковни јазици, знаците за „дрво“ се иконици но се разликуваат еден од друг во неколку или сите формални детали (на пример: во конфигурациите на рацете, локациите или движењата кои се употребуваат да го продуцираат знакот).

Една од главните цели во истражувањето за знаковните јазици, и во компаративните анализи на различни знаковни и говорни јазици, е да се разјасни кои карактеристики на јазичната структура се директно поврзани со специфичен визуелно-гестуален или аудиторно-вокален модалитет на јазичната продукција и перцепција, кои карактеристики се поврзани со одреден знаковен или говорен јазик, и кои карактеристики наликуваат дека се независни од модалитетот и/или јазикот и може да се дефинираат како универзални карактеристики на јазичната структура. На овој начин, покрај тоа што се обезбедуваат посоодветни опишувања на јазиците, целта е и да се достигне подлабоко разбирање на човековиот капацитет за јазик.

Сепак, многу малку е познато за културните или јазично-зависните фактори кои можат да влијаат врз перцепција на иконицноста на знаците и нивната транспарентност.

Психолошките доживувања, сознанијата, мислите, желбите и потребите можат да се искажат на една личност или повеќе преку цела низа на експресивни манифестации во форма на рефлекторни и моторни реакции кои ја

претставуваат психолошката состојба на човекот изразена преку одредени знаци, така што тие знаци се средство за меѓусебно разбирање и комуницирање.

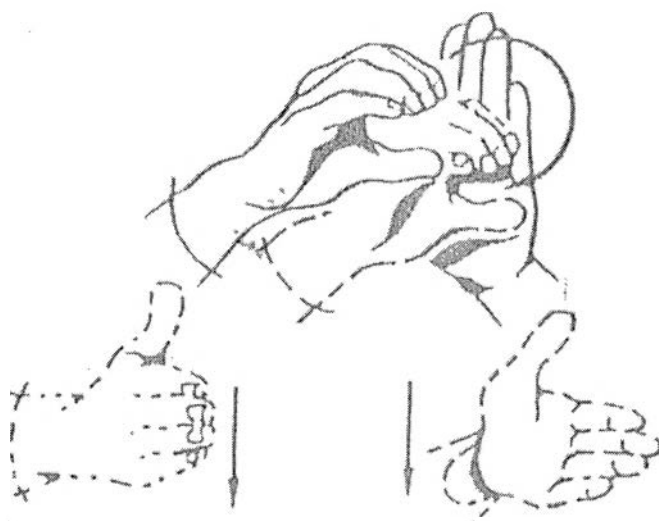
Секој гестовен знак има своја основа, односно карактеристична содржина за која се говори. Знаците изразуваат фини емоционални состојби, односи и ставови спрема доживеаната содржина. Тие содржини се бележат, оценуваат, вреднуваат од страна на глумото лице кое ги воочува и прикажува со движење. Во движењето тоа додава дел од своето доживување низ мимиката на лицето и динамиката на движењето, така што гестот ја сочинува целината на психичкото доживување на предметот и неговиот израз. Изолирани, само еден вид на кинестетички израз е многу редок, тие се сите оние реченици на невербален говор по пат на шематски цртеж кои се несоодветни и непотполни гестовни содржини. Тие се едноставно ладни и мртви, бидејќи ним им недостигаат битните (конститутивните) елементи на содржината, а тоа е најкарактеристичниот дел на објектот кој се прикажува. Според тоа, гестот е заснован на неговата генетска изворност што најдобро се гледа од следниве примери (Savikj, 2002, стр. 67).

Слика 5. АСЛ знак за приспособување

Слика 6. АСЛ знак за спуштање

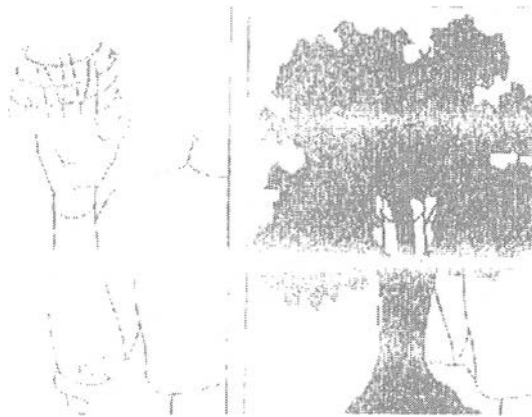

Слика 7. АСЛ знак за ознака

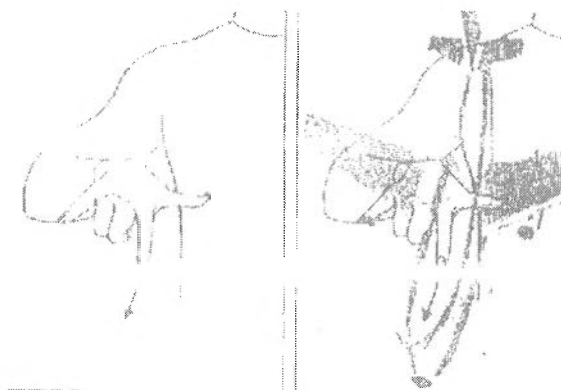
Спротивно на ваквиот погрешен начин на прикажување на гестовите и нивната подлога, на наредните слики е дадена публикацијата за невербалната комуникација од UNESCO, каде се гледа суштината на гестот, неговата заднина и неговото потекло и настанување.

Слика 8. Знак за сонце

Слика 9. Знак за дрво

Слика 10. Знак за авион

Дадените примери покажуваат дека во суштината на секој знак се наоѓа конкретна содржина. Всушност знакот ја одразува суштината на предметот.

Ако сите знаци во знаковниот јазик се иконични, и ако визуелните карактеристики на предметите и концептите не се јазично-зависни туку универзални, иконичните репрезентации на овие објекти и концепти исто така се претпоставува дека се универзални. Ова сфаќање може да се репрезентира со следните равенки: визуелна/мануелна репрезентација=иконична репрезентација; иконична репрезентација=универзална репрезентација. Од ова произлегува: визуелно/мануелна репрезентација=универзална репрезентација. Сепак визуелно/мануелната репрезентација не е секогаш универзална репрезентација (Meir & Sandler, 2007, p. 258).

Иконичноста и визуелната природа на знаците можат да бидат основа за создавањето на знаците и начин за нивно опстојување низ времето. Гестовните кандидати за такви концепти како „горе“ или „долу“ или делови на телот како „око“ или „глава“ продуцираат иконично очигледни знаковни кандидати. Но, кога еден знак е инкорпориран во граматиката, иконично транспарентните знаци набргу стануваат конвенционализирани и брзо ја губат нивната гестовна или иконична ригидност. Јасно е дека постои голема разлика меѓу знаковните јазици кои опстојуваат повеќе генерации и меѓу оние кои се сосема нови (Padden & Rayman, 2002, p. 265).

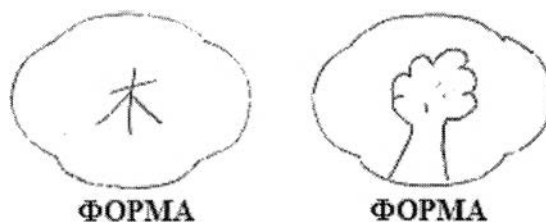
Во однос на иконизацијата и симболизацијата на знаците првата точка која треба да биде потенцирана се однесува на референцијалната потспецификација на иконичните знаци. Иконата е знак кој може да се употребува иконично бидејќи го поседува означениот квалитет. Од друга страна, симболите се дефинираат како „конвенционални знаци“. Иконата всушност може да биде само фрагмент од комплетниот знак. Поради тоа, иконите можат да бидат прецизно интерпретирани само кога се дополнети со индексни и и симболични спецификации (Grote & Linz, 2003, p. 24).

Иконичноста не се објаснува самата по себе, туку перцепцијата на иконичните карактеристики во јазикот и литературата зависи од интерпретаторот кој е способен да го поврзе значењето и неговата формална експресија. Pizzuto и Volterra (2000) во своите истражувања покажуваат дека способноста да се погоди значењето на знаците зависи од компетентноста во идентификацијата на иконично-транспарентните карактеристики на знаците, кои се искусени во еден знаковно-јазичен систем и културно-специфичните фактори. Во сите случаи перципираната иконичност не е објективна сличност

меѓу референтот и лингвистичката форма туку е ментално конструирано соодветствување меѓу двата когнитивни продукти.

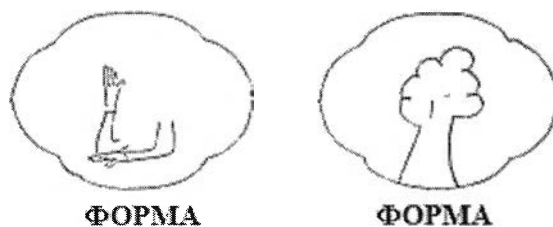
Втората точка за дискусија се однесува на широко распространетото неразбирање на иконицноста и арбитрарноста како контрадикторни карактеристики на еден знак. И Де Сосир, всушност, не го аплицира концептот на арбитрарност на самиот означувач туку исто така и на знакот како неразделна целина.

Во однос на иконицноста, Herlofsky (2003, p. 48), дава пример за кореспонденција меѓу формата (обликот) на знакот и формата (обликот) на референтот. Ваква иконицност постои во кинеските карактери кои се употребуваат во јапонскиот систем за пишување, при што хоризонталната линија на карактерот за „дрво“ (кој е прикажан погоре) ги означува гранките/лисјата, додека дијагоналните линии на двете страни од вертикалната линија ги покажуваат трупот/корењата (слика 11).

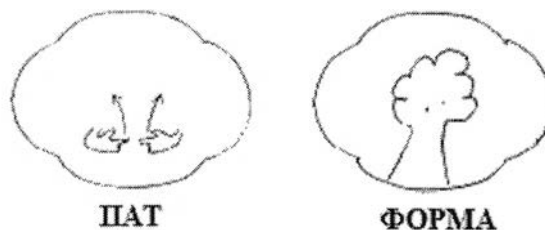
Слика 11. Кореспонденција меѓу формата на кинески карактер и референтот

Според Herlofsky (2003, p. 48), во американскиот знаковен јазик знакот за дрво има поврзаност форма=форма, односно раката и рамото соодветно кореспондираат со трупот на дрвото и гранките (слика 12).

Слика 12. Кореспонденција меѓу формата на знакот и референтот

Сепак во јапонскиот знаковен јазик знакот за дрво е претставен со движење, односно поврзаност пат=форма, каде што рацете исцртуваат скица за трупот на дрвото во неутралниот простор (слика 13).

Слика 13 Кореспонденција меѓу движењата на артикулаторите и референтот

Знаците имаат длабока психолошка основа која треба да се познава со цел знакот да биде разбирлив, прифатен и протолкуван. Во *знаковниот јазик*, како и во секоја друга комуникација, *преносните и добиените гестови, мора да користат идентичен код, а тоа значи дека тој има исто значење и за едните и за другите*, за точно да се разберат. Во спротивно може да дојде и покрај најдобра намера до очигледно неразбирање, па дури и конфликт. Затоа секој гест треба психолошки длабоко да се анализира, да се открие во него неговата суштина, да се види неговата основа – корен, етиологија, начин на настанување, психолошки карактеристики, значењето на движењата кои се изведуваат со раката (Савиќ, 2002, стр. 67).

5. **Американски знаковен јазик**

Американскиот знаковен јазик (АСЛ) е визуелен/гестовен јазик кој има примарно место во комуникацијата на глувите луѓе во Америка и делови од Канада и Мексико (Signgenius, 2010). АСЛ е комплетен, комплексен визуелно-просторен јазик којшто се состои од знаци претставени со раце и други движења, вклучувајќи мимика и пантомима. Карактеристиките што ги поседува го издвојуваат како посебен јазик различен од сите други говорни јазици. Американскиот знаковен јазик претставува јазик во полна смисла на зборот. АСЛ се смета за трет најчесто употребуван јазик во САД (Mitchell et al, 2006, p. 11). Исто така тој е општо прифатен и се изучува како странски јазик во средното и високото образование.

5.1 *Историски приказ на американскиот знаковен јазик (АСЛ)*

Потеклото на заедницата на глуви лица во САД може да се проследи назад до првото постојано училиште за глуви лица – Американското училиште за глуви (American School for the Deaf – ASD) – кое било отворено 1817 година во Хартфорд, Конектикат. Вахан (1996, стр. 4) во своите истражувања укажува на фактот дека модерниот знаковниот јазик не му претходел на отворањето на ова училиште. Преку историски и анегдотски информации може да се претпостави дека постоеле неколку заедници на глуви лица кои биле распрнати низ целата земја, сè до формирањето на американското училиште за глуви. Овие заедници на глуви лица се состоеле од различни групи чиј број варирал од единечни семејства до цели заедници на корисници на знаковен јазик (островот Martha's Vineyard). Денес, сè уште има голем број домашни знаковни системи во земјата, кои се формирале независно едни од други. Постојат докази кои покажуваат дека овие домашни знаковни системи се многу пософистицирани од обичните гестови развиени и користени во конверзацијата меѓу лицата кои слушаат.

Постојат податоци за постоењето на еден друг знаковен јазик, независен од АСЛ, кој постоел пред формирањето на американското училиште за глуви. Тоа е знаковниот јазик кој се користел на островот Martha's Vineyard, најмногу од страна на луѓето кои живееле во Chilmark, село на западниот дел од островот, на брегот на Масачусетс. Оваа заедница имала висока зачестеност на генетска

глувост. Глувата популација сочинувала 4% од вкупниот број лица кои живееле во селото. Во тој период најчестата фреквенција на глувост во 19 век во САД изнесувала приближно 1 на секои 5700 луѓе, додека на островот се јавувала на 1 од 155 луѓе (Grose, 1985, p. 3). Ова резултирало од многу генерации на мешани бракови на лица кои живееле во Кент, Англија, пред населувањето во селото во 1960-тите години и траело сè до 1950-тите години. Првото глуво лице кое пристигнало на островот во 1692 година, заедно со својата сопруга, имало добри познавања на некои форми на знаковниот јазик. Поголемиот број од семејствата кои се населиле на овој остров потекнувале од Бостон (Grose, 1985, p. 26). Сепак, бидејќи последниот жив глув човек починал во раните 50-ти години, изворите на податоци на Grose ги вклучуваат само пишаните извештаи кои таа можела да ги лоцира и интервјуата со оние лица кои таа можела да ги најде и кои биле доволно стари за да се сетат на веќе заборавениот живот на островот (Jean, 2004, p. 38).

Со текот на времето, овој знаковен јазик еволвирал во софистициран јазик (Grose, 1985, стр. 107). Овој знаковен јазик бил користен не само од страна на глувите лица, туку и од лицата кои слушале. Лицата кои слушале го користеле овој знаковен јазик секогаш кога биле присутни глуви лица. Овој јазик заедно со англискиот јазик бил јазик на заедницата. Употребата на Martha's Vineyard знаковниот јазик (MVSL) продолжила сè до отворањето на американското училиште за глуви лица (ASD). Кога жителите на овој остров почнале да ги праќаат своите деца на едукација во ова училиште во раните 1820-ти, тоа резултирало со крос-фертилизација меѓу MVSL и јазикот кој со време еволвирал во АСЛ (Bahar, 1996, стр. 48). Така, кога првото училиште за глуви било отворено во 1817 година, тоа станало место каде што неколку постоечки заедници на глуви лица се претвориле во една заедница на глуви. Од оваа контактна ситуација произлегол американскиот знаковен јазик.

Во 1816, младиот свештеник и протестант кој шготуку дипломирал на Јеил, Thomas Hopkins Gallaudet, започнал да се интересира за едукација на глувите ученици (Barnard, 1852, p. 10). Галаудет, кој бил млад дипломец од Јеил, опсервирајќи ја глувата ќерка на својот сосед д-р Когсвел, и нејзините обиди да комуницира со своите врсници, забележал дека глувите деца можат да се едуцираат. Д-р Когсвел бил возбуден од можностите за едукација на својата ќерка и на сите глуви деца во земјата. Галаудет, Когсвел и 10 други уважени

граѓани одлучиле дека е потребно училиште за глуви деца. За само едно попладне биле собрани доволно средства да се испрати Галаудет во Европа со цел да ги научи методите за подучување на глуви деца.

Посакувајќи да научи сè за методите што се користеле при едукација на глувите деца, тој го прифатил патувањето низ Европа. Тој, всушност, заминал во Лондон со цел да добие информации за оралниот метод на работа со глуви ученици кој се користел во училиштата „Braidwood“ во Шкотска и во близина на Лондон, но директорите на овие училишта одбиле да ги споделат нивните методи (Maher, 1996, p. 7-8).

Семејството Braidwood, работеле во училиште за глуви во Лондон. Тие не сакале да го споделат своето знаење и да обучуваат идни учители за глуви, доколку не добиваат средства за секое наредно дете кое ќе биде подучувано со Braidwood методот. Галаудет не се согласил да потпише таков договор. Сикард, директорот на францускиот институт за глуви лица во Париз, во тој период бил во Лондон со неговите двајца асистенти, Jean Massieu и Laurent Clerc. Тие одржувале предавања и демонстрации за методите кои се користеле да се едуцираат глуви деца во Франција. Галаудет се видел со Сикард уште на почетокот од својата посета во Лондон, но побарал помош од него дури откако не успеале преговорите со семејството Braidwood (ASD, 2013). Клерк работел со Галаудет, но немало доволно време Галаудет да ги совлада сите техники и вештини за мануелна комуникација. Галаудет подоцна го убедил Клерк да се вратат заедно во Америка со цел да го отворат првото училиште за глуви, Хартфорд, Конетикат (Stewart, 1998, p. 1). Ова училиште било основано во 1817 година (Bahar, 1996, p. 4). Во текот на нивното патување кон САД, Галаудет го научил францускиот знаковен јазик. Галаудет, пак, го подучувал Клерк за употребата на комуникативниот систем кој тогаш бил употребува во САД (Poor, 1974). Gallaudet препознал дека глувите имаат свој сопствен природен јазик. Првите објавени трудови од страна на Галаудет јасно покажуваат дека тој се заложувал за употреба на природен јазик на знаци за подучување на глувите деца (Davis, 2007, p. 104).

Лаурент Клерк (Laurent Clerc), глум Французин, кој бил првиот учител во училиштето, го употребил своето познавање на францускиот знаковен јазик. Тој ги подучувал учениците на јазикот кој го познавал, а учениците го користеле и јазикот што го развиле во нивните домови. Од оваа уникатна ситуација

произлегол „нов“ јазик, како и нова заедница. Во една лексикостатистичка студија спроведена од Woodward, 60% од модерните АСЛ знаци историски се поврзани со знаци од стариот француски знаковен јазик, слични на знаците кои Клерк ги користел при неговото доаѓање во Америка (Woodward, 1978, стр. 90). Деценијата по формирањето на американското училиште за глуви (ASD), повеќе училишта за глуви биле формирани во САД, најчесто од луѓе поврзани со првото училиште за глуви. Знаците на тој начин биле импортирани во тие училишта и на тој начин АСЛ се ширел во идните генерации. Многу од алумните од овие училишта формирале проширени заедници на глуви лица преку широка социјална мрежа на клубови и здруженија, кои растеле со секоја наредна генерација (Bahar, 1996, стр. 8).

Конекцијата меѓу американскиот знаковен јазик и францускиот знаковен јазик е добро позната и документирана. Сепак малку се знае за точните знаци со кои комуницирале Галаудет и Клерк. Авторите Shaw и Delaporte (2010, стр. 158) го покажуваат линкот меѓу овие два знаковни јазици истражувајќи голем инвентар на знаци кои се користени во тој период. Финалниот заклучок од оваа студија е дека историската поврзаност во однос на конекцијата гест-знак е присутна и евидентна во модерниот американски знаковен јазик.

АСЛ е многу различен од другите системи кои се развиле со цел да го репрезентираат англискиот јазик во образованието на глувите лица (како мануелно кодираниот англиски или некои други). АСЛ и другите знаковни јазици исто така многу се разликуваат од гестовите кои можат да се најдат во многу говорни јазици.

Американскиот знаковен јазик е автономен лингвистички систем и е независен од англискиот јазик. АСЛ ги има сите карактеристики кои сочинуваат еден уникатен систем за комуникација. АСЛ е природен јазик со сопствена историја, синтакса и граматичка структура различна од таа на англискиот јазик (Sofinski, 2002, p. 30, Supalla&McKee, 2002, стр. 143).

5.2 Развој на лингвистиката на знаковните јазици

Информациите за постоечките говорни јазици се лесно достапни. Според еден таков извор, *ethnologue.com*, денес се познати 7.105 јазици. Од нив, 136 се знаковни јазици (Ethnologue Languages of the World, 2013).

При набројувањето на сите говорни јазици во светот може да се сретне еден класификаторски проблем: како детерминираме дека еден пар јазици се доволно слични да бидат земени како дијалекти од еден јазик, а не како два одделни јазици? Понатаму, ние можеме да истражуваме дали една група јазици се генетички поврзани за да можат да бидат дефинирани како членови на истата јазична фамилија. Една јазична фамилија се дефинира како група јазици кои се поврзани со заедничко потекло од еден заеднички јазик-предок (Padden, 2005, str. 2).

Со цел да добиеме увид во лингвистиката на знаковните јазици, потребно е да се прикажат важните развојни периоди во истражувањето на знаковните јазици. Според Perniss, Pfau, и Steinbach (2007, p. 2), истражувањата кои се спроведувани од 1960 година па наваму, грубо можат да се поделат во три периоди кои се карактеризираат со различни теоретски цели.

Во првиот период од студиите за знаковните јазици, истражувачите се фокусирале на основните сличности меѓу говорните и знаковните јазици. Woll (2003, pp. 17-27) го нарекува овој период - „модерен период“ кој започнал во средината на 20 век. Одлучни да го докажат лингвистичкиот статус на знаковните јазици наспроти широко распространетите предрасуди и заблуди дека комуникацијата меѓу глувите лица се базира на пантомима и гест, лингвистите на знаковен јазик ја намалувале важноста на иконичноста во знаковните јазици. Ова се однесувало на лексички знаци, но исто така и на системот на класификатори. Студиите покажале дека многу лексички знаци се карактеризираат со арбитрано мапирање на формата и значењето, и значењето на лексичките знаци не може лесно да биде погодено од лица кои не го познаваат знаковниот јазик. Јазикот кој најмногу се истражувал во овој период бил АСЛ. Како последица на тоа постоело многу малку типолошки истражувања.

Во постмодерниот период кој започнал во 1980-тите години, истражувачите прво се свртеле кон прашањето за модалитетите и ги истражувале сличностите и разликите меѓу говорните и знаковните јазици. Во овој период, истражувачите биле заинтересирани за влијанието на модалитетот врз лингвистичката структура, за модалните својства на знаковните јазици и за модално независната структура на лингвистичките универзалности. Почнувајќи од опсервацијата дека знаковните јазици изгледаат дека се типолошки повеќе

хомогени отколку говорните јазици, многу граматички својства на знаковните јазици биле поврзувани со специфичните својства на визуелно-гестовниот модалитетет.

И во модерниот и во постмодерниот период, истражувањето на знаковните јазици главно се фокусираше на споредба на знаковните јазици со говорните јазици. Сепак според Woll (2003), хипотезата дека знаковните јазици типолошки се повеќе слични отколку говорните јазици мора да се земе со претпазливост сè додека повеќе знаковни јазици не се истражени.

Дури кога незападните знаковни јазици почнале да се истражуваат, станало јасно дека знаковните јазици покажуваат повеќе варијации отколку што се верувало на почетокот. Овој трет период, кој и пристапил на типологија посериозно, започнал на крајот на деведесеттите години на минатиот век. Денес, можеме да забележиме зголемен интерес за компаративни студии за знаковни јазици на сите лингвистички нивоа кои вклучуваат помалку изучувани знаковни јазици. Во овој контекст, истражувачите развиваат нови методолошки и технички алатки за откривање, собирање и документација на податоци за знаковни јазици.

Сепак, за подобро разбирање на сличностите и разликите меѓу знаковните јазици, а посебно знаковните и говорните јазици, потребно е посеопфатно документирање и типолошки студии на различни знаковни јазици. Долгорочно гледано, од знаковните јазици се очекува да направат значаен придонес кон подобро разбирање на природата на човечкиот јазик.

Лингвистиката на АСЛ во оваа докторска дисертација ќе биде презентирана преку синтаксата, морфологијата и фонологијата на АСЛ кои се темелно проучени.

5.3 Синтакса

Една од карактеристиките на јазикот, којшто го прави различен од другите системи на комуникација, е неговата продуктивност. Бројот на реченици кој може да биде продуциран во еден јазик е бесконечен, но секој јазик има свој ограничен сет на правила за конструирање реченици. Корисниците на јазикот ги познаваат овие правила и ги користат за да

продуцираат нови реченици и да ги разберат речениците конструирани од други лица.

Понекогаш корисниците на еден јазик не можат да ги објаснат правилата на својот јазик, но знаат кога некое правило е прекршено. Тие ги препознаваат граматичките и неграматичките реченици. Луѓето самите некогаш прават грешки кога користат еден јазик. Но, треба да се прави разлика меѓу компетенцијата за јазик на еден корисник на тој јазик и изведбата на корисникот во дадениот јазик, односно треба да се прави разлика меѓу тоа што еден корисник знае за јазикот и како го користи јазикот. Еден дел од компетенцијата на корисните е знаењето на правилата за правење реченици или синтаксата на јазикот. Друг често користен збор за синтакса е граматика. Важно е да се препознае дека теориите за синтаксичката структура континуирано се развиваат и еволвираат (Valli&Lucas, 2000, стр. 121).

Сите јазици имаат слични синтаксички правила со оние на англискиот јазик. Знаковните јазици не се исклучок (Cormier, 2002, стр. 237). Говорниците на еден јазик ги препознаваат граматичките реченици на нивниот јазик и знаат каков треба да биде редоследот на зборовите во реченицата со цел да се пренесе некое значење.

Студиите за распоредот на зборовите во еден знаковен јазик се многу комплексни бидејќи синтаксата на знаковните јазици е симултана, иконична, и често е прагматично организирана. Критериумите за истражување на редоследот на зборови што се користат за говорните јазици, не се апликатилни за знаковните јазици. Првиот критериум, најфреквентниот распоред на глагол, субјект и објект е проблематичен за знаковните јазици (Schuit и други, 2011, стр. 6).

Знаковните јазици имаат правила за структура на фразите која обезбедува хиерархиска структура и редослед на конституентите. Базичниот и најфреквентниот редослед во американскиот знаковен јазик е SVO редоследот на зборови (субјект-глагол-објект) (Fischer, 1975, стр. 23, Liddell, 1987, стр. 59, Liddell, 2003, стр. 53, Valli, 2000 стр. 135, Sandler & Lillo-Martin, 2006, стр. 297, Reynolds&Fletcher-Janses, 2007, стр. 113, Fromkin et all, 2010, p. 127). Од друга страна, во седумдесеттите години од претходниот век, голем број лингвисти во своите истражувања покажуваат дека при продукцијата на реченица со американскиот знаковен јазик, постои многу флексибилен редослед на знаци.

Во 1976 година Friedman со своето истражување тврдела дека основниот распоред на зборови во АСЛ е SOV (стр. 127). Разликата во добиените резултати можеби се должи на фактот што авторите често користат различни начини за добивање на податоците - Friedman користела податоци добиени од неформални ситуации. McIntire (1982, стр. 367) тврдел дека основен е распоредот тема-коментар.

Neidle и други (2000, стр. 60) го посочуваат истражувањето на Bouchard и Dubuisson, кои тврдат дека знаковните јазици не само што имаат слободен распоред на зборови туку како и некои говорни јазици, тие не се карактеризираат со некоја хиерархиска фразеолошка структура туку искористуваат некои сосема различни принципи (флуидност на артикулација, артикулаторна економичност итн.)

Флексибилноста во подредувањето на објектот и субјектот може да се определи преку значењето на природот и субјектите во конверзацијата.

Дискусиите за зборовниот редослед постоеле заради две причини. Првата причина е дека сите рани обиди за анализа на структурата на реченицата во АСЛ се правеле со методи и техники кои се користеле за изучување на говорните јазици. Знаковните лингвисти во тој период ја снимале продукцијата на речениците и на тој начин го утврдувале редоследот на зборовите. Во тоа време, сè уште не било познато дека немануелните сигнали, положбата на лицето и телото, исто така претставуваат дел од американскиот знаковен јазик (Јачова и други, 2011, стр. 56).

Оттука потекнувала идејата дека знаците би можеле да имаат секаков вид распоред во реченицата. Исто така, многу често знаците се насочени некаде во просторот. Истражувачите сметале дека оваа насоченост оди во прилог на фактот дека не постои структуриран распоред на зборови во реченицата.

При продукцијата на знаци во знаковните јазици, нативните корисници и добрите познавачи на знаковен јазик, употребуваат различни фацијални експресији. Порано се мислело дека лицата кои се глуви имаат поспецифични изрази на лицето. Секако тогаш сè уште не им била позната важноста на експресијата на лицето на корисниците на знаковен јазик. Оваа фацијална експресија не се разгледувала кога се правеле синтаксички анализи.

Денес улогата на фацијалната експресија, односно немануелните сигнали, е многу позната и многу истражувана. Немануелните маркери

всушност претставуваат значајни лингвистички категории кои секогаш се анализираат кога се проучува структурата на речениците во различни знаковни јазици.

Секој јазик има одредена базична структура за реченици. Речениците се составени од субјекти и предикати. Некои реченици вклучуваат објекти, додека некои реченици не вклучуваат објекти. Лингвистичкиот термин за глаголи или предикати кои не дозволуваат присуство на објекти е нетранзитивност. Основниот распоред на зборови за реченици со нетранзитивен предикат во АСЛ е субјект-глагол. Реченица со ваков вид на предикат е следната: „момче-убаво“. Во овој случај, субјектот е именка. Субјектот исто така може да биде и заменка. Англиската реченица „Тој е убав“ во АСЛ ќе биде продуцирана со знакот за „тој“, по што следува знакот за „убав“. Заменката во овој случај е репрезентирана со показалецот кој покажува во насока на просторот кој е воспоставен како референтен за тоа лице, при што често постои поглед со очите кон локацијата кон која се покажува. Некои од предикатите во АСЛ не содржат информации во врска со субјектот или објектот. Тие се наречени едноставни глаголи. Основниот распоред на зборови за едноставните реченици е субјект-глагол, но АСЛ има две други прифатливи структури за едноставните реченици со едноставни глаголи. Едната е субјект-глагол-заменка, каде заменката го копира субјектот со кимнување со главата. Структурата е прикажана подолу (Valli&Lucas, 2000, стр. 132):

nd
S V Pro

BOY PRETTY nd
Pro

Другата можна структура е глагол-заменка, при што заменката вклучува кимнување со глава.

nd
V Pro

PRETTY nd
Pro

Многу глаголи во АСЛ дозволуваат присуство на објекти. Терминот за глаголи кои дозволуваат објекти е транзитивност. Основниот распоред на зборови за реченица со објект е субјект-глагол-објект, како на пример во реченицата -„татко сака дете“. Сепак како и со нетранзитивни глаголи, различни распореди на зборови се можни за речениците со транзитивни едноставни глаголи.

Главни реченици и теми

Повеќето истражувачи кои работеле на структурата на АСЛ, или опсервирале некои нативни корисници на знаковен јазик, во своите написи забележуваат дека дискурсот во АСЛ навидум изгледа дека е организиран со структура тема-коментар (Aarons, 1994, стр. 50). Ааронс ги потенцира истражувањата на Фриедман од 1975 и 1976 година, според кои првиот ајтем кој се појавува на почетокот на секоја реченица е темата.

Според Valli и Lucas (2000, стр. 134) иако основниот распоред на зборови во една реченица е SVO, многу често објектот е првиот елемент во реченицата. Постапувањето на објектот на почетокот на реченицата е наречено топикализација и е многу често во АСЛ. Топикализацијата е претставена со следниот пример:

 t
CHILD, FATHER LOVE

Темата не мора да биде означена со немануелно маркирање, но според некои истражувачи (како на пример: Лидел 1977) идентификува и опишува посебно немануелно маркирање кое е асоцирано со теми или тематизирани елементи во АСЛ. Ова немануелно маркирање е составено од подигнување на веѓите, подигната брада, кое се одвива низ целокупното траење на артикулацијата на елементот во позиција на тема.

При обележувањето на темите секогаш се употребува некој немануелен маркер. Во американскиот знаковен јазик постојат два вида теми. Едните се „основни теми“, а тоа се теми кои се однесуваат на сите можни степени на репрезентација. Вторите се, „добиеени теми“. Овие теми суштински и длабоко не претставуваат теми, но кога ќе се најдат на некој површински степен, тие стануваат теми.

Копирање/дуплирање

Во АСЛ некои категории (на пример, содржинските зборови, модалните глаголи, квантификатори, глаголи) може да бидат потенцирани преку дуплирање на финалната позиција; односно еден знак се појавува и на почетокот и да се копира на финалната позиција како во следниот пример:

MUST GO-WORK MUST [ASL]

„I must go to work“.

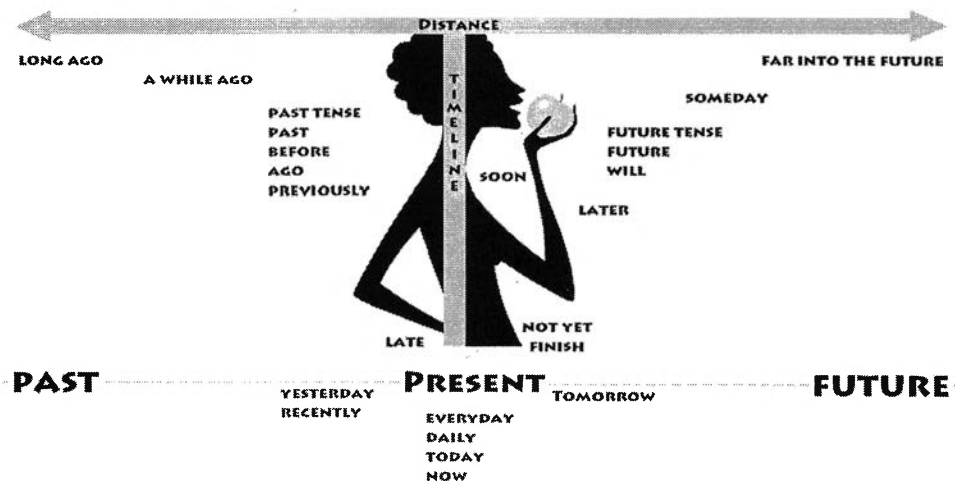
Во АСЛ постојат неколку лексички категории кои можат да бидат копирани: заменки на подметот, модални глаголи, знаци за содржински прашања, квантификатори и нумерички вредности. АСЛ дозволува овие категории да бидат со или без пауза пред дуплирањето. Во примерот подолу, со „пв“ се означува подигнување на веѓи, додека пак со „бв“ се означува брчкањето на веѓите, линијата под немануелните маркери ја означува употребата на маркерите во рамките на реченицата, паузирањето е индицирано со запирка, а болдирањето го означува делот кој се потенцира од личноста која ги продуцира знаците.

5.3.1 Време во АСЛ

Лингвистите на знаковен јазик во минатото сметале дека единствениот начин на кој можеме да ги изразиме времето во американскиот знаковен јазик е преку прилози за време. Сепак поновите истражувања покажуваат дека во АСЛ постојат граматички маркери за време. (Shepard et al, 1995, pp. 53-70). Еден начин за маркирање на времето е со индикатор за време. Во англискиот говорен јазик како индикатори за време се употребуваат соодветни морфеми. За трето лице еднина, во сегашно време се додава морфемата „s“. Доколку сакаме да прикажеме минато време, го додаваме слогот „ed“. Ако станува збор, пак, за неправилни глаголи се додава соодветниот партицип за минато време (past participle).

Изразувањето време во АСЛ, традиционално се опишува преку една имагинарна временска линија која се продуцира во однос на телото на лицето кое ги продуцира знаците. Областа најблиску до торзото на лицето има општо значење на „сегашност“, областа кон напред има значење на „иднина“, и областа преку рамото има општо значење на „минато“ (слика 14).

Во американскиот знаковен јазик временската информација се продуцира со посебни знаци кои се прават во т.н. „временска линија“ (Јачова и други, 2011, стр. 62).

Слика 14. Временска линија

Како дополнување на временската линија се користат многу одделни лексички ајтеми со цел да се специфицира времето на настанот кој се опишува, вклучувајќи ги и знаците за „сега, денес, вчера, утре, рано, доцна, минато, иднина итн.

АСЛ исто така има начин за репрезентирање на хабитуално време. На пример, начинот на кој се продуцира „секоја недела“ или „секој месец“ или „секој понеделник“ е многу различен од основниот начин за продуцирање на знаци за овие поими. Основната структура на знаците се менува со цел да се постигнат нови значења. Овие промени вклучуваат врзани морфемии, слично со маркерите за времиња во говорните јазици, но во АСЛ врзаните морфемии не се додаваат на постоечкиот знак. Всушност, некои делови од основниот знак се зачувуваат додека други се менуваат (Valli&Lucas, 2000, стр. 116).

Во американскиот знаковен јазик, за разлика од англискиот говорен јазик, не се употребуваат морфемии во улога на временски индикатори. Индикаторите за време се нарекуваат и временски знаци. Тоа се знаците како крај (finish) и ќе (will). Знакот - крај се употребува за означување на минато време, а знакот - ќе се употребува за означување на идно време. Во АСЛ исто

така се употребуваат знаци кои означуваат сегашно време. Тоа се знаците како - сега (now) и -денес (today).

Во англискиот говорен јазик секоја реченица треба да содржи временски индикатор (во конкретниот случај, временски индикатор за минато време). Ако ваков временски индикатор додаваме во секоја реченица во АСЛ, таа реченица нема да биде граматички точна (Јачова и други, 2011, стр. 60-61).

Во американскиот знаковен јазик, откако на почетокот на реченицата ќе додадеме временски индикатор, истиот ќе се однесува на сите останати делови од реченица. Во моментот кога ќе се употреби друг временски индикатор, дејството на претходниот временски индикатор престанува.

Во американскиот знаковен јазик за означување на времето се употребуваат и прилози за време и лексички временски маркери. Во структурата на реченици на АСЛ, маркерите за време секогаш се јавуваат во построга позиција. Лексички маркери за време се: иднина, минато, до сега, порано и други.

Често, немануелните маркери (експресијата на лицето или движењата на трупот) имаат значајна улога за означувањето на времето во американскиот знаковен јазик. Ова е јасен показател за различната структура на реченици што се употребува во АСЛ. Корисниците на американскиот знаковен јазик всушност се потпираат на немануелните маркери при изразувањето на разликата меѓу видовите на реченици (прашални, исказни и заповедни реченици) (Јачова и други, 2011, стр. 63).

Според Janzen и Shaffer (2002, p.203), АСЛ припаѓа на јазиците каде што идно време се развива од физичко „движење кон одредена цел“. Авторите тврдат дека идното време во ASL (FUTURE tense претставено на слика 16б), се развива од постар лексички знак кој го има значењето „да оди“ или „да замине“ (слика 16а). Докази за постоењето на овој стар лексички знак може да се најдат во стариот француски знаковен јазик (знакот „GO“ во ASL е сличен со знакот „PARTIR“ во францускиот знаковен јазик. Стариот знак за „PARTIR“ е покажан на слика 15а. На слика 15б е покажан знакот „FUTUR“ од стариот француски знаковен јазик. Присуство на овој знак може да се забележи и во стариот АСЛ кој се користел во 1913 година. Кај знакот „GO“ евидентно е физичко движење Janzen и Shaffer (2002, p.204).

Слика 15а. PARTIR

Слика 316. FUTUR

Слика 16а. АСЛ FUTURE (АСЛ од 1913) Слика 16б. FUTURE (АСЛ)

5.3.2 АСЛ прашања

Како и другите јазици и знаковните јазици имаат дефиниран распоред на зборовите, но и прагматично, семантички и синтаксички дозволени модификации на распоредот на зборови. Фактори кои можат да влијаат врз основниот распоред на конституенти може да бидат топикализација, конструкции на класификатори, видови на глаголи или инфлексии на глаголите.

Според Janzen и Shaffer (2002, p. 213) да/не прашањата во АСЛ континуирано се проследени со кренати веѓи и придвижување на главата кон напред.

Во многу знаковни јазици, немануелните знаци се единствената индикација дека станува збор за прашање, бидејќи обично структурата на реченицата не се менува (Pfau&Quer, 2004, стр. 7).

Zeshan, (2004, p.14) укажува на фактот дека поларните (да/не) прашања во повеќето знаковни јазици се маркирани главно со немануелни маркери, иако повеќето од нив имаат и мануелен поларен знак. Во содржинските (каде, колку, кој, како, што, зошто) прашања, знаковните јазици главно употребуваат содржински знаци кои најчесто се придружени со немануелни маркери. Овие

содржински зборови може да се појават на почетокот на реченицата, на крајот на реченицата или и на почетокот и на крајот (копирање/дуплирање).

АСЛ користи „кревање на веѓите“ и придвижување на главата напред како поларни немануелни маркери, и „спуштање на веѓите“ како примарен содржински немануелен маркер.

АСЛ преферира фокусирање во финална позиција и нема акцентирана промена во рамките на фрази или кондиционални реченици. АСЛ исто така користи стратегии кои се со доминантно движење на левата рака.

Некои немануелни сигнали (на пример: трепкање со очите) се употребуваат како прозодични маркери. Некои немануелни сигнали се распространети низ конституентите кои ги командуваат. Два примера се „позиција на веѓите“, која ги означува содржинските прашања (кој, што, како...) и одмавнување со главата од едната до другата страна за негативните реченици.

Треба да напоменеме дека „подигнувањето на веѓите“ е семантички/синтаксички одредено, односно не е функционално или прагматички определено од претходно. Подигнувањето на веѓите секогаш се случува кога ќе дојде нова информација, на пример за ајтемите кои се фокусирани со топикализација.

Да-не прашања

Да-не прашањата се прашања кои бараат да-не одговор. Пример на да-не прашање во англискиот јазик е –„Дали Џон е дома?“ Распоредот на зборови за да-не прашањата го поставува глаголот пред субјектот (за разлика од распоредот на зборови во декларативни реченици: Џон е дома). Кога говорник на англиски јазик го изговара ова да-не прашање, нејзиниот/неговиот глас обично се подигнува на крајот на прашањето. Во англискиот јазик, да-не прашањата имаат дефинитивна форма која ги разликува од другите видови реченици. Истото се однесува и на АСЛ. Да-не прашањата во АСЛ немаат некој одреден распоред на зборови, но имаат немануелни сигнали кои одат паралелно со нив. Кога некој поставува да-не прашање, веѓите се подигнуваат, очите се отвораат пошироко, а главата и телото можат да се наведнат кон напред; понекогаш рамењата се подигнуваат а некогаш се останува подолго на последниот продуциран знак како што е прикажано на сликата подолу (Valli&Lucas, 2000, стр. 140).

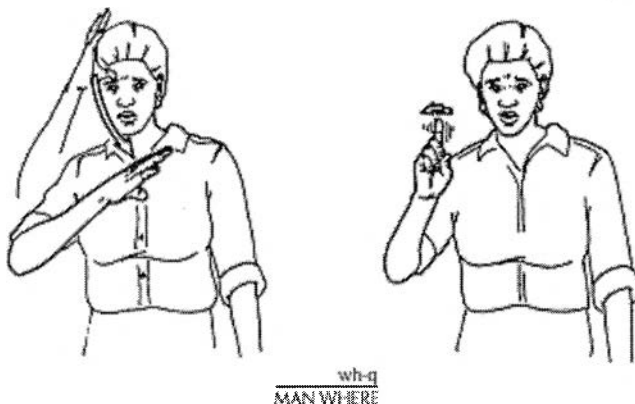

Слика 17. Немануелни сигнали како дел од да-не прашање (-,Дали мажот е дома?‘)

Wh-прашања

Во АСЛ според Neidle и сите (2000, стр. 110) wh-прашањата може да се појават во сите позиции-иницијално на почетокот на зборот, финално на крајот на зборот, истовремено на почетокот и на крајот на зборот и ин ситу.

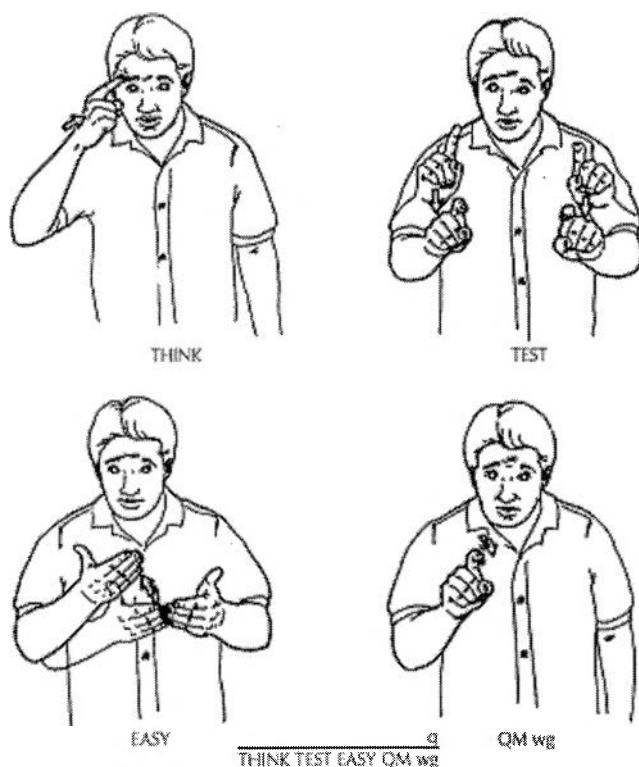
Овие прашања ја вклучуваат употребата на зборови како: каде, кој, кога, што и зошто. Примери на Wh-прашања во англискиот јазик се: -„Каде е Џон?“ и „Кога завршува часот?“ Wh-прашањата во англискиот јазик имаат посебен распоред на зборови. Глаголот вообичаено му претходи на субјектот. Кога еден говорник ќе постави Wh-прашање, неговиот или нејзиниот глас обично се стишува на крајот на прашањето. Wh-прашања во АСЛ исто така вклучуваат употреба на знаците: каде, кој, кога, што и зошто, и вклучуваат многу специфични немануелни сигнали. Кога некој поставува Wh-прашање, веѓите се збркуваат и главата се навалува. Исто така, телото може да се навали лесно кон напред, а рамењата може да бидат подигнати како што е прикажано на сликата подолу (Valli&Lucas, 2000, стр. 140).

Слика 18 Пример за Wh-прашање („Каде е човекот?“)

Прашален знак-нишање

Понекогаш прашањата во АСЛ вклучуваат знак кој се пишува како прашално зборче-нишање (QM wg). Овие прашања често се поставуваат кога лицето е изненадено од информацијата која му/и е соопштена, или кога лицето сака да провери што зборува неговиот/нејзиниот соговорник. Овој знак се изведува со X облик на рака со внатрешно движење (нишање). Немануелниот знак којшто ги придружува речениците со овој знак е ист како и во да-не прашањата (подигнати веѓи, широко отворени очи, глава и тело наведнати кон напред. Прашалниот знак е претставен на следните слики:

Слика 19. Пример за прашалниот знак-нишање („Дали навистина мислиш дека тестот беше лесен?“)

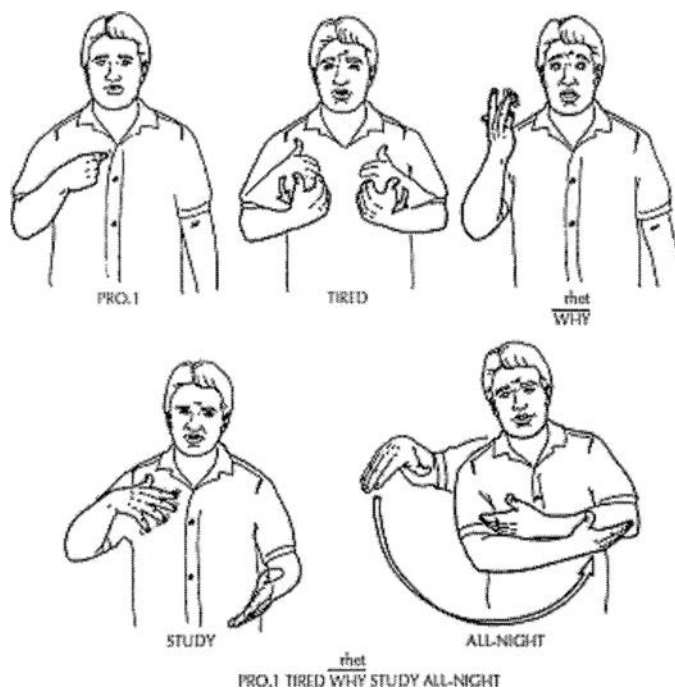
Реторички прашања

Кога лицата зборуваат или користат знаковен јазик, тие често употребуваат форми кои личат како прашање, но не се однесуваат навистина како прашања. Тие употребуваат форми кои наликуваат на прашања, но не очекуваат да добијат одговор од лицето со кое разговараат. Овие прашања се нарекуваат реторички прашања. Овие прашања не ја имаат истата улога како и

вистинските прашања. Тие не бараат да или не одговор или информацијата која се бара (и добива) со wh-прашањата. Пример за реторичко прашање е следниот:

rh
PRO.1 Tired WHY STUDY ALL NIGHT

Симболот кој се употребува за реторички прашања е „rh“. Немануелниот сигнал кој се употребува со реторичките прашања ни покажува дека тие немаат иста функција како и да-не или wh-прашањата. Повеќето реторички прашања употребуваат wh-збор, со кои може да се очекуваат немануелни знаци -збрчкани веѓи и наведната глава. Но немануелните знаци кои се користат во реторичките прашања вклучуваат подигнати веѓи и лесно одмавнување или наведнување на главата (Valli&Lucas, 2000, стр. 142). Подолу следи пример на реторичко прашање:

Слика 20. Пример за реторичко прашање („Уморен сум. Зошто? Затоа што учев цела ноќ.“)

5.3.3 Негација во АСЛ

Речениците во АСЛ не се секогаш потврдни. Корисниците на знаковен јазик често имаат прилика да користат негативни реченици, исто како и говорниците на англискиот јазик. Некои примери на негативни реченици во

англискиот јазик се: -„Мажот не е дома“ или „Тој не може да ме види“. Процесот на менување на потврдните реченици во негативни се нарекува негација. Знаковните јазици вообичаено комбинираат мануелни елементи (негаторни знаци) и немануелни елементи (движења на главата и фацијални експресији) за негација (Zeshan, 2003, стр. 54). Вртењето на главата на страна во негативните реченици се случува во сите досега испитани знаковни јазици.

Во АСЛ, негацијата се сигнализира со движење на главата на страна коешто семантички и формално е слично со раното комуникативно движење на главата на страна кое се употребува од глуви деца и возрасни како и деца и возрасни кои слушаат. Ова комуникативно движење на главата на страна што симболизира негирање, може да настане самостојно без некои зборови или знаци, на пример како одговор на некое прашање. Во тој случај не е зависно од некој лингвистички исказ. Од друга страна, граматичкото движење на главата на страна, кое симболизира негирање, настанува со мануелно продуциран исказ, и неговиот опсег е прецизно тајмиран со прирокот на тој исказ (Reilly&Anderson, 2002, p. 167).

Во американскиот знаковен јазик речениците кои покажуваат негација се разликуваат од потврдните реченици заради додавањето на мануелниот знак „NOT“. Овој знак има значење на зборот „не“ (American Sign Language Linguistic Project, 2012).

Покрај користењето на мануелниот маркер -не (not), постои и немануелен знак кој е составен од движење на главата од едната кон другата страна и собирање на веѓите. Овој немануелен маркер може да се изведува во исто време со знакот NOT, но може и да се продолжи на остатокот на реченицата. (Јачова и други, 2011, стр. 60). Покрај овој немануелен маркер се користи и збрчкување на веѓите (Valli&Lucas, 2000, стр. 142). Негативните реченици се означуваат на следниот начин:

neg
MAN HOME

Интересно е да се нотира, дека знаците не се потребни во негативните реченици и може да се користат во насока на акцентирање на ситуацијата. Немануелниот сигнал е доволен за да се продуцираат негативни реченици.

5.4 Морфологија

Во лингвистичката морфологија се однесува на менталниот систем кој е вклучен во формирањето на зборови или гранката од лингвистиката која се занимава со зборови, нивната внатрешна структура и начинот на кој се формираат (Aronoff&Fudeman, 2011, стр. 2).

Исто како и зборовите во сите човечки јазици, знаците припаѓаат на лексичките категории или едноставни класи како што се: именки, глаголи, модални глаголи, придавки, прилози, заменки и детерминатори. Оваа карактеристика не е својствена за гестовите. Знаковните јазици имаат лексикон на знаковни форми и систем за креирање нови знаци во кои значајните елементи (морфемите) се комбинираат. Сепак, знаковните јазици се разликуваат од говорните јазици според типот на комбинаторни процеси кои често креираат морфолошки комплексни зборови (Emmoneu, 2002, стр. 14).

Доколку направиме морфолошка анализа на англискиот збор „book“ - книга, тогаш би можеле да заклучиме дека овој збор е едноставен. Доколку пак направиме морфолошка анализа на зборот „books“ - книги, ќе заклучиме дека овој збор е морфолошки сложен збор бидејќи содржи суфикс што се додава за множина на именките. Доколку во нашата анализа направиме обид за поделба на зборот книга на кои било составни делови, ќе добиеме форми кои не се поврзани со иницијалното значење на зборот книга (book). Ова всушност значи дека ако го поделиме овој збор, тој ќе го загуби своето значење. Овие делови на зборот кои не можеме да ги делиме понатаму бидејќи ќе изгубат од нивното значење се нарекуваат морфемите. Науката која ги изучува модусите за комбинација на морфемите, со цел формирање на зборови кои се сложени, се нарекува лингвистичка морфологија (Liddell, 2003, p. 14).

Во американскиот знаковен јазик постојат неколку видови знаци кои се сложени: знаци кои спаѓаат во категоријата на сложени, знаци кои во себе инкорпорираат број, мал број знаци кои имаат улога на префикси и кои им се додаваат на знаците кои содржат вредности кои се нумерички и поголем број знаци кои означуваат придавки и глаголи.

5.4.1 Сложенки

Формирањето сложенки е процес при кој се формираат нови зборови од два или повеќе независни зборови. Зборовите кои се делови од сложенката можат да бидат: слободни морфеме, зборови кои деривираат од афикси или зборови кои се формирале при некој претходен процес на сложување (Crabtree&Powers, 2000, стр. 314).

Знаците можат да бидат комплексни, односно да бидат составени од неколку морфеме на различни начини. Аспектуалните модуляции се комплексни бидејќи се составени од знак и дополнителна шема за движење која го носи аспектуалното значење. Постои некоја неконзистентност кога станува збор за терминологијата во областа на комплексните знаци. Понекогаш јазикот креира нов збор преку комбинирање на два збора кои веќе постојат. Овој процес е наречен конструирање сложенки. И во АСЛ и во англискиот јазик постојат многу сложенки.

При дискутирање за сложенки, лингвистите некогаш ги употребуваат термините ендоцентрични и егзоцентрични. Овие термини се поврзани со мотивацијата и способноста за сложување. Ендоцентрична сложенка е онаа што има глава. Главата го означува јадрото-значењето на сложенката и припаѓа на истата лексичка категорија како и целата сложенка. Сложенките чија лексичка категорија или значење не можат да се детерминираат од главата се егзоцентрични (Aronoff&Fudeman, 2011, стр. 114).

Слика 21. Две верзии на сложенката LOOK-STRONG

Процесот на создавање на нов збор од две независни и слободни форми е комплексен во знаковните јазици и за него Zeshan (2000, стр. 82) ги предлага следниве карактеристики:

- Кај сложенките постои темпорална компресија, односно сложенката има исто времетраење како и единечниот знак;
- Повторувањето на движењето и внатрешното движење се елиминирани во сложенката;
- Постојат повеќе процеси на асимилација како што е рецесивна асимилација на формата на раката и асимилација на локацијата;
- Првиот знак од сложенката се артикулира на повисока позиција отколку вториот дел (ова е истражување за новозеландскиот знаковен јазик направено во 1990 година од Collins и Ahlgren-„ова не е случај со македонскиот знаковен јазик што се покажува со сложенката појадок“);
- Значењето на сложенката не може да се претпостави врз основа на индивидуалните знаци од кои е составена сложенката.

Кога именките деривираат од глаголите во англискиот јазик или во АСЛ, може да се опише една регуларна шема. Шема може да се опише и за

формирањето на сложенки. Во англискиот јазик, кога два збора се составуваат за да се формира сложенка, се случуваат два релативно предвидливи процеси:

- Акцентот е вообичаено на првиот збор од сложенката додека акцентот на вториот збор обично се редуцира или е загубен. Кога зборот зелен и зборот куќа се спојуваат за да ја формираат сложенката зелена куќа, акцентот е на првиот збор;

- Кога два збора се спојуваат за да формираат сложенка се создава ново значење (Valli&Lucas, 2000, стр. 62).

Вакви предвидливи промени се случуваат и во знаковните јазици. Постојат два вида правила кои ги регулираат овие процеси – морфолошки и фонолошки. Три морфолошки правила се применуваат при создавањето на нови сложенки во АСЛ:

- 1) Правилото на првиот контакт. Понекогаш сегментот на запирање го вклучува контактот со телото или другата рака. Во формирањето сложенки, само единечното запирање при контакт се зачувува. Ова значи дека доколку два знака се сложат со цел да формираат сложенка и првиот знак има контактено запирање при неговото изведување, тоа запирање ќе остане.
- 2) Правилото на единечна секвенца. Кога сложенките се креираат во АСЛ, внатрешното движење или репетицијата на движењата се елиминира.
- 3) Правилото на антиципација на послабата рака. Кога два знака се комбинираат да формираат сложенка, често се случува послабата односно недоминантната рака да го антипира вториот знак во сложенката.

Фонолошките правила може да се аплицираат секогаш кога знаците се продуцираат во секвенци и не резултираат со какви било промени во значењето. Можат да се забележат најмалку три различни фонолошки правила кои се случуваат во текот на формирањето на сложенките:

- 1) Акцент на движењето. Ова акцентирање вклучува додавање на сегмент на движење меѓу последниот сегмент на знакот и првиот сегмент на следниот знак. Во финалниот продукт на сложенката, акцентирањето движење може да се асимилира во следното движење.

- 2) Бришење на запирањето (hold deletion). Второто фонолошко правило се аплицира кога два знака се сложуваат за да формираат сложенки и се состои во тоа дека неконтактните запирања меѓу движењата се елиминираат при формирањето на новиот знак. Ниедно од запирањата меѓу двата знака немаат контакт со телото или со другата рака.
- 3) Асимилација. Под асимилација се подразбира дека сегментот ги зема карактеристики на блискиот следен сегмент, обично тој пред него или после него. Асимилацијата се случува фреквентно во сложенките на АСЛ (Valli&Lucas, 2000, стр. 62).

5.4.2 Нумеричка инкорпорација

При инкорпорацијата можеме да забележиме како врзаните морфемите (односно единиците со значење кои не можат да постојат самостојно) можат да се комбинираат со цел да креираат нови значења. Знаците се составени од движења и сопирања, а информацијата во врска со формата на раката, локацијата, ориентацијата, и немануелните сигнали е сочинета во снопови на артикулаторни карактеристики кои се дел од движењата и сопирањата (Valli&Lucas, 2000, стр. 72).

Терминот „инкорпорација“ се употребува со цел да се означат неколку различни феномени во истражувањата на знаковните јазици, меѓу кои и класифицирањето на облиците на раката или т.н. класификатори, понатаму инкорпорирани броеви и различни аспекти на движењето во знаците со движење (Zeshan, 2000, стр. 73).

Корените кои во својата структура инкорпорираат бројки и нумеричките морфемите се неспецифични во споредба со морфемите кои се дел од говорниот јазик. Во говорниот јазик морфемите се составени од вокали и консонанти.

Суфиксот NESS во англискиот јазик, има структура согласка – самогласка – согласка. Со додавање на овој суфикс, именките во говорниот англиски стануваат придавки. На пример goodness именка која е креирана од придавката good и суфиксот ness. Ова не е карактеристика на нумеричкото соединување, бидејќи тука морфемите со нумерички вредности се јавуваат во исто време со коренот. (Јачова, 2011, стр. 45).

Бројката на знаци кои партиципираат во нумеричкото присоединување е релативно голема. Табела 2, прикажува корени кои во својата структура можат да инкорпорираат нумерички морфеми.

Корени	Вредности	Значење
(MINUTE)	1-9	Број на минути
(HOUR)	1-4	Број на часови
(DAY)	1-4	Број на денови
(WEEK)	1-9	Број на недели
(MONTH-FUTURE)	1-9	Број на месеци почнувајќи од моментот кога се води разговорот

Табела 2. Примери за нумеричка инкорпорација

Слика 22. Нумеричка инкорпорација во АСЛ

Морфемите во овој пример се врзани морфеми, односно морфеми кои можат да постојат истовремено со други морфеми. На пример, формата на

раката не може да постои самостојно. Таа мора да се појави во рамките на сегменталната структура, со одредена локација, ориентација и најчесто заедно со немануелен сигнал. Врзаните морфеми се различни од слободните морфеми, кои настануваат самостојно. Знакот за три недели е сочинет од две морфеми. Тоа што е интересно е дека два знака со иста форма на раката може да имаат различна лингвистичка структура.

Процесот на нумеричка инкорпорација е многу чест во АСЛ. Обично нема лимит на големината на бројката во бројно инкорпорираната морфема. Нумеричката инкорпорација може да се најде кај знаците недела, месец, ден, долар, сум, место во трка, точно време, временски период и висина. Треба да се напомене дека многу од овие знаци имаат карактеристично движење, локација и ориентација. На пример, знакот за доларска сума во АСЛ најчесто се изведува во областа пред доминантното рамо, со брзо кружно движење кое резултира со промена на ориентацијата; што е идентично со времето што е потребно показалецот на доминантната рака да го допре пасивниот зглоб пред да направи движење кон надвор од зглобот. Важно е и да се разбере дека сегменталната структура (движења и запирања) и локацијата, ориентацијата и немануелните сигнали на секој знак не се менуваат. Сите делови сочинуваат една морфема што ја пренесува главната тема. Обликот на раката се менува со цел да се индицира специфичен квантитет за кој се дискутира. Знаците за возраст традиционално се гледаат како примери за нумеричка инкорпорација, посебно за возрастите од 1 до 9, во кои бројната форма на раката почнува од брадата, со дланката кон надвор и се движи понатаму (Valli&Lucas, 2000, стр. 74).

Заменките и изразите за време имаат способност да ја инкорпорираат формата на раката со нумерички изрази. Вообичаено формата на раката кореспондира со бројките кои се употребуваат во знаковниот јазик. Заради физичките карактеристиките на двата мануелни артикулатори, знаковните јазици може да инкорпорираат броеви до 10. Кај заменките, бројот 5 е горниот лимит за инкорпорација (Steinbach, 2012, стр. 122).

5.4.3 Редупликација

Кај јазиците без разлика дали се знаковни или говорни постои еден специфичен начин на повторување на зборот или знакот. Со ова повторување се дополнува значењето на зборовите. Овој феномен се среќава кај многу јазици во светот.

Редупликацијата е процес на формирање на нови зборови или со дуплирање на целата слободна морфема (целосна редупликација) или дел од неа (делумна редупликација). Треба да се напомене дека овие парцијални редупликација не претставуваат единечни морфеми (Crabtree & Powers, 2000, стр. 316).

При редупликацијата се копира една континуирана нишка од почетокот или од крајот на зборот. Јазиците може да ја користат редупликацијата за инфлекција и деривација. Редупликацијата носи важна сличност со коренската и шематизираната морфологија. Редупликацијата типично мора да следи одредена шема и да биде подложна на некои други прозодиски барања (Aronoff & Fudeman, 2011, стр. 81).

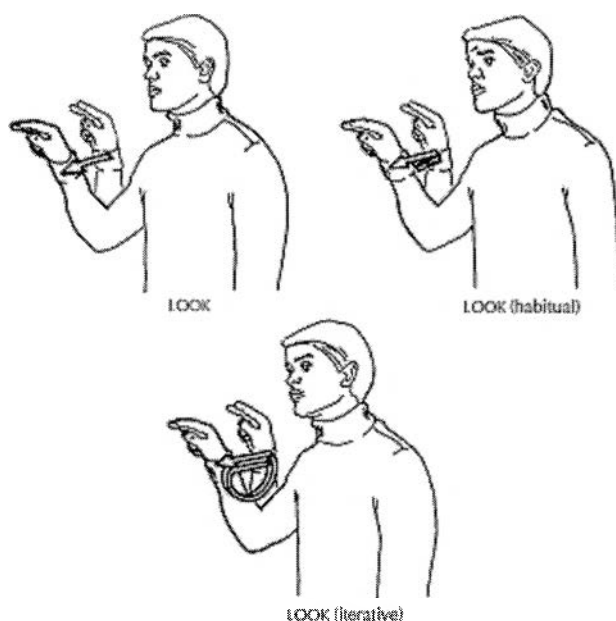
Со правилата за редупликација, релативно едноставно е да се креираат зборови кои се комплексни а кои имаат ист граматички импакт како и суфиксите и префиксите во англискиот говорен јазик. Постојат повеќе редупликациони правила. Овој феномен подразбира дека нештата можат да се повторуваат на неколку начини. Секој од овие начини на повторување дава специфично значење на зборовите кои се редуплицираат.

Во американскиот знаковен јазик постојат различни прилози и глаголи чии форми на редупликација служат за го дефинираат аспектот. Глаголите кои се употребуваат за покажување на временските карактеристики (повторливост, фреквенција, траење и начин) прикажуваат некоја информација за аспектот. На ваков начин се збогатува значењето на тој глагол или прилог. Типичен пример за оваа појава е глаголот оди (go to). Доколку направиме брза редупликација на овој глагол, ние ќе го смениме значењето на глаголот (иако не суштински) и ќе добиеме глагол со значење кое индицира често одење некаде. Доколку почнеме да го продуцираме овој знак, а потоа нагло го прекинеме изведување, тоа би значело дека дејството не глаголот не настанало, односно дека аспектот не се реализирал.

Именките и придавките имаат некои слични карактеристики како глаголите. Доколку ги искористиме правилата на редупликација од зборот „болен“ со континуирано повторување на знакот, може да го добиеме знакот „болежлив“, односно човек кој често и повторливо се разболува. Доколку знакот за зборот „исто“ го употребиме како континуиран аспект, може да го добиеме значењето на зборот „едноличен“ (Јачова и други, 2011, стр. 47).

Редупликацијата е честа во АСЛ. Хабитуалниот и итеративниот аспект се маркирани во АСЛ со посебен вид правила за редупликација.

На подолниот пример е прикажана формата на глаголот „гледа“ заедно со хабитуалните и итеративните форми.

Слика 23. Хабитуални и итеративни форми на глаголот „гледа“

Во минатото, за глаголите кои биле подложени на процесот на редупликација, честа била практиката да се означат со фонолошка карактеристика [+redup] (Liddell&Johnson, 2000, 302).

5.4.4 Деривација и инфлекција

Морфологијата е наука за формирањето зборови, односно за начинот на кој јазикот ги употребува малите единици да изгради поголеми единици.

Процесите во текот на кои настанува создавање на комплексни зборови може да ги поделиме во две дистинктивни категории: деривација и инфлекција. Разликите кои постојат меѓу процесите на инфлекција и деривација се вртат околу степенот на граматички врски кои се енкодирани со истиот процес. (Јачова и други, 2011, стр. 47-48).

Инфлекцијата има тенденција да ги означува граматичките врски и тоа го прави без менување на граматичката категорија на инфлектираниот збор. Типичен пример во англискиот јазик е следниот:

I walk. He walks. He is walking.

Кога еден морфолошки процес создава збор од различна категорија (именка, глагол, придавка итн.) граматичкиот процес кој е одговорен за креирање на новиот збор се вели дека е деривација. Разликата меѓу инфлекција и деривација, не е секогаш јасна. Сите префикси, на пример, во англискиот јазик, се вели дека се продукт на процесот на деривација. Разликата меѓу зборовите *happy* и *unhappy* е деривациона разлика. Иако двата збора се придавки, тие се сметаат за одделни зборови, секој со свое значење (Liddell, 2003, p.50).

Со исклучок на сложенките, кои јасно формираат нови зборови, литературата на американски знаковен јазик претпоставува дека морфолошките промени во АСЛ се засноваат на инфлекција.

Ако постојат само два избора (емотивна експресија и инфлекција), тогаш фактот дека одредени контексти бараат мултипло формирање повеќе одат во прилог на инфлекцијата отколку на емотивната експресија.

Неинфлектираната форма на глаголот не може да се употребува во АСЛ кога објектот на глаголот има мултипли бројни вредности (освен ако не станува збор за групна именка во АСЛ, како што е група (*group*) или класа (*class*). Фактот дека мултиплата форма се бара во специфичен граматички контекст не прави разлика меѓу инфлекција и деривација. Всушност, не е тешко да се најде граматички контекст во англискиот јазик кој бара деривациска форма. Така ако го додадеме деривативниот суфикс *-ly* на зборот *-fined*, ќе ја добиеме

придавката -friendly. Без деривативниот суфикс, реченицата би била неграматична (He is a very friend person).

Според Padden, насочувањето на глаголи кон физички присутни референти како и кон апстрактни локации во просторот се смета дека е еден вид на граматичка инфлекција наречена „согласување на глаголите“ (Liddell, 2003, p. 52). Liddell, од друга страна, пак, смета дека насочувањето на глаголи во просторот нема никаква врска со процесот на согласување и не претставува процес на инфлекција.

Деривационата морфологија е процесот на правење нови единици во јазикот, со други зборови, деривација на нови единици. Примерите за деривациона морфологија, кои се забележуваат во АСЛ, вклучуваат деривација на именки од глаголи, како во случајот на знакот „стол“ кој произлегува од знакот „седи“, сложенки, знаци кои се продуцираат со мануелна азбука, нумеричка инкорпорација, класификаторски предикати, и перспективни глаголи. Во сите овие случаи, мали единици на АСЛ се комбинираат заедно со цел да креираат нови големи единици (Valli&Lucas, 2000, стр. 112).

Инфлекционата морфологија е различна од деривационата морфологија. Додека деривационата морфологија се однесува на креирањето нови единици, инфлекционата морфологија го претставува процесот на додавање граматичка информација на единиците кои веќе постојат.

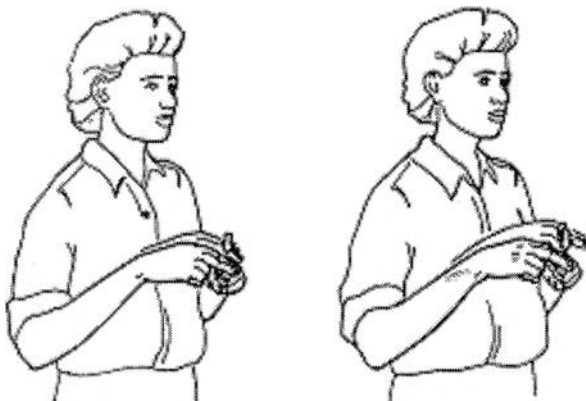
Постојат два примера на инфлекциона морфологија во АСЛ, аспектуална и согласување на субјектот и објектот. Во случајот на аспектот, структурата на глаголот се менува со цел да се покаже разлика во значењето на глаголот. Глаголите можат да вклучат информација во врска со субјектот и објектот во ориентацијата или локацијата од нивната структура. Глаголот „дава“ во АСЛ е инфлектиран и за субјектот и за објектот, додека глаголот „кажува“ е инфлектиран само за објектот. Ориентација и локацијата даваат граматички информации во глаголите. Во овој случај не се креира нова единица, односно се обезбедува граматичка информација во веќе постоечки единици.

И инфлекцијата и деривацијата во АСЛ може да бидат фундаментално различни од оние во говорните јазици. АСЛ нема тенденција да ја смени фундаменталната структура, како што е случај со темпоралниот аспект, или да смени еден дел од еден сегмент, како што е случај со согласувањето на субјектот и објектот во глаголите.

Некои компоненти на АСЛ стануваат дел од јазикот преку деривационен процес и потоа партиципираат во инфлекциони процеси (Valli&Lucas, 2000, стр. 113).

5.4.5 Именки-деривати од глаголи во АСЛ

Еден од примерите на морфолошките процеси е начинот на кој јазикот ги користи глаголите за да создаде именки-деривати на тие глаголи. Всушност, глаголите кои веќе постојат во јазикот се користат за да се креираат именки. Англискиот јазик има група на глаголи од кои се конструираат именки. Шемите кои се користат за создавањето на именките, докажуваат една поента – морфологијата се занимава со проучувањето на креацијата на нови единици, а еден начин за креирање нови единици е да се земе формата која веќе постои во јазикот и да се промени на некој начин. Концептот на морфемите е важен процес за разбирањето на морфологијата во АСЛ. АСЛ има глаголи и именки кои покажуваат регуларни шеми. Овие парови на именки и глаголи се разликуваат едни од други само во движењето при изведувањето на знакот. Типичен пример е примерот за минималниот пар „седи“ и „стол“ во АСЛ, кои знаци имаат идентична форма на раката, локација и ориентација, но имаат различно движење. Токму движењето го доловува различното значење на двата знака. Сегменталната структура е движењата и сопирањата на еден знак. На пример, основната структура на глаголот „седи“ е М-Н (movement-hold=движење-сопирање), додека основната структура на именката „стол“ е М-Н-М-Н (Valli&Lucas, 2000, стр.56).

Слика 24. Знак за поимите „седи“ и „стол“

Ова е пример за движењето кое се изведува кога именките произлегуваат од глаголи во АСЛ. Основната структура на глаголот се повторува, па кога последниот сегмент на глаголот е сопирање, движењето пред првиот сегмент на глаголот се повторува. Процесот на репетиција е познат како редупликација.

5.4.6 Заменки во АСЛ

Експресијата на прономиналната референца исто така се наоѓа во област во која знаковните јазици се јасно условени од визуелно-гестовниот модалитет (McBurney, 2002, стр. 329). Во АСЛ (но и во другите знаковни јазици, личните заменки имаат иста форма како и знаците за покажување кои се користат од сите луѓе. На пример, за да се индицира заменката „јас“, глумото лице покажува кон сопствениот граден кош, додека пак за да се индицира „ти“, лицето покажува кон неговиот соговорник. Спецификата се состои во тоа што, заменските знаци во АСЛ се композиционални (за разлика од знаци за покажување) и нивните составни делови пренесуваат различни граматички дистинкции. На пример, во АСЛ, со „В“ обликот на рака, се покажуваат сопственоста (мој, мое) додека пак со движењето (на пример движење во вид на лак наспроти покажување) се покажува граматичкиот број (еднина наспроти множина). Ориентацијата на раката го индицира лицето (прво лице, второ лице итн). Ова е главната разлика меѓу АСЛ и говорните јазици. Заменскиот систем во АСЛ разликува два броја (еднина и множина), но не разликува три лица (прво, второ и трето лице) (Emmorey, 2003, стр. 52).

Заменката репрезентира лице, место или нешто што веќе било идентификувано. Примери за заменки во англискиот јазик се: тој, таа, тоа, нив и нас. Примери на реченици со заменки во англискиот јазик се: „Тој дојде дома порано“ и „Таа ни ги даде нам“. Кога ги читаме или ги слушаме овие реченици, ние мора да знаеме што или кому се однесува заменката.

АСЛ исто така има замена. Постојат сличности и разлики меѓу заменките во АСЛ и заменките во англискиот јазик (табела 3).

	Англиски јазик	АСЛ
Заменки на субјектот		
Прво лице		
Еднина	I	PRO.1
Множина	We	WE, TWO-OF-US, THREE-OF-US ...
Второ лице		
Еднина	you	PRO.2 (singular)*
Множина	you	PRO.2 (plural), TWO-OF-YOU, THREE-OF-YOU ...*
Трето лице		
Еднина	he, she, it	PRO.3-index,* PRO.3-thumb
Множина	they	THEY, TWO-OF-THEM, THREE-OF-THEM ...*
Заменки на објектот		
Прво лице		
Еднина	me	PRO.1
Множина	us	WE, TWO-OF-US, THREE-OF-US ...
Второ лице		
Еднина	you	PRO.2 *
Множина	you	PRO.2 (plural), TWO-OF-YOU, THREE-OF-YOU ...*
Трето лице		
Еднина	him, her, it	PRO.3-index,* PRO.3-thumb
Множина	them	THEY, TWO-OF-THEM, THREE-OF-THEM ...*

Табела 3. Сличности и разлики меѓу заменките во АСЛ и англискиот јазик

Ако за разгледување ја земеме реченицата „pro.3 pretty“, што може да се преведе на англиски на следниот начин: -„Тој е убав“. Во оваа АСЛ реченица pro3 е замена и се продуцира со показалецот кој е насочен спротивно од телото. Иако знакот е за трето лице, не индицира дали лицето е женско или машко, што во англискиот јазик би се означило со тој или тоа. Третото лице во АСЛ може исто така да биде продуцирано со палецот.

Последните истражувања покажуваат дека не постои јасна дистинкција меѓу заменките во второ и трето лице во АСЛ (Valli&Lucas, 2000, стр. 102). Значењето на која било замена се определува од контекстот во кој е продуцирана. На пример: ако лицето кое продуцира знаци покажува подалеку

од неговото тело, истиот знак може да се однесува на второ или трето лице. Лицето на кое се однесува зависи од реченицата во која се продуцира.

Во англискиот јазик постои дистинкција меѓу заменките на субјектот и објектот. Во АСЛ, исто како и во многу други јазици, ваква дистинкција не постои. Всушност, субјектот и објектот се индицираат во секвенци од знаци.

Локацијата има важна функција во знаците за заменки. Многу заменки во АСЛ се состојат во посочување на показалецот што води до две прашања: - „Која е функцијата на локацијата на самиот знак?“ и „Која е функцијата на локацијата кон која покажува показалецот? Изгледа дека функцијата на локацијата на самиот знак е артикулаторна, односно локацијата е едноставно дел од знакот за заменката и нема независно морфолошко значење. Заменките репрезентираат лице, место, или нешто што претходно е воведено или е јасно од контекстот. Локацијата во просторот кон која покажува показалецот го идентификува референтот на заменката (лицето, местото или нештото за кое се зборува). Всушност, иако заменските знаци посочуваат кон некоја локација во просторот и се продуцираат на одредена локација во близина на телото на лицето кое користи знаковен јазик, функцијата на локацијата е многу различна од локацијата во класификаторните предикати или локативните глаголи (Valli&Lucas, 2000, стр.103).

Детерминатори

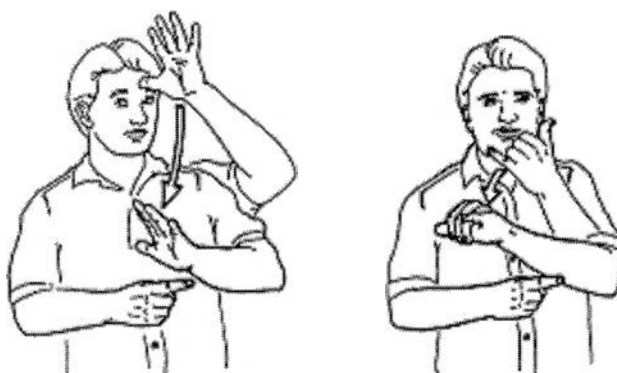
АСЛ има друг вид знаци за покажување-детерминатори. Тоа се знаци кои ги модифицираат именките. Тие индицираат дали именката се однесува на специфична именка или кој било член од одредена класа на именки. Примери на детерминатори во англискиот јазик вклучуваат „the, a, и an“. „The“ индицира специфична именка, додека „a“ и „an“ индицираат кој било член од одредена група. На пример: постои разлика во значењето на „the cat“ и „a cat“. Други детерминатори во англискиот јазик вклучуваат „my, that и every“.

АСЛ исто така има детерминатори (Meier, 2002, стр. 323). Тоа се покажувачки знаци кои се продуцираат со показалецот. Тие секогаш настануваат со именка и може да настанат пред, по, или паралелно со именката. Овие ситуации се прикажани на сликата подолу:

PRO.1 ASK DET GIRL

Слика 25. Детерминатор што се јавува пред именката

MAN/DET SILLY

Слика 26. Детерминатор што се јавува паралелно со именката

Истражувачите June Zimmer и Cynthia Patschke (2000, стр. 354) откриле дека локацијата на детерминаторот е слична со локацијата на именката што ја придружува. На пример: во реченицата „girl det silly“, покажувачкиот знак односно детерминаторот е лоциран на нивото на брадата на знакот „girl“, додека во реченицата „man det silly“ (прикажана на сликата подолу), детерминаторот може да се продуцира на ниво на градниот кош кај мажот. Авторите понатаму заклучуваат дела насоката кон која покажува прстот нема независно значење и не е важна.

Слика 27. Детерминатор продуциран на исто ниво со именката што ја придружува.

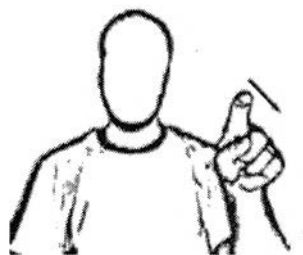
5.4.7 Глаголи и нивно согласување во АСЛ

Во литература на АСЛ истражувања се забележува дека АСЛ глаголите може да припаѓаат во три класи: согласувачки глаголи, спацијални глаголи и едноставни глаголи. Согласувачките глаголи можат да бидат насочени кон локации во просторот за изведување на знаците со цел да ги индицираат карактеристиките на глаголот. Спацијалните глаголи исто така се насочени кон локации во просторот за изведување на знаците, но овие глаголи ја определуваат локативната информација, додека пак едноставните глаголи не се насочени кон спацијални локации (Emmorey, 2002, стр. 59).

Во АСЛ, т.н. согласувачки глаголи, можат да изразуваат согласување преку реферирање на локацијата во просторот асоцирано со релевантниот аргумент (додека другите глаголи, наречени едноставни глаголи, не прикажуваат мануелно согласување). Еден нетранзитивен глагол го изразува мануелното согласување преку ориентирање кон локацијата во просторот асоцирана во единечниот аргумент (MacLaughlin и други, 2000, стр. 78).

Согласувањето на глаголите е тема која има добиено многу внимание во литературата на знаковните јазици (Valli & Lucas, 2000, p. 136). Во повеќето знаковни јазици, движењето или ориентацијата на раката како параметри можат да се модулираат со цел да изразат согласување со субјектот и објектот на глаголот. Согласувањето може да биде изразено мануелно или немануелно (Pfau&Quer, 2004, стр. 11).

На следната слика е покажано што се подразбира под согласување на глаголите од АСЛ во литературата.

Слика 28. Јас те прашав тебе!

Ти ме праша мене!

Овој феномен е забележан во многу знаковни јазици. Двата знака, земени од американскиот знаковен јазик, опишуваат личност која прашува друга личност. Разликата лежи во тоа кое од двете личности го поставува прашањето. Во отсуство на претходен контекст, првиот знак значи „Јас прашав некој друг“ додека вториот знак значи „Некој ме праша мене“. Тие се разликуваат само во ориентацијата и насоката на движење; во првиот пример, раката е ориентирана и се движи подалеку од телото на човекот кој ги продуцира знаците, додека во вториот пример, раката е ориентирана и се движи во спротивна насока-кон телото. Вакви промени во ориентацијата и насоката на движења се поврзани со промената во значењето која е опишана погоре.

Во знаковните јазици, согласувањето е претставено со промена на насоката на движење на глаголот, ориентацијата на дланката и/или локацијата во случаите кога референтот е присутен во видливата средина каде што се одвива разговорот. Во тие случаи глаголот се „согласува“ или покажува накај тој референт. Ако референтот е отсутен, корисникот на знаковен јазик може да покаже празна локација во просторот на продуцирање на знаците. Глаголите исто така може да се согласат или да покажуваат кон такви локации. Оваа сопственост на глаголите во знаковните јазици се нарекува „директивност“ (Meier, 2002, p. 117).

Овој феномен има неколку карактеристики во сите документираны знаковни јазици кои го прават да изгледа различно од согласувањето на глаголите во говорните јазици. Според Corbett (2006, p. 7) под терминот согласување се подразбира некоја системска коваријанса меѓу семантичката или

формалната сопственост на еден елемент и формалната сопственост на друг. Понатаму тој разликува четири аспекти на согласувањето:

- 1) Контролор (елемент кој го определува согласувањето);
- 2) Мета (елемент чија форма е определена од согласувањето);
- 3) Домејн (синтаксичка средина во која согласувањето се случува) и
- 4) Карактеристика (местото каде што настанува согласувањето).

Padden (1983) дава пример од согласување на глаголите според критериумите на Корбет: INDEX I GIVE_i BOOK „I gave him the book“ (Јас му ја дадов книгата). Заменката INDEX (I) и значењето на имплицитната замена „му“ се контролорите, додека глаголот „дава“ е целта. Домејнот е клаузурата, додека карактеристиките можат да бидат лице и број. INDEX (I) е прво лице еднина, додека „му“ е не-прво лице еднина. Овие карактеристики се манифестираат преку промена во ориентацијата и насоката на движењето на раката во текот на продукцијата на глаголот дава. Промената ги рефлектира локациите во просторот на продуцирање на знаците кои се асоцираат со референтите на субјектот и објектот соодветно. Во таа насока, за глаголот може да се каже дека се согласува со субјектот и објектот во лицето и бројот.

Ова тврдење останува контроверзно во полето на лингвистиката на знаковните јазици. Liddell (2000) го отфрла терминот „согласување“ за овој феномен. Ова е потврдено и од Johnston и Schembri (2007, pp. 123-124). Други термини со кои се опишува „согласувањето“ се: „насочување“, „инфлекција“ и „индицирање“.

Формите на согласувањето на глаголите ги означуваат аргументите во една реченица, како што се субјектот и/или објекти. Кога формата маркира само еден аргумент, тоа се нарекува единечно согласување, додека пак кога формата ги маркира и објектот и субјектот, тоа се нарекува двојно согласување.

Единечно согласување

Единечното согласување се случува кога глаголот се согласува со еден аргумент или директниот објект на транзитивниот глагол или индиректниот објект на нетранзитивниот глагол. Кај единечното согласување глаголот е насочен кон единечен ентитет кој се означува со „у“.

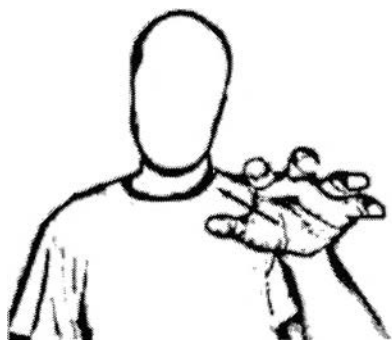
Постојат и други начини со кои може да се покаже единечното согласување. Еден начин е да се смени насоката на движењето на раката. Друг начин да се покаже единечното согласување е со промена и на ориентацијата на

раката и на насоката на движењето. Релативната фреквенција на секој начин е различна во секој јазик. Тоа ја рефлектира фонолошката структура на глаголите и лексичката идиосинкретичност на секој јазик. Истовремено, она е што е заедничко за сите знаковни јазици е дека промената во ориентацијата и насоката на движењето е најчестиот начин.

Двојно согласување

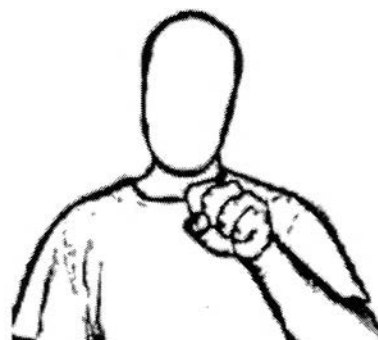
Двојното согласување значи дека глаголот покажува согласување со два аргумента, а тоа се субјектот и (ин)директниот објект. Лидел ја опишува оваа форма со укажување дека глаголот е насочен кон два ентитета кои се означуваат со „x“ и „y“.

Како и кај единечното согласување, постојат три начини да се реализира двојното согласување на фонолошко ниво: преку промена во ориентација, преку промена само во насоката на движењето и преку промена на двете. На сликите 29а и 29б, задните шеми не се продолжени до допирање на лицето. Рацете при изведување на овие глаголи, сè уште се ориентирани кон областа асоцирана со објектот.

Слика 29а

Форма на: „I take (something) away from you“

„Земам (нешто) од тебе“

Слика 296

Форма на: „I take (something) away from you“

„Земам (нешто) од тебе“

Некои глаголи можат само да се покажат во единечното согласување. Причината поради која тие не можат да се покажат во двојно согласување обично се фонолошки: овие глаголи имаат тенденција да бидат специфицирани за иницијален контакт со дел од телото што ги превенира глаголите од покажување на согласување со субјектот.

Okrent, во своите истражувања (Okrent, 2002, p. 176) го отфрла тврдењето на Лидел. Еден од главните приговори на Okrent, во однос на тврдењето дека согласувањето на глаголите е гестовно, е дека посочувањето во рамките на инфлектираните глаголи е ограничено од внатрешно-јазични разгледувања.

- Кај некои глаголи вакво согласување е можно додека кај други не е. Глаголот LOVE (сака) не може да се насочи кон објектот додека глаголот ASK (прашува) може.

- Глаголите со кои се посочува, мора точно да посочуваат: глаголот ASK (прашува) мора да биде насочен кон субјектот, па потоа кон објектот додека глаголот INVITE (покани) мора да биде насочен прво кон објектот, а потоа кон субјектот.

- Кај различни знаковни јазици, согласувањето е различно.

Немануелни форми

Сите форми на согласување ги вклучуваат рацете. Neidle и соработниците (2000, pp. 38-39) сметаат дека постои немануелна компонента во согласувањето која вклучува гледање со очите и движење со главата кои се случуваат симултано со глаголската фраза. Гледањето со очи означува согласување со објектот, додека движењето со главата означува согласување со

субјектот. Во отсуство на немануелни форми на согласување, мануелната форма на согласувањето на објектот, кога е можно, често се реализира.

Канонично согласување

Согласувањето на глаголските форми открива систематска разлика меѓу согласувањето со субјектот и согласувањето со објектот. Субјектот и објектот во тој случај конституираат дистинктивни контролори: нивните нормални карактеристики систематски постојат со посебна сопственост на целта, односно на глаголот.

Corbett (2006, pp. 8-9) дава четири критериуми за контролорот со цел да може да се утврди дека согласувањето е канонично. Описот на формите на согласување во знаковните јазици покажува дека може да се сретнат најмалку три од нив: контролорот самиот може да има експресија на карактеристиките на согласување преку неговото продуцирање во конкретна област на продуцирање на знаци, контролорот е конзистентен и делот од контролорот во говорот е ирелевантен, иако обично е именска фраза.

5.5 Фонологија на АСЛ

Прашањето што се поставува е дали е возможно да постои еден фонолошки систем кој не се базира на звук? Во говорните јазици, зборовите се составени од звуци кои самите немаат значење. Звучите можат да се комбинираат на различни начини со цел да креираат различни зборови. Слично на тоа, знаците се конструирани од компоненти кои самите се безначајни и кои се комбинираат со цел да се креираат морфеми и зборови. На тој начин, знаците прикажуваат лингвистички значајно ниво на структура, но дали оваа структура може да се нарече фонологија? (Emmorey, 2002, стр. 23).

Лингвистички АСЛ е класифициран како природен јазик. Темелите за лингвистиката на овој јазик се поставени од страна на William Stokoe (Spencer & Marschark, 2003, p. 319). Концептот на Стоуки, според кој знаковниот јазик на глувите е вистински јазик, бил многу радикален во однос на системот на верувања во тоа време (Liddell, 2003, стр. 3, Van Cleeve, 2002, стр. 9). Стоуки ја направил првата лингвистичка анализа на американскиот знаковен јазик. Тој за таа цел ги користел алатките на дескриптивната лингвистика (Armstrong et al, 2002, p. 14). Своите истражувања ги објавил во делото „Структура на

знаковниот говор: Нацрт на визуелниот систем на комуникација на глувите во Америка" (Stokoe, 1960). Тој покажал дека АСЛ како и другите јазици се карактеризира со своја фонологија, морфологија, семантика, синтакса и прагматика. АСЛ има сопствена синтаксичка конструкција и семантички средства (Martin, 2003, p. 135). Тој е визуелен јазик што значи дека информациите не се пренесуваат со звуци туку со комбинирање на движење на дланките, рамената, и мимика.

Мануелната азбука.

Мануелната азбука на АСЛ е еднорачна и се состои од 26 знаци кои ги претставуваат 26-те букви од англиската азбука. Интересен е фактот што рачната азбука (фингер спелинг) не е само јазичен систем туку е и човечко достигнување кое произлегува од многувековната адаптација на азбуката. Рачната азбука (*fingerspelling*) се користи за спелувањето на зборовите, но и како помошна алатка за појаснување на некои знаци. На пример знакот за *група* е ист со оној за *фамилија*, кога е прикажан со буквата Ф.

Рачната азбука најчесто се употребува за правилно претставување на лични именки и други зборови за кои нема конкретен знак. Покрај тоа поимите треба да бидат и усно изговорени, проследени со соодветна мимика и движење на телото за да бидат комплетно разбрани.

Рачната азбука условува јасно и недвосмислено претставување на секоја буква од азбуката, со цел со рацете да се репродуцираат зборовите од говорниот јазик, буква по буква (Kyle & Woll, 1998, p. 249).

Стоуки бил првиот лингвист кој сфатил дека знаците не се целина која не може да биде анализирана (Liddell, 2003, p.10). Тој ги анализираше знаците во безначајни делови кои ги нарекол „*chemeres*“. Сепак овој термин не заживеал. Денес многу лингвисти овие составни делови ги нарекуваат фонемии. Тој создал три главни фонемски категории: обликување на рацете (нивната форма), локација и движење (Brennan et al, 1984, pp. 1-2). Подоцнежните истражувања довеле до дефинирање на две нови категории: ориентација и немануелни сигнали.

Терминот фонологија се употребува при изучувањето на знаковните јазици, и покрај неговата етимологија која е базирана на звучност, со цел да се потенцира дека во знаковните јазици постојат истите нивоа на структури како и во говорните јазици (Morgan&Woll, 2002, p. XI).

5.5.1 Параметри на знаците

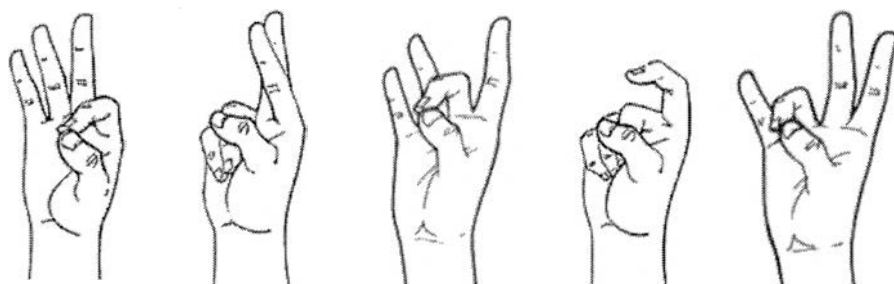
Истражувачите на знаковните јазици се согласуваат дека знаците ја имаат истата функција во знаковниот јазик како и зборовите во говорните јазици. Повеќето преводи на знаковен јазик се составени од еден збор/еден знак. Оттука логично е да се претпостави дека знаците не се фрази туку зборови (Channon, 2002, p. 65-66).

Фонолошките градбени единици на јазикот се специфични по својот модалитет: консонантите не се потврдени во знаковните јазици а формите на рацете не играат улога во фонологијата на говорните јазици. Сепак, истражувачите покажуваат дека внатрешната и надворешната организација на овие градбени единици следи некои принципи независно од модалитетот (Brentari, 1998, pp. 96).

Говорните јазици значајно се разликуваат во зависност од нивните фонолошки инвентари. Прашањето што се појавува е: „Колку многу и каков тип на варијација постои во фонолошките параметри кај знаковните јазици“. Секако при разгледување на ова прашање, ќе се осврнеме на формата на раката, локацијата, движењето и немануелните сигнали.

Раката може да биде поставена во различни конфигурации, во зависноста на тоа дали и колку многу прсти се одбрани и дали одбраните прсти се испружени, свиткани, во вид на кука или закривени. Различните знаковни јазици имаат различни инвентари на форми на рацете. Варијациите во формите на рацете може да се должат на два фактора.

Прво, додека сите познати знаковни јазици споделуваат голем број на форми на рацете, постојат некои комплексни форми на рацете кои се потврдени во неколку знаковни јазици. На пример, на слика 30, комплексните форми на рацете се нефреквентни.

Слика 30. Нефреквентни форми на рацете

Второ, знаковните јазици варираат во големината на инвентарите на форми на раката. Некои знаковни јазици имаат многу мал инвентар на форми на рацете.

Знаците имаат фиксирани точки на артикулација на лицето или телото или можат да бидат изведени во неутралниот простор, односно во просторот пред телото. Градниот кош, рамениците, раката, зглобот, вратот и различни делови од главата и лицето, вклучувајќи го и увото, устата, окото, носот, челото, страничниот дел од главата и темето на главата се места каде што се изведува артикулацијата на знаците.

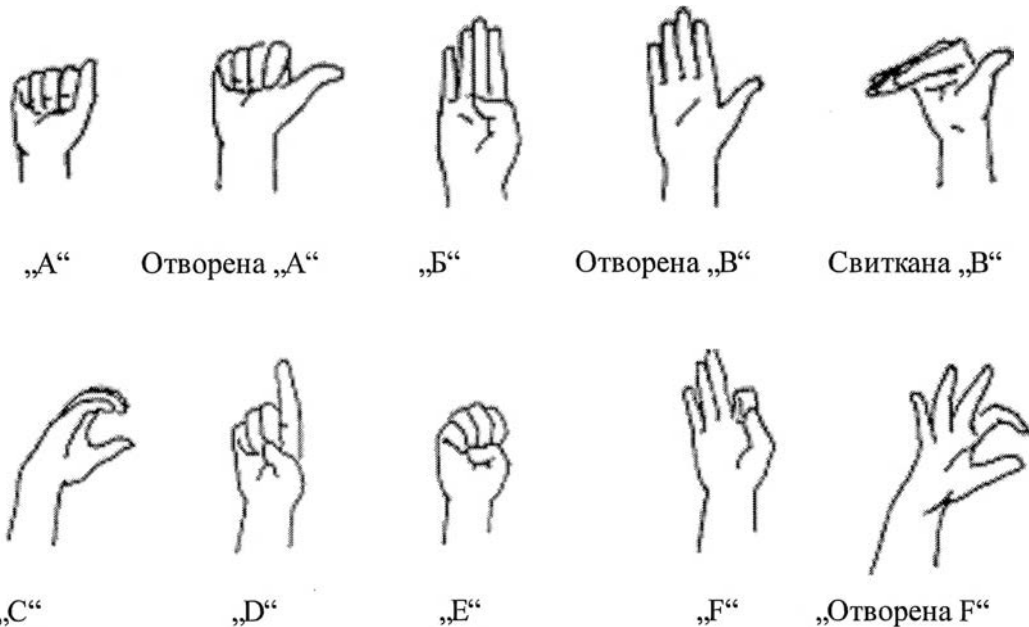
Некои знаци вклучуваат движење на раката и/или прстите. Рацете можат да се движат право или свиткани во лак, и можат да се изведуваат во различни насоки како накосо, напред или контралатерално преку целото телото. Локализираните движења на прстите можат да бидат во вид на одвиткување или свиткување, отворање или затворање.

Знаковните јазици варираат и во големината на просторот пред и околу телото каде што се продуцираат знаците. Генерално, просторот каде што се продуцираат знаците се шири вертикално од врвот на главата до половината и хоризонтално малку покрај рамениците на секоја страна и напред до каде што достигнуваат рацете (Herlofsky, 2003, p. 47). Во некои знаковни јазици просторот за продуцирање на знаците е поголем. Според Крешборн (2001, во Perniss et al, 2007, p. 6) при продуцирање на знаковниот јазик во едно село во Бали, лицата употребуваат максимално продолжени раце на сите страни, вклучувајќи и точки зад телото. Ова најверојатно е поврзано со употребата на референтна рамка (која настанала под влијание на околните говорни јазици и гестовни системи) и фокусирање на „тука и сега“.

Употребата пак на фонолошките немануелни елементи се разликува меѓу знаковните јазици. Тука спаѓаат некои типични изрази кои се продуцираат со устата. Тие произлегуваат од околните говорни јазици кои го придружуваат знакот. Во знаковните јазици постојат исти знаци кои се употребуваат со различно значење и единствениот начин да се направи јасна дистинкција за кој знак станува збор е со визуелната перцепција на зборовите кои се продуцираат со устата (Perniss et al, 2007, p. 7).

Облик на рака

Обликот на раката е можеби најочигледниот параметар на знакот. Тоа се должи на конфигурацијата која раката ја зазема пред почетокот на изведувањето на знакот. Најчесто употребуваните облици на раце се буквите од американската рачна азбука и мануелните бројки (Tennant&Brown, 1998, p. 28-29). Раката може да се најде во различни конфигурации кои зависат од екстензијата на прстите и формата што ја зазема раката. Инвентарите на облиците на раката варираат од едни до други знаковни јазици (Perniss, 2007, стр. 27).

„G“

„H“

„I“

„K“

„L“

„Свиткано L“

„M“

„N“

„Отворено N“

„O“

„Бebешко O“

„Pамно O“

„R“

„S“

„T“

„U“

„V“

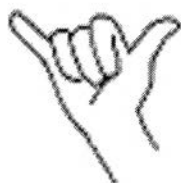
„Свиткано V“

„W“

„X“

„Y“

„L-I“

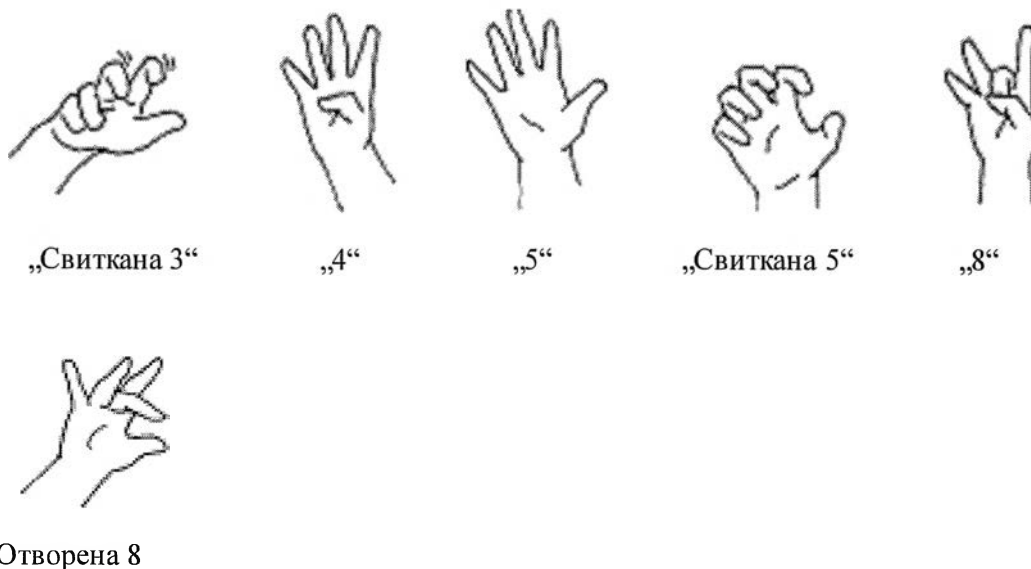
„l-I“

„1“

„3“

Слика 31. Инвентари на форми на раце во АСЛ

Ориентација на шака (дланка)

Следниот параметар за еден знак е неговата ориентација или насоката кон која се врти една рака. Насоката кон која се врти дланката на една рака (горе, долу, лево или десно) е корисен начин за опишување на ориентацијата бидејќи кога ќе се опише дланката, насоката на прстите и задниот дел на шаката е очигледен (Tennant&Brown, 1998, стр. 13). Овој параметар се разгледува како посебен параметар во лингвистичките истражувања во последните години. Истражувачите како Stokoe (1965), Sandler (1989), Klima и Bellugi (1979) или воопшто не го зеле предвид овој параметар или го разгледувале како карактеристика на обликот на раката (Perniss, 2007, стр. 27).

Локација

Знаците се формираат на одредени делови на телото или во близина на телото, односно неутралниот простор (Perniss, 2007, стр. 28). Приближно 75% од сите знаци се формираат на главата или вратот бидејќи така се поочигледни. Поради истата причина, со текот на времето, некои знаци кои се формирале блиску до половината или лактите се придвижени кон горе, односно кон градниот кош. Локацијата на знакот придонесува кон неговото значење. На пример: многу знаци кои укажуваат на чувства се формираат блиску до срцето,

додека пак знаците кои се поврзани со когнитивни концепти се формираат блиску до главата.

Движење

Голем дел од значењето на знаците може да се изрази преку движење. Насоката во која се движи еден знак може да индицира кој ја прави акцијата или кој е реципиентот на акцијата. На пример, во американскиот знаковен јазик ако знакот за поимот „помош“ (HELP) се движи од лицето кое ги продуцира знаците кон друго лице, на тоа лице му се нуди помош. Ако знакот се движи кон лицето кое ги продуцира знаците, некое трето лице можби му помага на лицето кое продуцира. Повторувањето на движењето може да индицира неколку нешта-фреквенцијата на акцијата, множината на една именка, или разликата меѓу именката и глаголот. Големината на движењето може да означи волумен или големина. А брзината на движењето во комбинација со немануелни сигнали може да пренесе многу епитети на тоа што се изразува. Доколку се измени движењето на знакот, се менува и неговото значење, односно се добива поинаков знак со поинакво значење. Овие два знака кои се разликуваат само во движењето се нарекуваат минимални парови (Perniss, 2007, стр. 28).

Немануелни сигнали

Некои знаци во АСЛ имаат задолжителна немануелна компонента која се продуцира истовремено со одделните делови на мануелниот знак. Немануелната компонента не е тривијален аспект на структурата на знаковните јазици – фацијалната експресија, наведнувањето со телото или главата, погледот со очите, сите овие имаат екстремно важна функција во рамките на морфологијата, синтаксата и дискурсот на АСЛ (Emmorey, 2002, стр. 39).

Во говорните јазици, дополнителните семантички информации се пренесуваат преку тонот на гласот на една личност. Во знаковните јазици, дополнителната семантичка информација се пренесува преку фацијалната експресија и експресијата на телото на една личност. Овој немануелен параметар се случува истовремено кога се изведува знакот со цел да се придонесе кон неговото значење. Значењето на знакот кој се продуцира е сосема различко ако главата се движи од лево кон десно со цел да се означи

„не“ или се кимнува со цел да се означи „да“ кога се продуцира знакот „среќен“ (HAPPY).

Кога една личност продуцира знаци со користење на сите параметри, вклучувајќи го и немануелниот параметар, тогаш се забележува една целосна реченица. Без немануелниот параметар постои едноставно една низа на знаци (Tennant&Brown, 1998, p. 14).

5.5.2 Локација според категориите на Стоуки

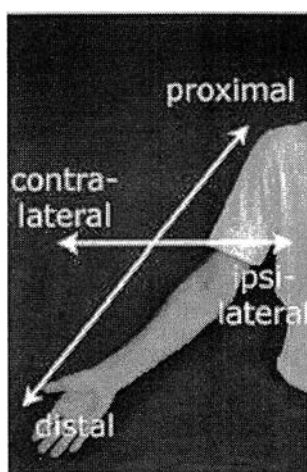
Стоуки ги групирал недистинктивните локации категории на фонеме. Тој креирал листа од дванаесет различни и специфични локации. Тука биле опфатени и локациите на артикулатори кои се наоѓале во неутралниот простор како и тие кои се наоѓаат на телото. Овие локации ги дефинирал како „гестикулационен простор“.

Стоуки ја предложил следната листа на локации (Јачова и други, 2011, стр. 37):

1. Неутрален простор каде што има движење на раце во спротивност со сите подолни места.
2. Лицето односно целата глава.
3. Челото или веѓата, горниот дел од лицето.
4. Очите и носот, средишниот дел на лицето.
5. Брадата, односно долниот дел на лицето.
6. Образите, слепоочниците, ушите.
7. Вратот.
8. Трупот од рамото до бедрата.
9. Надлактицата.
10. Лактот и подлактицата.
11. Зглобот, рака која е во позиција на супинација.
12. Зглобот, рака која е во позиција на пронација.

Неутралниот простор (\emptyset), е единствената локација која не се наоѓа на трупот. Стоуки го дефинирал овој простор како простор во кој раката или рацете имаат спротивно движење во однос на преостанатите 11 локации. Ова е просторот што се наоѓа пред лицето кое ги продуцира знаците. (Јачова и други, 2011, стр. 38).

Сепак според Crashborn (2012, стр. 10), дескрипциите во неутралниот простор ретко ја опишуваат ротацијата и локацијата на горниот дел на раката. Всушност, тој дистален дел на артикулаторот ги реализира фонолошки специфицираните вредности за локација и движење во речиси сите досега проучени знаковни јазици. Анатомските термини „дистално“ и „проксимално“ се однесуваат на релативната локација во однос на торзото. Дополнителни термини кои се употребуваат се „ипсилатерално–контралатерално“. Овие се слични на термините лево-десно, но ја земаат предвид страната на активниот артикулатор како основа-ипсилатерално се однесува на страната која е активна.

Слика 32. Термини за локација

Карактеристики на нотацијата на Стоуки (Panse, 2010):

- Нотацијата, според Стоуки, ја употребува латинската азбука и бројки со цел да ги прикаже формите добиени со мануелно спелување;
- Нотацијата ги употребува знаковните икони да ја репрезентира позицијата на раката и движењата на раката;
- Нотацијата е пишувана на хоризонтален начин, од лево кон десно;
- Симболите во нотацијата се организирани со одредена секвенца; прво симболот за локација, потоа симболот за облик на раката и на крајот симболот за движење;
- Нотацијата според Стоуки може да биде напишата на компјутер ако тој ги има фонтовите за нотација според Стоуки. (<http://www.panix.com/~grvsmth/stokoe/>)

Негативни страни на нотацијата според Стоуки

- Нотацијата не ги покрива немануелните граматички сигнали;
- Нотацијата не се чита лесно како на пример SignWriting.
- Нотацијата не е опремена да се справи со заменките во АСЛ.

Ако се направи споредба меѓу говорните и знаковните јазици, може да се забележи дека говорот е прилично ограничен во видовите артикулаторни контрасти кои му се достапни (Volterra&Erting, 1998, p. 107). Јазикот може да прави ограничен број на такви дистинкции преку контакт на различни места во устата.

Артикулативното поставување на јазикот вообичаено се разликува како интердентален, алвеоларен, алвеопалателарен и веларен контакт. Поставеноста на јазикот прави разлика во типот на вокалите (ниски, високи, предни и задни). Разликите во поставеноста предни-задни, ги одделува предните-високи вокали во „sheet“, од задните високи вокали во „tune“. Разликата во висината ги одделува високите предни вокали во „sheet“ од ниските задни вокали во „cat“.

За разлика од ова, знаковниот јазик има богат потенцијал за контрасти како резултат на повеќето дистинктивни форми кои раката како „артикулатор“ може да ги заземе, можноста за употреба на два „артикулатора“ истовремено, како и големиот број на дистинктивни местоположби.

Во воведот во својот речник, Стоуки објаснува дека „понатамошното објаснување на системот со таблицата на симболи, ќе даде опис на пишаните знаци на корисниците на американскиот знаковен јазик“. Сепак дванаесетте tab симболи, деветнаесетте dez симболи и дваесет и четирите sig симболи, заедно се некои дополнителни симболи и некои конвенции, не ја прават нотацијата појасна. Една од критиките упатени кон системот за нотација на Стоуки е дека дури и едно лице кое е флуентно во користењето на знаковниот јазик треба да го проучува системот подолго време пред да биде способно брзо да препознае некоја транскрипција. Сепак и покрај критицизмот, системот на нотација според Стоуки дал огромен придонес за препознавањето на американскиот знаковен јазик како вистински јазик на едно културно малцинство (Maher, 1996, p. 92).

5.5.3 Сегментирање на знаците

Системот за нотација на Стоуки бил препознаен и прифатен од голем број на проучувачи на знаковните јазици. Сепак тој не бил употреблив за решавање на некои проблеми со морфологијата или фонологијата. Одредени автори како Белуци и Клима не го користеле системот на Стоуки.

Стоуки ги дефинирал знаците како снопови на карактеристики. Сепак, тој сфатил дека мора да постојат секвенционални движења за овие знаци да се опишат (Јачова и други, 2011, стр. 39-41).

Во говорните јазици, сегменти се појавуваат секвенционално во една морфема, а морфемите обично секвенционално образуваат збор. Всушност, изгледа очигледно дека изговорените зборови линеарно се структурирани. Во знаковните јазици, ситуацијата е спротивна. Сепак, кога ги перципираме знаците, симултаноста може да се почувствува. Денес, постои консензус дека постојат вакви секвенционални структури, иако истражувачите не се согласуваат целосно во врска со нивната природа и репрезентација. Јасно е дека знаковните јазици имаат повеќе симултаност во нивната структура отколку што зборовите имаат во говорните јазици.

Во знаковните јазици симултаните својства се очигледни, додека секвенционалните својства се изненадување. Се поставува прашањето: Дали ова е случаен артефакт од историјата во оваа област или пак истите ги рефлектираат реалните разлики во фонолошката структура во двата модалитета? Според Sandler и Lillo-Martin (2006, стр. 120) вториот исказ е вистинит, знаците се повеќе симултано структурирани отколку изговорените зборови. Сепак, секвенционалноста и симултаноста се присутни и тоа ја означува универзалната карактеристика на јазикот.

Базичната премиса на Liddell и Johnson смета дека знаците се состојат од фонолошки сегменти кои се поделени во движења (movement „M“) и задржувања (holds „H“). Задржувањата се дефинирани како периоди на време во текот на кои сите аспекти на артикулацијата се во стабилна состојба. Движењата се дефинирани како периоди на време во текот на кои некои аспекти од артикулацијата се во транзиција. Движењата и задржувањата се

еквивалентни со согласките и самогласките во говорните јазици (Mulrooney, 2002, p. 4).

Секое движење (M, movement) или застој (H, hold) е составено од поставеност на рацете кои имаат некаков облик, имаат одредена локација, постои соодветна ориентација на дланката и лицето кое ги продуцира знаците користи немануелни карактеристики.

5.5.4 Системи на пишување

Според Ван дер Хулст и Канон (2010, pp. 151-152) постојат различни начини на кои можат да се претстават лингвистичките податоци. Фотографиите на слика 34, цртежите, видеокасетите и аудиокасетите се пример на снимени лингвистички податоци. Иако тие варираат во нивниот степен на „верност кон референтот“, бидејќи секоја снимка се прави врз основа на сите расположливи податоци во моментот, тие се блиски до изгледот на референтот. Податоците можат да бидат собирани, но колекциите не можат да бидат класифицирани, ниту пак класите можат да бидат значајно избројани, бидејќи снимката претставува неаналитичка репрезентација на перцептивната страна или форма на лингвистичкиот податок.

Без систем за нотација, не може да се направи селекција на сите снимки кои се во корпусот на американскиот знаковен јазик. Сликите од 33а до 33е претставуваат нотации кои се лингвистички важни. Сликите в и г покажуваат системи за пишување, сликите 33д и 33ф, се системи за транскрипција, додека последната слика 33е, е систем за кодирање кој се развива за знаковните јазици.

Слика 33а. Фотографија на знак на АСЛ

Слика 33б. Цртеж на АСЛ знак

Three

Слика 33в. Збор напишан на англиски јазик

3

Слика 33г. Интернационално признаен симбол за пишување

Слика 33д. Sutton симбол за пишување на знаци (Sutton, 1981)

θri

Слика 33е. IPA (International Phonetic Alphabet) нотација на збор од англискиот говорен јазик

Слика 33е. HamNoSys симболи за АСЛ знакот за бројот ТРИ (THREE)

Ид. број	Фаза	Теренско име	Детално ниво 1	Детално ниво 2	Детално ниво 3
1	1	Локација	Неутрален простор	Латерална димензија	Ипсилатерално
1	1	Локација	Неутрален простор	Вертикална димензија	Висина на граден кош
1	1	Форма на рака	Продолжен сет на прсти	ТМ	

Табела 4. SignTyp систем за кодирање, карактеристики на АСЛ бројот 3

Нотациите, за разлика од снимките, намерно се апстрахираат од оригиналните лингвистички настани на начини кои не се диктирани од ограничувањата на процесот на снимање, туку од систематски одлуки да се симболизираат само некои дискретни елементи од оригиналниот симбол. Во речиси сите случаи, тие се дел од еден вид аналитички систем, но се разликуваат еден од друг во тоа што репрезентираат, како го прават тоа и во нивните цели.

Се чини релативно едноставно да се направи разлика меѓу снимките и нотациите, но некогаш може да биде тешко да се направи разлика меѓу целите и карактеристиките на различни системи за нотација, особено кога станува збор за знаковните јазици.

Во знаковните јазици се употребуваат системи за нотација со цел да се претстави начинот на пишување на некој конкретен знак (Јачова и други, 2011, стр. 64). Во американскиот знаковен јазик постојат два система за нотација: симболичен и фонетски.

Иконичниот (симболичен) систем или т.н. *SignWriting* значи претставување на знаците преку конкретна илустрација. Овој систем е поприфатен и нашироко употребуван за пишување на студентските весници и за слични намени.

Во 1960 год. William Stokoe го објавил првиот систем за нотација на знаците во АСЛ (Hoiting&Slobin, 2002, p. 55). Пет години подоцна, заедно со своите колеги Dorothy Casterline и Carl Cronenberg, го објавува првиот речник на

знаковен јазик базиран на лингвистички принципи со што се потврдува лингвистичкиот статус на АСЛ (Hoiting&Slobin, 2002, p. 57). Системот за запишување на Стоуки (Stokoe notation system), (СНС), користи сет на симболи кои ја претставуваат локацијата, обликот на рацете и движењата во АСЛ (Јачова и други, 2008, 64). Стоуки нив ги бележи на следниот начин:

ТАБ - локација на знакот која е просторно определена, место каде што е лоцирана активноста (табулација).

ДЕЗ - облик односно форма на рака (шака) или раце при продуцирање на знакот (дезигнација).

СИГ - движења кои се прават во текот на продуцирање на знакот (сигнација).

Покрај овие три експлицитно наведени аспекти, Стоуки во своите анализи спомнува уште еден, четврти тип на симултани формациони информации во неговиот транскрипционен систем. Тоа е спацијалната ориентација на рацете (Battison, 2000, стр. 200).

Системот за запишување според Стоуки е прикажан на следната табела (Јачова и други, 2011, стр. 186-190):

Stokoe Notation System (ASL)	
I. Tab (локација)	
Симбол	Опис
∅	-неутрален простор
○	-лице или цела глава
∩	-чело или веѓи, горен дел на лице
∪	-очи и нос, среден дел на лице
∪	-брада, долен дел на лице
∩	-образ, слепоочница, уво, страната од лицето
∩	-врат
[]	-труп, делот од рамења до колкови
∩	-горен дел на рака, надлактица
∪	-лакт, подлактица
∩	-зглоб, раката во позиција на супинација (со дланката нагоре)
∪	-зглоб, раката во позиција на пронација (со дланката надолу)

Stokoe Notation System (ASL)	
2. Dez (основни облици на рака/раце)	
Симбол	Опис
A	- тупаница (како ASL 'a', 's', или 't')
B	- рамна рака (како ASL 'b' или '4')
5	- раширена рака (како ASL '5')
C	- како ASL 'c' или повеќе отворена
E	- „канџа“ рака (како ASL 'e')
F	- 'окау' рака (како ASL 'f' показалец и палец се допират)
G	- „насочувачка“ рака (како ASL 'g', 'd' или '1')
H	- показалец и среден прст заедно (ASL 'h', 'n', или 'u')
I	- (како ASL 'i')
K	- палецот го допира средниот прст од „V“ (ASL 'k' или 'p')
L	- „рака под агол“, палец и показалец (ASL 'l')
3	- палец, показалец и среден прст (ASL '3')
O	- прстите свиткани во круг се допираат (ASL 'o' или 'm')
R	- прекрстени прсти (ASL 'r')
V	- одделени показалец и среден прст (ASL 'v')
W	- палецот и малиот прст се допираат (ASL 'w')
X	- „кука“ (ASL 'x')
Y	- „рогови“ (ASL 'y' палец и мал прст или показалец и мал прст)
8	- свиткан среден прст (може да го допира палецот)

Stokoe Notation System (ASL)	
3. Sig (движење/ориентација)	
Симбол	Опис
D°	- повторливо движење
D''	- продолжено движење
D[·]	- брзо движење
D[^]	- движење нагоре во однос на телото
D^v	- движење надолу во однос на телото
D^N	- движење и нагоре и надолу
D^{>}	- кон десно во однос на телото
D^{<}	- кон лево во однос на телото
D^Z	- од една страна до друга
D^T	- кон оној што ги продуцира знаците
D_⊥	- од оној што ги продуцира знаците кон надвор
D^x	- лево-десно или напред-назад
D^Q	- дланката се врти нагоре
D^D	- дланката се врти надолу
D^ω	- зглобот се свиткува назад- напред
D^η	- свитување на рака, свиткан зглоб
D^f	- отворање на рака
D[#]	- затварање на рака
D[@]	- кружно движење

Stokoe Notation System (ASL)	
3. Sig (движење/ориентација)	
Симбол	Опис
$D^>$	- рацете се приближуваат една кон друга
D^x	- рацете се допираат една со друга
D°	- една над/до друга
D^+	- една над/до друга
D''	- се заменуваат една со друга

Табела 4. Нотација според Стоуки

Релативна локација

Кога tab-от претставува облик на раката или dez-от се состои од две раце, симболот може да биде сместен меѓу двете букви со цел да ја покаже нивната релативна позиција. Ова ги вклучува некои од буквите за движење или ориентација наведени погоре. Како дополнување, постојат симболи кои ја покажуваат *позицијата* горе, долу, до и одзади. На пример: подвлечената \underline{B} , во $\underline{B} L$ покажува дека L раката е лоцирана под B рака, со или без допир итн.

Симбол	ASCII*	Опис
$\underline{B} A$	$\underline{B} A$	(подвлечено) A под B
$\overline{B} A$	$\overline{B} A$	(подвлечено) A над B
$B B$	$B B$	B до B
$A\circ A$	$A\backslash A$	A зад A
B^+B	$B+B$	B раце или рамења се вкрстуваат
$F\updownarrow F$	$F\$F$	F раце (прсти) споени или поврзани
$5^{\circ}G$	$5\circ G$	G рака (прст) во 5 рака (меѓу прстите)

Табела 5. Релативна локација

5.6 Иконичност и метафора во АСЛ

Психолошката подлога на знаците најдобро се објаснува преку иконичноста и арбитраноста на знаците. Liddell (2003, стр. 60-61) укажува на три пристапи за дефинирање на присутноста на иконичноста во знаковните јазици.

а). Знаците не се иконични

Еден пристап негира дека сите знаци се иконични. Ова се постигнува преку речедефинирање на терминот *арбитраност*. На пример, при опишувањето на специфичен сет на знаци, бидејќи се користат форми на рацете, локации и движења кои се најмали составни делови специфични за знаковните јазици, тие знаци всушност не се иконични.

б). Присутна иконичност – разлика во модалитети

Иконичноста е присутна, постои разлика во модалитет. Вториот пристап ја препознава иконичноста на знаците, но ја третира примарно како ефект на модалитетот. Всушност, иконичноста претставува рефлексивност на разликата во модалитетите. Овој пристап го посочува проблемот во изјавата на Де Сосир дека врската меѓу формата и значењето на зборот мора да биде арбитран.

в) Иконичноста е присутна – но не е важна

Третиот пристап ја препознава иконичноста на знаците, но ја минимизира нивната важност. Лицата коишто слушаат, доколку се прашани да ја определат психолошката подлога на знаците, тие генерално се согласуваат во врска со иконичната мотивација за знаците. Клима и Белуди (во Лидел, 2003, 63-64) во своите истражувања покажуваат дека многу од знаците во АСЛ имаат репрезентативен аспект.

Иконичниот, односно миметичкиот аспект на американскиот знаковен јазик (АСЛ) отсекогаш бил очигледен. Во текот на првата половина на 20 век, тесната врска на АСЛ со изоморфичните репрезентации и акции придонеле кон сомневање за неговиот лингвистички статус. Сепак во доцните шеесетти години од минатиот век, лингвистите откриле дека навидум обичните гестови можат да бидат објаснети со лингвистички принципи (Wilcox, 2000, p. 36).

Пред да дадеме осврт на значењето на иконичноста во АСЛ, неопходно е да се дефинира иконичноста. Една едноставна дефиниција за иконичност е „сличност на формата со значењето“. Од оваа дефиниција би очекувале дека ние

би можеле да ја употребиме способноста за правење претпоставки, односно транспарентноста како мерка за иконичност на еден знак.

Според Hubler (2003, р. 64) иконичноста се однесува на сличности меѓу вербалната експресија и знаците. Претпоставувајќи дека комуникацијата се состои од три модули - вербален, прозодичен и гестовно-кинестетски, иконичната релација може да биде специфицирана како крос-модална.

Од крос-лингвистичка гледна точка треба да се напомене дека иконичната врска меѓу знакот и референтот, на кој било начин не ги определува реалните детали на формата којашто индивидуалните знаци ја имаат во знаковните јазици (Pizzuto&Volterra, 2000, стр. 261).

Иконичноста не е објективна врска меѓу сликата и референтот. Таа е заедничка и за говорните и за знаковните јазици и е присутна на сите нивоа на лингвистичката структура, вклучувајќи ја морфологијата и синтаксата како и поединечните зборови. Иконичноста не е едноставна сличност меѓу формата и значењето туку софистициран процес во кој дозволените фонетски ресурси на јазикот се надградуваат на „аналоген“ знак на сликата асоцирана со референтот. Процесот вклучува значителна количина на концептуална работа, вклучувајќи *селекција на сликата, концептуално мапирање и ставање на елементите во шема.*

Иконичноста постои само преку менталните усилби на човечките суштества; зависи од нашите природни и културни концептуални асоцијации. Тауб (2004, стр. 19-20) дава точна дефиниција за ајтеми кои таа смета дека се чисто иконични. Еден од тие примери е формата на прототип на дрво (tree), за која Тауб смета е чисто иконична: формата директно потсетува на значењето.

Слика 34. ДРВО (TREE)

Pizzuto и Volterra (2000, стр. 262) исто така го испитувале овој феномен. Тие покажале дека дури и знаците за многу конкретни објекти, како на пример „дрво“, може да земат сосема различни форми во различни знаковни јазици. На пример овие знаци се многу различни во АСЛ, данскиот знаковен јазик и кинескиот знаковен јазик. Во сите три јазици овие знаци се иконични, но се различни едни од други во еден или повеќе параметри.

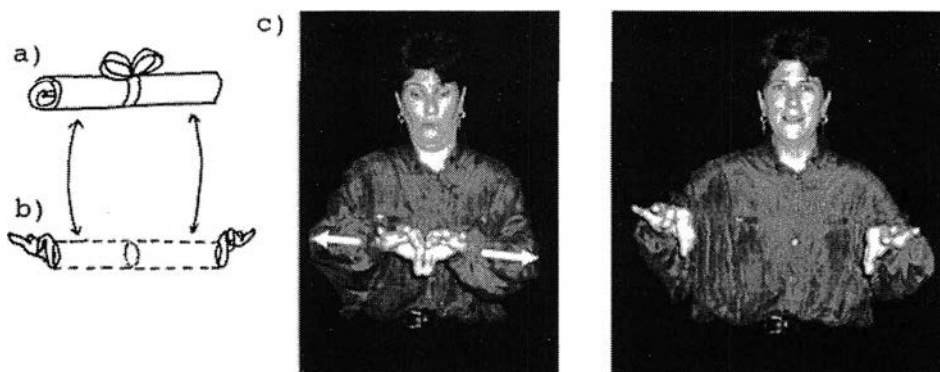
Сепак, постои многу повеќе од иконичност во знаци како што е мисли (think) и навлегување (penetrate), чија форма потсетува на објект кој излегува од главата и поминува низ бариера. Мисли-навлегува (think-penetrate), што може да се преведе како „конечно ја сфати поентата“, нема конкретно значење. Сликата на објект кој навлегува низ бариера се користи да евоцира значење на полна со напори со крајно успешна комуникација. Оваа употреба на конкретна слика со цел да се опише апстрактен концепт е случај на метафора. Со тоа мисли-навлегува (think-penetrate) содржи метафора покрај иконичноста.

Слика 35. МИСЛИ-НАВЛЕГУВА (think-penetrate)

Примерот со дрвото е најчесто употребуваниот пример во процесот на докажување на иконицноста. Во истиот случај, обликот на артикулаторите го репрезентира обликот на референтот. Ова се нарекува „супститутивен опис“, или „иконицност облик-како-облик“. Кај овој вид на иконицност, движењето на артикулаторите може слободно да го репрезентира движењето на референтот; на тој начин исправена подлактица може да се ниша од една до друга страна со цел да се покаже движењето на дрвото спроти ветерот.

Постои и друг вид на иконицност кај АЗЈ наречена „виртуелен опис“ или „пат-како-облик иконицност“, каде што артикулаторите ја следат формата на референтот. Односно, патот кои артикулаторите го „создаваат“ во просторот е она што наликува на референтот, а не самите артикулатори. Пример за ова е знакот за диплома „degree“ во АЗЈ, кој се состои од иконицна репрезентација на диплома, односно на прототипот на слика на диплома: хартија свиткана како цилиндар и врзана со лента (2004, р. 31).

Слика 36. Диплома (degree)

Можеме да забележиме дека овој тип на иконицност црпи од нашата способност да го следиме патот на еден објект во просторот и да го забележиме како независен ентитет.

Уште едно важно прашање во однос на иконичноста на знаковните јазици е главната поделба на иконични знаци. Тие се делат на две групи: високо продуктивните **класификатори**, и помалку продуктивните **замрзнати знаци**. Горенаведените примери на иконични знаци се замрзнати знаци.

Според Aronoff и други (2003, стр. 78), со текот на времето, знаковните јазици се менуваат. Истражувањата покажуваат дека индивидуалните знаци можат да станат помалку иконични а повеќе арбитрарни, со што знаковните јазици почнуваат сè повеќе да наликуваат на говорните. Знаковните јазици развиваат идиосинкретична арбитрарна афиксациона морфологија. Поврзано со класификаторите, ефектите на стареењето на знаковните јазици се суптилно поразлични. Да, постои лексикализација на индивидуални знаци кои произлегуваат од класификаторски конструкции. Но тоа што е ново откриено е дека целиот систем на класификаторски конструкции може да покаже повеќе арбитрарни и граматички форми. Сепак, корисниците на кој било знаковен јазик никогаш не губат контакт со иконичните корени на системот, и тие консеквентно се способни да се навратат на овие корени со цел да остварат конверзациона елоквентност или некој аспект на изведба.

Класификаторите се лингвистички елементи кои повеќе се однесуваат на „класи“ на референтот отколку на специфични типови на референти. Еден заеднички тип е **именски класификатори**, како што на пример е стадото во „стадо овци“ што се однесива на група животни. Некои јазици имаат именски класификатори кои ја придружуваат секоја именка. Типолошки поредок феномен се **глаголските класификатори** или **класификаторите на прирокот**.

Еден глаголски класификатор може да биде редуциран во формата преку продукцијата на друг глаголски класификатор. Дополнително може да биде продуциран друг дистинктивен знак додека се продуцира само дел од глаголскиот класификатор. Во овие случаи, знакот се продуцира различно од неговата оригинална форма (Dudis, 2002, p.53).

Класифицирачките системи се слични, но многу иконични. Секој класификатор содржи форма на раката која идентификува некоја класа на субјекти, вклучувајќи и движења, локации и ориентација кои можат дополнително да го опишат изгледот на субјектот или неговиот пат или локација во просторот. На ваков начин, лицата кои употребуваат знаковен јазик

слободно може да креираат нови знаци од овој сет со цел да опишат широк дијапазон на различни ситуации.

На пример, со цел да опише еден човек како се движи нагоре по еден рид на ветровит пат, лице кое употребува АСЛ, може да одбере една форма на раката (на пример показалец кој вертикално е издигнат над тупаницата) која форма би го претставувала човекот; шема на движење напред и назад која го претставува движењето на референтот од една до друга страна и нагорен правец кој претставува нагорно движење. Со цел да покаже уште едно лице кое го придружува првото, лицето кое користи АСЛ може да го исправи и средниот прст, а со цел да се покаже пат кој води нагоре и надолу, раката ќе се движи нагоре и надолу.

Формите на класификатори не се универзални, различни знаковни јазици имаат различни форми и различни критериуми при нивното аплицирање на референтите.

Икониичните замрзнати знаци често го користат истиот сет како класификаторите, но не може слободно да варираат со цел да покажат разлики во нивните референти (поради оваа причина се нарекуваат замрзнати). На пример знакот за „куќа“ ја репрезентира сликата на нагласен покрив и сидови, макар и куќата за која зборува да има рамен покрив (Taub, 2004, p. 35).

Замрзнатите знаци имаат тенденција да репрезентираат една цела категорија наместо специфичен референт; сликата која е избрана да ја репрезентира категоријата може да биде прототип или истакнат член на категоријата, или може да биде некоја активност или ајтем кои метонимички ќе биде асоциран со категоријата. Класификаторите се помалку специфични отколку замрзнатите знаци со тоа што идентификуваат поголеми класи на референтите (на пример: долго, тенки објекти наместо пенкала или трупци), но се повеќе специфични во тоа дека покажуваат што прави еден примерок од тој тип во одредена ситуација.

Овие замрзнати знаци содржат неилустрирана намера. Овие замрзнати знаци во најголем дел се продукт на економична еволуција која се базира на групирања што потекнуваат од високо икониични структури (Cuxac&Sallandre, 2007, стр. 21).

Едно од важните прашања, кога станува збор за иконичноста, е постоењето на иконични направи во знаковните јазици. Различни видови на концепти имаат асоцијации со визуелни слики или телесни акции.

Иконичните уреди од АСЛ се базираат на нашата перцепција на дланките, рацете и прстите кои ги доживуваме како целосни форми, локации и движење; тие се базираат на нашата способност да го видиме патот кој еден движечки објект го исцртува во просторот; на нашата способност да распознаваме движења на телото кои одат паралелно со одредени активности; на нашата перцепција дека гестовите на телото се одвиваат во одредено место и на одредено време и на нашето знаење на движењата кои се продуцираат при изведувањето на знаците од знаковниот јазик.

Физички субјекти кои се репрезентираат самите себеси

Објектите или лицата кои се присутни во текот на конверзација при која се користи знаковен јазик се репрезентираат самите себеси во дискурсот. На некое ниво, ова е вистинито за секоја комуникација, говорна или пишана; односно кога сакаме да кажеме нешто што се однесува на личност која стои до нас, секогаш можеме да покажеме кон таа личност (ова се нарекува директна деикса). Но знаковните јазици го приклучуваат ова покажување во нивната граматика и речник на конвенционални начини: Има многу видови знаци кои се состојат, пред сè, од покажување на специфичен начин кон некоја значајна локација или предмет. На пример: некои замрзнати знаци за делови од телото во АСЛ го користат фактот дека телото на човекот кој користи знаковен јазик е секогаш присутно во текот на конверзацијата и тие ги именуваат деловите од телото преку покажување кон нив на конвенционален начин (на пример знакот „нос“) (Taub, 2004, p. 67).

Слика 37. Знак за поимот „НОС“ (NOSE)

Друг малку покомплексен пример е тип на систем на заменки кој се користи во АСЛ и многу други знаковени јазици. Заменките се состојат од „показни гестови“ кои се насочени кон просторната локација на нивниот референт. Заменките можат да бидат насочени кон неприсутни но проектирани референти како и кон оние кои се присутни. Ова потекнува од директната дејкса: откако сликата на референтот е проектирана во просторот за користење на знаковен јазик, стои на располагање и кон неа може да се покажува.

Облик на артикулаторите како репрезент на формата на референтот

Кај овој вид на иконичност, знаците на некој начин „креираат“ слика на референтот. Еден начин на кој знаковните јазици можат да го направат ова е со фокусирање на формите на самите артикулатори и нивно користење со цел да се енкодираат слики на слични форми. Ова е според т.н. *супституивен опис*, каде што артикулаторите се „супституираат“ за делови од сликата. Во АСЛ, одредени форми на раката и форми на подлактицата се конвенционални одбрани како најсоодветен начин да репрезентираат посебни форми на објекти.

Во француската литература оваа иконичност е позната како трансфер на големина и форма.

Слика 38. Трансфер на големина и форма – гранка на дрво

Според Сухас и Sallandre (2007, стр. 17) овие структури се употребуваат за да се репрезентира парцијалната или целосната големина и/или форма на местата, објектите или карактерите. Контактот со очи „ја воспоставува“ формата (облик на рака и ориентација на раката/рацете) во просторот (ограничен од рацете), потоа следи претставување на формата во просторот (движење на рацете), проследено со фацијална експресија. Илустрираниот пример погоре прикажува конструкција на спацијалната референца „гранката на дрвото“. Во оваа секвенца, трите сукцесивни движења ја опишуваат најважната спацијална референца во приказот: дрвото и гранката. Фацијалната експресија на лицето кое го изведува знакот ја означува големината на референтите.

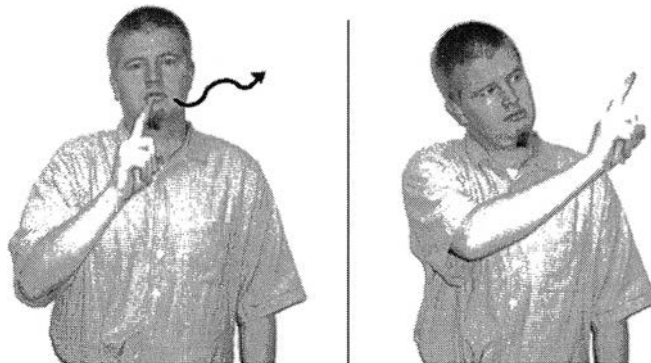
Некои иконични репрезентации од овој вид се подетални и поефактивни од другите; односно некои знаци и класификатори од овој тип имаат поголема иконична кореспонденција со нивните референти, додека пак некои знаци имаат помала иконична сличност со нивните референти. Визуелните слики на референтот се шематизирани до различни степени. На високо шематизираниот крај на континуумот, имаме семантички класификатори кои репрезентираат широки класи на референти. Таков пример во АСЛ е класификаторот за возила, каде што 3 формата на рака со палец кој покажува нагоре репрезентира некој вид возило (Taub, 2004, p.69).

Слика 39. Класификатор за возило

Движење на артикулаторите кое репрезентира движење на референт

Кога самите артикулатори се конфигурирани да ја репрезентираат формата на референтот, лицето кое користи знаковен јазик може да ја поместува таа конфигурација наоколу со цел да репрезентира движење на референтот. Со покажување на класификаторот за личност и со негово придвижување по пат кој оди цик-цак, се репрезентира личност која се движи нагоре по цик-цак пат, кој најверојатно е ветровит пат на некој рид (Taub, 2004, p. 70).

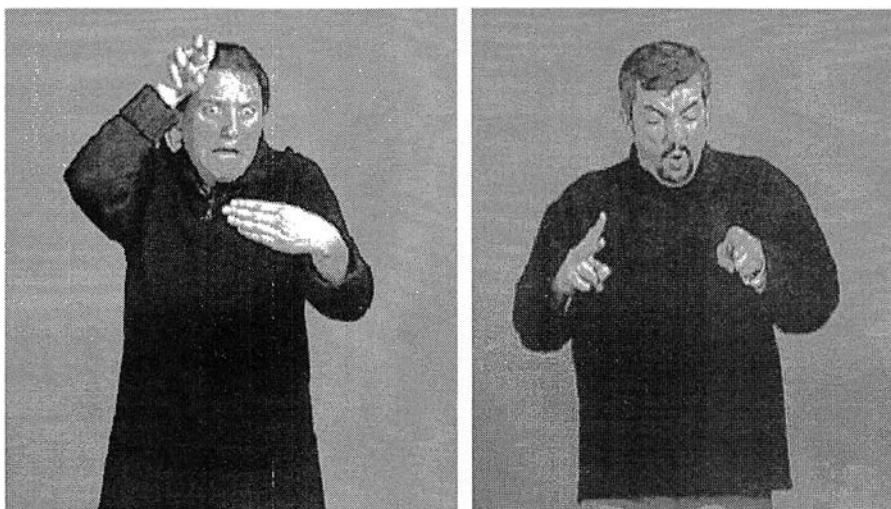
Слика 40. Исправениот -1 класификатор за личност (која се движи нагоре и лево по ветровит пат)

Се поставува прашањето колку е шематизирана иконичната употреба на движењето, односно колку слободно едно движење на артикулаторот може да го имитира движењето на неговиот референт. Некои истражувачи укажуваат дека секое движење може слободно да биде имитирано. Други, пак, во своите истражувања напоменуваат дека е дозволен само мал опсег на т.н. „движечки морфеми“ и дека нивните комбинации ги генерираат повеќето од патиштата кои лицата коишто користат знаковен јазик ги продуцираат.

Во францускиот знаковен јазик оваа иконичност е позната како трансфер на ситуација. Лицето кое користи знаковен јазик го употребува просторот пред

себе за иконично да ги репродуцира сцентите репрезентирајќи го спацијалното движење како активност во релација со стабилно локативно функционирање како референтна точка. Погледот со очи „воспоставува“ стабилна форма (облик на недоминантна рака) во просторот (пласирање на неговата недоминантна рака), понатаму позициите на формата (обликот на раката на неговата доминантна рака) во релација со неговата недоминантна рака (заемно пласирање на двете раце) и конечно следи траекторијата на неговата доминантна рака (движењето) во релација со недоминантната рака (релативно пласирање на двете раце на крајот на движењето). Истовремено, неговата фацијална експресија ја определува активноста на движењето.

Илустрираните примери прикажуваат како две лица, кои користат знаковен јазик, преку трансфер на ситуација ја објаснуваат реченицата „коњот скока“. Во овој пример, двете лица користат иста ситуациона трансферна структура за да покажат како коњот скока преку оградата. Недоминантната рака ја прикажува стабилната локативна референтна точка (оградата), додека доминантната рака го прикажува коњот, со X или V форма на рака која наликува на предните нозе на коњот (Cuxac&Sallandre, 2007, стр. 18).

Слика 41. Коњот скока

Формата на патот на артикулаторот ја репрезентира формата на референтот

Во овие случаи, артикулаторите на лицето кое користи знаковен јазик трагаат по пат во просторот чија форма наликува на формата на референтот. Оваа стратегија е возможна заради нашата општа когнитивна способност да ги гледаме движечкиот објект и формата на неговиот пат како една целина.

АСЛ употребува цела низа на конвенционални облици на раката како „трагачи“. На пример, со показалецот се трасираат линии, рамните раце со споени прсти (В-облик) трасираат рамнини, свитканите раце (С-облик) трасираат криви површини, додека пак круговите кои се формираат со палецот и показалецот (F-облик) трасираат мали цилиндри.

Овој метод кој уште е наречен и виртуелна депикција, им овозможува на лицата кои користат знаковен јазик да направат јасни, многу детални спецификации на форми: тие не се ограничени на општите контури на прстите, дланките и рацете туку во воздухот можат да скицираат многу детали и суптилности.

На пример, описот за столна ламба, мора да почне со лексичкиот знак ламба, следено од две F-раце кои скицираат вертикален цилиндар, и потоа две раширени раце кои ја трасираат формата на сенката на ламбата (Taub, 2004, p. 78).

Слика 42. Столна лампа (floor lamp)

Во француската литература (Сухас&Sallandre, 2007, стр. 19) оваа иконичност може да ја сретнеме со фразата трансфер на личност. Овие структури го вклучуваат целото тело на лицето кои користи знаковен јазик да репродуцираат една или повеќе акции кои се спроведуваат во даден контекст. Може да се репродуцираа човечки субјекти или животни, но исто така и неживи

објекти. Движењата на телото и лицето на глувото лице, природата и насоченоста на погледот со очи и фацијалната експресија ги репрезентираат оние на трансферираниот карактер (трансферираното лице). Формата на раката (проформата) и ориентацијата на раката ја портретираат основната форма на акцијата (движењето на рацете на пример фаќање, одење итн.).

Слика 43. коњ (horse)

Локацијата во просторот каде што се изведува знаковниот јазик репрезентира локации во менталните простори

Постојат голем број различни системи за мапирање со кои локациите во просторот каде што се изведува знаковниот јазик можат да репрезентираат локации во некој ментален простор, без разлика дали е реален или имагинативен. Еден од тие иконички принципи е простор-како-простор. Овој принцип е тесно поврзан и со форма-како-форма иконичноста и со пат-како-форма иконичноста. Во двата случаја, постои мапирање со зачувување на структурата. Ова мапирање може да биде ограничено во областа во просторот која е зафатена од иконичниот знак или класификаторот.

Друга употреба на простор-како-простор иконичноста е исткаена во глаголскиот и заменскиот договорен систем. Локациите во просторот или *локуси*, репрезентираат луѓе или места во некоја расправа. Lidell (1990) покажува дека во многу случаи, во локусот се мапира целата иконична слика на референтот. Лидел ја разгледува анафората и распределбата на глаголите во АСЛ, кои вклучуваат асоцијација на место во просторот каде што се

продуцираат знаците. Лидел има покажано дека овие места често содржат „целосни ментални слики од референтот“.

Глаголите и заменките можат да бидат насочени кон личност која е присутна во контекстуалната ситуација при која се употребува знаковниот јазик. Во тие случаи глаголите имаат специфична „висина“ - тие се насочени кон посебна област на телото на личноста. На пример, глаголот дава (give) е насочен кон градниот кош на личноста додека глаголот прашува (ask) е насочен кон брадата на лицето. На тој начин, колку е повисоко лицето за кое станува збор, толку ќе биде повисока завршната точка на артикулацијата на знакот (Taub, 2004, p. 81).

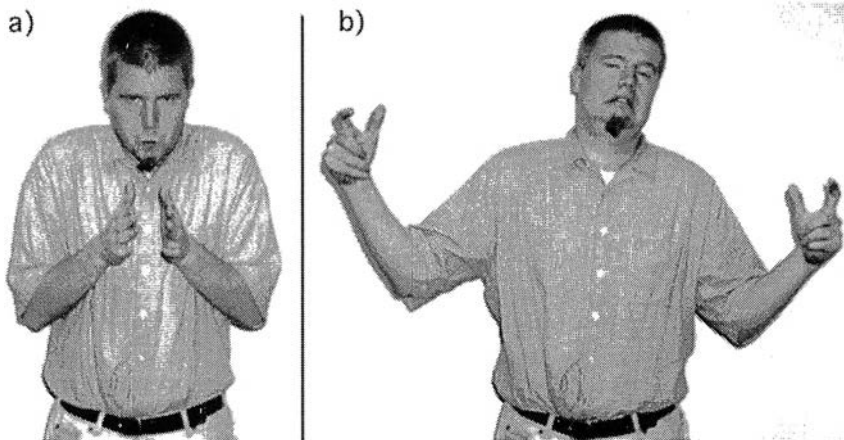
Слика 44. Знакот Јас ти давам тебе (I give to you), модулиран со цел да биде усогласен со примателот на информацијата кој е со иста висина(a), и модулиран да биде усогласен со примателот на информацијата кој е понизок (b)

Димензиите на артикулацијата ја репрезентираат големината на референтот

И кај двата вида на иконичност - форма како форма иконичност и пат како форма иконичност, големината на формата која се креира може иконично да ја репрезентира големината на референтот. Два различни аспекта треба да се разгледаат во овој процес: репрезентирање на релативни големина на деловите на референтот и репрезентирање на апсолутната големина на референтот како

целина. Генерално, формите кои се креираат со иконичноста пат-како-форма се пропорционално точни, односно релативните големини на секој дел од формата кореспондираат добро со релативните големини на деловите на сликата на референтот. Ова помалку се однесува на иконичноста форма-како-форма, бидејќи формите кои се креираат се повеќе шематски и се ограничени на формите на самите артикулатори.

Апсолутната големина на сликата може да биде репрезентирана на повеќе начини. Еден од најчестите начини е кога лицето кое ги продуцира знаците експлицитно ја индицира апсолутната големина на објектот. Генерално, кога се имплементира оваа стратегија, лицето кое ги продуцира знаците или ќе употреби лексички знак како „голем“ или „мал“ или ќе ги индицира општите димензии на објектот користејќи рамни В-форми на рацете или продолжени показалци (Taub, 2004, стр. 85).

Слика 45. а) мал; б) голем

Број на артикулатори кои го репрезентираат бројот на рефенти

Постојат случаи каде бројот на артикулатори присутни во еден знак, помалку или повеќе го репрезентира бројот на рефенти. Горниот лимит на иконичноста број-како-број зависи од бројот на расположливи артикулатори. Најчесто АСЛ е ограничен на бројот на прсти на една рака, така што броеви повисоки од четири или пет не можат да бидат репрезентирани на овој начин.

Друг начин е употребата на плурализирани класификатори. На пример, тупаница со вертикално исправен показалец е класификатор кој репрезентира една личност. Доколку, пак, се исправат показалецот и средниот прст, тој класификатор репрезентира две лица. Ова може да се користи за најмногу 4 рефенти. За секоја повисока бројка, лицето кое ги продуцира знаците, ги

употребува двете раце, со четири исправени прсти на секоја рака, како класификатор кој репрезентира многу луѓе. Во граматика на АСЛ, можеме да најдеме иконишни репрезентации на броевите еден, два и многу.

Крајно, бројот-како-број иконишноста во АСЛ е позната како *бројчано вклучување*. Во основа, во бројчаното вклучување, формата на рака на знакот варира во зависност од тоа колку референти се опишуваат. На пример, знакот за „час (hour)“, најчесто се артикулира со продолжен показалец (АСЛ знак за бројот еден). Знакот може да се модифицира, со цел да означува два-часа, три-часа, и така натаму, со додавање на дополнителни соодветни прсти на формата на раката (Taub, 2004, p. 87).

Слика 46. Два-часа

6. ГраMATика на современиот македонски јазик

При објаснувањето на граматиката на јазиците, голем број лингвисти ја следат „рамката на принципи и параметри“. Оваа рамка претпоставува дека постои „универзална граматика“, и дека оваа граматика во својата основа се состои од мал број принципи кои се неменливи за сите човечки јазици (Tang&Sze, 2002, стр. 296). Некои јазици прават отстапување од овој систем на правила и систематски варираат во рамките на одредени параметри (Cook&Newson, 1996, стр. 40). Според Чомски знаковните јазици се темелно истражени и тие се исти како и секој постоечки јазик. Тие ги имаат истите структурни особини (Forbes, 2013).

6.1 Синтакса

Применет на синтаксата, пристапот на принципи и правила, според Чомски, предлага дека постои сет на универзални принципи споделени во секој човечки јазик, а овие принципи им се познати на сите човечки суштества. Знаењето на некој јазик, во тој случај, би се состоело од знаење на поставките на ограничен број параметри кои дефинираат како универзалните принципи треба да се аплицираат со цел да конструираат граматички реченици.

Човековиот говор претставува звучно разбирање меѓу две лица: едното му соопштува за нешто на другото (Минова-Ѓуркова, 2000, стр. 9). Говорот определен на ваков начин опфаќа два процеса: зборување и разбирање. Продуктот на разбирањето и на зборувањето го нарекуваме текст. Текстовите може да бидат репродуцирани, но не можат да бидат непосредна основа за создавање нови текстови. Јазикот е тој инструмент кој ни овозможува создавање нови текстови.

Јазичниот систем се карактеризира со арбитрарност, конвенционалност и линеарност. Овие карактеристики се својствени за сите јазични системи вклучувајќи ги и знаковните јазици. Една од главните карактеристики на знаковните јазици е иконишноста, но знаковните јазици се карактеризираат и со арбитрарност (отсуство на поврзаност меѓу знакот и конкретната појава) и конвенционалност (договорени знаци кои имаат неменлива природа). Линеарноста (знаци кои следуваат едни по други во времето и просторот) е

посебно забележлива доколку се следи временската линија при опсервацијата на продукцијата на знаците.

Секој јазик (говорен и знаковен) има свој сет на граматички правила. Синтаксата како составен дел на граматиката, ја проучува способноста на збороформите да воспоставуваат врски со други збороформи и да формираат синтаксични единици.¹

Синтаксата во македонскиот јазик тргнува од зборовите или од нивните форми и ги утврдува правилата според кои се создаваат повисоките, синтаксички јазични единици. Основната единица во синтакста е реченицата (простата и проширената), помала од неа - именската група (или синтагма), а поголема - сложената реченица (Бојковска и други, 1998, стр. 141)

Реченицата е синтаксичка единица што содржи глагол во лична форма - прирок, а покрај него и други, најчесто именски делови, со кои се одговара на прашањата: кој го извршил или го врши дејствието изразено во глаголска форма? кој е трпителот на тоа дејство? кому му е упатено тоа дејство итн.

6.1.1 Прирок

Прирокот (предикатот) е основен член на реченицата. Тој ја создава реченицата. Неговото присуство е знак дека имаме реченица. Прирокот може да биде: глаголски и глаголско-именски. Глаголскиот прирок содржи глагол во лична форма и може да биде: прост и сложен. Простиот глаголски прирок содржи само еден глагол и може да биде претставен со проста или со сложена личноглаголска форма. Сложениот глаголски прирок е составен од два глагола, од кои вториот се јавува во да-конструкција.

Безлични реченици

Безличните реченици се разликуваат од сите други по тоа што прирокот во нив не отвора место за подмет (Бојковска и други, 1998, стр. 155). Во овие реченици имаме прирок, зашто без него не би зборувале за реченица, значи имаме глаголска форма со која се изнесува некое дејство, некој процес, но не се кажува кој ги врши. Овие реченици можеме да ги поделиме на две групи:

¹ Под терминот збороформа се подразбира сегмент од јазикот кој во секојдневната употреба се нарекува збор.

безлични реченици со глаголски и безлични реченици со глаголско-именски прирок.

6.1.2 Подмет

Во сите реченици, освен во безличните, прирокот секогаш оди со подметот, вториот главен реченичен член. Тоа значи дека секоја проста реченица, освен безличните, мора да има подмет. Меѓутоа, подметот не мора да биде изразен во сите реченици, зашто можеме да го откриеме од самата форма на глаголот (прирокот), или пак од контекстот, како и од ситуацијата. Во функција на подмет се јавуваат:

а) именки кои можат да бидат употребени самостојно или со придавки и со броеви: Шарената ластовица летка ниско над земјата.

б) заменки: Ние се вративме дома.

в) придавки: Стариот се замисли.

г) броеви: Тие двете дојдоа после.

д) Во функција на подмет може да се јави и да-конструкцијата: Не е здраво да се пуши.

ѓ) Во функција на подмет може да се јави и односна зависна реченица: Кој не работи, не треба да јаде.

6.1.3 Предмет

Предметите (објектите) и прилошките определби ги нарекуваме неопходни членови на реченицата затоа што има глаголи што не можат да оформат комплетна реченица без некој од нив (Бојковска и други, 1998, стр. 162). Во зависност од врската што се воспоставува меѓу именските членови во реченицата, од една, и прирокот, од друга страна, разликуваме три вида предмет: директен, индиректен и предлошки (или предмет со предлог).

Директниот предмет (објект) е оној именски член во реченицата врз кој непосредно, директно преминува дејството на прирокот. Индиректниот предмет (објект) го именува оној кому му е насочено дејството, или пак ја именува целта на дејството. Важна карактеристика на македонскиот јазик е удвојувањето на директниот и индиректниот предмет (објект). Предметот со предлог (предлошки

предмет) се врзува со природот со помош на сите предлози, па и со предлогот „на“ кога не е употребен за воведување индиректен предмет.

Иако на прв поглед знаковните јазици имаат флексибилен распоред на знаците при продукцијата на речениците, сепак распоредот на главните конституенти како предметот и подметот не е случаен.

Во продукцијата на речениците учествува и фацијалната експресија како и фактот што некои знаци можат да бидат насочени во просторот. Во односните реченици, фацијалните карактеристики и позицијата на главата сочинуваат граматички маркер (Liddell, 2003, 54).

Немануелните сигнали можат да означуваат и тема во една реченица. Движењето на главата на страна (со цел да се означи негација) не може да се продуцира паралелно со продуцирањето на темата. Немануелните сигнали се многу значајни за дискурсот во знаковните јазици. На следната табела се претставени видовите на реченици и немануелните сигнали кои се употребуваат при продукцијата на овие реченици (Valli&Lucas, 2000, стр. 145).

Вид на реченица	Немануелни сигнали
1. Прашања а) Да-Не прашања б) Прашања со прашални зборчиња (кој, како и слично) в) Реторички прашања	Подигнати веѓи, раширени очи, главата и телото може да бидат навалени кон напред, рамењата може да бидат подигнати, последниот знак обично се задржува. Веѓите се збрчкани, главата е благо свртена на страна, телото може да оди кон напред, рамениците може да бидат подигнати. Подигнати веѓи, главата може да биде навалена или кратко да се движи во страна
2. Негација	Главата се врти од една кон другата страна, може да има брчкање на веѓите
3. Команди	Директен контакт со очи со соговорникот, може да има брчкање на веѓите
4. Топикализација	Подигнати веѓи, главата е навалена, можна е кратка пауза
5. Кондиционали	Подигнати веѓи, главата е навалена, можна е кратка пауза и префрлање кон зјаење со очите.

Табела 6. Немануелни сигнали во различни видови реченици

6.1.4 Елиптична реченица

Со реченицата предаваме или примаме информација, значи таа има своја содржина. Сепак, во врска со информацијата што ја носи реченицата, треба да се каже дека во говорот, во текстот, реченицата во најголем број случаи не се јавува сама, па и кога е сама, таа е придружена од некаква ситуација, а зависи и од односите меѓу оние што општат преку неа. Од овие причини, речениците што ги слушаме, што ги читаме, или пак ги составуваме не се совршени реченици какви што ги среќаваме најчесто во граматиките. За да се избегнат непотребните повторувања некои делови се испуштаат, а некои делови се заменуваат со други.

Елиптичната (непотполна) реченица настанува со испуштање на некои нејзини делови. При испуштањето не се води сметка толку за тоа каква е синтаксичката функција на тој дел (подмет, директен или индиректен објект и сл.) колку за тоа дали се работи за тема или за рема. Затоа елипсата е врзана за функционалната реченична перспектива. Од елиптичните реченици се „испуштени“ оние делови што именуваат појави познати од контекстот и од ситуацијата и што би служеле како тема. Ремата не се испушта (Минова-Ѓуркова, 2000, стр. 227). Во македонскиот јазик се разликува контекстуална и ситуацииска елипса.

Во рамките на контекстуалната елипса се одбегнуваат оние делови што се познати од контекстот и поради тоа би биле тема во реченицата. На пример, на прашањето: Каде отиде вашиот брат? - може да се даде само одговор - рема: Во Струга.

До ситуациона елипса доаѓа тогаш кога од реченицата ги елиминираме сите делови што можат да бидат јасни за присутните, па се ограничува само на ремата, со што може да дојде до најголемо приближување на ситуационата елипса со реченичните еквиваленти. Во знаковните јазици исто така се сретнуваат елиптични реченици. Токму поради овој феномен, во минатото истражувачите на знаковен јазик мислеле дека во знаковните јазици не постои конкретен и конзистентен распоред на зборови. Денес, сите истражувања водат кон податокот дека елиптичните реченици се составен дел од знаковните јазици. Всушност глумите лица кои комуницираат со знаковен јазик, обично на

почетокот на конверзацијата ја споменуваат темата или подметот и потоа сè додека се одвива дискусијата, нив ги испуштаат.

6.1.5 Прашални реченици

Прашалните реченици ги употребуваме кога нешто не ни е познато, а мислиме дека соговорникот го знае одговорот и сака да ни го каже (Бојковска и други, 1998, стр. 147). Ги изговараеме со специјална интонација, која почнува ниско, се крева и не се спушта. Прашањата се делат на три групи:

1. Прашања на кои се добива да/не одговор, а содржат прашални честички или на прашалниот карактер укажува само интонацијата, односно при пишувањето-прашалникот (пример: „Би можел ли да ги погледам?“);

2. Прашања што содржат прашални заменски зборови: заменки, заменски придавки и заменски прилози (пример: „Како нè најде?“); и

3. Прашања со „или“ со кое се донесува или втора можност или се одрекува изнесената (пример „Ќе учиш или не?“).

Во знаковните јазици, голема улога во поставувањето на прашања, односно во конструирањето на прашалните реченици игра немануелното маркирање. Карактеристични немануелни маркери се подигнување на веѓите, очи кои се широко отворени, држење на телото кон напред итн. Покрај немануелното маркирање се сретнува и мануелно маркирање, односно вклучување прашални зборови (што, зошто, кога, каде, кој, како), промена на редоследот на зборови итн. Прашалните зборови можат да се продуцираат на почетокот на реченицата, на крајот на реченицата или и на почеток и на крајот на реченицата.

6.1.6 Негација

Во рамките на секој тип на реченици што ги разгледуваме, среќаваме потврдни и одречни реченици (Бојковска и други, 1998, стр. 148). Одрекува кога не се извршило, не се врши или нема да се изврши некое дејство што требало да се изврши.

Средства за негација се:

- честички: не, ни, ниту;

- одречни заменки, заменски придавки и прилози: никој, ништо, ничиј, никаков, никаде, никогаш, никако;

- некои префикси: не- (несериозен, непријател); без- (бездомен).

Разликуваме неколку видови негација:

1. Во поглед на бројот на одречните зборови во реченицата разликуваме еднократна и повеќекратна негација. Примери за еднократна: Тој не е тука. Не барајте го. Повеќекратната негација може да се јави во различни видови. Во нашиот јазик може да се јави и со секој реченичен член: Од никаде ништо не препишав. Најинтересна е двојната негација. Таа може да се јави во два вида. Во рамките на првиот вид, имаме засилување на негацијата, на пример: Ништо не смее да се каже во оваа куќа. Во рамките на вториот вид двојна негација се среќаваме со заемно поништување на негациите: Не можеш да не се чудеш.

2. Во зависност на тоа дали ја употребуваме негацијата „не“ за да го негираме прирокот, или некој друг реченичен член, разликуваме реченична и членска негација. За нашиот јазик е карактеристична реченичната негација: Не сум крив.

3. Покрај примерите со изразена негација, се среќаваат и зборови со вградена негација. Тоа се зборови со одречно значење, како: заборава (=не се сети); одрекува (=тврди дека не); спречи (=не дозволи) итн.

Во знаковните јазици, негацијата вообичаено се изведува на два начина: со мануелниот маркер „не“, кој се состои во изведување на кратко единечно или повторливо движење со показалецот лево-десно (знакот се изведува во неутралниот простор) и со немануелен маркер кој се состои во подигнување на веѓите и движење на главата на страна (од едната кон другата страна). Лицата кои комуницираат со знаковен јазик ги користат и одречните заменки, заменски придавки и прилози: никој, ништо, никако.

6.2 Морфологија

Деловите од зборовите кои не можат да се делат понатаму се нарекуваат морфеми. Лингвистичката морфологија е наука за начините на кои јазиците ги комбинираат морфемите со цел да формираат комплексни зборови (Liddell, 2003, 14).

Во знаковните јазици постојат неколку вида на комплексни знаци: сложенки, соединети нумерички вредности, префикси и суфикси.

При формирање на знаците-сложенки настануваат промени во структурата на индивидуалните знаци од кои е составена сложенката. Како резултат на тоа, составните делови на сложенката во знаковните јазици се разликуваат на некој начин од оригиналните знаци кои влегуваат во структурирањето на сложенката.

6.2.1 Именки

Именките ги дефинираме како имиња на лица, места или предмети (Минова-Ѓуркова, 2006, стр. 52). Именките се најзастапена категорија зборови во македонскиот знаковен јазик.

Именките имаат три граматички категории: род, број и определеност (Минова-Ѓуркова, 2000, стр. 29). Општите именки од машки род завршуваат на согласка, оние од женски род завршуваат на -а, а општите именки од среден род завршуваат на -о и на -е. Како и во други јазици, се прави разлика меѓу природниот и граматичкиот род. Природниот род се однесува на живите суштества и тука ги вклучува луѓето и животните. Кај општите именки што не означуваат лица преовладува граматичкиот род, односно кај нив родот се јавува како обичен граматички белег.

Во македонскиот стандарден јазик им три вида множина: обична, збирна и избројана. Множина поседуваат избројливите именки, на пример: еднина-даб; обична множина-дабови; збирна множина-дабје; избројана множина-два даба.

Честа појава во знаковните јазици е доколку говорникот на знаковен јазик на пример зборува за припадник на женскиот пол, тој/таа го употребува знакот за -женско со цел да определи природниот род. Знаците за именки во знаковните јазици идентификуваат ентитети како на пример индивидуи (знаци за имиња: Ана, Петар), места (Скопје, Аргентина), и конкретни и апстрактни работи (компјутер, маса, теорија) (Valli&Lucas, 2000, стр. 122). Именките во знаковните јазици најчесто користат детерминатори (неколку, многу) за да индицираат дека знакот е во множина. Мал број именки ја формираат множината со редупликација. Редупликација подразбира дека именката се редуплицира два или три пати со лачно или линеарно движење. Сепак

поголемиот дел од именките не можат да бидат редулицирани. Именките можат да се комбинираат со детерминатори или придавки.

6.2.2 Придавки

Придавките именуваат одделни карактеристики на живите суштества, на предметите и на појавите: добар човек, див свер, дрвен стол, метална клупа, убаво чувство и сл. Придавките се поделени на четири групи: квалификативни, релативски (односни), ординални (редни бројни придавки) и прономинални (заменски придавки). Придавките имаат форми за род, за број, за определеност и за степен (компарација). Некои придавки имаат и форми за обраќање. Придавките на македонскиот јазик располагаат со форми за сите три рода во единната, а во множината имаат само една форма. Со формите за род тие го покажуваат родот на именката што стои до нив, како и множинската форма на именката.

Придавката обично се јавува со именка, но како резултат на процесот на остамостојување придавката може да биде употребена и без именка и да ги врши во реченицата сите функции што се карактеристични за именката (Минова-Ѓуркова, 2006, 104).

Единствена категорија што им е својствена на придавките е компарацијата. Разликуваме три степени за компарација: позитив (млад, мал, голем); компаратив (помлад, помал, поголем) и суперлатив (најмлад, најмал, најголем).

Во знаковните јазици придавките имаат сопственост да се јавуваат пред именката. Често, знаците за физички карактеристики или пак боите, функционираат како придавки, но можат да станат предикати кога се појавуваат по именките. Во морфолошка смисла движењата се продуцираат на емпатичен начин со цел да се покажат степените на компарација (Valli&Lucas, 2000, стр. 125). Фазијалната експресија е еден од граматичките маркери со кој се покажуваат компаративот или суперлативот.

6.2.3 Броеви

Броевите се зборовна класа што го означува количеството на предметите, лицата, појавите и сл. Количеството може да биде точно определено, или пак може да станува збор за приближно количество (Минова-Ѓуркова, 2006, стр. 110). Разликуваме два вида бројност: определена и приближна. Броевите што означуваат определена бројност претставуваат нееднородна група и се делат на две подгрупи:

- такви во кои не се зема предвид фактот дека треба да се сигнализира лице (пет жени, деца, години, моливи);
- такви во кои се сигнализираат лица од машки пол: во групата може да има само едно лице од машки пол и пак да се употреби таква форма (петмина лекари, министри, ректори, лектори).

Броевите што покажуваат приближна бројност се образуваат на два начина:

- се земаат два соседни броја: два-три, три-четири, три-четирестотини итн,
- приближни броеви што се образуваат и со наставката -ина: десетина, дваесетина, педесетина и сл.

Броевите обично се врзуваат за именки и образуваат именски синтагми (групи).

Во знаковните јазици, броевите се означуваат со прстите од раката. Во поголемиот дел од нив, ориентацијата на дланките при продукцијата на броевите од еден до десет е кон соговорникот, односно од оној кој го продуцира знакот кон надвор. Доколку се промени фонолошката категорија-ориентација, тогаш се менува и значењето на броевите. Ако броевите се продуцираат со ориентација на дланките кон лицето кое го продуцира знакот, тогаш всушност се продуцираат редни броеви. Знаците за сто, илјада, милион, милијарда и билион во знаковните јазици обично се апстрактни, арбитарни, односно условно договорени и немаат иконична компонента.

6.2.4 Прилози

Прилозите се зборовна класа што се употребува најчесто со личноглаголски форми и покажува каде се врши дејството, кога и на каков начин, како и мерата и степенот на дејството. Според значењето, прилозите се делат на следниве групи:

1. Прилози за место: каде, овде, онде, некаде, горе, долу, дома, далеку, блиску, високо, ниско, напред, назад, лево, десно итн.
2. Прилози за време: кога, сега, некогаш, вчера, завчера, утре, лани, летоска, зимоска, рано, доцна, после, одамна, ноќе, дење, зиме, лете и сл.
3. Прилози за начин: како, вака, така, онака, инаку, некако, весело, тажно, тешко, лесно, јуначки, македонски и сл.
4. Прилози за количество и степен: колку, толку, олку, неколку, многу, малку, прилично, двојно, тројно итн.

Во знаковните јазици прилозите обично ги модифицираат придавките и предикатите со употреба на одредени немануелни сигнали и одредени движења (Valli&Lucas, 2000, стр. 125). Сепак во многу знаковни јазици (како на пример АСЛ), карактеристиките на знакот кои носат прилошко значење често се инкорпорирани директно во структурата на знакот за придавката или знакот за предикатот.

Прилозите исто така може да индицираат кога се случил настанот (вчера, пред две недели, наредни два дена, сè уште). Тие имаат тенденција да се лоцирани на почетокот на реченицата. Некои други прилози, како на пример движењето на главата на страна со цел означување на негација исто така означува морфолошка промена.

6.2.5 Заменки

Заменските зборови во македонскиот јазик можеме да ги поделиме на следниов начин (Минова-Ѓуркова, 2006, стр. 122):

- заменки;
- заменски придавки (тој маж, таа жена, чиј син, мој молив);
- заменски прилози (каде, овде, некогаш, неколку);
- заменски глаголи (онади, онадува);

- заменски именки (себичник, нешто, твоеец);
- заменски партикули (еве, ене, ете).

Во центарот на заменскиот систем во македонскиот јазик, како и во други јазици, стојат личните заменки, личноповратната замена и присвојните заменски придавки.

Личната замена во прво лице го означува оној кој зборува. Личната замена во второ лице го означува оној на кој му се зборува. На личната замена за трето лице, повеќе и одговара терминот анафорска замена затоа што секогаш кога ја употребуваме, знаеме за кое лице, за кој предмет или за која појава станува збор.

Личноповратната замена може да се однесува на кое било лице, под услов да упатува на субјектот во реченицата, што значи дека субјектот и личноповратната замена означуваат едно исто лице, па според тоа, и неа можеме да ја вклучиме во анафорските заменски зборови.

Присвојните заменски зборови укажуваат на припадноста кон определени лица, и како што им кажува името, се јавуваат како определби на именки, кои го означуваат предметот, лицето или појавата што припаѓаат на некое лице. Како и сите придавки, присвојните заменски придавки ги поседуваат следниве категории: род, број, асоцијација на лицето, а сите освен прашалната присвојна заменска придавка добиваат член, значи ја поседуваат и категоријата определеност.

Прашалните заменски зборови ги употребуваме во случаите кога не ни е познат некој податок и кога му се обраќаме со прашање на некое лице. Тука спаѓаат:

- именски заменки:
кој и што;
- придавски заменки: кој, која, кое, кои; чиј, чија, чие, чии;
- заменски придавки: каков, каква, какво, какви; колкав, колкава, колкаво, колкави; когашен, когашна, когашно, когашни;
- нема прашална заменска придавка за место;
- заменски прилози: каде, кога, како, колку.

Во знаковните јазици, заменките (зборови кои стојат наместо именките) се користат на ист начин како и во говорните јазици. Заменките ја зголемуваат

ефикасноста на јазикот бидејќи говорниците не мораат континуирано да ја повторат целата именка или именска фраза. Наместо тоа, истата може да ја заменат со заменка (Baker&Cokely, 1991, стр. 204).

Принципот на користење на заменките во знаковните јазици е познат како проминализација. „Индексирањето“ е најчесто користена заменка. Како и кај изговорените заменки, лицето кое ги продуцира знаците не може да ја употреби заменката додека именката којашто ја репрезентира не е идентификувана.

Постојат неколку разлики меѓу заменките во изговорените јазици и во знаковните јазици. Во знаковните јазици истата заменка може да биде употребена за лица, места или нешта и за машки и женски лица. Заменката останува иста без разлика дали се употребува како субјект или директен објект во реченицата. Ова е всушност објаснување за грешките во пишување кај глувите лица кои често погрешно употребуваат тој и таа, и слично).

Најчесто користените заменки во АСЛ се (Baker&Cokely, 1981, стр. 205):

1. Индексирање или покажување. Ова е најчесто употребуваната заменка. Истата може да се користи за лица, места или нешта. Може да се модифицира за да покажува множина.
2. Присвојни заменки (рамна рака насочена кон телото). Овие заменки покажуваат сопственост. Тие можат да се однесуваат кон лицето што има сопственост или пак самата сопственост. Исто така може да се подразбира карактеристика на некој или нешто.
3. Рефлексивни заменки („А“ форма на раката). Ја потенцираат именката. Може да стојат покрај фразите: „зависи од тебе, размислувај за себеси, направив самиот“.
4. Почесни заменки (свиткана „В“ рака, палецот кон надвор). Се употребува со цел да се пренеси повеќе почит кон индивидуата. За формални ситуации, како на пример: говори, религиозни настани и знаци за уметност. Може да се употреби саркастично кога се употребува паралелно со соодветна фацијална експресија.
5. Демонстративни („У“ рака). Може да индицира локација. Ако лицето кои ги продуцира знаците ја направи пред себе се добива значење „Тоа е тој/таа“.

6. Референти за броеви (два, три, четири и пет). Може да се користат со значење: ние двајцата (ти и јас); ние двајцата (тој/таа и јас); вие двајцата; тие двајцата. Ова е многу почесто користена замена отколку „ние“.

Многу важен аспект на знаковните јазици е употребата на просторот, односно областа околу телото на лицето кое го користи знаковниот јазик. Тој/таа може да се однесува на именката која не е присутна, воспоставувајќи ја во специфична локација околу неговото/нејзиното тело. Потоа, лицето може да употреби специфична заменска форма на раката која ќе се однесува на таа именка.

6.2.6 Глаголи

Глаголите се зборовна класа што поседува сопствени особености. Тие изразуваат дејства или состојби сфатени како процес, а се одвиваат во рамките на времето и на просторот (Минова-Ѓуркова, 2006, стр. 154).

Некои глаголи и именки во знаковните јазици споделуваат исти облици на рацете. Во знаковните јазици, разликата меѓу именките и глаголите кои се прават со ист облик на раката може да се согледа во повторливоста на движењата (пр. глаголите се прават со повторливо движење додека именката се прави со единечно движење).²

Глаголите кои можат да прифатат директен објект се транзитивни. Глаголите кои не можат, се нетранзитивни. Оваа карактеристика ја имаат и знаковните јазици (Liddell, 2003, стр. 61)

Преглед на глаголските форми

За македонскиот стандарден јазик е карактеристично преплетувањето на категориите време (темпус), начин (модус) и вид (аспект). Во македонскиот јазик има два помошни глаголи: сум и има. Глаголот сум, кој се употребува и како помошен, и како глагол врска во рамките на глаголско-именскиот прирок, но и како полнозначен глагол, ја има следнава конјугација:

- презент (сегашно време);

² Оваа законитост се забележува и во МЗЈ, но не постојат истражувања во оваа област ниту конкретни примери во македонскиот речник на знаковен јазик. Во секојдневната комуникација со лицата кои комуницираат на знаковен јазик, идентични знаци за глаголи и именки се честа појава.

- футур (идно време);
- негиран футур;
- имперфект (минато определно несвршено време);
- футур во минатото (минато-идно време);
- негиран футур во минатото;
- аорист (минато определно свршено време);
- перфект (минато неопределно време);
- прекажан футур;
- негиран прекажан футур;
- императив (заповеден начин);
- вербален адverb (глаголски прилог) (Минова-Ѓуркова, 2006, стр. 171-172).

Кај знаковните јазици имагинарната линија на времето го дели просторот за продуцирање на знаците за идно време (областа која се наоѓа пред лицето кое ги продуцира знаците), сегашно време (телото на корисникот на знаковен јазик) и знаци за минато време (областа која се наоѓа зад лицето кое го употребува знаковниот јазик).

Немануелните маркери (експресијата на лицето или движењата на трупот) имаат значајна улога за означувањето на времето во македонскиот знаковен јазик.

Слика 47. Временска линија во знаковните јазици

Помошните глаголи како: може, мора, треба имаат тенденција да се појавуваат на почетокот или крајот на реченицата. Вообичаено, тие се појавуваат и на почетокот и на крајот. Помошните глаголи ги придружуваат другите глаголи или предикатите и се употребуваат да го означат времето или да дадат информација за аспектот. На помошните глаголи можат да им се додат морфемски преку инкорпорирање на немануелните знаци. Во американскиот знаковен јазик на ваков начин се пренесува концептот за може, можеби.

6.2.7 Препозиции

Препозициите (предлозите) изразуваат граматички значења во чиста форма, но ги изразуваат несамостојно, поврзувајќи се со именските зборови во реченицата. За јазик како македонскиот, без падежни форми на именските зборови, предлозите се од особена важност и овозможуваат изразување на низа синтаксички функции, се разбира, употребени заедно со именскиот збор: без, во, врз, до, за, зад, заради, кај, кон, меѓу, место, на, над, низ, од, околу, освен, по, под, пред, преку, при, против, со, според, спроти, сред. (Минова-Ѓуркова, 2006, стр. 302).

Препозициите ги покажуваат релациите меѓу именките и предикатите или заменките. Во голем број знаковни јазици, вклучувајќи го и АСЛ, овие врски обично се изразуваат со класификаторски предикати, согласувачки глаголи и движење на показалецот кое означува "at" - (на, во, по, при, од) (Valli&Lucas, 2000, стр. 129).

6.2.8 Конјункции

Конјункциите (сврзниците) се дефинирани како граматички зборови со кои се изразуваат односите меѓу јазичните единици (реченични членови или реченици) и тоа со нивно поврзување.

Конјункциите се делат на:

- а) координациски (се јавуваат во независнословените реченици)
 - составни: и, ни, ниту, па, та, не само што, туку и.
 - спротивни: а, но, ама, туку, ами, меѓутоа.

- разделни: или, или-или, било-било, ја-ја, ту-ту, час-час, и-и, ем-ем, ни-ни, ниту-ниту.
- исклучни: само, само што, освен што, единствено, единствено што.
- заклучни: значи, веројатно, сигурно.

б) субординациски (се јавуваат во зависносложените реченици)

- исказни: дека, оти, како, што, да.
- временски: кога, штом, само што, тукушто, шготуку, откако, пред да, додека, додека да, додека не, дури, дури да, дури не.
- причински: зашто, бидејќи, затоа што, поради тоа што, заради тоа што.
- последични: толку, толкав, таков, што, така што.
- финални: да, за да.
- условни: ако, да, без да, ли, кога би - би, доколку.
- допусни: иако, макар што, при се што, и покрај тоа што, и да.
- начински: како да, така што, небаре, божем, чиниш.

Конјункциите ги соединуваат зборовите или фразите од иста категорија. Најчесто користени конјункции во македонскиот знаковен јазик се: или, што, ама. Генерално, во знаковните јазици сврзниците се навистина малку застапени.

6.3 Фонологија

Важна разлика меѓу знаковниот јазик и говорењето е дека во говорењето артикулаторот нема специфични својства. Говорниот артикулатор е предвидлив заради местото на артикулација (Van der Hulst и сор., 1999, стр. 9). Во секој фонетски систем постои „своја“ артикулациска база која може да биде објаснета како специфично поставување на гласовниот канал за време на изговорот и која може да се опише како збир на конкретни гласовни артикулации за кои може да се најде општ именител не само со индивидуална туку и со колективна вредност (Савицка&Спасов, 1997, стр. 10). Ако местото е лабијално, артикулацијата е на долната усна или долните заби. Кога местото е во усната шуплина, артикулатор е јазикот. Ако местото е денално-алвеоларно, артикулаторот е предниот дел, додека пак ако место е веларно, тогаш артикулаторот е задниот дел. Ако

местото е фарингијално тогаш артикулаторот е долниот дел. Ова е причината поради која не можеме да најдеме артикулациски јазол во репрезентацијата на фонемите во говорните јазици и зашто фонолозите ги користат термините за артикулатор и место како синоними. Во знаковните јазици, артикулаторот е далеку од непотребен. Сосема спротивното, артикулаторот може да има широка лепеза на особини. На тој начин, како што фонемите во говорните јазици го имаат начинот (тоа е движењето на артикулаторот), како глава на фонемата, така можеме да го најдеме артикулаторот во главна позиција во структурата на знаците. Разликата меѓу начинот во говорот и во знакот е следната: кај говорот начинот е во содржината и делумно во силабичната структура, додека кај знаците начинот е целосно во силабичната структура. Постои општо согласување дека во знаковните јазици постојат пет основни фонолошки параметри во фонологијата на знаковниот јазик: облик на раката, место на артикулација, движење, немануелно однесување и ориентација. Овие пет фонолошки параметри се својствени за сите знаковни јазици.

Според Савицка и Спасов (1997, стр. 10), фонемата е дефинирана како единица способна да ги разликува значењето на изразите и граматичките форми, односно фонемата претставува збир на конкретни фонетски реализации како општествено стабилен гласовно-артикулациски тип. Потребно е прифаќање на две рамништа: фонетски систем што ја означува типичната боја и фонолошки систем - кодот врз основа на кој ја идентифицираме функцијата на гласовите, независно од тоа дали тие се изговорени типично, односно погрешно (Савицка и Спасов, 1997, стр. 13).

Фонологијата е поблиска со системите на продукција и перцепција отколку кои било други апстрактни нивоа на лингвистичка структура. Бидејќи знаковните јазици се пренесуваат со поинаков физички модалитет, откритието дека и тие имаат фонологија е посебно значајно. Стоуки во 1960 година покажал дека знаците во лексиката на американскиот знаковен јазик (АСЈ) не се холистички гестови, туку тие се составени од релативно мал број на безначајни единици кои можат да се рекомбинираат со цел да продуцираат потенцијално голем речник. По пионерската работа на Стоуки, други истражувачи покажале дека овие единици се подложни на ограничувања во нивната комбинација и систематски се менуваат во различни фонолошки и морфолошки контексти.

Покрај овие споделени општи карактеристики, постојат и формални сличности меѓу фонологиите на говорните и знаковните јазици.

6.3.1 Вокали и консонанти во говорните јазици

Кај говорните јазици, **вокалите** претставуваат класа на гласови што се карактеризираат со непостоење на остро изразена пречка во фонацискиот канал што може да предизвика создавање на шумови. Во нивната артикулација се јавува стеснување во усната празнина кое го дели резонаторот на два дела, со што се модифицира фреквенцијата на вибрациите. За време на артикулацијата на самогласките, врвот на јазикот лежи на дното на усната празнина. Самогласките се најсилни сегменти и во врска со тоа тие се носители на прозодиските признаци. Тие стануваат центар на слогот врз кој се реализира зборовниот акцент, односно реченичната интонација. Во македонскиот јазик постојат пет самогласни фонemi /a/, /e/, /o/, /и/, /y/. Звучноста и отсуството на ларингеализацијата претставуваат интегрални признаци на самогласките. Звучноста како интегрален признак произлегува уште од првата поделба на гласовите (Савицка&Спасов, 1997, стр. 45-46).

Со терминот **сонанти** се опфатени цела низа гласови со различна наредена артикулациска карактеристика. Тоа се: глајдовите - гласови во основа вокалски карактер, консонанти од латерален и вибрациски вид, значи гласови со изолирани признаци на почвата на фонетскиот систем и назалните сонанти, т.е. гласовите со типични опструентски конфигурации во зафатнината на усната празнина. Од вокалите сонантите се разликуваат, пред сè, во артикулациски поглед. Од опструентите ги разликува акустичкиот карактер - формантскиот карактер и, поврзано со тоа, релативната висока гласност (чујност) (Савицка&Спасов, 1997, стр. 69). Акустичкиот признак - релативно високата гласност на сонантите - причинува тие во низа јазици да имаат блиски дистрибуциски особености. Правилата на дистрибуцијата на овие гласови во јужнословенските јазици, во рамките на тоа и во македонскиот јазик, бараат одделување на овие артикулациски различни сегменти во една група (Савицка&Спасов, 1997, стр. 73).

Опструентите се акустички најслабите гласови. Нивниот карактер е одлучувачки за извесни дистрибуциски особености, како што е тоа на пример во

македонскиот јазик. Кај опструентите, опозицијата звучни vs (спроти) безвучни има дистинктивен карактер - во тој поглед тие создаваат богата корелација (Савицка&Спасов, 1997, стр. 87).

6.3.2 Консонанти и вокали во знаковните јазици.

За движењата се вели се „самогласките“ во фонологијата на знаковните јазици (Liddell, 1984, стр. 372) и исто така и слоговното јадро на продуцираниот збор, врз основа на начинот на кои се однесуваат во фонологијата (Brentari 1990, Perlmutter, 1992). На пример, сите правилно продуцирани знаци треба да имаат движење, исто како што сите постоечки зборови имаат слоговно јадро, а сфаќањето за звучноста може да биде пресметано врз основа на големината и движењето на зглобовите аналогно на начинот на кој звучноста во говорните јазици може да биде пресметана врз основа на големината на движењата на мандибулата (Brentari, 2006, стр. 166).

Една важна генерализација може да биде направена во однос на овие параметри. Имено, во рамките на зборот, алофоничните промени во формата на раката, местото на артикулација и движењето се дозволени, но промената од една специфична форма на раката, местото на артикулација или промена во движењето не е дозволена, освен во специфични случаи како кај сложенките.

Разлики меѓу природата на консонантската и вокалната информација во знаковните и говорните јазици:

а) Консонантите и вокалите се реализираат во исто време во знаковните јазици, наместо како временски дискретни единици.

б) Фонологијата е сензитивна на бројот на симултани компоненти на движењата кои се презентираат во една форма.

НМ моделот на фонологијата на знаковен јазик е првиот кој повлекува паралели меѓу вокалите во говорните јазици и движењата во знаковните јазици. Постојат соодветни причини за оваа појава.

а) Зборовите кои се искажани со знаци можат да бидат анализирани без движења, исто како што говорните зборови можат да бидат анализирани без вокали.

б) Движењата ги прават перцептибилни знаците на долги растојанија во знаковните јазици, исто како што и вокалите го прават сигналот перцептибилен на долги растојанија, односно тие се „медиумите“ на сигналот.

в) Вокалите имаат функција како слоговно јадро во говорните јазици, додека пак движењата во знаковните јазици функционираат како јадро на слогот (Brentari, 1998, стр. 74).

Доколку од знакот се отстрани движењето, нативниот говорник на знаковен јазик ќе биде способен да го вклопи зборот во контекст, исто како што во говорните јазици, говорникот може да го вклопи зборот во контекст ако вокалите се отстранети. Во знаковните јазици, ова откритие може да биде попречено од големиот број речници кои се употребуваат, а кои генерално содржат фотографски слики. Кај говорните јазици, ова е случај со изведените медиуми, како на пример ортографските системи без вокали како хебрејските, како и за задачите за препознавање на вокали во говорните јазици со нечујни централни вокали (Brentari, 2006, стр. 174).

Бројот на парадигматски контрасти е многу поголем од бројот на контрасти во движењата заради комбинаторните принципи кои влијаат врз структурните гранки. Одредени автори како Uyechi и Crasborn предлагаат дека „визуелната гласност“ во знаковните јазици е карактеристика на движењата, како што гласноста во говорните јазици е карактеристика на вокалите. Без движења, информацијата во знаковниот сигнал не може да биде трансмитирана на долги растојанија.

Од структурална гледна точка, знаковните јазици се многу послични меѓу себе отколку околните говорните јазици. Тие конституираат различна типолошка класа меѓу јазиците во однос на фонологијата и морфологијата на многу начини (van der Hulst 2000, Brentari 2002). Прашањето е колку оваа сличност се должи на модалните ефекти, односно фактот што знаковните јазици ги користат рацето, лицето и телото за да произведат визуелни сигнали додека пак говорните јазици го употребуваат вокалниот тракт за да произведат аудитивни сигнали или се должи на фактот што знаковните јазици постојат краток период.

Сегментирањето на зборовите е компетенцијата која им овозможува на корисниците на јазикот да раскинат низа од непрекинат јазичен сигнал на пократки, поподатливи делчиња кои подложат на понатамошни анализа.

Сегментирањето ни овозможува да идентификуваме прекини во зборовите (Mattys and Jusczyk 2001).

Сите ние сме искусиле гледање на знаковен јазик или слушање на говорен јазик во непознато јазично поставување, притоа искусувајќи го чувството дека сигналот е континуиран без прекини. Ова е недостиг на способноста да ја сегментираме нишката во зборови. Не еднаш, идентифицирајќи ги правилно низите на гласовите продуцирани од странец, истовремено го констатираме т.н. „туѓ акцент“. Исто така често ни се случува да прифатиме дека тие гласови се изговорени правилно, а сепак чувствувајќи го туѓиот акцент да не можеме да објасниме што е разликата.

6.3.3 Фонолошки системи

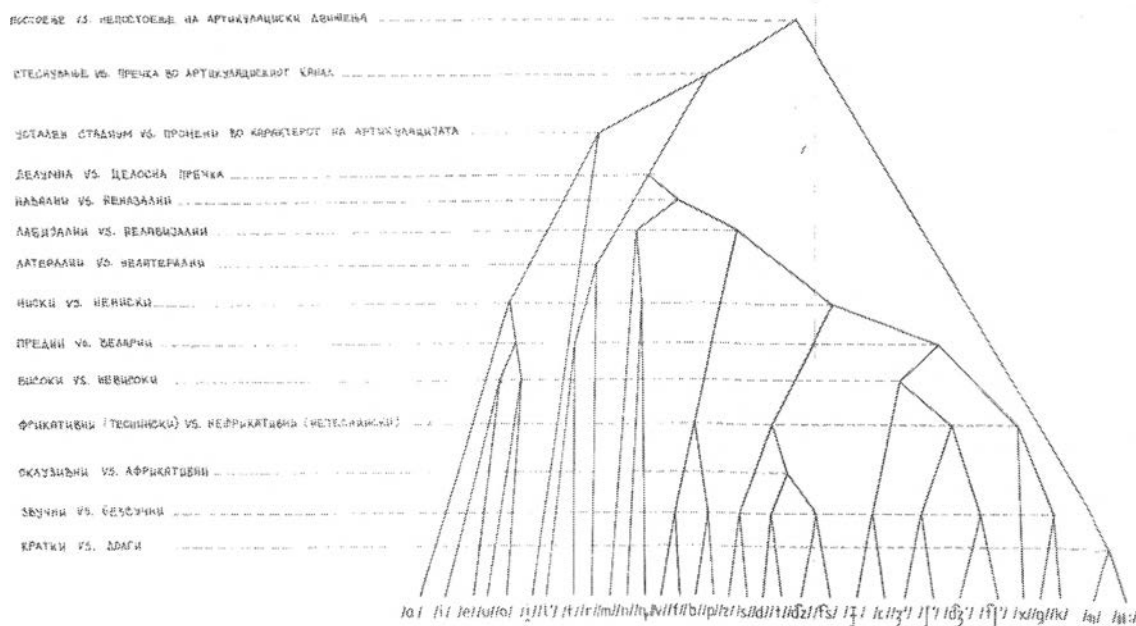
За стандардниот македонски јазик како релевантни се јавуваат следните бинарни опозиции:

- Движење што исфрла воздух од белите дробови со истовремено напрегање на мускулите на гласилките спроти отсуство на таква модулација при издишување на воздухот (Савицка&Спасов, 1997, стр. 23). Оваа опозиција не треба да се меша со опозицијата звучни спроти безвучни, која се заснова врз различната форма на глотисот и врз треперењето/нетреперењето на гласилките.
- Отсуство спроти појава на силно стеснување или преграда во артикулацискиот апарат. Оваа опозиција одлучува за поделбата на артикулацијата на вокалска (без пречка) и консонантска (со пречка).

Фонолошкиот систем на македонскиот јазик содржи исклучиво дистинктивни признаци. Во македонскиот јазик нема да се сретнеме со преклопувањето на фонемите, односно со неутрализацијата на фонолошката опозиција со помош на општа варијанта: меѓутоа низа признаци имаат дистрибуциски ограничувања, т.е. настапува позициска неутрализација на опозицијата во корист на еден од нејзините членови (Савицка&Спасов, 1997, стр. 117).

Презентираната структура содржи минимален број на опозиции, неопходни за диференцирање на единиците во рамките на истата структура. Одејќи постепено кон површината, ќе треба постепено да се збогатува таа структура со неколку непостоечки признаци, потребни за идентификацијата на

фонетските сегменти. Паралелно би можеле да се одделат оние опозиции кај кои дистинктивната вредност се реализира само во некои контексти - тоа би било опозицијата звучни спроти беззвучни за опструентите. И најпосле на системот на површинска репрезентација треба да му се додадат информациите што ја опишуваат правилната реализација на македонскиот јазик, заедно со давањето на условувачки контексти.

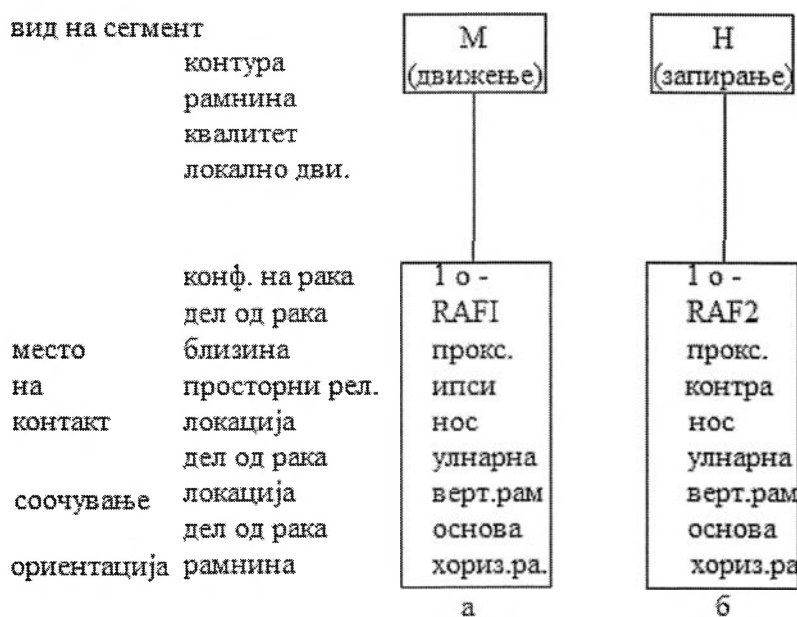
Слика 48. Фонолошки дендрит (Савицка&Спасов)

Во однос на знаковните јазици, најчесто користениот модел на репрезентација е прозодискиот модел на Brentari. Постојат неколку модели на фонологија на знаковен јазик кои му претходат на прозодичниот модел (Brentari, 1998, стр. 82-83)

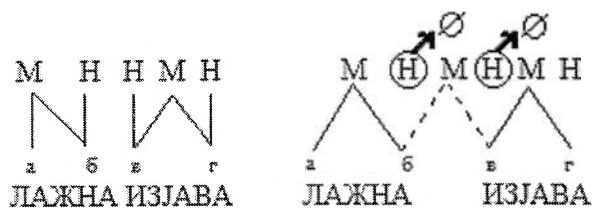
Моделот на хиреми (chemeres). Вилијам Стоуки пред триесетина години, при разгледувањето на фонолошката структура на АСЛ, прочувал знаковни единици и ги анализирал нивните фонолошки компоненти. Тој заклучил дека постојат три фонолошки компоненти: обликот на раката кога се артикулира некој знак, локацијата на телото или локацијата во просторот каде што се артикулира знакот и движењето на рацете со цел менување на локациите или формите на рацете. Иако овие сублексички фонолошки компоненти на знаци биле еквивалентни на фонемите, Стоуки целно го избегнувал

користењето на овој термин и овие компоненти ги нарекувал хиреми. Прозодичниот модел се базира на овие три структурни параметри но вклучува и четврти параметар (воведен од Battison во 1978 година) - ориентацијата која е дефинирана како дводелна релација меѓу дел од раката и местото на артикулација.

Hold-movement моделот (НМ модел). Овој разработен модел ги дели знаците во артикулаторни снопови чиешто составни функции работат без хиерархиско уредување, вреднување или независен статус. Поделбата на знаковната нишка на единици од запирања (holds) и движењата (movements) е концепт развиен од Chinchor во 1978 и Supalla во 1982, којшто концепт е развиен во комплетен модел од страна на Liddell и Johnson. Главните елементи се сегментите на движења (движења на рацете) и сегментите на запирања (поставеност на раката во состојба на мирување во времетраење од една секунда). Движењата се определени од два карактеристични снопа и може да содржат која и да е карактеристика додека запирањата можат да содржат подгрупи на овие карактеристики. Основните репрезентации на знаците содржат сегменти движења и сегменти на запирање. Во фразите, запирањата меѓу движењата се бришат. Даден е пример на зборот FALSE (лажно) како изолиран збор и FALSE STATEMENT (лажна изјава) како низа. Во фразата не постои сегментално запирање (hold).

Слика 49. НМ модел - репрезентација на FALSE (лажно) како изолиран збор

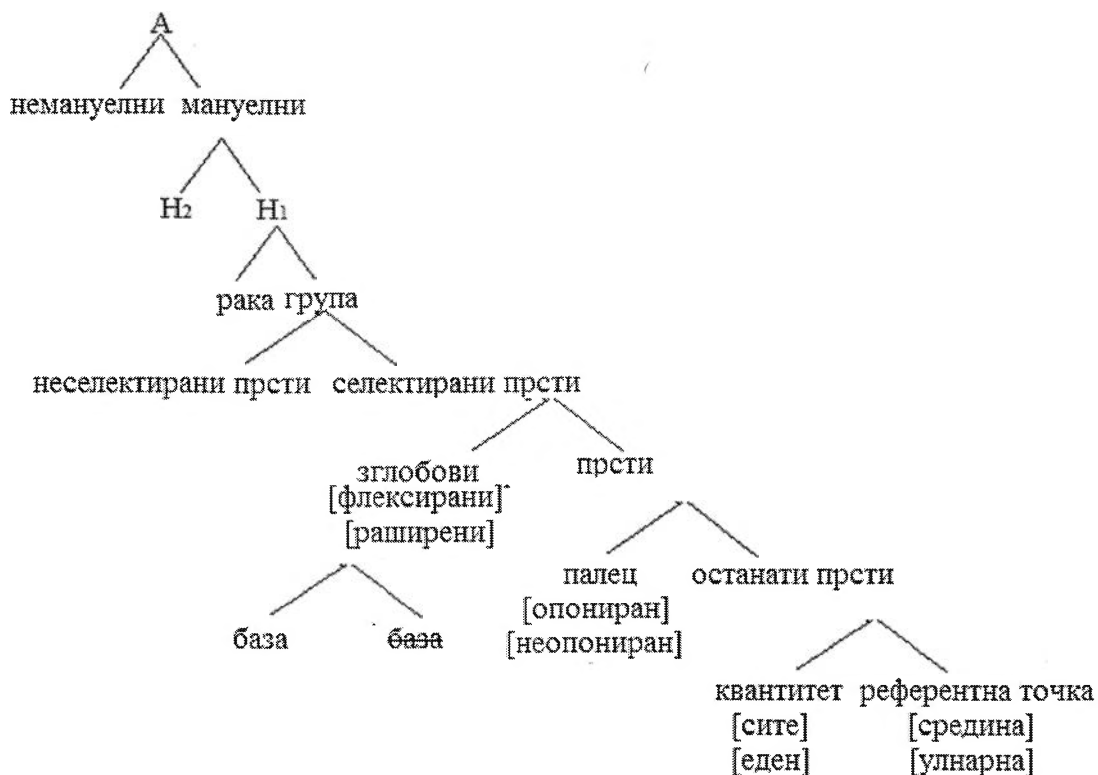

NM модел - репрезентација на FALSE (лажно) во низа

Групите на карактеристики (на пример: точка на контактот, конфигурација на рака, соочување и ориентација) немаат формален статус во NM моделот. Унифицираните ентитети на формата на рака, локацијата и движењето го губат фонемскиот статус кој го имаа во моделот на Стоуки во полза на помали контрастни единици. Сепка, една од слабите страни на овој модел е неможноста да се анализираат минимални парови.

Блумфилд, верувал во принципот -„Еднаш фонема, секогаш фонема“, односно доколку има барем еден лексички контрастен пар знаци за две спротивни вредности на една карактеристика, оваа карактеристика станува фонолошка за целиот јазик.

Во **прозодискиот модел**, контрастивни карактеристики се оние заради кои постојат минимални парови или оние кои се наведуваат во фонолошките операции. Инхерентните карактеристики се извлекуваат од двете групи на NM моделот и се ставени на посебна структурна гранка.

Слика 50. Артикулаторна структурна гранка

Јазолот на артикулација се разгранува во мануелни и немануелни нивоа. Немануелното однесување има иста способност да го носи лексичкиот контраст како и карактеристиките на формата на раката, местото, ориентацијата и движењето. На пример во американскиот и данскиот знаковен јазик, покажано е дека интензивното гледање со очите функционира како мануелно покажување кое е насочено кон некоја локација во просторот идентификувано како именска фраза во специфични контексти.

6.3.4 Слог

Слогот претставува најмала независна фонетска единица (Савицка&Спасов, 2007, стр. 143). Тој истовремено е и фонолошка единица, бидејќи неговите фонолошки модели кај различни јазици се разликуваат меѓусебно. Широкиот јазичен материјал не уверува дека определени „универзалии“ на слогот, всушност имаат релативен карактер. Така е на пример

со т.н. акустичка теорија, односно со задолжителното постоење на фонолошкиот врв на слогот. Слогот подразбира определена ритмизација на гласовна низа, заснована врз манипулацијата со силината и со времетраењето на одделните сегменти. Признаците на сегментите на слогот се модифицирани на таков начин што почетокот на слогот е побрз и посилен, а крајот е послаб и побавен. Така е и во македонскиот јазик, каде што се појавуваат определни дистрибуциски правила мотивирани од позицијата на слогот.

Сите слогови се карактеризираат со појава на врв на интензивноста, додека не сите врвови на интензивноста се носители на слогот (Савицка&Спасов, 1997, стр.145). Повеќе автори обрнуваат внимание на посебното маркирање на согласките на почетокот на слогот/зборот. Според Кречмер (1923) оваа е условено од перцепцијата. Почетокот на зборот претставува насочувач, главен импулс и посилено отколку другите гласови на зборот проникнува во свеста. Низа трудови на руските фонетичари од последните години, што се занимаваат со определениот тип на врската во паровите CV и VC, укажуваат на многу потесното врзување на спојот CV отколку VC (Савицка&Спасов, 1997, стр. 146).

Во секојдневниот говор, слогот во говорните јазици е најчесто дефиниран како кратка секвенца на вокал (V) и опционални консонанти (C); на пример CV или CVC. Сепак, слогот е тешко емпириски (односно фонетски) да се дефинира. Иако не постојат непобитни расположливи дефиниции за слоговите, и иако можеби слогот е апстрактна единица која постои само на некое повисоко ниво од менталната активност на говорникот (според Ladefoged, 1975, стр. 221), многу истражувачи на говорните јазици сè уште им пристапуваат и ги дефинираат слоговите од аспект на звучноста. Од овој аспект, говорниот слог е единица која вклучува само еден „врв на звучноста“; односно сегмент чија инхерентна вредност на гласноста е релативно висока, подразбирајќи типично самогласка - односно сегментите како целина се организирани на тој начин што вредноста на звучноста прво се зголемува а потоа се намалува.

Нивото на гласноста во гласот (Савицка&Спасов, 1997, стр. 147) може до определен степен да се модифицира во зависност од позицијата на гласот во слогот, без да се загуби можноста за идентификација на сегментот.

Типот на слогот CV се сфаќа како универзален. Вообичаено, начинот на поврзување на сегментите тука е потесен отколку во другите контексти. Во врска со тоа постои хипотезата дека во длабоката структура доминантен елемент претставува консонантот, додека пак, самогласката е само неговиот вокалски носител, основа што ја овозможува продукцијата и распознавањето на согласката, независно од тоа дали самогласката таму има или нема фонолошка улога. Оттаму, консонантот ја конституира силабата, ги определува квалитативните разлики на силабата, додека вокалот ја организира и ја конструира силабата, ја осигурува нејзината единственост и звучност, како и идентификацијата на консонантот. (Савицка&Спасов, 1997, стр. 149).

Македонскиот јазик спаѓа во оние јазици кај кои за градба на слогот се релевантни следните фактори (разлики во степенот на гласноста): вокал спроти консонант и сонант спроти опструент. Бројот на слоговите во текстот може да го определиме на следниот начин: тој е еднаков на бројот на самогласките и на слоготворните сонанти. Со оглед на непостоењето на должинска фонолошка опозиција во стандардниот македонски јазик, слоготворноста на сонантите можеме да ја опишеме како вдолжување, што соодветствува на фонетската реализација на слоготворноста, како еден од елементите на зголемувањето на гласноста.

Целосниот модел на македонскиот слог го има следниот изглед OSVSO или OSS!SO, при што т.н. слоготворни сегменти, односно V и S! не можат да бидат ниту елидирани, ниту да бидат повторувани, додека другите сегменти можат да бидат елидирани и повторувани, но со ограничувањето во однос на бројот на сегментите во групата - без можност за заменување на местата на сегментите S и O и со чување на дистрибуциските рестрикции произлезени од непосредното соседство, а кои најчесто се однесуваат на звучноста.

Во изминативе децении, различни истражувачи (на пример Ohala & Kawasaki 1984) отстапуваат од класичните погледи според кои звучноста едноставно се изедначува со гласноста и го рedefинираат концептот како инхерентна сопственост на звучниот сегмент кој придонесува кон „перцептивната значајност“ на тој сегмент. Доколку гледаме површно, оваа промена може да изгледа како многу мала промена или само филозофска промена, бидејќи гласноста и перцепцијата се очигледно поврзани концепти. Но, последиците од ова рedefинирање се многу подолгусежни: раскинувањето

на концептуалната врска меѓу звучноста и „слушањето“ ја отвори можноста за истражувачите да започнат да ги истражуваат звучноста и слоговите и во знаковните јазици.

Блиската врска меѓу слогот и звучноста е дискутирана во многу актуелни теории кои ги истражуваат изговорените слогови. Последователно, звучноста станува клучен концепт и во студиите на знаковните јазици. Истражувачите на знаковните јазици предлагаат дека сопственоста која најмногу придонесува кон перцепцијата (или видливоста) на знаковниот сигнал и неговите делови е движењето. Овие движења имаат функција на звучни врвови на знаковните слогови. Во полето на истражување на знаковните слогови, ова е доминантното гледиште. Идејата која следува од ова гледиште, е дека знаковните слогови се единици кои се формираат околу движечките пулсирања, кои се изедначуваат во динамичната лексема. Crashborn (2001), дава фонетски докази во насока на поддршка на позитивната корелација меѓу „визуелната гласност“ и амплитудата (односно големината) на движењето во рамките на знакот.

Доколку звучноста ја гледаме кохерентно, прашањето за нејзината артикулаторна основа исто така мора да биде поставено. Кај говорните јазици степенот на звучност на звукот артикулаторно корелира со отвореноста на вокалниот тракт. Главната идеја е дека звукот генериран со отворен вокален тракт е позвучен отколку звукот продуциран со затворен тракт. Традиционално ова гледиште за артикулаторната основа на звучноста било употребувано за да се објасни на пример поголемата звучноста на самогласките во однос на согласките.

Сепак артикулаторната основа на звучноста во знаковните јазици не е истражена на нивото кое би можело да се спореди со нивото на говорните јазици. Еден исклучок се истражувањата на Brentari (1998) која го употребува физиолошкото, социјалното и слично мотивирано ослабнување и зајакнување на феноменот на лексичките движења за да направи корелација дека звучноста во знаковните јазици корелира со проксималноста на зглобот употребен во продукцијата на движењето. Согласно со ова гледиште, движењата кои се продуцираат од повеќе проксимални (или поголеми) зглобови на раката се позвучни од оние движења кои се продуцираат од повеќе дистални (или помали) зглобови бидејќи проксималните зглобови се способни да произведат поголеми, повидливи движења, односно движења кои подобро се перципираат

отколку движењата направени од дисталните зглобови. Според Брентари, хиерархијата на проксималност на зглобовите на рака (од најпроксималните до најдисталните) е следната: рамо>лакт>рачен зглоб>зглобови на основата (прсти).

Друг аргумент дека секвенционалните фонолошки динамички единици се слогови е т.н. „расправијата за минималниот збор“ кој се занимава со формирањето на прозодичните зборови (знаци). Според овој аргумент овие единици се слогови бидејќи ниту една површна форма на кој било знак не е добро формирана доколку нема фонолошко движење. Ако овој аргумент е валиден, тогаш може да се претпостави дека знаците кои инхерентно не содржат движење истото им е дадено од граматиката во нивната продукција.

Последниот аргумент кој покажува дека секвенционалните фонолошки динамички единици се слогови се „баблинг аргументот“. Оваа расправа се базира на студии кои го истражуваат прелингвалниот развој на глувите деца и може да биде формулирана на слендиов начин: секвенционална динамична единица која се формира околу фонолошкото движење е слог бидејќи глувото дете почнува да продуцира вакви единици во исто време кога децата коишто слушаат почнуваат да продуцираат слоговен баблинг (на пример дадада) и бидејќи дистрибуциските и фонолошките карактеристики на овие единици се аналогни на карактеристиките кои вообичаено се поврзуваат со слоговниот баблинг (Jantunen&Takkinen, 2010, стр. 315-317).

7. Употреба на знаковниот јазик во Македонија

Почетоците за институционална рехабилитација на глумите и наглумите лица во Република Македонија датираат од периодот по Втората светска војна.

Официјално прва отворена институција за згрижување на возрасните лица со инвалидност и нивното оспособување за работа, е "Домот за слепи" во Битола (отворен во 1946 година). Подоцна оваа активност се прошири со отворање "Дом за глуви" во Скопје (Ајдински, 2004, стр. 126)

Воспитно-образовната компонента се институционализира (Ајдински, 2004, стр. 130) кога во август 1949 година, се основа "Дом за глумонемни деца" (интернат со училиште) во с. Петровец, крај Скопје. Во 1951 г. наведената институција се преселува во Битола и прераснува во "Заводот за дефектни деца". Подоцна (1953-1955), заводот прерасна во специјализирана дефектолошка установа за рехабилитација само за глуви, наглуви и деца логопати. Во 1955 година Одделот за глуви и наглуви и одделот за логопати при Заводот прераснаа во специјализирана логопедско-сурдоаудиолошка установа со назив „Завод за рехабилитација и корекција на говорот“.

Со решението за формирање на Заводот е остварена институционализација на логопедијата, сурдологијата и аудиологијата, како подрачја на општествената практика во Република Македонија (Ајдински, 2004, стр. 130).

Едукацијата во горенаведените установи се спроведува со симултано користење на говорен и знаковен јазик. Сепак во наставната програма акцентот се става на говорниот јазик и читањето говор од уста, а знаковниот јазик е помошно средство за комплетна комуникација и разбирање.

Споредено со употребата и развојот на знаковниот јазик во образовниот систем на развиените држави може да се заклучи дека на полето на развој на знаковниот јазик треба многу да се работи и истражува.

Македонскиот образовен систем на глумите го претпочита класичниот метод на индивидуално образование и рехабилитација. Современата концепција на образование и интеграција на глумите се заснова на признавање на јазичниот и културниот статус од каде што произлегува:

- Службено признавање на знаковниот јазик како прв и главен јазик;
- Двојазичност (употреба на знаковниот јазик плус националниот јазик);

- Право на глумите за зачувување и развивање на културниот идентитет.

Покрај постојните институции во Република Македонија постои и Сојуз на глуви и наглуви на Македонија (СГНМ). Оваа организација е невладина организација и постои од далечната 1948 година, која е формирана со седиште во Скопје. Сојузот е асоцијација од 17 меѓуопштински и градски здруженија на Скопје и во него има околу 6000 регистрирани членови. Денес оваа организација е преименувана во Национален сојуз на глуви и наглуви на Македонија (НСГНМ, 2012).

Ова здружение е основано со цел за организирано пристапување и решавање на проблемите на глувиот човек. Исто така НСГНМ покренува и голем број иницијативи за подобрување на постојната законска регулатива и донесување на нови закони со цел донесување на поквалитетни решенија за социјална сигурност на глувиот човек со правата кои ги уживаат другите граѓани во сите сфери на животот.

7.1 *Македонски речник за знаковен јазик*

Знаковните речници како основно дидактичко средство се јавуваат како неминовност во совладувањето на гестовите паралелно со развојот на образованието на глумите лица. Тргувајќи од фактот дека говорот е научено однесување во постојаниот развој, речникот за знаковен јазик има за задача да го збогати и разубави изразот на глувиот човек, притоа ослободувајќи го од статичното набројување на поимите и нивното значење.

Тргувајќи од основната поделба на речниците можеме да кажеме дека македонскиот знаковен речник доживеа една трансформирана форма од текстуален знаковен речник во Речник на знаковен јазик на глуви лица, во кој се презентирани поимите според животните комплекси (НСГНМ, 2000)

Структурата на речникот е конципирана во 23 области - поглавја, почитувајќи ги говорните модели кои извираат од секојдневната ситуација и животната практика во кое едно глумо лице може да се најде (Јачова и други, 2011, стр. 119): 1. ОДНОСИ МЕЃУ ЛУЃЕТО; 2. ХРАНА И ПИЈАЛАК; 3. ЖИВОТ И ЗДРАВЈЕ; 4. ЛИЧНОСТИ И ЧУВСТВА; 5. ИНТЕЛЕКТ; 6. ОПИСНИ GESTОВИ; 7. КОМУНИКАЦИЈА; 8. ОПШТЕСТВЕНО УРЕДУВАЊЕ; 9.

ВРЕМЕ И ГОДИШНИ ВРЕМИЊА; 10. ПРОФЕСИИ И ЗАНИМАЊА; 11. ЖИВОТНА СРЕДИНА; 12. ГЕОГРАФСКИ ПОИМИ; 13. ПАТУВАЊЕ И ТРАНСПОРТ; 14. ДРЖАВИ; 15. ГРАДОВИ ВО МАКЕДОНИЈА; 16. МАТЕМАТИКА; 17. ВОЈСКА И ОРУЖЈЕ; 18. РАБОТА И РАБОТНИ ОДНОСИ; 19. РЕЛИГИЈА; 20. СПОРТ И ЗАБАВА; 21. ПРЕДМЕТИ ЗА ЛИЧНА И ДРУГА УПОТРЕБА; 22. ЕДНОРАЧНА АЗБУКА; 23. БРОЕВИ.

Корпусот на македонскиот стандарден јазик содржи 64.522 зборови. Од тој огромен корпус во првиот македонскиот речник за знаковен јазик се издвоени 1443 термини, што претставуваат составен дел на овој прирачник.

Секој збор од овој речник е предаден преку фотографија со гест и во писмена форма, во директна а не во преносна смисла-значење, но не се презентирани синонимите, како и модели на фрази со кои зборот се објаснува, односно секој поим се става во функција на секојдневното говорно општење, како во многу други речници (Јачова и други, 2011, стр. 120).

Социлошки редослед на растењето на речникот, од страна на авторите е респектиран со еден елементарен природ, односно е почитувана потребата за секојдневна комуникација на глувата популација во Р. Македонија.

Почитувајќи го психолошкиот аспект на гестовите, односно нивната етиологија-коренот, начинот на настанување, значењето што се изразува со движењето на раката, ја откриваме поврзаноста на гестовите со конкретната реалност, што подразбира логично сфаќање и памтење на поимите.

Размислувајќи за психолошките карактеристики на македонскиот речник за знаковен јазик заклучуваме дека:

- ✓ Намалениот број на поими во знаковниот речник во однос на целокупниот фонд на зборови во македонскиот стандарден јазик, го ограничува гестовниот израз на глумите лица, но создава фундамент за изградување на речници од диференцијален карактер;
- ✓ Движењето на рацете - гестот како основна единица на гестовниот говор е обично пополнета со мимика;
- ✓ Со гестот се претставени еден поим на ниво на еден збор, а не синтагма или цела реченица;

Во однос на анализираните карактеристики на речникот може да се заклучи:

- ✓ Гестот е заситен со конкретност, затоа во гестовниот говор нема општи поими (овошје, мебел, облека), туку тие се прикажуваат преку поединечни поими (јаболка, капут, маса), со набројување на сите „заедно“ кои припаѓаат кон таа врста (Јачова и други, 2011, стр. 121).
- ✓ Постојат гестови кои немаат основа во објектите или стварноста како „арбитрарно договорени знаци“ (колку, каде, ново и др.);
- ✓ Многу од поимите изгледаат необично но, ако длабоко се анализираат во себе носат елементи на конкретност (лага-се претставува со удар по носот со показалецот настрана, тоа значи дека не зборува вистина, ја искривува вистината-лаже);
- ✓ Постојат гестови кои се карактеризираат со специфичен јазички синкретизам (еднаквост на формата за различни значења). На пример со ист гест се означува (готвење, готвач, чекан, кова, сликар, слика). За да можат овие поими да се диференцираат е неопходна артикулација;
- ✓ Гестовите се аморфни, односно граматички безлични, без род, број, без промена во времето, значи се во инфинитив;
- ✓ За разлика од зборовите кои означуваат цел поим во речникот, деловите на поимот ја преземаат функцијата на целиот збор (куќа-се прикажува со гестот кој означува покрив).

Лингвистичкиот аспект на анализата на македонскиот речник на знаковен јазик подразбира логичен редослед на видовите на зборови, повикувајќи се на низа од истражувања кои упатуваат на редоследот на граматичките категории во говорот (Јачова и други, 2011, стр. 122):

1. именки (1160)
2. придавки (149)
3. глаголи (61)
4. прилози (40)
5. броеви (26) - како посебно поглавје XXIII
6. заменки (11)
7. конвенционални поими (9)
8. предлози(5)
9. сврзници(5)

Респектирајќи ја Морозовата класификација, карактеристично за овој речник е издвоеноста на описните гестови во една посебна област, во која се презентирани 101 гест, со кои на максимално очигледен начин се опишува или прикажува предметот што се означува со гестот.

Согледувајќи го овој труд во целина, можеме да кажеме дека најзначајната функција на македонскиот речник на знаковен јазик е можноста првпат да се кодификува гестовниот израз на глувите лица и на тој начин да се оневозможи произволноста (како дијалектни форми на гестот) и стихијноста на полето на гестовното изразување (Јачова и други, 2011, стр. 125):

8. Дактилолошка азбука во АСЛ и МЗЈ

Според Савиќ (2002, стр. 165) поимот **дактилологија** доаѓа од грчкиот збор „dactylos“ што во превод значи прст. Сите еднорачни азбуки се нарекуваат дактилолошки. Според УНЕСКО (1977) **дактилологијата** е техника на комуницирање со користење на рачната азбука во која буквите се покажуваат со различни, но утврдени положби на прстите на десната рака. Тоа е арбитарно одредена положба на прстите на десната рака со цел на глувите деца да им се помогне во усвојувањето на говорниот јазик и да се олесни перцепцијата на читањето на гласовите од уста, со што се постигнува поточна комуникација меѓу глувите лица и лицата кои слушаат а ги познаваат дактилните знаци.

Првата норма на секој јазик е неговата азбука. Азбуката претставува утврден редослед на буквите на еден јазик настанати во одреден историски период, а се користи за графичко фиксирање на гласовите на тој јазик. Според тоа колку што има букви во еден јазик, толку дактилеми ќе има тој јазик. Секоја буква се претставува со одредена положба на прстите на едната рака кои или ја имитираат графичката форма на таа буква или арбитарно се договорени.

Дактилниот знак за која било буква се нарекува **дактилема** и тој одговара на графичкиот знак односно - **графема** или на артикулациониот знак - **артикулема**. Со помош на дактилните знаци - дактилемите, кои се прикажуваат една зад друга во логичка артикулациона низа исто како буквите или гласовите во зборовите, се создава поимот-зборот. На тој начин се создаваат зборови, реченици, говор. Ова значи дека во дактилниот говор зачувани се сите правила на ортографијата и граматиката.

Како што секоја буква подлежи на одредени правила на пишување со цел правилно да може да се прочита и да се разликува од другите букви, така и дактилните знаци мора да бидат јасни и правилни со цел да се разликуваат од другите знаци.

Во ASL спелувањето се користи многу повеќе и со поголема брзина за разлика од неговата употреба во другите знаковни јазици. Во италијанскиот знаковен јазик спелувањето се користи повеќе за странски зборови отколку за зборови од италијанскиот јазик, па и неговата употреба во знаковниот јазик е помала од онаа во ASL. Всушност, спелувањето не се употребува само при преземање на зборови, туку и за поддржување на контрастот помеѓу

вокабуларите во рамките на знаковниот јазик – секојдневниот, фамилијарниот и приватниот вокабулар на знаци, странскиот и научниот вокабулар на зборови од англиско потекло.

Во ASL, исто така, се користат многу скратеници при спелувањето. Вообичаено се скратуваат имињата на државите (P-A, Pennsylvania), градови (S-D, San Diego), индивидуи (C-P, Carol Padden), компании (H-P, Hewlett-Packard) или фрази (H-N-Y, Happy New Year), но поголем дел од спелуваните артикли во конверзацијата се целосно спелувани зборови. Целосно спелуваните фрази или реченици не се задолжителни, но се прават поради ефектот кој се постигнува со тоа. Можеби и поради особината за целосно спелување на зборовите, се добива впечаток дека во ASL спелувањето се користи многу повеќе отколку во другите знаковни јазици (Padden&Clark, 2003, p. 17).

Всушност, спелувањето во ASL не се користи само за претставување на зборови од англискиот јазик, тоа служи за претставување на извесни видови на англиски зборови во одредени видови на ASL структури. Mary Brennan (Brennan&Turner, 1994) при нејзиното опишување на спелувањето во BSL открива дека спелувањето се употребувало за претставување на научен и технички вокабулар, но со тек на време многу спелувани зборови се всушност заменети со знаковен превод. Во ASL многу спелувани зборови остануваат во јазикот дури и во случај кога знаковен превод евозможен. На пример, зборот „diglossia“ во BSL најпрво бил претставен во спелувана форма, па потоа бил преведен. Во ASL истиот збор останал во спелувана форма и не постои некој превод за него кој се користи помеѓу знаковните лингвисти, помеѓу глувите и оние кои слушаат. Постојат многу примери за спелувани зборови кои останале во таква форма и немаат свој дупликат во знаковниот јазик. Некои би се согласиле дека тие ја задржуваат својата спелувана форма, бидејќи за нив не може да се најде соодветен знак.

Меѓутоа, тешко е да се разбере зошто во ASL се спелуваат зборовите C-L-O-T или C-A-N-C-E-R, дури и секојдневните објекти како F-L-O-U-R или B-R-O-C-C-L-I кога нивните преводи можат лесно да се добијат. Во други знаковни јазици тие би имале форма на знаци, меѓутоа во ASL тие ја задржуваат спелуваната форма. ASL исто така инсистира на спелување на брендови на автомобили, имињата на претседатели и друго, што не е случај со другите знаковни јазици. Колку ќе се користи спелувањето зависи од повеќе фактори:

образовниот систем во САД, кој им дозволува повисоко ниво на образование на глувата популација, од личноста која ги продуцира знаците, од самата содржина на темата и друго.

Постојат разлики и сличности меѓу азбуките на американскиот и македонскиот знаковен јазик. Една разлика е тоа што македонската азбука е кирилична додека азбуката на АСЈ, односно абецедата е заснована на латинични букви. Бидејќи станува збор за различни графеме, секако дека и дактилемите ќе се разликуваат. Сепак ова не се однесува на сите дактилеми. Постојат и голем број знаци кои се идентични во рамките на двете азбуки.

Причината за идентичните букви во двата знаковни јазика најверојатно се должи на еден историски момент во 1964 година кога на седница на претседателството на сојузот на глуви на Југославија донесен е заклучок - официјалната еднорачна азбука во основа да биде базирана на латиничното писмо. Како пример е земена меѓународната и американската прстна азбука (Савиќ, 2002, стр. 170).

Со оглед на географската положба на земјите од поранешните ЈУ простори како и блиските врски на образовен план, постојат многу сличности во знаковните јазици и азбуките на сите земји. Друга причина може да се бара во потеклото на јазиците. Српскиот знаковен јазик кој е најблизок до нашиот, спаѓа во француската групата на знаковни јазици, поточно потекнува од австро-унгарскиот знаковен јазик. Бидејќи францускиот знаковен јазик послужил како база за формирање на современиот американски знаковен јазик, сличноста во азбуките на АСЈ и МЗЈ може да се бара токму тука.

9. Законска легислатива во областа на знаковните јазици во САД и Република Македонија

Во Соединетите Американски Држави не постои федерален закон за употребата на американскиот знаковен јазик ниту пак за улогата на толкувачите. Образованието на глувите лица кои користат знаковен јазик и услугите што ги даваат толкувачите на знаковен јазик се различно уредени во секоја држава. На централно ниво, употребата на знаковниот јазик се споменува во Законот за образование на лица со попреченост IDEA - Individuals with Disabilities Education Act (U.S. Department of Education, 2004). Во дел 300 / А /300.29 стои: 2) Во секоја директна комуникација со дете (вклучувајќи ја и процената на детето), јазикот кој треба да се употребува е оној што се употребува од страна на детето во неговиот дом или неговата образовна средина; 2б) За индивидуа со слепило или глувост, или за индивидуа без пишан јазик, модусот на комуникација е оној што е секојдневно користен од таа индивидуа (како на пример знаковен јазик, Браево писмо или орална комуникација).

Според националниот едукативен центар за глуви „Клерк“ (Laurent Clerc National Deaf Education Center, 2004) во голем број од државите во САД, знаковниот јазик е на ниво на странски јазик во таа држава.

Земји кои го признаваат американскиот знаковен јазик како странски јазик

Следната листа го идентификува статусот на американскиот знаковен јазик како странски јазик во секоја земја. Во повеќето случаи, описот е цитиран од легислативата на секоја земја или е развиен од информациите коишто се обезбедени од државната комисија за глувост или од канцеларија на државно ниво која ги опслужува глувите и наглувите лица.

Идентификувани се 40 држави со таква легислатива. Секој закон е различен. Во некои земји знаковниот јазик се изучува од основно образование до различни нивоа на факултетско студирање; во други земји знаковниот јазик се изучува само во пост-средните училишта; во трети земји во основните и средните училишта. Во некои случаи, министерствата за образование (на државно ниво или на ниво на земја) или индивидуалните училишни одбори имаат авторитет да одобрат кредити за часови по американски знаковен јазик.

Алабама. Легислативата во Алабама го препознава американскиот знаковен јазик како официјален и нативен јазик на глумите лица во Алабама. АСЛ се изучува во неколку колеџи и студентите добиваат кредити за овој предмет. Американскиот знаковен јазик се изучува и во некои од средните училишта.

Алјаска. Доколку е понуден курс по американски знаковен јазик, на студентите ќе им бидат дадени кредити како за странски јазик.

Арканзас. Државните службеници посетуваат курсеви по американски знаковен јазик кои се изучуваат на целата територија на Арканзас. АСЛ се изучува во некои колеџи во оваа земја.

Аризона. Американскиот знаковен јазик е признат како јазик со легислативата на земјата. Универзитетот во Аризона дава кредити за АСЛ кој е третиран како странски јазик. Некои други средни училишта даваат кредити за американскиот знаковен јазик како странски јазик.

Калифорнија. Од 1 јули 1988 година, од учениците во средните училишта се бара да завршат минимален број на курсеви од специфични предмети за да можат да добијат диплома од средно училиште. Овој закон овозможува американскиот знаковен јазик да се третира како странски јазик.

Колорадо. Американскиот знаковен јазик е признат како целосно развиен, автономен, природен јазик со специфична граматика, синтакса и артистичка форма. Курсеви по АСЛ се нудат во основните и средните училишта како и на колеџите.

Конектикат. Американскиот знаковен јазик се нуди како јазичен курс. Предметот мора да биде предаван од страна на квалификуван инструктор под супервизија на наставник кој има сертификат од државното биро за образование.

Делавер. Американскиот знаковен јазик како странски јазик никогаш не бил предложен да стане дел од државната легислатива. Универзитетот во Делавер го нуди американскиот знаковен јазик како странски јазик и дава кредити за негово изучување. Техничкиот државен колеџ нуди програми со кои се добиваат сертификати и дипломи за АСЛ.

Флорида. Од 1 август 1991 година, секој студент кој е примен на државен универзитет мора да има освоено два кредита од странски јазик на ниво на средните училишта или еквивалент на тоа од пост-средните училишта. Студентите кои се флуентни во американски знаковен јазик, не треба да имаат

освоено два кредита од странски јазици. За таа цел, американскиот знаковен јазик има статус како странски јазик. Средните училишта во Флорида можат да го нудат АСЛ како изборен предмет или како замена за кој било веќе прифатен странски јазик.

Џорџија. Американскиот знаковен јазик е прифатен како странски јазик во *ограничени околности*: за глувите ученици како еден кредит од изборен предмет; за другите ученици како една третина од кредитот за странски јазик. Американскиот знаковен јазик се изучува во неколку колеџи (некои од нив даваат кредити додека во други колеџи се изучува без добивање кредити).

Хаваи. Американскиот знаковен јазик како странски јазик бил предложен да влезе во државната легислатива, но не помина. Училиштата не нудат академски кредити за Американски знаковен јазик, но ги прифаќаат кредитите од АСЛ како трансфер кредити од други државни колеџи или универзитети.

Ајдахо. Американскиот знаковен јазик како странски јазик никогаш не бил предложен да стане дел од државната легислатива. Некои средни училишта го признаваат американскиот знаковен јазик како странски јазик и нудат академски кредити за него.

Илиноис. Американскиот знаковен јазик е признаен како странски јазик и за него се добиваат кредити во средните училишта. Ова дозволува АСЛ да се изучува 4 години додека пак една година се добиваат кредити за успешност во совладувањето.

Индијана. Американскиот знаковен јазик е признаен како стандарден, независен јазик. Училиштата можат да нудат курсеви по АСЛ како прв или втор јазик за студентите кои слушаат, како и лицата кои се глуви или наглуви. Државните образовни институции можат да нудат курсеви по АСЛ како странски јазик или дел од друга дисциплина и да доделуваат кредити.

Ајова. Законот донесен од генералното собрание на државата Ајова укажува дека инструкциите на американски знаковен јазик треба да се изведува заедно со инструкциите на други странски јазици. Под странски јазици се подразбираат говорни и пишани јазици, кои не се англиски јазик. Тука е вклучен и американскиот знаковен јазик. Ова се однесува на изучувањето на АСЛ во акредитирани училишта.

Канзас. Оваа држава има изгласано закон со кој се препознава дека американскиот знаковен јазик е вистински јазик. Државното биро за

образование дава средства за подучување на АСЛ во акредитирани училишта и сите ученици без разлика дали имаат или немаат оштетување на слухот, можат да побараат инструкции за АСЛ. Секоја државна образовна институција може да понуди изборен курс по американски знаковен јазик. Учениците кои се запишани на некоја од образовните институции можат да се запишат на такви курсеви и согласно со правилата пропишани од тие образовни институции, можат да добијат кредити.

Кентаки. Ако курс по американски знаковен јазик е понуден од државен универзитет или општински колеџ, за тој курс, студентите ќе добијат кредити како за странски јазик. Успешното завршување на кој било курс по американски знаковен јазик во општински училишта ги задоволува барањата за влез во образовна институција за високо образование.

Луизијана. Кое било јавно средно училиште може да нуди инструкции по американски знаковен јазик како изборен курс само ако има доволен број ученици кои имаат желба да се запишат на таков курс. Тоа јавно средно училиште коешто нуди курс по АСЛ, мора да обезбеди инструкции за оној ученик кој сака да учествува на таков курс. Државното Министерство за основно и средно образование им дава можност на секое училиште да одлучи дали има доволен број ученици кои сакаат да го посетуваат овој курс и да развијат соодветни процедури за прием на ученици. Министерството пропишува соодветни наставни материјали за инструкција и е одговорно за квалификациите на наставниците. Под американски знаковен јазик се подразбира визуелен јазик кој е произлезен од културата на глувите и е составен од форми на рацете, движење и експресија на лицето и телото, и поседува синтакса и граматика којашто е специфична за визуелните јазици кои инкорпорираат просторни релации како лингвистички фактор.

Мејн. Американскиот знаковен јазик е официјалниот државен јазик на заедницата на глуви. Секоја училишна административна единица може да го понуди американскиот знаковен јазик како странски јазик и да понуди кредити на ниво на основно и средно образование.

Мериленд. Американскиот знаковен јазик е признаен како јазик од државата. Државните бироа за образование имаат авторитет да даваат академски кредити за изучување на американскиот знаковен јазик. Универзитетскиот систем на Мериленд моментално го прифаќа АСЛ како странски јазик.

Масачусетс. Во сите јавни основни и средни училишта, АСЛ е признаен како стандарден, независен јазик со сопствена граматика, синтакса, речник и културно наследство. Американски знаковен јазик може да биде изучуван преку курсеви со цел да се придонесе кон поголемо разбирање на социјалните и културните димензии на јазикот, да ги охрабри и да овозможи зголемена интеракција меѓу луѓето кои слушаат и глувите и наглувите лица во општеството. Училиштата можат да даваат кредити за изучување на АСЛ и со тоа учениците можат да ги задоволат барањата за познавање на странски јазик.

Мичиген. Одборот на некоја училишна единица може да додели кредити за странски јазик на учениците запишани во средните училишта кои задоволително завршиле курс по АСЛ или кои се здобиле со познавање на АСЛ надвор од курикулумот на јавното или приватното средно училиште.

Минесота. Американскиот знаковен јазик е признаен како странски јазик во државната легислатива. АСЛ часови се одржуваат на ниво на основно и средно образование како и на факултетско ниво.

Мисисипи. Американскиот знаковен јазик никогаш не е предложен како странски јазик во државната легислатива. Сепак во некои јавни средни училишта, како и во некои пост-средни програми, АСЛ се нуди како курс преку кој може да се земат кредити.

Мисури. Сè уште се водат дискусии со државните органи за основно и средно образование во врска со признавањето на АСЛ како јазик кој ги задоволува барањата за странски јазик.

Монтана. Заедничка резолуција на сенатот и на куќата на репрезентативци била доставена до Министерството за образование и Бирото за образование, која се однесувала на препораката АСЛ да биде признаен како одделен и комплетен јазик и да се авторизира неговото изучување во јавните училишта и на ниво на универзитет. Оваа резолуција е прифатена на 1 февруари 1995.

Небраска. Американскиот знаковен јазик никогаш не е предложен во државната легислатива како странски јазик. Учениците можат да земаат курс по АСЛ на ниво на општински колеџи или во некои програми од пост-средните училишта и за тоа можат да добиваат кредити.

Невада. Американскиот знаковен јазик е признаен во државната легислатива како странски јазик. АСЛ е понуден и прифатен како странски јазик со цел да ги

исполни барањата за познавање на странски јазик во средните училишта и пост-средните училишта.

Њу Хемпшир. Американскиот знаковен јазик како странски јазик никогаш не бил предложен за дел од државната легислатива. Сепак некои средни училишта и колеџи го нудат АСЛ како курс и даваат академски кредити.

Њу Џерси. Собранието на Њу Џерси и Сенатот, во 1995 г. изгласале резолуции со кои се признава американскиот знаковен јазик и културата на глувите, и со кои се поттикнуваат државните институции за високо образование и локалните училишни единици да доделуваат кредити за странски јазик при завршувањето на курсот за АСЛ. Резолуцијата на Сенатот е изгласана на 12 декември 1995 г.

Њу Мексико. Американскиот знаковен јазик како странски јазик никогаш не бил предложен за дел од државната легислатива. Доколку АСЛ се изучува на универзитетско ниво и на ниво на пост-средно образование, студентите добиваат академски кредити.

Њујорк. Основните и средните училишта нудат инструкции на АСЛ на ниво на средно училиште. Учениците ќе се здобијат со кредити по завршувањето на матурата. Универзитетите се охрабруваат да воспостават програми за обука на наставници по АСЛ.

Северна Каролина. АСЛ е препознаен од државата како странски јазик. АСЛ курсеви се нудат на сите нивоа на образование.

Северна Дакота. АСЛ е признаен како странски јазик во државната легислатива. АСЛ се нуди на пост-средно ниво како странски јазик за што се добиваат кредити.

Охајо. АСЛ е признаен како странски јазик и секое јавно или приватно училиште може да понуди курс по американски знаковен јазик. Студент кој успешно завршил курс по АСЛ има право да добие кредит за тој курс и на тој начин да ги задоволи барањата за странски јазик. АСЛ е признаен како странски јазик и која било државна институција или институција за високо образование може да понуди курс за АСЛ. Дипломец кој успешно завршил курс по АСЛ има право да добие кредити за тој курс.

Оклахома. Американскиот знаковен јазик е признаен како јазик и може да биде изучуван во јавните училишта од државата во образовни програми и за студенти кои слушаат и за студенти со оштетување на слухот.

Орегон. Американскиот знаковен јазик е признаен како странски јазик во државната легислатива. Учениците можат да добијат кредити за АСЛ курсеви на ниво на основно, средно и пост-средно образование. АСЛ е признаен со државен закон кој е поминат во 2002 година, а станал ефективен во јули 2003 година.

Роуд Ајленд. Американскиот знаковен јазик е признаен со државен закон на Роуд Ајленд, потпишан на 7 август, 1996 година, со кој се признава како целосно развиен, автономен, природен јазик со сопствена одделна граматика, синтакса, вокабулар и културно наследство. Учениците од основно, средно и високо образование можат да избираат курсеви по АСЛ со кои ќе можат да добиваат кредити со цел задоволување на барањата за странски јазик.

Јужна Каролина. Според закон 59-17-120 на државата Јужна Каролина од 1976 година, училиштата можат да даваат кредити на ученици кои имаат завршено курс по американски знаковен јазик во средно училиште.

Јужна Дакота. Американскиот знаковен јазик е признаен како јазик со државен закон 13-33-17, од 1995 година. Секое средно училиште може да го понуди АСЛ како изборен предмет кој носи кредити. Наставата по АСЛ се охрабрува и во основното образование.

Тенеси. Американскиот знаковен јазик е признаен како јазик. Образовните програми го нудат АСЛ како предмет кој носи кредити.

Тексас. АСЛ е признаен како јазик со државен закон 49-6-1009. Секое јавно училиште може да понуди изборен курс по американски знаковен јазик. Јавните училишта даваат две единици кредити за изучување на АСЛ.

Јута. Законот бр. 42 од Сенатот, изгласан во 1994 години, гласи дека американскиот знаковен јазик ќе добие еднаков статус со другите јазици во државните јавни системи и системите за високо образование. Со овој закон Министерството за образование треба да развие и да имплементира прописи и процедури за изучување на американскиот знаковен јазик со соодветните држави.

Вермонт. Американскиот знаковен јазик е признаен како странски јазик уште од 2003 година. АСЛ ги исполнува критериумите за странски јазик кое се бараат во средните училишта и во колеџите.

Вирџинија. Собранието на државата Вирџинија, во 1996 година има донесено резолуција број 228 која бара од јавните училишта и јавните и приватните

институции за високо образование во Вирџинија да го препознаат американскиот знаковен јазик како странски јазик кој носи кредити.

Вашингтон. Студентите кои посетувале часови по американски знаковен јазик се смета дека ги задоволуваат барањата на државните или локалните училишта за посетување на курс по странски јазик.

Западна Вирџинија. Американскиот знаковен јазик бил предложен и поминат како странски јазик во 1994 година. Феирмонт државниот колеџ нуди курс по АСЛ за кој се добиваат кредити.

Висконсин. Државниот закон 118.017(2) од 1991 година го признава американскиот знаковен јазик како странски јазик. Училишните одбори во индивидуалните области можат да даваат кредити за странски јазик на ученици кои успешно завршиле курс по американски знаковен јазик.

Вајоминг. Американскиот знаковен јазик никогаш не бил предложен како дел од државната легислатива. Универзитетот во Вајоминг нуди курсеви по АСЛ со чие завршување се добиваат академски кредити. Некои колеџи нудат курсеви по АСЛ, но со добиените кредити не се задоволуваат критериумите за странски јазик.

На 17 јуни 1988 е усвоена резолуција за знаковни јазици од страна на Европскиот парламент. Сепак, по повеќе од дваесетина години, во повеќе европски земји, знаковниот јазик сè уште не е признат како приоритетен јазик на глувите луѓе. Сепак, благодарение на континуираната размена на информации и посети меѓу земјите од Европската унија, сè повеќе национални влади го признаваат правото на глувите луѓе за употреба на знаковниот јазик како средство за комуникација.

Во извештајот на Советот на Европа (Timmermans, 2003, стр. 1) се наведени информации за статусот на знаковниот јазик и културната различност во рамките на Европската унија. Член 22 од *Повелбата за Фундаменталните права во Европската унија* (2000) пропишува дека „Унијата ќе ги респектира културната, религиозната и лингвистичката различност“. Во член 3 од *Декларацијата за културна различност*, усвоена од Комитетот на министри на Советот на Европа, на 7 декември 2000 е наведено: „сите земји-членки се повикуваат да пронајдат начини на одржување и промовирање на културната и лингвистичката различност во новата глобална средина на сите нивоа.

Република Македонија претендира за рамноправно членство во Европската унија. Аналогно на тоа, нашето законодавство се движи во насока на почитување и модифицирање на законите со цел тие да бидат комплементарни на законите од Европската унија.

Во тој дух е донесен законот за употреба на знаковниот јазик во Република Македонија. На 18.07.2009 година Собранието на Република Македонија го усвои Законот за употреба на знаковниот јазик. Во Службен весник на Република Македонија бр. 105 (21 август 2009 година) се наведува дека знаковниот јазик согласно со овој закон се признава како потполно природен начин на комуникација еднаков со говорната комуникација. Според член 2 од законот, Знаковниот јазик е јазик со кој меѓусебно се разбираат лицата со оштетен слух, односно е природно средство за комуникација меѓу овие лица и други физички и правни лица кои имаат потреба од комуникација. Знаковен јазик е визуелно-знаковен јазичен систем, кој подразбира одредена поставеност, позиција, насоченост и движење на рацете и на прстите и мимика на лице.

Во однос на правата на глувите и наглувите лица, член 4 укажува дека глувото и наглувото лице имаат право на употреба на знаковниот јазик како странка или учесник во постапките пред државните органи, органите на локалната самоуправа, правосудните органи, јавните претпријатија, установи, агенции, фондови и други институции и организации. Глувотот и наглувото лице имаат право на употреба на знаковниот јазик и во други животни потреби по негов избор, ако глувоста претставува пречка при задоволувањето на неговите потреби, но најмногу до 30 часа годишно.

Според член 5, Центарот за социјална работа со решение одлучува за остварување на правото на толкувач. Член 7 дефинира дека државните органи, органите на локална самоуправа, правосудните органи, јавните претпријатија, установи, фондови и други институции и организации, се должни на глувото и наглуво лице да му обезбедат толкувач на барање на глувото лице или по службена должност веднаш кога ваквото лице ќе приложи решение од Центарот за социјална работа, со кое му се признава правото на употреба на толкувач.

10. Едукативни опции за ученици со оштетен слух

Една од најважните теми во областа на образованието на глувите лица се образовните можности за учениците со слушни оштетувања, односно образовните опции понудени од системите за образование во една земја. Методите на образование, односно конкретно за децата со оштетен слух би кажале сурдопедагошките методи, се клучните фактори за успешно пренесување на наставните содржини од страна на наставниците и дефектолозите. Иако оваа докторска дисертација го истражува знаковниот јазик и неговите особености, знаковниот метод на работа е всушност еден од наставните методи и треба да се разгледува во еден поширок контекст.

Историски гледано, првите написи во врска со образованието на глуви се појавуваат во XVI и XVII век, во најмалку пет Европски земји (Ewing&Ewing, 1954, стр. 16) прикажано на табелата подолу (табела 7).

Дата	Автор	Наслов	Земја
1501	Girolamo Cardano	<i>Paralipomenon</i>	Италија
1575	Pedro Ponce de Leon		Шпанија
1620	Juan Pablo Bonet	<i>Reduccion de las letras y Arte para enseñar a hablar los Mudos</i>	Шпанија.
1629	Ramirez de Carrion	<i>Maravillas de la Naturaleza</i>	Шпанија.
1648	John Bulwer	<i>Philocophus, or the Deafe and Dumb Man's Friend</i>	Англија.
1653	John Wallis	<i>De Loquela</i>	Англија.
1667	Johan Baptist van Helmont	<i>Brevissima delinatio alphabeti vere naturalis hebraici, etc.</i>	Холандија.
1669	William Holder	<i>Elements of Speech.</i>	Англија.
1680	George Dalgarno	<i>Deaf-Mutes's Preceptor.</i>	Англија.
1692	Johan Conrad Amman	<i>Surdus Loquens.</i>	Холандија.

Табела 7. Написи за образованието на глуви во VI и VII век

Иако дел од овие автори, пред се шпекулирале на темата образование за глувите и немале конкретно искуство во подучувањето на глуви лица, сепак тие

им ги предочиле на своите современици можностите за едукација на глувите лица.

Написите на Педро Понсе де Леон биле изгубени, но неговата работа биле објавувана од страна на Hervás и Panduro во списанието *Escuela Española de Sordos-Mudos*. Тој подучувал глуви момчиња и девојчиња, да читаат, пишуваат и зборуваат. Под негово водство, момчињата учеле латински и грчки и биле подучувани на верувањата на католичката црква. Следбениците на Де Леон, главно, ги следеле истите принципи.

Од друга страна, De l'Épée, започнал традиција на „тивко“ образование на глувите деца. Методолошките знаци или гестови дошле од два различни извора. Првите, биле гестови кои биле спонтано развиени од неговите ученици во отсуство на каков било конвенционален јазик, а вторите, знаци кои De l'Épée ги развил како дополнување на претходните (Kendon, 2002, стр. 38). Неговата цел била да развие јазик од знаци кој ќе ги има истите граматички законитости како францускиот јазик (Ewing&Ewing, 1954, стр. 22).

Неколку приватни учители имале значителен успех во подучувањето на глувите деца да зборуваат, во текот на 18 век: Јакоб Родригез Переира во Франција и Дидерот во Лондон, Англија (Ewing&Ewing, 1954, стр. 22). Помеѓу методите на De l'Épée и Хајнике постоеле непомирливи разлики и со тоа почнала „војната“ меѓу различните методи за подучување на глуви деца (Marschark&Spencer; 2003, стр. 13).

Савиќ и Ивановиќ, тргнувајќи од речиси природната поделба на методите во образованието на глуви, чии корени можат да се најдат уште во 16 век, ги делат специјалните сурдопедагошки методи во две големи групи (1994, стр. 133):

- 1) Невербални, и
- 2) Вербални.

Вербалните методи, според истите автори, при образованието на глувите лица го употребуваат говорот како единствено средство за комуникација. Тие се делат на две големи групи: методи за учење на говор и методи на поединечни наставни предмети.

Невербални методи се оние методи (Савиќ&Ивановиќ, 1994, стр. 134) се оние методи кои во образованието на глувите ученици не употребуваат

говор, туку употребуваат гест, знак или писмо. Оттука, во невербални методи спаѓаат: гестикацион метод, знаковен метод и метод на пишување.

Комбинираните методи пак, се јавиле поради фактот што третина од гласовите од секој јазик се тешко видливи, поради што се потребни дополнителни начини или средства за подобро разбирање на овие гласови. Како резултат на тоа настанале Рочестерскиот метод, Cued-speech методот и методот на тотална комуникација.

Како интегрален дел од образовниот процес, неопходно е да се напоменат и методите на учење на говорот кои се делат во две групи: **методи на артикулација** и **методи на аудитивен тренинг**.

10.1 *Вербални или орални методи на артикулација*

Постојат различни методи кои им овозможуваат на глувите и наглувите деца да стекнат знаења за можноста да ги продуцираат звуците и структурите на еден даден јазик (Beattie, 2006, стр. 110).

Оралните методи, дискутирани подолу, се однесуваат на развојот на говорните јазични вештини за комуникација и учење и ги вклучуваат продукцијата и перцепцијата на говорните јазици без поддршката на визуелно-мануелен јазик или вештачки развиен систем за комуникација. Овие методи придонесуваат кон богато, мултисензорно искуство при образованието на децата кои се глуви или наглуви.

Иако искористувањето на преостанатите остатоци на слухот биле експлоатирани во минатото, сепак концептот за ексклузивна употреба на резидуалниот слух се појавува неодамна. Под зборот „орални“ се подразбира колекција на методи која се фокусира на употреба на резидуалниот слух, а целта е развој на оралниот говор и јазик. Според Spencer и Marschark (2010, стр. 53) примарната цел на оралниот пристап е да придонесе кон изградувањето на говорната перцепција, продукција и генерално говорните јазични вештини.

Постојат различни термини кои се употребуваат како синоними за оралните методи или пак како активности или компоненти на оралните програми (Spencer&Marschark, 2006, стр. 108):

⇒ акустички метод (Goldstein, 1939);

⇒ аудиторен тренинг (Carhart, 1947);

- ⇒ аудиторен пристап (Fry & Whetnall, 1954);
- ⇒ слушен третман (Moller & Rojskjaer, 1960);
- ⇒ звучно-перцептивен метод (van Uden, 1960);
- ⇒ верботонален метод (Guberina, 1964);
- ⇒ акупедија (Pollack, 1964);
- ⇒ унисензорен пристап (Pollack, 1964);
- ⇒ аудиторна хабилитација (Connor, 1971);
- ⇒ аурална хабилитација (Sanders, 1971);
- ⇒ аудиторно учење (Ling, 1984);
- ⇒ аудиторно-вербална терапија (Pollack, 1985).

Покрај речиси ексклузивниот фокус на слушањето, постојат други карактеристики кои го дефинираат овој пристап. Повеќето од нив не се специфични само за оралниот пристап, но се понагласени во овој пристап. Овој пристап го карактеризира:

- раниот инпут веднаш по поставувањето на дијагнозата со индивидуална терапија;
- најдобра можна бинеурална амплификација - континуирано употребувана и менаџирана;
- силно семејно вклучување и нормализација на инпутот на комуникација;
- и
- интеграција на детето во семејството, соседството, училиштето и социјалните активности.

Во описот на овој метод преовладуваат и следните идеи (Spencer&Marschark, 2006, стр. 114):

- ⇒ Ниедно дете не треба да се исклучи од овој метод врз основа на фактот дека има преголем степен на слушно оштетување;
- ⇒ Не се негираат читањето од уста и природниот гест, но тие не се потенцираат. Колку што е возможно слушањето треба да преовладува врз гледањето од страна на детето;

- ⇒ Во пристапот не се употребува прекумерна репетиција на зборови или реченици, или на шравилата за јазичната структура;
- ⇒ Се охрабрува металингвистичката свесност бидејќи рефлексивната и анализирањето на веќе наученото придонесува кон понатамошен развој;
- ⇒ Аудиолошки се потенцира континуирано носење на слушните помагала со цел да се овозможат одлични услови за слушање;
- ⇒ Корекцијата на говорот додека детето учи да зборува е ограничена само на охрабрување на детето да слуша внимателно;
- ⇒ Се поттикнува позитивен став кај детето во однос на комуникацијата и детето се охрабрува да биде активен учесник во неа.

Според Савиќ и Ивановиќ (1994, стр. 135), оралните методи може да ги поделиме во две големи групи:

- **оптичко-кинестетички орални методи** кои се базираат на физиолошките диспозиции на видот и мускулно-кинестетичкото помнење (**методи на демутизација**) и,
- **акустичко-кинестетички орални методи** кои се базираат на остатоците на слух и акустичката меморија (**методи на десурдизација**).

Темелите на оралниот метод ги поставил Јохан Конрад Аман во своето дело „Surdus loquens“, во кој ги предложил 13 златни правила на сурдопедагогијата. Самуел Хајнике исто така бил еден од основачите на оралниот метод. Тој го отворил првото орално училиште за глуви деца.

Оралниот метод всушност се базира на философските гледишта на Кант како и учењето на Хербарт, според кое секоја наставна единица треба да помине низ сознјните степени: јасност, асоцијација, систем и примена (Савиќ&Ивановиќ, 1994, стр. 136).

По смртта на Хајнике настанала поделба на застапниците на оралниот метод. Едната група ја продолжила идејата на Хајнике и ја застапувала чистотата и јасноста на артикулацијата и механизирањето на изговорот на гласови, слогови и зборови. Другата група тежнела кон ослободување од

шаблонот на Хајнике. Тие барале говорот да се насочи кон исполнување на секојдневните животни потреби (Савиќ&Ивановиќ, 1994, стр. 137). Ова спротивставување траело сè до појавата на Јоханес Фатер, кој ги зел позитивните карактеристики од двата правца и ги споил во една идеологија. Сепак, и без разлика на присуството на овие два правца во училиштата за глуви, во одреден степен се користиле дактилогијата и знаковниот јазик.

Како резултат на големиот број прашања во врска со комуникацијата меѓу глумите лица и лицата кои слушаат, во 1978 бил одржан интернационален конгрес како обид да се воспостави универзален метод за комуникација и подучување. Една од главните грижи било образованието на глумите лица. Преку еден век траела расправијата кој метод бил најефективен - дали тоа бил мануелниот метод со употреба на знаковните јазици или оралниот метод со читање од уста и артикулација. Постепено, мануелниот метод започнал да биде поприфатлив, иако бил во некои изменети форми. Првите два состанока на интернационалниот конгрес за образованието на глумите во Париз, а потоа во Милано имал долготраен ефект во однос на формата на комуникација при подучувањето на глумите лица.

Првиот интернационален конгрес за образование на глумите се одржал во 1878, во Париз, Франција. Конгресот бил организиран од претставници на „Pereire Society“ (Здружението на Переира), и бил во чест на Јакоб Переира, првиот учител за глуви во Франција. Главната цел на здружението и целта на интернационалниот конгрес била произнесување на експертите во врска со стандардизирање на оралниот метод на подучување на глумите лица (Steedman, 1998).

Во 1880 година дошло до промена во училиштата за глуви. Во Милано, Италија, се одржала интернационална конференција за образованието на глумите деца, при што присутните експерти гласале да се забрани употребата на знаковниот јазик во специјалните училишта за глуви (Jordan, 2002, стр. 2). Единствените кои се спротивставиле на оваа идеја биле сурдопедагозите од САД и Велика Британија (Chough&Dobyns, 2006, стр. 227). Глумите лица биле подложени на лингвистичка и култура на репресија во наредните децении, пред општеството да почне повторно да ја прифаќа нивната култура и јазик (Stanley, 2006, стр. 38). 164 претставници од 8 различни земји биле дел од Миланската конференција. Конгресот прифатил осум резолуции, од кои две имале огромно

влијание врз образованието на глуви лица. Присутни лица со сложиле дека – „Супериорноста на говорот во однос на знаците, ќе помогне во враќањето на глувонемите лица во социјалниот живот и ќе обезбеди поголема достапност на јазикот“. Заклучокот од вториот интернационален конгрес за образованието на глуви во Милано, бил дека оралниот метод е единствениот прифатлив метод за инструкција на глувите лица (Steedman, 1998).

Според Савиќ и Ивановиќ поделбата на орални методи по завршувањето на Миланскиот конгрес била следната (1994, стр. 142):

10.1.1 Аналитички метод

Основач на овој метод е Жан Жосеф Жакото, кој се залагал за „универзален“ метод во образованието. Методот на Жакото, во неговото оригинално потекло е начин на подучување на читање при што ученикот ја запомнува цела книга преку слушање, ги препознава зборовите во речениците и потоа ги учи гласовите во рамките на самите зборови (Harris&Hodges, 2005, стр. 126).

Во смисла на образованието на глуви лица, овој метод тргнува од „нормалните зборови“, ги разделува на елементи, односно ги анализира. Теоретската основа се базира на принципите на асоцијативната психологија. Откако една реченица ќе се раздели и секој елемент ќе се обработи посебно, елементите се спојуваат во слогови и се разработуваат до целосна разбирливост, а потоа слоговите се спојуваат во зборот од кој се почнува (Савиќ&Ивановиќ, 1994, стр. 142).

10.1.2 Слоговно-аналитички метод

Овој метод го зема слогот како елемент на говорот и работи на негово уежбување, со цел подоцна да се спои во нормален збор. На почетокот се обработувале двосложните зборови со чие спојување се добивал целиот збор, а потоа се преминувало на тросложни зборови. Аналитичкиот метод бил во употреба во училиштата за глуви сè до Првата светска војна.

10.1.3 Синтетички метод

Основач на овој метод е Јохан Конрад Аман. Процесот се состои првенствено во насочување на вниманието на учениците на движењата на усните и ларинксот додека учителот зборува, по што учениците треба да ги имитираат овие движења (Encyclopaediae Britannica, 2011). Основата на синтетичкиот метод е да се научат прво вокалите па консонантите, а потоа да се спојат во гласови со некакво значење. Теориската основа се базира на психологијата на структурализмот. И во овој метод е доминантен артикулациониот момент (Савиќ&Ивановиќ, 1994, стр. 143).

10.1.4 Слоговно синтетичка метод

Основата исто така е слогот. Слоговниот кластер може да биде составен од консонант и вокал или консонант и консонант. Набргу по воведувањето на овој метод било утврдено дека втората варијанта е тешка за глувите деца, па на почетокот на зборот бил додаван вокал (Савиќ&Ивановиќ, 1994, стр. 144).

10.1.5 Фономимички метод

Фономимички метод. Основач на овој метод е Ожист Глослен. Теоретската основа се базира на полисензорна перцепција на гласот која вклучува кинестетички движења на горните екстремитети проследено со нагласување на гласовите. Денес некои елементи од овој метод се применуваат во верботоналниот метод на проф. Петар Губерина (Савиќ&Ивановиќ, 1994, стр. 145). Овој метод е дефиниран од премисата дека јазикот произлегол од говорниот јазик и дека говорот е социјален настан. Верботоналните процедури ја следат шемата на јазичен развој забележана кај бебиња кои имаат нормален слух. Проф. Губерина го потенцирал значењето на ритамот и интонацијата во продукцијата и перцепцијата на говор (Asp&Guberina, 1981, стр.2).

10.1.6 Аналитичко-синтетички метод

Овој метод се базира на дијалектичко сфаќање на односот на целината и деловите, односно целите реченици и гласовите. Аналитичко-синтетичкиот метод од аналитичкиот метод ги презел методите на обработка на гласот а од синтетичкиот метод, фонетските барања за спојување на гласовите. Теоретските основи на овој метод одговараат на психолошките потреби на глувото дете, бидејќи при работата со овој метод се дава целиот збор, но истовремено се обрнува внимание и на гласовите. Методот се базира на дијалектичко сфаќање на односот меѓу целината и деловите. Тој дава еднакво внимание на целиот збор, но и на поединечните гласови од кој е составен. При подучувањето на изговор на гласовите, овој метод се базира на осмислени гласовни комплекси, односно на нормални зборови. Една варијанта на овој метод е слоговно аналитичко-синтетичкиот метод кој за основа наместо гласот го зема слогот (Савиќ&Ивановиќ, 1994, стр. 147).

10.1.7 Глобален метод

Овој метод ја отфрла анализата и синтезата и тргнува од цели реченици како основа на учење на говорот. Теоретските основи, логично се базираат на гештALT психологијата. Идејата е дека детето го учи говорот преку цели реченици, а не во гласови или слогови, па според тоа и глувото дете треба да го следи природниот тек на учење на говорот. Постојат две варијанти на глобалниот метод. Едната се појавила во Германија и е развиена од страна на Константин Малиш, а другата во Белгија и е развиена од Декроли и Херлен. Принципите на Малиш биле дека глувото дете треба да го учи гласовниот говор во говорни целини, а материјалот треба да се зема од секојдневниот живот на детето. Белгискиот метод се состоел во вежби за идентификација на предметите, потоа слики со предмети, напишани зборови и предмети и напишани зборови и слики. Глувите деца зборуваат со цели реченици, но малку побавно (Савиќ&Ивановиќ, 1994, стр. 149).

10.2 *Невербални или неорални наставни методи*

Според Савиќ и Ивановиќ (1994, стр. 169), невербални методи се оние кои во обуката на глувите лица не користат орален говор туку некој друг начин на изразување. Невербални методи се: знаковен метод, дактилолошки метод и метод на пишување.

10.2.1 **Знаковен метод**

Пристапот до говорните јазици можеби е важен за стекнување на писменост на тој говорен јазик, но најважно е глувите деца, како и децата коишто слушаат, да бидат во можност да комуницираат со своите родители од почетокот.

Знаковните јазици се комплетни и богати и може да ја имаат истата улога во развојот и образованието на детето како и говорните јазици. За децата кои не можат да го стекнат говорниот јазик, знаковниот јазик може да им понуди многу можности.

Вистинските знаковни јазици се карактеризираат со истите карактеристики како и говорните јазици, вклучувајќи и правила за формирање, модификација и комбинација на единици. Знаците генерално ги карактеризираат неколку јасно дефинирани карактеристики, како што се формата на раката и движењето. Тие се комбинираат на граматички утврдени начини, употребувајќи го тридимензионалниот простор и голем број граматички направи, како што се класификаторите коишто се употребуваат како заменки или пак поврзувањето на движењата во сложенки.

Како и изговорените зборови, повеќето знаци се арбитрарно договорени и се комбинираат со рачната азбука, фацијалната експресија и движењата на телото со цел да формираат целосен и природен јазик кој е пренесен на глувите деца од страна на глувите родители. Речиси секоја земја има свој сопствен знаковен јазик.³

³ Знаковниот јазик и неговите карактеристики се темелно обработени во наредните поглавја.

Појасување на првите знаци и првите зборови

Постојат големи варијации во возраста на која глувите деца почнуваат да употребуваат знаци и зборови. Глувите деца и децата кои слушаат, а кои природно учат знаковен јазик од нивните глуви родители, ги продуцираат нивните први препознатливи знаци околу 9-10 месечна возраст. Децата кои слушаат имаат тенденција да ги продуцираат нивните први зборови околу нивниот прв роденден, без разлика дали имаат глуви родители или родители кои слушаат и без разлика дали тие веќе користат некои едноставни знаци. Јасно е дека знаците не ја забавуваат појавата на говор, всушност тие можат и да го олеснат јазичниот развој.

Сепак треба да постои јасна дистинкција меѓу гестови и знаци. Во истражувањата каде што гестовите се јасно одделени од знаците, добиени се податоци дека глувите деца на глуви родители и деца кои слушаат на родители кои слушаат, започнуваат да продуцираат јазик истовремено, иако сепак постојат варијации во возраста (Anderson&Reilly, 2002, стр. 86).

Определувањето на појавата на првите зборови не е воопшто лесно, ниту кај децата кои слушаат. Меѓу 9 и 12 месеци, децата кои слушаат прават некои звуци кои наликуваат на зборовите на возрасните. Овие прото-зборови, децата ги употребуваат понекогаш правилно и во соодветен контекст. Но истовремено овие зборови се употребуваат и во погрешни контексти, што укажува на фактот дека детето не го разбира „јазикот“ кој го продуцира. Овие прото-зборови се само обиди да се имитираат звуците кои ги прават возрасните и обично немаат поголемо значење од баблингот.

Се претпоставува дека истата појава настанува и кај глувите деца кои се спремни да ги продуцираат своите први знаци. Исто како и првите зборови, првите знаци можеби се прават сосема ненамерно од страна на детето.

Сепак, социјалните импликации на овие рани знаци и прото-знаци се идентични како оние кои се креирани од првите зборови и прото-зборовите на децата кои слушаат. Се чини дека дефинирањето кога точно говорните или знаковните продукции можат да се сметаат за јазик може да биде помалку важно отколку идентификувањето на нивната улога во социјалната комуникација.

Бидејќи знаковниот јазик се перцепира на визуелен начин, може да постои простор за поширока интерпретација. Поради оваа причина родителите може да веруваат дека имаат порани конверзации со глуви деца отколку со деца кои слушаат и навистина, помалку е веројатно дека раните гестови на децата кои слушаат ќе бидат сметани за примери на вистинска комуникација за разлика од раните гестови кај глувите деца. (Volterra et al., 2006, стр. 50).

Сите истражувања во изминатите 30 години покажуваат дека знаковниот јазик ги исполнува сите барања за развој и образование. Сепак, повеќе од 130 години, постои дебата во рамките на образованието на глуви лица дали знаковниот јазик ќе ја намали нивната способност или мотивација да го научат говорниот јазик. Но, не постојат докази дека користењето на знаци влијае врз можноста за учење на говорот. Иако треба да се напомене дека граматиката на знаковните јазици понекогаш се меша со говорот и пишувањето кај глувите деца. Но, оваа појава се јавува и кај деца и возрасни кои учат повеќе јазици истовремено или пак совладуваат втор јазик. Со текот на времето глувите деца ќе почнат да ги одделуваат знаковните и говорните јазици (Marschark, 2007, стр. 122).

Глувите деца кои се изложени на знаковни јазици од нивното раѓање, ги стекнуваат овие јазици во идентична матурациона временска рамка со децата кои слушаат и кои ги стекнуваат говорните јазици. Глувите деца ги изучуваат знаковните јазици без никаква модификација, загуба или задоцнување во времето, а содржината и курсот на созревање се идентични со достигнувањето на сите важни лингвистички настани во говорните јазици. Почнувајќи со раѓањето и продолжувајќи до тригодишна возраст и понатаму, децата кои зборуваат и децата кои користат знаковен јазик прикажуваат идентични фази во стекнување на јазикот. Овие фази ја вклучуваат фазата на силабичен баблинг (7-11 месеци) како и други случувања во баблингот, како на пример разновидниот баблинг (10-12 месеци); жаргонскиот баблинг (од 12 месеци натаму); фазата на прв збор (11-14 месеци); фазата на првите два-збора (16-22 месеци); како и граматичкиот и семантичкиот развој понатаму.

Интересни сличности, исто така, се опсервирани кај глувите деца и децата кои слушаат во појавувањето и употребата на гестови. Децата кои зборуваат и глувите деца, продуцираат неверојатно слични прелингвистички (9-12 месеци) и постлингвистички (12-48 месеци) комуникативни гестови. Тие не

продуцираат повеќе гестови, иако лингвистичките гестови (идентични со „зборот“) и комуникативните гестови се изведуваат во истиот модалитет. Наместо тоа, глупите деца конзистентно ги диференцираат лингвистичките знаци од комуникативните гестови во текот на развојот, и ги употребуваат гестовите на ист начин кој е забележан кај децата кои слушаат. Во текот на развојот, децата кои користат знаковен јазик и децата кои слушаат исто така прикажуваат неверојатно слична комплексност во нивните искази. На пример, анализите на мали деца кои користат АСЛ и нивните социјални и конверзациони јазични шеми, како и нештата за кои зборуваат во текот на развојот (нивната семантичка и концептуална содржина, категории и референцијален опсег) демонстрираат дека нивното стекнување на јазикот го следи истиот пат кој се гледа кај деца на иста возраст кои слушаат, при нивното стекнување на говорниот јазик. Малите глуви деца исто така прикажуваат класични граматички грешки кои универзално се сретнуваат кај децата кои зборуваат, и покрај иконичната природа на некои знаци. Тука влегуваат фонолошките супституции, принципите за формирање на прашања и грешките при негација, грешките при систематското понишување на заменки итн. (Petitto, 2000, стр. 453-454).

10.2.2 Дактилолошки метод

Дактилолошкиот метод првенствено е формиран од страна на Хуан Пабло Бонет. Подоцна Булвер во својата книга кажува дека „Човечката рака е природно надарена и способна да ги изрази човековите чувства“. Овој метод се користи самостојно или како помошно средство за совладување на говорот. Денес овој метод се користи во периодот на артикулација, во рамките на процесот на учење на гласовите.

Според Савиќ&Ивановиќ (1994, стр. 172) дактилологијата е синоним за говор. Таа во себе содржи онолку движења на прстите колку што има гласови во еден јазик, односно за секоја буква од азбуката. Овој метод често се употребува паралелно со говорот бидејќи го олеснува читањето на говор од уста, посебно на оние гласови кои се формираат во невидливата половина на устата. Истражувањата покажуваат дека примената на дактилологијата влијае на

поголема разбирливост на говорот и на подобрување на општото ниво на писменост.

10.2.3 **Метод на пишување**

Методот на пишување се јавил како наставна постапка уште во XV и XVI век, со цел компензирање на недостигот на слух и говор. Во својот почеток, методот на пишување се состоел од визуелни асоцијации на графемите со предметот кој се означува. Методот на пишување треба да се разликува од процесот на пишување во училиштата за глуви, каде што пишувањето е дел од артикулациониот процес со цел визуелна фиксација на гласовите и зборовите (Савиќ&Иванович, 1994, стр. 174).

10.3 *Комбинирани методи*

Иако на Миланскиот конгрес од 1880 година главната препорака била употреба на оралниот метод како единствено прифатлив метод за глумите лица, читањето на говор од уста воопшто не бил едноставен процес, посебно за некои јазици како англискиот, германскиот и скандинавските јазици. На следните конгреси преовладувала идејата, текот на наставата за глуви лица да се изведува со орален метод за сите глуви лица кои можат да се обучуваат за читање на говор од уста, додека пак за оние глуви лица кои не можат да се обучат за читање говор од уста, да се користат гестови и мимики. Како најдобар метод бил признаен комбинираниот метод. На конгресите на глумите лица со Париз и Рим, глумите лица со резолуција барале да се применува индивидуален избор на методи при едукацијата на ученици со оштетен слух (1994, стр. 175).

10.3.1 **Рочестеров метод**

Според Castle (1974, стр. 12), Зенас Вестервелт бил убеден дека доколку едно глуво дете постојано е опсипувано со јазик, тогаш ќе може да изразува користејќи го англискиот јазик идентично како и детето кое слуша. Набргу откако Вестервелт станал директор на западната Њујоршка институција за глумонери, денес познато како Рочестерско училиште за глуви, предложил дека спелувањето со прсти треба да се користи паралелно со говорот, со цел

подобрување на употребата на англискиот јазик. Тој сметал дека англискиот јазик на кој се подучуваат глувите ученици во училиницата може да биде ефективно пренесен во секојдневната комуникација токму преку спелувањето со прсти.

Симултаната употреба на говор со спелување со прсти, Рочестеровиот метод, бил иновативен метод за подучување во 1978, заради акцентот кој се ставал на точниот редослед на зборовите во англискиот јазик. Прво, знаковниот јазик бил ексклудираан од Рочестерското училиште. Второ, во курикулумот за глувите ученици било воведено подучување на говор. Трето, јазикот и вокабуларот биле развиени преку читање и пишување.

Во 1924 година било спроведено тестирање на глувите ученици над 12 години. Учениците од Рочестерското училиште имале највисоки постигнувања.

Quigley (Paul, 2009, стр. 182) во 1969 година спровел голема студија во врска со ефикасноста на рочестерскиот метод. Тој ја испитувал изведбата и познавањата на глувите ученици во девет резиденцијални училишта во САД. Тој утврдил дека учениците кои биле подучувани со рочестерскиот метод покажале подобри резултати и имале повисоки постигнувања од оние ученици кои биле подучувани со симултана комуникација.

10.3.2 Форхамеров метод

Првото училиште за глуви во Данска, наречено Кралски институт за глувонемите, било лоцирано во Копенхаген. Во ова училиште бил користен мануелниот метод. Во 1881 година, во Фредериција се отвора ново училиште за глуви ученици кои се проценило дека биле погодни за орално образование. Во 1891 година, едно приватно училиште за наглуви е преземено од државата и пренесено во Ниборг. Директорот на училиштето во Ниборг, а подоцна директор на училиштето во Фредериција, д-р Форхамер сметал дека оралниот метод поставува преголеми барања пред учениците со оштетен слух. Тој ја потенцирал важноста на пишаниот јазик во првичните инструкции и направил мост меѓу говорниот и пишаниот јазик преку фонетски систем со мали измени во формата на пишаните букви. Тој бил свесен дека чистото читање од уста е тешко и го измислил уста-рака системот. Системот бил базиран само на фонетски принципи и можел да се употребува само поврзан со говорот. Овој

метод ја заменил претходната инструкција којашто се базирала на граматички принципи. Сите овие реформи биле насочени кон рационализација и прилагодување на оралниот метод (Holm, 1960, стр. 32).

10.3.3 Cued-speech метод

Cued speech е дополнување на говорниот јазик, преку сет на звучно асоцирани положби на рацето во соодветни позиции. Секој јазик за кој е развиен овој систем има посебни знаци. Исто како и кај знаковните јазици, глумите лица кои користат cued speech не се разбираат по автоматизам. Мотивацијата за создавањето на овој систем лежи во фактот што многу говорни звуци изгледаат идентично или слично кога се чита од уста, со што ова читање од уста се отежнува. Ова е различно во различни јазици. Некои јазици се читаат полесно преку читање од уста. Се очекува дека децата кои живеат во овие земји имаат поразвиени вештини за говор и за читање (Marschark, 2007, стр. 88).

Креаторот на cued speech методот, Орин Корнет, немал за цел да го замени знаковниот јазик. Тој го дизајнирал овој систем со цел да им помогне на глумите лица со фонолошките системи и да ја подобри нивната писменост.

Идејата на овој метод е дека на глумите деца треба да им се даваат знаци кои би им помогнале да ги разликуваат звуците кои наликуваат едни на други кога се продуцираат со усните. Според Hage и Leybaert (2006, стр. 195) cued speech треба да се продуцира истовремено со говорниот јазик и тој бара од „слушателот“ да ги интегрира информациите од мануелните знаци со читањето од уста и аудиторната информација која се добива од говорот. Cued speech има орален пристап кон јазикот, но обезбедува мануелни средства за надминување на ограничувањата на оралните совпаѓања. Во англискиот јазик, cued speech користи 36 различни знаци за разјаснување на 44 различни звуци. Знаците за вокалите се продуцираат со позиционирање на раката на една од седумте различни локации на лицето во областа на устата. Знаците на консонантските звуци се прават со една од осум алтернативни форми на раката и се комбинираат со локациите за вокалите. На тој начин формите на раце во cued speech имаат различна улога од тие во знаковните јазици кои носат информации во врска со значењето а не во врска со звукот.

Некои истражувања покажуваат (Leybaert&Alegria, 2003, chapter 7) дека децата кои го користат овој метод во предучилишната возраст учат да читаат побрзо и покажуваат подобри вештини за читање во однос на децата кои се изложени само на говорен јазик. Сепак не постојат цврсти докази дека овој метод ги подобрува вештините за читање, пишување и говорење кај глувите деца.

10.3.4 **Симултан метод**

Лицата кои го користат симултаниот метод или методот на симултана комуникација (SimCom), ја потенцираат симултаната употреба на говор со мануелни сигнали со цел да се репрезентира говорниот јазик. Застапниците на овој метод сметаат дека е возможно говорниот јазик да се репрезентира визуелно и потенцираат дека симултаното обезбедување на орални и мануелни опции му дава на ученикот можност да го учи јазикот на начин кој е најдобар за него. При едукацијата треба да се избере од низата мануелни системи кои треба да се користат паралелно со говорниот англиски јазик: Signing Exact English, Signed English и Pidgin Signed English. Овој метод денес е широко распространет во многу училишта за глуви во САД и Европа (Adams, 1997, стр. 58).

10.3.5 **Метод на тотална комуникација**

Една од образовните методи, која прави комбинација на различни пристапи со цел да се овозможи добивање информација од визуелно/ауралните модалитети, е методот на тотална комуникација (Spencer&Tomblin, 2006, стр. 166).

Во 1950 година се појавиле првите навестувања на идејата дека треба да се почитуваат сите постапки во образованието на глуви кои би можеле да доведат до мултикомуникација. Терминот мултикомуникација наскоро бил заменет со терминот тотален пристап, воведен од страна на Рој Холкомб во 1960 година. Тој бил татко на три глуви деца кои ги подучувал употребувајќи говор, гест, дактилологија, пишување и користење на слушно помагало. Откако Холкомб станал училиштен супервизор за државата Калифорнија, тој започнал експериментално да го применува овој метод во неколку училишта. Во 1976

година, овој метод бил прифатен како еден од можните методи за подучување на глувите лица (Савиќ&Ивановиќ, 1994, стр. 179).

Претпочитањето за употреба на повеќе методи за образование на глуви студенти се појавувало и исчезнувало низ години, исто како и употребата на орално/ауралната практика. Во текот на првата половина на 20 век постоело силно претпочитање за употреба на орални пристапи меѓу едукаторите на глуви деца. Истовремено се јавила огромна студија во врска со развојот на знаковните јазици. Стоуки од 1960 до 1978 ги дефинирал карактеристите на американскиот знаковен јазик. Дополнителната работа на Клима и Белуци довела до препознавање на легитимноста на знаковните јазици. Паралелно се одвивале истражувања во врска со стекнувањето на јазични и говорни вештини кај глувите деца. Во 1970 Markides открива во своето истражување дека разбирливоста на говорот меѓу глувите деца кои биле едуцирани со орално образование била под 20%.

Тоталната комуникација е филозофија на комуникација која се употребува во образовните средини и во домашни услови. Под тотална комуникација се подразбира комбинирана употреба на аурални, мануелни и орални пристапи како и пишувањето во комуникацијата и подучувањето на слушно оштетените индивидуи (Garretson, 1976, p. 89).

Карактеристики на методот на тотална комуникација се:

- ➔ детето е во можност да ги искористи слухот и видот како корисни извори на информација;
- ➔ секое дете ќе ползува од употребата на едниот или двата извора (модалитети) на начин кој се вклопува во неговите индивидуални потреби и вештини во текот на одредена комуникациска ситуација;
- ➔ флексибилноста и адаптивбилноста во употребата на модалитетите за комуникација овозможува пристап до зголемен број партнери за комуникација;
- ➔ може да настане промена на методот за комуникација кога едно дете ќе развие вештини во рамките на одреден метод;
- ➔ јазикот на општеството во кое живее детето служи како лингвистичка база за употребениот знаковен систем;

Едно од најчесто поставуваните прашање е кој мануелен систем за комуникација (или јазик) треба да се употребува. Во САД постојат три главни системи кои се употребуваат во рамките на оваа философија: АСЛ, мануелно кодиран АСЛ и комбинација од двата (Cassamisse et al. 1997, стр. 93). Поради фактот што постојат структурни разлики меѓу АСЛ и говорниот англиски јазик, речиси е невозможно да се продуцираат симултано. Од друга страна, вештачките знаковни системи се создадени системи со цел англискиот јазик да се репрезентира визуелно. Овие системи се создадени врз премисата дека знаците можат да бидат ефективно продуцирани и процесуирани следејќи ги правилата за распоредот на зборови и граматичките морфемии во англискиот говорен јазик.

Критичарите на методот на тотална комуникација истакнуваат дека децата учат или аудиторно или визуелно. Застапниците на оралните методи сметаат декаако децата имаат лесен пристап до знаците, тие можат да не ги развијат вештините на слушање, читање од уста и говорење. Тие сметаат дека мозокот не е во состојба да ги процесира знаците и говорот истовремено. Вештачки создадените системи на знаци, може да го спречат развојот на целосен јазичен систем бидејќи родителите или учителите кои слушаат ги употребуваат говорот и знакот истовремено и на тој начин се добива нецелосен и неконзистентен знаковен инпут.

Едно друго практично ограничување на филозофијата на тотална комуникација е дека таа не се имплементира секогаш во дефинираната теоретска рамка. Оригиналната теорија претпоставува дека едно училиште ќе ги менува практиките за комуникација со цел да ги пресретне потребите на секое индивидуално дете во посебни контексти (Moogres, 2001, стр. 21). На пример: училиштата не секогаш се во состојба да ангажираат доволен број толкувачи на знаковен јазик, а и обуката на наставниците во редовните училишта може да биде несоодветна за потребите на децата сместени во училницата. Исто така може да постои несогласување меѓу системите на знаци кои се употребуваат од страна на едукаторите што се појавува како резултат на различното образование на тие едукатори. На крајот, може да постојат разлики во лингвистичките нивоа на децата кои се заедно во групи од практични причини, што би довело до несовпаѓања во презентираниите модалитети кои се

користат во училиницата. Накратко, постојат многу образовни предизвици за да се обезбеди нивото на индивидуализација којашто е потребна за овој пристап.

Методите на подучување се непобитно поврзани со образовното сместување на глувите деца. Според Frazier-Maiwald и Williams (1999, стр. 60-61) некои ученици имаат високи академски постигнувања во специјални училишта или резиденцијални училишта во кои учат глуви деца додека пак некои глуви ученици можат да бидат едуцирани во инклузивни училишта каде што со соодветен систем на поддршка тие би имале прекрасно напредување. Пристапот кон секое дете со слушно оштетување треба да биде индивидуален.

Постои значително несогласување во врска со ефикасноста на различни методи и модалитети за поддршка на јазичниот развој кај глувите и наглувите деца. Иако некои деца со употребата на одделните методи имаат успех во развојот на јазикот што е соодветен на возраста, не можеме да генерализираме. Глувите и наглувите деца генерално заостануваат во јазичните постигнувања зад децата кои слушаат. Ситуација се влошува со зголемувањето на возраста.

Може да се сумира дека разликите меѓу пристапите се фокусираат на степенот до кој тие примарно зависат од аудиторно-оралниот наспроти визуелно-мануелниот модалитет. Без разликата на користените методи, јазичните заостанувања се јавуваат како резултат на недостиг на комплетен пристап до јазичен модел. Ова може да се јави како резултат на неможноста да се прими аудиторна информација, или во други случаи, од неможноста на возрастните лица да пружат целосен и конзистентен модел на визуелен јазик.

Потенцијалот на методот на тотална комуникација со употреба на мануелно кодирани верзии на говорниот јазик очигледно е компромитиран од фактот дека возрастните лица имаат тенденција да ги користат знаковните системи неконзистентно и неправилно. Сепак, тоталната комуникација поддржува некои аспекти на јазикот, како на пример: разбирање и употреба на редоследот на зборовите во реченицата. Употребата на тоталната комуникација кај деца со кохлеарен имплант индицира дека децата се способни да ги синтетизираат визуелните и аудиторните репрезентации на јазикот.

Од друга страна, пак, децата кои се изложени на богати модели на знаковни јазици од самото раѓање, целосно се здобиваат со јазични вештини идентично како и децата кои слушаат во однос на говорниот јазик.

Билингвалните средини во кои природниот знаковен јазик служи како прв јазик и медиум за комуникацијата во училищата има силна теоретска база, но до ден-денес не постојат доволни докази за да се евалуираат крајните исходи во однос на јазичниот развој.

Заклучокот е дека не може да се направи процена кој модел е најуспешен во однос на стекнувањето на јазичните вештини кај глувите деца и нивна споредба со децата кои слушаат. Ова може да се интерпретира и во светло на откритието дека различни деца покажуваат рапидни и високи нивоа на јазичен развој со секој од наведените методи. Всушност, компаративни анализи на различни пристапи се непотребни бидејќи децата (и нивните семејства) со различни карактеристики се приклонуваат кон еден или друг метод. Истражувања, од друга страна, мора се спроведуваат со цел тие да помогнат при планирањето на програмите и при поддршката на семејствата.

11. Релевантни истражувања

1) Diane Lillo-Martin (Quadros&Lillo-Martin, 2010, p. 250) во својот труд „Параметри за прашања: Докази од содржински прашања (Wh-questions) во АСЛ, презентира податоци за формирањето на Wh-прашањата во американскиот знаковен јазик. Податоците покажале дека wh-движењата во АСЛ демонстрираат поинакви шеми од wh-движењата во говорниот англиски јазик и други јазици. Lillo-Martin правела анализа според рамката на Чомски. Оваа рамка дава тврдења во врска со природата на јазикот во услови на систем на универзална граматика, кој вклучува апстрактни принципи кои се однесуваат на сите јазици и параметри со кои се опфатени сите јазичните разлики. Ако теоријата на универзална граматика точно ги опишува лингвистичките универзалии, таа треба да биде тестирана со податоци од знаковните јазици. За таа цел, Lillo-Martin направила компарација на четири говорни јазици: кинески, француски, англиски и италијански и еден знаковен јазик-американскиот знаковен јазик.

Во АСЛ, некои wh-движења земаат место во синтаксата како што е наведено во долниот пример.

a) whq

WHAT MARY EAT?

What did Mary eat?

a) срп

ШТО МЕРИ ЈАДЕ?

Што јаде(ше) Мери?

b) whq

WHO JOHN LIKE?

Who does John like?

б) срп

КОЈ ЏОН ДОПАГА?

Кој му се допаѓа на Џон?

Сепак, wh-прашањата можат да се најдат и *in-situ* како што покажува подолниот пример.

a) whq

MARY SEE WHO?

Who did Mary see?

a) срп

МЕРИ ВИДЕ КОЈ?

Кој го виде Мери?

b) whq

SALLY LOVE WHO?

Who does Sally love?

б) срп

СЕЛИ САКА КОЈ?

Кој го сака Сели?

Во некои реченици wh-зборот може да се најде на крајот.

a) whq

WHO JOHN LIKE WHO?

Who does John have a crush on?

a) срп

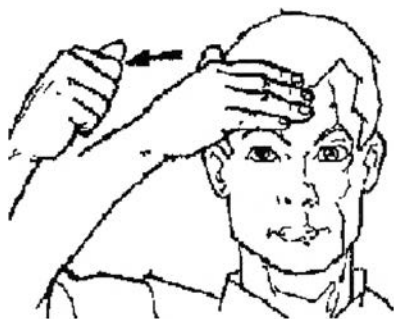
КОЈ ЏОН ЗАЉУБЕН КОЈ?

Во кој е заљубен Џон?

Lillo-Martin на крајот заклучува дека податоците од АСЛ укажуваат дека wh-движењето е ограничено од најмалку 3 параметри: (1) Дали движењето влијае врз wh-фразите во синтаксата; (2) дали wh-движењето е задолжително

или опционално; (3) рестрикциите на тоа колку далеку може да се движат wh-фразите што може да биде дефинирано како параметеризација на дефиницијата на бариерите. Ова ги поддржува овие параметри како дел од универзалната граматика и инклузијата на знаковните јазици во рамките на јазиците кои се проучувани со цел да ги определат можните параметри во рамките на теоријата за Универзална граматика.

2) Истражувањето спроведено од Јачова Зора, Вељаноска Оливера и Каровска Александра (2008, стр. 41-54), со наслов „Разликите помеѓу американскиот знаковен јазик (АСЈ) и британскиот знаковен јазик (БСЈ)“ јасно покажуваат дека овие два јазика иако споделуваат заеднички говорен јазик, всушност претставуваат два различни знаковни јазици. Првата дистинктивна разлика се забележува при изведување на азбуката на двата знаковни јазици (азбуката во американскиот знаковен јазик е еднорачна за разлика од дворачната азбука кај британскиот знаковен јазик). Разлики постојат и при продуцирањето на броевите (некои броеви имаат различна ориентација, додека други освен различната ориентација имаат и различен облик). Постојат многу разлики меѓу знаците во однос на обликувањето на рацете, видот на движење и локацијата. Еклатантен пример за тоа се знаците за зборот - заборава.

АСЈ „FORGET“

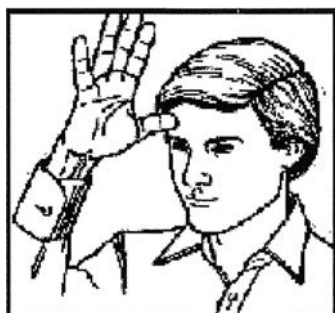

БСЈ „FORGET“

Истражувањето покажува дека сепак постојат и идентични знаци меѓу двата знаковни јазици, особено оние што се употребуваат во Гестуно - Интернационалниот знаковен јазик.

3) Во друго истражување, спроведено од истите автори (Јачова З. Вељановска О. и Каровска А., 2011, стр. 150-153) со наслов „Анализа на структурата на знаковните јазици според категориите на William Stokoe“ е направена анализа на граматиката, синтаксата и морфологијата на американскиот, британскиот и македонскиот знаковен јазик. Резултатите покажуваат дека

азбуката на МЗЈ има поголема сличност со азбуката на АСЛ отколку со азбуката на БСЛ. Истражувањето покажа дека ако се промени една фонолошка категорија (локација, облик на рака, движење) се добива знак со различно значење. На пример, кај АСЛ со промена на местото на локација од чело на брада од знакот FATHER се добива MOTHER, кај БСЛ со промена на локацијата од чело на нос од знакот UNDERSTAND се добива LOVELY, а кај МЗЈ со промена на локација од пред стомак во висина на левото рамо од знакот ПУБЛИКА се добива АПЛАУЗ.

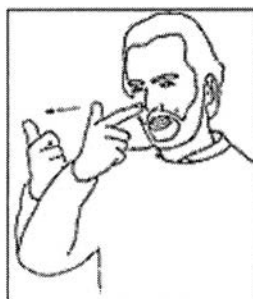
FATHER (ТАТКО)

MOTHER(МАЈКА)

UNDERSTAND (РАЗБИРА)

LOVELY (ПРЕКРАСЕН)

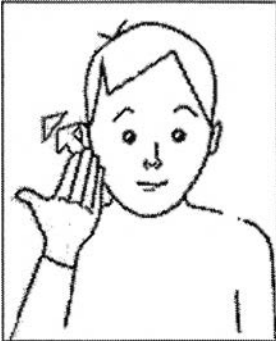

ПУБЛИКА (AUDIENCE)

АПЛАУЗ (APPLAUSE)

Знаците за време во АСЛ, БСЛ и МЗЈ не се разликуваат по својата локација, така што тие и во АСЛ, БСЛ и МЗЈ ја следат временската линија т.е. минатото се продуцира зад десното рамо.

АСЛ знаци	БСЛ знаци	МЗЈ знаци
PAST (МИНАТО) 1 Локација: почнува пред телото, а завршува преку десното рамо 2.Облик на рака: малку свиткана десна рака 3.Движење: кон назад	PAST (МИНАТО) 1. Локација: покрај и преку десното рамо 2.Облик на рака: рамна или малку свиткана десна рака 3.Движење: повторливо кон назад	МИНАТО (PAST) 1 Локација: почнува пред телото, а завршува преку десното рамо 2.Облик на рака: малку свиткана десна рака, а левата го допира десното рамо 3.Движење: кон назад
YESTERDAY (ВЧЕРА) 1.Локација: брада и образ. 2.Облик на рака: S облик на десната рака. 3.Движење: од десната страна на брадата нагоре кон десниот образ.	YESTERDAY (ВЧЕРА) 1.Локација: образ и рамо 2.Облик на рака: исправен десен показалец 3.Движење: показалецот се свиткува, се движи назад и надолу кон десното рамо и прави контакт со него	ВЧЕРА (YESTERDAY) 1.Локација: пред десно рамо 2.Облик на рака: затворена рака со исправен палец 3.Движење: назад преку рамото

Во истражувањето се прави компарација на броевите, различни знаци кога ќе се промени некоја од фонолошките категории, знаци кои означуваат ментални активности, знаци кои означуваат емоции, немануелните сигнали, знаци со иконични форми, знаци со произволни форми, насочни глаголи, заменки, прашални зборови, видови на реченици, видови на негативни реченици и системите за нотација. Резултатите покажуваат дека во МЗЈ не постои систем за нотација.

4) Целта на истражувањето, спроведено од Марина Милковиќ, Сандра Брадарик Јончиќ и Рони Вилбур (2007, pp. 1016) со наслов „Редоследот на зборовите во хрватскиот знаковен јазик“, била да се определи основниот редослед на зборовите и факторите кои влијаат на алтернативниот редослед на зборовите во хрватскиот знаковен јазик. Исто така, бил истражуван и односот меѓу редоследот на зборовите и граматичката употреба на немануелните обрасци. Анализата на податоците индицира дека основниот редослед во хрватскиот знаковен јазик е ист како и во хрватскиот говорен јазик. На редоследот на зборови во хрватскиот знаковен јазик може да се влијае со видот на глаголот, спацијалниот однос на аргументите, како и контрастниот фокус. Исто така зависи од информативниот статус, исто како и во другите знаковни јазици. Немануелните обрасци имаат прагматична улога, но исто така може да имаат и синтетична функција. Ова истражување покажало дека хрватскиот знаковен јазик има сопствени граматички правила според кои зборовите се наредени во реченици. Овие правила се разликуваат од оние што се употребуваат во говорниот хрватски јазик. Во рамките на истражувањето била испитувана и Грисовата максима за квантитет. Grice, со своите истражувања покажал дека разговорите меѓу луѓето настојуваат да бидат „кооперативни“, односно тие се насочени кон постигнување на целта на комуникација. Максимата за квантитет е насловена-информација. Grice ги дава следните насоки: 1) Придонесот треба да се направи онолку информативен колку што се бара во моменталните цели на размената; и 2) Придонесот не треба да биде повеќе информативен отколку што се очекува.

Во ХЗЈ, распоредот на зборови, како што покажува ова истражување, ја рефлектира Грисовата максима за квантитет. Старите информации или се испуштаат или се редуцираат до прономинален статус. Ова остава цела лепеза од распореди на зборовите кои на прв поглед наликуваат дека репрезентираат

нецелосни реченици според традиционалните стандарди, но всушност тие добро се формирани во комуникативниот контекст во кој се појавуваат.

Во рамките на истражувањето откриени се голем број механизми на знаковниот јазик кои се употребуваат со цел да се покажат ајтеми со намалено значење, односни тие кои имаат статус на теми. Овие направи вклучуваат:

- 1) Употреба на просторна локација за претходно воведени референти;
- 2) Употреба на зјапање со очите со цел да се индицира просторната локација за претходно воведените референти;
- 3) Употреба на недоминантната рака (раката со која не се продуцираат знаците) за заднински информации;
- 4) Употреба на класификатори како прономинални индикатори на претходно воведени референти; и
- 5) Употреба на комплексни именски фрази.

Сите овие начини на презентирање на информација претставуваат една глобална стратегија за симултано презентирање на повеќе делови од информацијата наместо секвенцијално. Лицето кое ја следи комуникацијата е способно да ги следи сите референти кои учествуваат во наративната активност, додека бројот на одделни знаци потребни да се продуцира приказната се редуцира со цел трансмисијата да се одвива во идентично време како и кај говорните јазици.

Резултатите од ова истражување придонеле во практиката за наставниците кои употребуваат знаковен јазик, како и во создавањето на предуслови за билингвална едукација на глувите деца во Хрватска.

5) Во едно истражување, спроведено од Sarah Taub, Dennis Galvan, Pilar Piñar и Susan Mather (2006, p. 639-649), се испитуваат предизвиците за учење на американскиот знаковен јазик како втор јазик што е опција во голем број средни училишта и факултети. Истражувачите спровеле лонгитудинална студија која се фокусира на совладување на три аспекти на АСЛ: структури на класификатори, конструирани структури на акција и употребата на локација во просторот каде што се продуцираат знаците.

Лингвистичкиот трансфер е важна тема во истражувањето на совладувањето на АСЛ како втор јазик. Трансферот се однесува на улогата што претходното лингвистичко знаење ја има во совладувањето на АСЛ како втор јазик. Гестовите, продуцирани од лица кои немаат познавања од знаковните

јазици немаат граматичка функција, но сепак претставуваат важен дел од јазикот и стапуваат во интеракција со граматичките елементи на говорните јазици. Бидејќи гестовите се прават во спацијално-визуелните полиња, можно е да се направи трансфер на претходните гестовни способности во совладувањето на просторните карактеристики на знаковните јазици.

Во студијата биле вклучени 18 лица кои биле снимани иницијално и финално. На почетокот немале никакви вештини и знаења во областа на АСЛ. Испитаниците потоа го изучувале американскиот знаковен јазик во текот на осум месеци. Анализата се базирала на испитувања на следните параметри: 1) Кои мерки корелираат со себе во рамките на гестот со цел да се види дали некои од претходно постоечките гестовни вештини имаат тенденција да се групираат заедно; 2) Кои мерки корелираат меѓу себе во рамките на АСЛ, со цел да се види дали некои од таргетираните вештини се развиваат заедно; и 3) Дали постои корелација меѓу кои било од мерките за гестови и мерките во АСЛ, со цел да се види дали некоја индивидуална вештина од гестовите може да го предвиди развојот на вештините за АСЛ по два семестра од часови по американски знаковен јазик.

Резултатите покажале некои интересни шеми во однос на развојот на одредени просторни вештини за АСЛ кои се централни во наративниот дискурс. Структурите на класификатори се продуцираат рано при совладувањето на АСЛ (точно движење на делови на телото и соодветна фацијална експресија). Сепак, истражувачите забележале дека точните движења на очите се развиваат многу побавно отколку совладувањето на точната фацијална експресија. Тие, исто така, не нашле докази на трансфер на вештини од гестовите во АСЛ, во оваа рана фаза на изучување на АСЛ.

Во однос на локацијата каде што се изведуваат знаците, откриено е дека и оваа вештина се стекнува рано во изучувањето на АСЛ и постојат докази дека има трансфер на вештини од гестот во АСЛ. На пример, претходно постоечката способност да се употребуваат форми на гестови кои наликуваат на класификатори има поврзаност со правењето на точни АСЛ облици на раце.

Истражувањето покажало дека постои врска меѓу претходно постоечките вештини во правењето на гестовите со способноста за совладување на вештините на користење на американскиот знаковен јазик.

6) Во студиите за знаковен јазик, општата претпоставка е дека знакот може да биде поделен на неколку временски фази (подготовка, замав и повлекување) и дека замавот ја содржи целата потребна информација. Во секој случај, ова не е емпириски докажано. Г. А. тен Холт, А. Ј. Ван Доорн, Х. де Риддер, М. Ј. Т. Реиндерс, Е. А. Хендрикс (2009, р. 212) во трудот со наслов „Кои фрагменти на знакот ја овозможуваат неговата рекогниција“, со цел да откријат каде лежи информацијата, направиле експеримент кој ја проучува дистрибуцијата на информацијата во знакот. На лицата кои употребуваат знаковен јазик им биле покажувани изолирани фрагменти на знаци од холандски знаковен јазик кои требало да ги идентификуваат. Резултатите покажале дека со замавнувањето се изведува и целиот знак. Меѓутоа, подготовката, заедно со транзицијата од подготовка до замавнување, продуцира еднакво добра рекогниција, со што се претпоставува дека поголемиот дел од информацијата е очигледна порано. Во многу случаи, подготовката од една страна или повлекувањето од друга страна, продуцираат добра рекогниција (66 проценти и 60 проценти). Шемите на препознавање кои се употребуваат за рекогниција на различни знаци се показатели за стратегите на препознавање кај лицата кои го користат знаковниот јазик.

7) Авторите Aronoff, Meir и Sandler (2005, р. 301) во своето истражување со наслов „Парадоксот на морфологијата на знаковните јазици“ заклучиле дека знаковните јазици имаат два различни типови на морфолошка структура: секвенционална и симултана. Симултаната морфологија на два неповрзани знаковни јазици, американскиот и израелскиот знаковен јазик, е многу слична, и во голема мера е инфлективна, додека пак мал дел од секвенционалната морфологија којашто била откриена била многу различна и изведена. Истражувачите покажале дека најмалку два первазивни типа на инфлективна морфологија, глаголска соодветност и класификациони конструкции, се иконишно втемелени во спациотемпоралната когниција, додека пак секвенционалните шеми можат да бидат проследени до нормалниот историски развој. Авторите сметаат дека недостигот од секвенционална морфологија во знаковните јазици се должи на нивната кратка историја. Ова истражување ги приближува знаковните јазици до говорните јазици во однос на морфолошката структура и покажува како медиумот на комуникација придонесува кон структурата на јазиците.

8) Авторите Russell Aldersson и Lisa J. McEntee-Atalianis (2009, p. 49) во својот труд, „Лексичка споредба меѓу знаците во исландските и данските знаковни јазици“ ги објавиле резултатите добиени по спроведувањето на истражување во кое направиле компарација на лексичките ајтеми во речникот на исландските и данските знаковни јазици. Тие биле мотивирани од некои анегдотски изјави за сличноста меѓу овие изјави како и некои историски записи во кои бил посочен блискиот контакт меѓу двете општества. Врз основа на некои претходни истражувања, вклучувајќи ги оние на Vikford (2005), McKee и Kennedy (2000) и Parkhurst и Parkhurst (2003), авторите изведувале знаци преку листа со зборови адаптирана од Swadesh (1955) и модифицирана од Woodward во 1978 и 1991, со цел за истражување на знаковни јазици. Знаците за 292 лексички ајтеми биле анализирани со споредување на параметрите за конфигурација на раката (заедно со поставеноста на дланката), локација и движење и ги класифицирале како исти, слични или различни. Резултатите покажале висок степен на сличност. Многу повисок степен на лексичка сличност се појавува во изведување на имињата на земјите отколку во која било друга семантичка категорија. Студијата придонела кон истражувањата за нордиските знаковни јазици и има методолошки импликации за студијата за речникот за знаковни јазици на интернационално ниво.

9) Истражувањето со наслов „Варијабилно присуство на предметот во описите на АСЛ“ од авторите Вулф, Дудис, Бејли и Лукас (2002, p. 54) ја истражува варијацијата меѓу заменките во АСЛ. Во АСЛ, информацијата за предметот некогаш се дознава преку морфологијата. Одредени глаголи дозволуваат промена во формата (на пример во нивната употреба на простор) кои ја индицираат личноста и/или бројот на предметот. Кога станува збор за „обични глаголи“ (Паден, 1988), формата на глаголот самата по себе не вклучува информација за предметот. Иако можеме да очекуваме обичните глаголи да бараат одделени мануелни предмети, тие исто така покажуваат варијабилно присуство на предметот. Во оваа студија, базирана на спонтани описи изведени од страна на лица кои го употребуваат знаковниот јазик, на возраст од 16 до 84 години, истражувачите употребиле мултиваријантна анализа со цел да се истражи однесувањето на предметите во однос на обичните глаголи. Сите можни локации на прономиналните предмети кои настануваат со

обичните глаголи биле кодирани за одреден број фактори, вклучувајќи го и лицето и бројот, типот на реченица, возраста и полот.

Резултатите покажале дека во АСЛ претставувањето со едноставните глаголи е систематско и е врзано со низа фактори кои покажуваат извонредна сличност до одредени врски кои се најдени во студиите за говорни јазици.

10) Авторите Јачова З. и Каровска А. (2011, стр. 27) во своето истражување на знаците во македонскиот, српскиот и американскиот знаковен јазик, прават анализа на психолошката подлога на знаците во областа на иконишноста, религијата и емоциите. Истражувањето било во насока на докажување дека знаците се сочинети од целината на психичкото доживување на предметот и неговиот израз за разлика од говорните знаци кои се базираат на оптички импресии и ја опфаќаат суштината на објектот кој го прикажуваат или означуваат. Иконишните знаци се слични со акцијата, објектот или карактеристиката што ја репрезентираат. Иконишните форми на знаци наликуваат или се аналогни на некои аспекти на објектот или активноста за разлика од апстрактните знаци кои репрезентираат апстрактни идеи.

Истражувачите анализирале иконишни знаци кои наликуваат на изгледот на референтот: сонце, пеперутка, крава, авион, книга и дрво; иконишни знаци кои се однесуваат на дејства: автомобил, бебе; знаци кои се употребуваат во областа на религијата: бог, душа, амин и знаци кои одразуваат емоции: радост и плачење.

Истражувањето покажало дека анализираните иконишни знаци кои наликуваат на изгледот на референтот се идентични во трите знаковни јазици додека пак иконишните знаци кои укажуваат на дејства се слични во трите знаковни јазици со мали разлики во движењето. Иконишноста на овие знаци е основа за нивната психолошка основа. Истражувањето покажало дека постои психолошка основа и кај знаците од областа на религијата кои имаат иконишна компонента која произлегува од фактот дека знаците се формираат врз база на некој аспект на референтот кој лесно може да се идентификува. Знаците за емоции секогаш се проследени со специфичен немануелен сигнал кој претставува карактеристичен фацијален израз и за говорните и за знаковните јазици. Истражувањето покажа дека постои психолошка основа и кај знаците кои означуваат емоции.

11) Авторите Al-Fityani и Padden во својот труд со наслов „Лексичка споредба на знаковните јазици во Арапскиот свет“ (Al-Fityani&Padden, 2006, стр. 5) потенцираат дека компаративната лексикостатистика била развиена со цел да се направи компарација меѓу говорните јазици. Тие дефинираат дека компарацијата на знаковните јазици се состои во споредување на форми на раката, движења и ориентации во вокабуларот на два различни знаковни јазици. Одредени автори како Currie и sor. (2002) го исклучуваат четвртиот параметар - ориентацијата при споредбата Листата за компарација на зборовите во говорните јазици е сочинета од 200 ајтеми. Колку е повисок процентот на сличните или идентичните зборови меѓу двата јазика толку е поголема веројатноста тие јазици да имаат заедничко потекло. Авторите дефинираат дека Woodward е еден од првите лингвисти на знаковните јазици кој ја спровел оваа лексикостатистичка постапка на знаковните јазици. Тој ја зел оригиналната листа од 200 збора според Свадеш и ја редуцирал на 100 зборови бидејќи ги исклучил бројките, заменките и деловите на телото кои се многу иконици (Woodward, 2003, p. 284).

Во конкретното истражување, преку методите на лексикостатистика, се истражуваат сличностите меѓу јорданскиот знаковен јазик, бедуинскиот знаковен јазик, кувајтскиот знаковен јазик, либијанскиот и палестинскиот знаковен јазик. Јорданскиот знаковен јазик бил споредуван со АСЛ иако не постоела никаква историска врска меѓу јазиците. Причината за оваа споредба потекнувала од можните лексички позајмнувања на јорданскиот знаковен јазик кои настанале поради контактот меѓу глувите лица од двете земји (голем број глуви лица од Јордан се школувале на Универзитетот Галаудет).

Истражувањето покажало дека не постојат големи сличности меѓу сите јазици од арапскиот свет. Најголема сличност постоела меѓу јорданскиот и палестинскиот знаковен јазик. Ова било и очекувано поради блиската врска меѓу двата народа (кои имаа слични обичаи и традиции). Истражувањето, исто така, покажало само 17% сличност меѓу АСЛ и јорданскиот знаковен јазик.

12) Во трудот со наслов „Лексичка споредба меѓу знаците од тајванскиот, кинескиот, јапонскиот и американскиот знаковен јазик: Земање на иконици предвид“, авторите Shiou-fen Sun и James H-Y. Tai ги споделуваат своите размислувања дека иконициста треба да се земе предвид при споредбата на лексичката сличност меѓу знаковните јазици, но таа треба да биде

исклучена кога би се споредувала историската поврзаност (Su&Tai, 2009, p. 149). Авторите во својата студија ги исклучуваат и знаците со слична иконична мотивација (бидејќи истражувањето претставува студија за историската поврзаност меѓу јазиците). Резултатите покажале дека тајванскиот и јапонскиот знаковен јазик можат да се сметаат за јазици кои припаѓаат на иста фамилија на јазици, додека пак тајландскиот и кинескиот знаковен јазик не припаѓаат на иста фамилија. Сличноста меѓу тајванскиот и кинескиот знаковен јазик се должи на контактот меѓу јазиците. Тајванскиот и американскиот знаковен јазик се најмалку слични. Тие понатаму објаснуваат дека знаците со иконична мотивација се застапени и универзални во различни знаковни јазици. Авторите даваат предлог лексичките споредби на знаковните јазици да се спроведуваат со обрнување на внимание кај различните типови на иконични направи.

Su&Tai, исто така, го спомнуваат истражувањето на Currie, Meier и Walters (2002, p. 226) кои автори направиле споредба меѓу мексиканскиот, францускиот и шпанскиот знаковен јазик. Во текот на ова истражување не биле користени речници туку податоците биле земани директно од глуви корисници на знаковните јазици. Тие исто така го предложиле концептот на „слично артикулирани знаци“ како обид да се идентификуваат потенцијалните слични знаци во знаковните јазици. Овие знаци се знаци кои споделуваат два од трите главни параметри: облик на раката, движење и локација, односно место на артикулација. Тие, исто така, ја предложиле Гринберговата класификација за лексичка споредба. според која знаците кои се идентични треба да се класифицираат во три категории: позајмени парови, заеднички споделен симболизам и коинциденција.

13) Истражувањето на Hurlbut (2012, pp. 10-11), со наслов „Лексикостатистичка студија на знаковните јазици во Непал“, е интересно и корисно од аспект на методологијата која тој ја спровел со цел лексикостатистичка споредба на знаковните јазици во Непал. Тој е првиот истражувач кој употребил седум параметри за истражување на сличноста меѓу знаковните јазици: облик на рака, локација, движење, ориентација, контакт, немануелни сигнали и број на раце. Тој сметал дека ако два знака споделуваат два идентични параметри, тогаш за нив можеме да кажеме дека знакот слично ќе се изведува. Тој во своето истражување не користел речници на знаковен јазик туку видеоснимки од глуви лица кои користеле знаковен јазик.

Истражувачот го предлага критериумот за интерпретација дефиниран од Стив и Дијана Паркхурст (лексичка сличност: 0-40% = различна јазична фамилија; 40%-60% = различен јазик, иста јазична фамилија; 60%-70% = различен јазик, но потребно е тестирање за меѓусебна разбирливост; 70%-80% = не може да се определи дали станува збор за сличен или различен јазик, потребно е тестирање за меѓусебна разбирливост; 80%-90% = ист јазик, различен дијалект, потребно е тестирање за разбирливост со цел да се види колку се дистинктивни јазиците; 95%-100% = исти или многу слични дијалекти на истиот јазик).

14) Hoffmann (2008) во својата докторска дисертација со наслов „Стандардизација по форма: Идеологии, институции и семиотика во непалскиот знаковен јазик“ предлага модел за стандардизација на непалскиот знаковен јазик. Материјалот за дисертација бил собран во текот на 5 патувања во Непал во рамките на 10-годишен период. Во секој од истражуваните региони, истражувањето било фокусирано на: институции за глуви лица, локалните училишта за глуви и нивните домови. Истражувањето било спроведено со партиципаторна опсервација којашто била целосна партиципација, видеоснимања на лингвистички материјал (40 саати на лингвистички материјал) и полуструктурирани интервјуа. Анализата била направена со SignStream програмата, а запишувањето со Sutton симболите за запишување знаци (Sutton, 1981). Hoffmann дава заклучоци во врска со лингвистичкото и антрополошкото разбирање на јазичната стандардизација. Таа тврди дека не е потребна нотација на еден знаковен јазик за да се изврши стандардизација. Преку снимање и презентирање на формалните карактеристики на знаковните интеракции во Непал, оваа дисертација дава на располагање материјал за идни компаративни студии. Придонесот на докторската дисертација е и во насока на разбирање на јазичните идеологии и идеолошките перспективи.

II МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕ

1. Предмет на истражување

Ова истражување е насочено кон анализирање на структурата на знаците кои се продуцираат при употребата на американскиот знаковен јазик и македонскиот знаковен јазик со цел да се покаже степенот на лексичка сличност меѓу овие два знаковни јазици во однос на нивната синтакса, морфологија, фонологија и нивните мануелни азбуки. Во таа насока основниот предмет на ова истражување е:

„Да се направи компаративна анализа на структурата на американскиот и македонскиот знаковен јазик.“

Истражувањето претставува квалитативна компаративна студија насочена кон анализа на визуелните симболи (знаци). Целта е преку опсервација да се разбере како лицата кои употребуваат знаковен јазик ги организираат нивните движења. Лексичките компарации се корисни кога се истражуваат феномените на контакт меѓу два знаковни јазици и ја определуваат улогата на визуелната икониичност во развојот на знаковните лексикони (Quinto-Pozos, 2007, p. 3). Истражувањето е насочено кон неколку параметри според кои се организираат знаците во знаковните јазици: облик на рака, локација и движење на раката (рацете).

2. Цел на истражувањето

Целта на ова истражување е да се утврди развојот, структурата, сличностите и разликите во морфологијата, граматиката и лексиката меѓу АСЈ и МЗЈ и во иднина овие податоци да помогнат при стандардизацијата на македонскиот знаковен јазик.

3. Задачи на истражувањето

1. Да се направи преглед на историскиот развој на американскиот знаковен јазик (АСЛ).
2. Да се направи преглед на историскиот развој на македонскиот знаковен јазик (МЗЈ).
3. Да се презентира и анализира мануелната азбука на американскиот знаковен јазик (АСЛ).
4. Да се утврди иконичноста во знаците од мануелната азбука на американскиот знаковен јазик.
5. Да се презентира и анализира мануелната азбука на македонскиот знаковен јазик (МЗЈ).
6. Да се утврди иконичноста во знаците од мануелната азбука на американскиот знаковен јазик.
7. Да се направи разлика помеѓу мануелната азбука на американскиот знаковен јазик (АСЛ) и македонскиот знаковен јазик (МЗЈ).
8. Да се добијат знаења за начинот на продукција на броевите во АСЛ и МЗЈ и да се направи разлика помеѓу нив.
9. Да се добијат знаења за фонолошките карактеристики на американскиот знаковен јазик (АСЛ) и македонскиот знаковен јазик (МЗЈ).
10. Да се анализира и утврди морфолошката структура на американскиот знаковен јазик (АСЛ) и македонскиот знаковен јазик (МЗЈ).
11. Да се утврдат карактеристиките во синтаксата на американскиот знаковен јазик (АСЛ) и македонскиот знаковен јазик (МЗЈ).
12. Да се направи компарација на структурата на продуцираните знаци во американскиот знаковен јазик (АСЛ) и македонскиот знаковен јазик (МЗЈ).

4. Хипотези на истражувањето

X₀ - Се претпоставува дека постои разлика кај продуцираните знаци во АСЛ и МЗЈ врз основа на категориите на Стоуки (локација, облик на рака/раце, движење).

X₁ - Се претпоставува дека постојат разлики помеѓу мануелната азбука во АСЛ и МЗЈ.

X₂ - Се претпоставува дека знаците од азбуките на АСЛ и МЗЈ имаат иконишна компонента.

X₃ - Претпоставуваме дека броевите во АСЛ и МЗЈ различно се продуцираат.

X₄ - Се претпоставува дека кај знаците од АСЛ и МЗЈ со промена на една од категориите според Стоуки се добива знак со друго значење.

X₅ - Се претпоставува дека знаците за именки од машки и женски пол се продуцираат на различна локација во АСЛ и МЗЈ според категориите на Стоуки.

X₆ - Се претпоставува дека знаците во АСЛ и МЗЈ кои означуваат емоции се лоцирани на трупот, а оние кои означуваат ментални активности за локација ја имаат главата.

X₇ - Претпоставуваме дека не постојат разлики во немануелните сигнали помеѓу АСЛ и МЗЈ.

X₈ - Се претпоставува дека во АСЛ и во МЗЈ знаците со иконишни форми се слични помеѓу себе.

X₉ - Се претпоставува дека знаците од АСЛ и МЗЈ со произволни форми се разликуваат помеѓу себе.

X₁₀ - Претпоставуваме дека во АСЛ и МЗЈ знаците-сложенки се прават на ист начин.

X₁₁ - Претпоставуваме дека АСЛ и МЗЈ не прават множина на ист начин.

X₁₂ - Се претпоставува дека глаголите кои припаѓаат на групата „насочени глаголи“ различно се продуцираат согласнос со категориите на Стоуки

X₁₃ - Претпоставуваме дека речениците во АСЛ и МЗЈ имаат различен редослед на знаци.

X₁₄ - Се претпоставува дека начинот на поставување на прашања во АСЛ и МЗЈ не се разликува.

X₁₅ - Претпоставуваме дека АСЛ и МЗЈ на различен начин прават негативни реченици.

5. Методи на истражувањето

Како главен истражувачки метод го употребивме компаративниот метод. Со помош на овој метод може да се добијат научни сознанија кои имаат универзално значење. Според проф. д-р Душан Савиќевиќ фазите на компаративното истражување се следниве:

1. Интуитивна фаза чија суштина е да се пронајде врската најмалку помеѓу два елемента или аспекта кои се истражуваат.
2. Дескриптивна фаза која означува потрага по податоци кои обезбедуваат понатамошна дескрипција на еден од елементите.
3. Аналитичко–експликативна фаза која подразбира редуцирање на добиените податоци на нивните делови, а потоа се врши анализа на тие податоци со цел да се утврдат сличностите и разликите помеѓу нив.
4. Компаративната фаза опфаќа поставување на заеднички деноминатори, заради утврдување на сличностите и разликите помеѓу испитуваните феномени.
5. Предикативна фаза која се однесува на антиципација на резултатите.

Во лингвистиката, **компаративниот метод** е техника за проучување на развојот на јазиците. Тој бара употреба на два или повеќе јазици. Спротивен метод од методот на компарација, е методот на внатрешна реконструкција, кој го проучува внатрешниот развој на некој јазик во текот на подолг период. Најчесто двата метода се употребуваат заедно. Нивната комбинација создава моќни средства за проучување на развојот на фонолошките, морфолошките и другите лингвистички системи и за потврдување на хипотезите за поврзаност меѓу два јазика.

Обидите да се аплицира методот на компарација на јазици кои биле подложени на процесот на „просторна дифузија“, можат да бидат проблематични. Кога две култури воспоставуваат контакт, природно за нив е да го споделат нивниот вокабулар. Со тоа секоја култура го позајмува вокабуларот на другата (Easterbrooks&Baker, 2001. стр. 234). Ова може да предизвика јазиците да преземаат лексички или морфолошки форми, и како резултат на тоа јазиците може да изгледаат дека се слични, иако во суштина тие не се слични. Исто така е можно, два или повеќе неповрзани јазици да изгледаат дека се слични како резултат на просторната дифузија на трет неповрзан јазик.

Компаративната лингвистика (компаративна филологија) е гранка од историската лингвистика, којашто се занимава со компарирање на јазиците со цел да се воспостави историска поврзаност (Chegg, 2012). Поврзаноста може да биде генетска, под што се подразбира дека јазиците имаат заеднички јазик-предок и припаѓаат на истата јазична фамилија, или пак поврзаноста се јавува како резултат на контакт меѓу неповрзани јазици. Сличните зборови можат да потекнуваат од кој било извор. Со цел да се испитаат конекциите, компаративните лингвисти ги споредуваат фонолошките и морфолошките системи, синтаксата и вокабуларите.

Фундаменталната техника на компаративната лингвистика е да ги компарира фонолошките системи, морфолошките системи, синтаксата и лексиката на два или повеќе јазици. Во практиката компарацијата може да биде ограничена (на пример: само на лексиката). Кога лингвистите дискутираат за сличноста на лексичките ајтеми меѓу јазиците, тие се фокусираат на сличноста во формата и значењето. Во знаковните јазици таа сличност може да биде последица на некои историски врски меѓу дадените јазици (Sasaki, 2007, p. 124).

Развиени се голем број методи кои се базираат на статистички анализи на речникот, како што се методите на лексико-статистика и масовна компарација. William Stokoe покажал дека фонемите кои се структурни единици на говорните јазици се еквивалентни на дактилемите кои пак се структурни делови на знаковните јазици (Stokoe et al, 1965). Неговите размислувања и истражувања ја отвораат можноста за лингвистичка компарација меѓу два знаковни јазици.

Според Silva Pertiwi (2012, p .7) **лексико-статистиката** е корисен метод за откривање на општите принципи кои ги објаснуваат промените и загубите во јазиците. Лексикостатистиката или лексичката споредба се спроведува со споредување на основните зборови за делови на телото, односите на сродство, броевите, термините за природниот свет итн. Се претпоставува дека овој вокабулар е отпорен на позајмување, за разлика од културниот вокабулар каде што процесот на позајмување често се случува. Основната листа на зборови, конструирана од Свадеш, е составена од 200 зборови. Листата на Свадеш може да се смета за корисна алатка бидејќи ги исклучува ајтемите кои се повеќе

подложни на преземање. Прашањето кое се поставува во однос на знаковните јазици, е дали покрај преземањето, може да постојат други модалитетно-специфични фактори кои може да водат кон прекумерена процена на сличноста меѓу знаковните јазици. Добро познат факт е дека знаковните јазици јазици, како резултат на нивната визуелно-гестовна природа, го употребуваа просторот и покажувањето со цел да изразат некое значење.

Во оригиналната листа на Свадеш, постојат концепти како што се заменките и деловите на телови кои, во знаковните јазици, се продуцираат со едноставно покажување на тие референти. Како резултат на овие уникатни карактеристики, листата на Свадеш не може целосно да биде прифатена за компаративни лингвистички анализи меѓу знаковните јазици (Pertiwi, 2012, p.7).

Woodward, во своите историско-компаративни анализи, ја модифицирал листата на Свадеш, преку исклучување на овие концепти кои може слично да се репрезентираат во знаковните јазици (како погоре спомнатите заменки и делови на телото). Во оваа модифицирана листа на Свадеш вклучени се 100 лексички ајтеми. Woodward сметал дека оваа модифицирана листа е соодветен инструмент за лексикостатистички студии за знаковните јазици бидејќи им дозволува на лингвистите да ја определат врската меѓу два или повеќе јазици преку споредување на мал број од нивните лексички ајтеми.

Во светски рамки направени се голем број на истражувања на знаковните јазици. Најголемиот дел од истражувањата се направени со цел да се проучи структурата на Американскиот знаковен јазик. Проучувањето на овој јазик било дел од различни компаративни студии меѓу знаковните јазици од целиот свет. Со методите на внатрешна реконструкција со години е проучуван развојот на овој знаковен јазик. Целосно проучената структура на Американскиот знаковен јазик претставува одлична основа за компаративни студии со знаковни јазици кои се многу помалку проучувани, како што е Македонскиот знаковен јазик.

Во рамките на ова истражување за докторска дисертација, беше користена листата на Свадеш (модифицирана од Woodward) која содржи 100 лексички ајтеми (Хи, 2006, p. 9). Анализата на знаците беше направена според

категориите на Стоуки (локација, облик на рака и движење). Критериумот за интерпретација е земен од Стив и Дијана Паркхурст (Hurlbut, 2012, pp. 10-11).

Лексичка сличност:

0-40% = различна јазична фамилија;

40%-60% = различен јазик, иста јазична фамилија;

60%-70% = различен јазик, но потребно е тестирање за меѓусебна разбирливост;

70%-80% = не може да се определи дали станува збор за сличен или различен јазик, потребно е тестирање за меѓусебна разбирливост;

80%-90% = ист јазик, различен дијалект, потребно е тестирање за разбирливост; со цел да се види колку се дистинктивни јазиците;

95%-100% = исти или многу слични дијалекти на истиот јазик.

6. Техники на истражување

Како техника на истражување ја употребивме техниката **анализа на содржина**. Предметот на анализата на содржината не е насочен само кон очигледните содржини на документите туку и кон поскриените, симболички значења кои тие ги носат (Ангелоска-Галевска, 1998). Покрај видливото значење, пораките имаат и латентно, преносно значење. Анализата на содржина е истражувачка техника за изведување на повторливи и релијабилни заклучоци од средината и нејзиниот контекст. Анализата на содржина се нарекува уште и контекстуална анализа, бидејќи настојува да открие значења и да верификува теоретски односи.

Всушност, анализата на содржина првенствено се развила како техника за анализа на комуникација. Таа е многу прилагодлива и поради тоа нејзиното поле на истражување денес е многу поголемо. Голем број лингвисти ја употребуваат анализата на содржина со цел да ги откријат внатрешните и надворешните врски меѓу елементите на различни јазици.

Различни истражувачи на знаковните јазици ја употребуваат оваа техника со цел да ги испитуваат односите во рамките на знаковните јазици како и сличностите и разликите меѓу различните јазици.

Во рамките на ова истражување, техниката на анализа на содржина беше употребена со цел да се направи анализа на невербалната комуникација, пред сè иконичните симболи и другите кодови на семиотика. Иницијално беа анализирани индивидуални знаци од американскиот и македонскиот јазик со цел да се утврди сличност или разлика меѓу нив. Беа анализирани положбите на рацете, ориентацијата, движењата, локацијата и невербалните симболи.

Анализирани беа и видеозаписи на глуви лица кои се нативни говорници на македонски знаковен јазик со цел да се добие автентичен увид на комуникацијата меѓу лицата со оштетен слух. Транскрипцијата на видеозаписите овозможи анализа на содржината на комуникацијата меѓу глумите лица во областа на продукцијата на форми на множина, продуцирањето на реченица, прашални форми и негацијата во МЗЈ.

7. Инструменти на истражување

Како инструмент на истражување ни послужи сет од 12 серии на слики (Милковиќ, Брадарик & Вилбур, 2007, стр. 1007-1017). Секоја од сликите беше претставувана пред лицето со оштетен слух и се бараше продукција на реченици на македонски знаковен јазик.

Со цел да се испитаат прашалните и негативните реченици, како и начините на кои лицата со оштетен слух продуцираат множина, испитаниците се вклучуваа во спонтанa комуникација во рамките на која се дискутираше на теми од секојдневниот живот кои испитаниците сами ги конструираа, без никакво надворешно влијание или сугестии.

8. Временска рамка на истражување

Истражувањето се спроведуваше од септември 2009 година до септември 2012 година. Техничката подготовка на знаците се одвиваше при крајот на 2009 година и во текот на 2010 година.

Теренското истражување, односно видеоснимањето се спроведе во периодот од април 2012 година до јуни 2012 година. Снимањето беше направено со цел да добиеме увид во актуелната ситуација. Анализите на структурата на речениците, прашалните форми и негацијата се одвиваа во текот на месеците јуни, јули и август 2012 година.

9. Примерок на истражувањето

Примерокот беше составен од 36 глуви лица кои беа нативни говорници на македонскиот знаковен јазик, односно МЗЈ беше нивниот прв (мајчин) јазик. Испитаниците беа на возраст од 11 до 63годишна возраст. Примерокот опфаќаше 10 ученици од „Заводот за рехабилитација на деца со оштетен слух-„Кочо Рацин“-Битола; 6 ученици од ОУ „Кузман Јосифовски - Питу“, Скопје; 10 средношколци од државниот училиштен центар за образование и рехабилитација „Партение Зографски“-Скопје и 10 возрасни глуви лица кои се членови на Сојузот на глуви и наглуви лица на Република Македонија-огранок Скопје.

Во рамките на примерокот беше опфатена целата популација на глуви деца и адолесценти на возраст од 11 до 18 години. Возрасните лица претставуваа пригоден (опортунистички) примерок. Беа избрани испитаници кои ни беа достапни, со кои можевме да соработуваме и кои ни ги дадоа потребните информации.

Примерокот беше составен од испитаници од различни возрасни групи и со различен степен на образование. Интенцијата беше да се види разликата во продуцирањето на знаците, создавањето на речениците и употребата на

прашални и негативни реченици при користење на македонскиот знаковен јазик.

10. Снимање на појавите

За снимање на појавите употребивме видеокамера со која беа снимани говорните изрази на учениците и возрасните глуви лица кои користеа македонски знаковен јазик. Транскрипцијата на видеоснимките ни овозможи точен увид во конверзацијата меѓу нативните говорници на македонски знаковен јазик.

Со цел да се направи соодветна анализа на знаците од МЗЈ беше употребен и фотоапарат со кој беа бележени статични форми на знаците (кои понатаму беа обработувани во различни програми со цел да се добие претстава за сите категории од кои е сочинет еден знак). Знаците од американскиот знаковен јазик кои ни послужија како основа за компарација се нотирани во различни речници на АСЛ.

III ДИСКУСИЈА НА РЕЗУЛТАТИ

Квантитативните истражувања се базираат на собирањето на квантитативни, односно нумерички податоци. Според Spencer&Marschark (2010, стр. 32) дизајнирањето на квалитативни истражувања може да обезбеди детално дескриптивно знаење, особено ако е поврзано со процесите на учење - како или зошто настанува одредена промена. Информациите кои се добиваат со квалитативните истражувања (на пример: опсервациони студии, студии со спроведување на неформални интервјуа, екстензивни и систематски лични извештаи или животни истории) не се очекува да бидат генерализирани. Сепак, читателите на тие истражувања ќе бидат доволно снабдени со информации да проценат до која мера истражувањето е апликабилно на нивните специфични ситуации (Brantlinger, Jimenez, Klingner, Pugach, & Richardson, 2005, стр. 196). Квалитативните студии, исто така, можат да послужат како извори на хипотези или предвидувања кои би можеле да се истражуваат во некои дополнителни експериментални или корелациони студии.

Lang и Albertini (2001, стр. 273) истакнува дека квалитативните дизајни можат да бидат посебно корисни кога станува збор за мали популации, како на пример ученици или лица кои се глуви или наглуви, каде што е тешко да се постават контролирани експериментални студии. Квалитативните студии имаат поголема валидност ако податоците се собираат на повеќе различни начини, од различни партиципанти и низ продолжени временски периоди.

1. Компаративна анализа на знаците од АСЛ и МЗЈ според листата на Свадеш (адаптирана од Вудвард)

Лексикостатистичката анализа од различни истражувачи е користена на различни начини. Некои истражувачи ја користат со цел да докажат некоја историска поврзаност меѓу два или повеќе јазици. Бидејќи е повеќе од јасно дека македонскиот и американскиот знаковен јазик се два сосема различни јазици, неповрзани со нивното историско потекло, неповрзани со традиција и култура и јазици кои во минатото не доаѓале често во контакт, ние анализата ја направивме со друга цел - да увидиме дали постои некое лексичко позајмување меѓу двата јазици. Овој феномен често се појавува меѓу знаковните јазици, пред сè, поради процесот на глобализација, големата изложеност на глувите лица на содржини од американските медиуми, како и влијанието на гестуното (интернационалниот знаковен јазик) врз формирањето на некои апстрактни поими во македонскиот знаковен јазик.

Со цел да ја верификуваме првата хипотеза, односно да истражиме дали постои сличност меѓу македонскиот и американскиот знаковен јазик, направивме анализа на различни знаци во двата знаковни јазици.

Лексикостатистиката се употребува за одредување на врски меѓу напишаните јазици за кои постојат малку расположливи податоци (Crowley, 1992, стр. 168; Lehmann, 1992; Emmorey, 2000, стр. 24). Постои техника за субгрупирање на јазиците која често се користи за јазиците со релативно ограничени количини на податоци, а тоа е лексикостатистиката. Лексикостатистиката била особено корисна во класификацијата на 250 различни австралиски говорни јазици. Причината поради која лексикостатистиката е толку соодветна техника за овие напишани јазици е бидејќи лексикостатистиката го определува степенот на врска меѓу два јазици, едноставно преку споредување на (основните, базичните) речници на јазиците и определување на степенот на сличност меѓу нив. Основниот вокабулар вклучува ајтеми како што се: заменки, броеви, делови на телото, географски карактеристики, основни активности и основни држави. Најголемиот број лексикостатистичари, според Crowley, оперираат со листа од 200 зборови. Најпопуларната листа е листата на **Swadesh** (1955, стр. 170-171), која е

именувана според лингвистот Морис Свадеш. Оваа листа е често користена за испитување на слични зборови во основните речници за многу говорни јазици, но не е погодна за истражување на знаковните јазици. Употребата на оригиналната листа со **200 зборови** за испитување на знаковни јазици може да резултира во мало преценување на релацијата на блиску поврзаните знаковни јазици, умерено преценување на релација на не толку блиските знаковни јазици и големо преценување на релацијата во историски неповрзаните знаковни јазици (Woodward, 1993, стр. 17). Овие преценувања настануваат бидејќи оригиналната листа на Свадеш содржи многу ајтеми, како што се деловите од телото и заменките кои во знаковните јазици се репрезентирани со индексирање (односно со покажување). На ваков начин се добиваат лажно слични зборови. Со цел да се избегнат овие проблеми, **Woodward** развил специјална листа на зборови кои ги употребил за компарација на вариететите на знаковни јазици во Тајланд и Виетнам. Оваа модифицирана листа содржи **100 зборови** и е употребена и во рамките на оваа докторска дисертација.

Сепак, анализата покажа уште еден недостаток на македонскиот речник на знаковен јазик - непостоење на елементарни термини за конверзација. Глумите лица во нашата земја, во својата секојдневна комуникација, секако имаат знаци за термините кои погоре не се анализирани, но истите знаци не постојат во речникот на знаковен јазик. Непостоењето на знаци за важни и секојдневни поими ја отежнува комуникацијата на лицата кои слушаат со глумите лица.

Во однос на анализата, таа покажа дека во речникот на МЗЈ **не постојат** термините за следните поими: **животно, поради, птица, брои, умира, прашина, пердув, пожар, добар, како, лов, мраз, лист, живот, тесно, јаже, остар, пее, снег, камен, опашка, со, дрвен, црв и танц**; односно 25 поими од вкупно 100 знаци. Поради оваа појава, анализата беше направена на останатите **75 знаци**.

Овие 75 знаци, според адаптираната листа на Свадеш (од страна на Вудвард), ги анализираме според категориите на Стоуки (локација, облик на рака (шака) и движење. Според критериумите поставени од Вудвард, идентични знаци се знаци кои се изведуваат идентично според сите три параметри, додека пак сродни знаци (cognates) се знаци кај кои постои разлика во само една

категорија. Знаци кои се разликуваат во две или сите три категории, се знаци кои немаат сличност меѓу себе.

Анализата покажа дека **идентични знаци (види прилог 1)** се следните знаци: **дете, долг, дожд, точно, стои и голем**, односно 6 знаци од вкупно 75 анализирани знаци (**8%**).

Анализата покажа дека **сродни знаци (види прилог 1)** се следните знаци: **ден, риба, убиство, лаже, месо, мајка, ново, црвена, сонце, дрво, повраќање, влажен, што, кој, ветар, година, полно, свиња, сестра и работи**, односно 20 знаци од вкупно 75 знаци (**27%**).

Компаративната анализа, според листата на Свадеш (модифицирана од Вудвард), покажа дека постои **35%** сличност меѓу американскиот и македонскиот знаковен јазик (сличност која се базира на идентични и сродни знаци). Според критериумот на Стив и Дијана Паркхурст (Hurlbut, 2012, pp. 10-11) лексичката сличност, која се движи до **40%**, јасно укажува дека овие јазици припаѓаат на различна јазична фамилија. (Лексичка сличност: 0-40% = различна јазична фамилија; 40%-60% = различен јазик, иста јазична фамилија; 60%-70% = различен јазик, но потребно е тестирање за меѓусебна разбирливост; 70%-80% = не може да се определи дали станува збор за сличен или различен јазик, потребно е тестирање за меѓусебна разбирливост; 80%-90% = ист јазик, различен дијалект, потребно е тестирање за разбирливост; со цел да се види колку се дистинктивни јазиците; 95%-100% = исти или многу слични дијалекти на истиот јазик).

Сепак, овие процени треба да се земат со резерва поради непристапноста на сите знаци од македонскиот знаковен јазик.

Фактот дека различни знаковни јазици не споделуваат универзален вокабулар е докажан во компаративни студии кои ги испитувале речниците на голем број различни јазици. **Woodward** во 1976 година (во Meir & Sandler, 2007, p. 260) споредувал 872 знаци од американскиот и францускиот знаковен јазик. Од историска гледна точка овие два јазика се поврзани, па така очекувањата биле дека голем процент од нивните знаци ќе бидат слични. Но, покрај нивната историска врска и иконичната основа за многу знаци, истражувањата од студијата покажале дека само околу 60% од нивните знаци се слични што

укажува дека се работи за различен јазик, но потребно е тестирање за меѓусебна разбирливост.

Woll во 1983 година (во Meir & Sandler, 2007, p. 261) споредувал листа од 257 зборови во 15 знаковни јазици. Нејзините истражувања покажуваат дека просекот на процентот на сличност меѓу кои било два јазика е околу **35-40%**. Овој процент на сличност е повисок од оној кој типично се јавува за два различни говорни јазици и кој бил имплициран дека постои историска врска во говорниот модалитет. **Greenberg** (во Guerra Currie, Meier, and Walters, 2002, стр. 224) укажува дека доколку процентот на сличност кај говорните јазици е многу висок, на пример **20% или повеќе**, тогаш тоа се должи на некој историски фактор, лексичко позајмување или генетска врска.

Студијата спроведена од **Smith Stark** во 1990 (во Guerra Currie, Meier, and Walters, 2002, стр. 231) покажала дека **45-66%** од знаците во неколку испитувани знаковни јазици (мексикански, бразилски, американски и француски) се мотивирани на некој начин (и не секогаш се слични). Сепак студијата на Woll, исто така, јасно покажува дека приближно две-третини од ајтемите во речниците во различни знаковни јазици не се исти. Ако се применат построги критериуми, процентот на знаци кои се слични во различни знаковни јазици, дури и оние кои се историски поврзани, се намалува.

Guerra Currie, Meier и Walters во 2002 година (во Guerra Currie, Meier, and Walters, 2002, стр. 232) спровеле компаративно истражување на речниците на три знаковни јазици. Два од нив биле историски поврзани: францускиот и мексиканскиот, додека еден знаковен јазик бил неповрзан (јапонскиот знаковен јазик). Тие сметале дека знаците слично се изведуваат ако имаат идентично значење и имаат два заеднички параметри од вкупно три артикулаторни параметри (облик на раката, локација и движење). Нивните резултати покажале дека двата знаковни јазици за кои е познато дека имаат историска врска, имале преклопување од **38%**, додека меѓу неповрзаните знаковни јазици се појавила сличност од **23%** на 915 знаци кои биле споредувани. Во сите случаи, сличноста меѓу знаците се должела на симболизам (иконичност) или на лексичко позајмување.

Woodward покажал дека постои 18% сличност меѓу знаковниот јазик во Бан Кхор и знаковниот јазик во градот Хо Ши Мин; 19% сличност со знаковниот јазик Ха Нои, и 26% сличност со знаковниот јазик Хаи Пхонг. Во

однос на модерниот тајландски знаковен јазик покажал дека тој е 39% сличен со Хо Ши Мин знаковниот јазик; 45% сличност со Ха Нои знаковниот јазик и 40% сличност со Хаи Пхонг знаковниот јазик. Вудвард изразил загриженост дека влијанието на АСЛ и францускиот знаковен јазик може да доведе до изумирање на оригиналните знаковни јазици кои не се документирани и не се говорени од помладите генерации (Woodward, 2000, стр. 24-25).

Во 2000 година е спроведена лексичка споредба на знаците од американскиот, австралискиот, британскиот и новозеландскиот знаковен јазик (McKee & Kennedy, 2000, pp. 49-50). Новозеландскиот знаковен јазик води потекло од британскиот знаковен јазик, кој бил донесен од страна на глуви имигранти од Обединетото Кралство во Нов Зеланд, во средината на 19 век. Австралискиот знаковен јазик има слично колонијално потекло. Нема докази за некои нативни знаковни јазици во Нов Зеланд пред контактот со Европа, иако може да се претпостави дека знаковните јазици се развиваат секаде каде што има глуви луѓе. Според некои анегдотски докази, АУСЛАН, БСЛ и НЗСЛ се заемноразбирливи, иако се забележани значајни разлики во речникот и стилот на изразување (Woll, 1991, стр. 189).

Во оваа студија е користена модифицираната листа на Свадеш која се состои од 100 знаци. Студијата имала за цел да направи иницијален обид во испитувањето колку НЗСЛ е поврзан со речникот на АСЛ, АУСЛАН и БСЛ. За кои било два од четирите знаковни јазици, знаците за определен концепт можат да бидат идентични, комплетно различни и поврзани, но различни. Во оваа трета категорија на поврзани но различни знаци, основата за разликата може да биде во кој било од параметрите на формата на рака, локацијата, движењето или ориентацијата на дланката. Овие параметри се фонетските делови во знаковните јазици. Во анализата не биле вклучени некои разлики како што се фацијалните карактеристики.

Во АУСЛАН, БСЛ и НЗСЛ, од 100 компарирани концепти, **64** биле идентични. Но, кога АСЛ бил земен за компарација, бројот на идентични знаци драстично се намалил на **19** знаци кои биле идентични за сите четири знаковни јазици.

Студијата покажува дека НЗСЛ и БСЛ се многу поразлични отколку НЗСЛ и АУСЛАН или БСЛ и АУСЛАН. АСЛ е многу поразличен од НЗСЛ иако

лексичкото позајмување од АСЛ во НЗСЛ, коешто е настанато во последната деценија, можеби ја зајакнало врската меѓу нив.

Врз основа на оваа студија, може да се каже дека кога знаковните јазици се разминуват, причината за појавата на поврзаните но различни знаци може да се најде во формата на раката, движењето, ориентацијата на дланката, или во други фактори, како на пример: фактот дали знакот се прави со една или две раце. Промените во формата на раката се најфреквентите причини за разликите во знаците. Промените во локацијата и ориентацијата се ретки.

Оваа студија покажува дека трите вариетети АУСЛАН, БСЛ, НЗСЛ се дијалекти на истиот јазик, доколку се користи листата на Свадеш која покажува сличност над **81%**. Но ако се одберат случајни знаци како основа за компарација, мора да се напомене дека различните знаковни јазици споделуваат меѓу **62,5% и 66%** од нивниот лексикон.

АСЛ има помала заемна разбирливост со кој било од другите три знаковни јазици отколку што тие ја имаат меѓу себе. Ова е конзистентно со теоријата дека АСЛ е посебен јазик различен од АУСЛАН, БСЛ и НЗСЛ.

Во рамките на студија спроведена од **Guerra Currie, Meier и Walters**, биле споредувани четири знаковни јазици: мексикански знаковен јазик (ЛСМ); француски знаковен јазик (ЛСФ); шпански знаковен јазик (ЛСЕ) и јапонски знаковен јазик (НС). Податоците за ЛСМ се добиени од 6 глуви лица. За ЛСФ се користени податоци добиени од едно глуво лице. За ЛСЕ и НС се користени знаци од речникот на знаковен јазик во тие земји. Податоците покажале дека постои **38%** сличност меѓу ЛСМ и ЛСФ; **29%** сличност меѓу ЛСМ и ЛСЕ. Анализата на добиените податоци (иако авторите напоменуваат дека се работи за мал примерок) водат до неколку заклучоци. Податоците добиени со компарација меѓу ЛСМ и НС покажуваат можна поврзаност заради слично-артикулираните знаци кои се јавуваат како резултат на симболичност меѓу знаковните јазици. Меѓу овие два знаковни јазици, кои се неповрзани, постои **23%** сличност во изведувањето на знаците. Речниците на ЛСФ и ЛСЕ покажуваат поголема сличност со ЛСМ за разлика од НС. Ова откритие не е воопшто изненадувачки доколку се земат предвид историските и културните врски меѓу Мексико, Франција и Шпанија. Само компарацијата меѓу ЛСМ и ЛСФ покажува силни докази за лексичко позајмување од страна на ЛСМ. Ова лексичко преземање најверојатно се должи на употребата на францускиот

знаковен јазик во првото училиште за глуви во Мексико Сити. Не постојат очигледни примери за лексичко позајмување меѓу ЛСМ и ЛСЕ (Guerra Curie и други, 2002, стр. 232).

Оваа лексикостатистичка анализа, како дел од нашата компаративна типолошка студија, дава придонес кон теоријата дека не постои универзален вокабулар меѓу историски неповрзани знаковни јазици, но го потврдува фактот дека и неповрзаните знаковни јазици сепак во одреден процент користат идентични или сродни знаци за исти поими.

2. Компаративна анализа на мануелните азбуки во АСЛ и МЗЈ според категориите на Стоуки

Значењето на формата на раката при продуцирањето на буквите во АСЛ е изучувано од страна на голем број автори.

Со помош на мануелната азбука може да се репродуцира кој било пишан збор бидејќи бројот на буквите во една азбука кореспондира со бројот на индивидуални знаци во мануелните азбуки на знаковните јазици (Sutton-Spence & Woll, 2003, стр. 19).

Според **Bickford** (2005, стр. 15) во републиките и провинциите од поранешна Југославија, односно во БиХ, Хрватска, Косово, Македонија, Црна Гора, Србија, Словенија и Војводина, постои официјална еднорачна мануелна азбука која се базира на интернационалната азбука на светската федерација на глувите, но постои и неофицијална дворачна азбука која има многу поширока употреба.

Според центарот за студии за глуви при **Универзитетот во Бристол** (2007) околу 50% од основниот вокабулар се смета дека се иконици, а стандардната мануелна азбука има 26 форми кои наликуваат на 26-те букви од англиската азбука.

Според податоците во докторската дисертација на **Cagle** (2010, стр. 37), кој во дел од своето истражување се осврнува на иконициноста во мануелните јазици, мануелните азбуки во Шпанија првпат се забележани во илустрации кои датираат од 1593 година. Некои форми на рацете од мануелната азбука јасно се иконици што се должи на нивната сличност со соодветните букви од пишаната азбука. Јасно иконици биле буквите: С, I, J, L, O, V, W, Z додека релативно иконици биле буквите D, K, M, N, U, Y. Како што е јасно видно, неколку форми на рацете од мануелните азбуки ја имитираат формата од нивните кореспонденти во пишаните азбуки. Разумно е да се заклучи дека иконициноста одиграла голема улога во развојот на мануелните азбуки во средниот век.

Lind (2009, стр. 2), во своето истражување доаѓа до заклучок дека формите на рацете демонстрираат некаква метафора. Овие форми на рацете можат да се групираат во т.н. „класификатори“. На пример: класификаторот „рамно O“ (flat O) сугерира манипулација на рамен, тенок објект. Во овој

класификатор, главниот семантички референт е функцијата, односно манипулацијата наместо формата. Оваа форма на раката се употребува во знакот „подучува“. Класификаторот „А рака“ (A classifier), метафорички се користи за задржување на апстрактни идеи или сеќавања, како во знакот меморира (помни). F класификаторот (F classifier) се употребува метафорички во знакот одбира (select) и други слични знаци.

Lane (2000, стр. 27) во своите истражувања покажува дека БСЛ има дворачна азбука за разлика од АСЛ, кој ја користи еднорачната мануелна азбука. Во истражувањето, исто така, се спомнува и кириличната азбука на стариот СССР, која исто така има свој спелување со прстите. Фингер спелингот во БСЛ се употребува за имиња и специјални зборови за кои не постојат расположливи знаци. Некои знаци се базирани на букви од азбуката. На пример знакот за „мајка“ се изведува со дупло „M“.

Cagle (2010, стр. 38) исто така ја опишува и иконишноста во класификаторските форми на рацете и артикулаторните форми на рацете. Според него многу класификатори кои се употребуваат во АСЛ се строго иконишни, Следните класификатори се најчесто користени во АСЛ:

Форма на раката „l“ – репрентира нешта кои се тенки и долги како личност, пенкало, антена на колец;

Форма на раката „3“ – ги репрентира сите возила како кола, автобус, камион, велосипед;

Форма на раката „B“ – ги репрентира нештата кои се рамни како лист хартија, книга, табла, тротоар; Форма на раката „C“ – ги репрентира сите објекти кои се тркалезни како цевки, трупови на дрво, чаши;

Форма на раката „F“ – ги репрентира предметите кои се мали, сплескани и тркалезни како кошчиња, парички.

Според овој автор, доколку не е познат културниот контекст, тешко е да се определи иконишноста на знакот.

Преку анализа на формата на раката при изведувањето на знаците од АСЛ и МЗЈ (види прилог 2) дојдовме до интересни заклучоци и многу сличности.

⇒ Знакот за буквата „A“ се изведува идентично во двата знаковни јазици.

- ⇒ Забележавме сличности при изведувањето на буквата „Б“ од МЗЈ. Овој знак се изведуваше речиси идентично со изведувањето на знакот за буквата „В“ во АСЛ. Единствената разлика се забележува во поставеноста на палецот. Кај МЗЈ палецот е издолжен и го допира показалецот додека пак кај АСЛ, палецот (во зависност од дијалектните форми) може да продуцира на истиот начин или палецот да е продолжен преку прстите.
- ⇒ Буквата „В“ во МЗЈ се продуцира идентично како буквата „V“ во АСЛ.
- ⇒ Постојат сличности и во изведувањето на буквата „Г“ во МЗЈ, односно „G“ во АСЛ. Единствената разлика е во поставеноста на показалецот. Во МЗЈ, показалецот е испружен и наликува на буквата „Г“ додека пак во АСЛ е исправен на страна.
- ⇒ Знакот за буквата „И“ во МЗЈ и буквата „I“ во АСЛ се изведува идентично во двата знаковни јазици.
- ⇒ Знаците на буквата „J“ се изведуваат исто во МЗЈ и АСЛ.
- ⇒ Знакот за буквите „K“ во АСЛ и МЗЈ се изведува исто така потполно идентично.
- ⇒ Сличности се забележуваат и во изведувањето на знакот за буквата „M“ во двата јазици. Разликата која сепак постои е во издолжувањето на трите прсти кои ја формираат буквата „M“ (показалецот, средниот и домалиот прст). Кај МЗЈ знакот се прави со целосно издолжување на прстите надолу, додека во АЗЈ трите прсти се положени на палецот и сосема малку превиткани.
- ⇒ Постои мала разлика при продуцирањето на буквата „N“ во МЗЈ, односно „N“ во АСЛ. Разликата помеѓу буквите M и N е во еден прст. Во продуцирањето на буквата „N“ не се користи домалиот прст.
- ⇒ Знаците за буквата „O“ во двата знаковни јазици се изведуваат сосема идентично во двата знаковни јазици.
- ⇒ Идентично се изведува и знакот за буквата „P“ во МЗЈ, односно буквата „R“ во АСЛ.
- ⇒ Потполно исто се изведува и знакот за буквата „C“ во МЗЈ. Овој знак се изведува исто со латиничната буква „C“.

- ⇒ Буквата „У“ во МЗЈ се изведува слично со знакот за буквата „У“ во АСЛ. Разликата е во прстите кои се издолжуваат од затворена тупаница во двата јазика. Во АСЛ, знакот се изведува со исправување на малиот прст и палецот, додека во МЗЈ знакот се изведува со исправување на малиот прст и показалецот.
- ⇒ Знакот за буквата „Ф“ во МЗЈ се изведува потполно идентично со знакот за буквата „F“ во АСЛ.
- ⇒ Буквата „Ш“ во МЗЈ има свој еквивалент во буквата „W“. Овие два знака се продуцираат на идентичен начин.
- ⇒ Знаците за буквите Д, Ѓ, Е, Ж, З, S, Л, Љ, Њ, П, Т, Ќ, Х, Ц, Ч и Џ од македонскиот знаковен јазик немаат еквивалентни парови на знаци во АСЛ.
- ⇒ Знаците за буквите Q, S, X и U се продуцираат различно од кои билознаци за букви во АЗЈ.

Во однос на иконичноста на знаците од азбуката на АСЛ (види прилог 2) ги добивме следните резултати:

- ⇒ При испитувањето на обликот на артикулаторите како репрезент на формата на референтот во азбуката на АСЛ добивме податоци кои упатуваа на фактот дека знаците со кој се продуцираат буквите „C, V, d, I, K, L, M, N, O, Y, f, H и W “ од азбуката од американскиот знаковен јазик наликуваат на формата на референтот кој го репрезентира, односно на соодветните букви од говорниот англиски јазик. Кај овој вид на иконичност, знаците на некој начин „креираат“ слика на референтот. Еден начин на кој знаковните јазици можат да го направат ова е со фокусирање на формите на самите артикулатори и нивно користење со цел да се енкодираат слики на слични форми. Ова е според т.н. *супституивен опис*, каде што артикулаторите се „супституираат“ за делови од сликата.
- ⇒ При испитувањето на знаци на букви во АСЛ, каде што формата на патот на артикулаторот ја репрезентира формата на референтот, заклучивме дека знаците за буквите „Z и J“ наликуваат на формата на патот на артикулаторот кој ја репрезентира формата на референтот.

Артикулаторите се фиксирани и имаат одредена конфигурација, па лицето кое ги продуцира знаците ја поместува таа конфигурација наоколу со цел да репрезентира движење на референтот. -Преостанатите букви во АСЛ се arbitrарни и немаат сличност со графемите од англискиот јазик.

Во однос на иконичноста на знаците од азбуката на МЗЈ, ги добивме следните резултати:

- ⇒ При испитувањето на обликот на артикулаторите како репрезент на формата на референтот во азбуката на МЗЈ, анализите покажаат дека буквите Г, Е, Ж, З, К, Л, М, Н, О, П, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Џ и Ш се идентични со референтите, односно графичката презентација на буквите во македонскиот јазик. Знакот за буквата „В“ се продуцира со исправени и раздвоени показалец и среден прст и наликува на латиничната буква „V“. Од продукцијата на овие знаци може да се заклучи дека постои голема иконична кореспонденција со нивните референти. Исто како и кај американскиот знаковен јазик знаците од МЗЈ креираат слика на референтот.
- ⇒ При испитувањето на знаци на букви во МЗЈ, каде што формата на патот на артикулаторот ја репрезентира формата на референтот, анализите покажаат дека како и во американскиот знаковен јазик и во македонскиот знаковен јазик постојат знаци кои го репрезентираат движењето на референтот, односно формата на патот на артикулаторот ја репрезентира формата на референтот. Во македонскиот знаковен јазик буквите S и J се прават со фиксиран облик на раката која прави движење со кое движење се репрезентира изгледот на референтот.

3. Компарација на продукцијата на броеви во АСЛ и МЗЈ

Броевите во АСЛ и МЗЈ се изведуваат на сличен начин (види прилог 3). Поконкретно, броевите од 1 до 5 се изведуваат со идентичен облик на рака, локација, движење и ориентација на шака. Броевите од 6 до 10 се изведуваат на различен начин. Во МЗЈ овие броеви се продуцираат со помош на двете раце. Подигнувањето на секој прст означува соодветен број во македонскиот јазик. Во американскиот знаковен јазик броевите од 6 до 10 се прават со едната рака. Палецот допира соодветен прст на раката и на тој начин се продуцираат броевите. Броевите 100, 1.000 и 1.000.000 се изведуваат на сосема различен начин. При продукцијата на овие броеви во АСЛ се употребуваат и знаци кои означуваат букви во АСЛ со цел да се направи дистинкција меѓу различните броеви.

Според **Nyst**, мал број студии ги опишуваат нумеричките системи на знаковните јазици. Во американскиот знаковен јазик (**Nyst**, 2007, стр. 102) студиите за историскиот развој на нумеричките системи биле спроведени од страна на **Fischer** во 1996. Од досегашните студии може да се забележи тенденцијата на нумеричките системи е да се движат од дворачни и иконични кон еднорачни и арбитрарни. Ваков арбитрарен приказ на броевите од 6 до 10 може да се забележи во финскиот знаковен јазик. Истражувањето спроведено од **Takkinen** и други (2013, стр. 3), покажува дека бројот 6 се изведува со покажување на малиот прст, бројот 7 се изведува со покажување на малиот и домалиот прст, бројот 8 се изведува со покажување на малиот, домалиот и средниот прст, а бројот 9 се изведува со покажување на палецот. Друго својство на нумеричките системи е да се инкорпорираат во други знаци.

Во францускиот знаковен јазик бројот 1 се изведува со покажување на палецот (**Shaw&Delaporte**, 2010, 170) за разлика од МЗЈ и АСЛ каде што овој број се покажува со показалецот.

Според **McKee** и други (2008, стр. 295), во рамките на нивната социолингвистичка студија на бројките во новозеландскиот знаковен јазик е заклучено дека овој знаковен јазик има базична 5 структура: до 1-5, бројот на испружени прсти буквално репрезентира бројност, додека за знаците за броевите од 5 до 9, се репрезентирани од соодветниот прст плус 5.

Во истражувањето на **Zeshan** (2013), при кое е направена типологија на кардинални бројки и нумеричка инкорпорација во над 30 знаковни јазици, добиени се податоци дека знаковните системи користат неколку различни системи за изразување на кардинални бројки. Тие вклучуваат некои од следниве стратегии: адиција (94: деведесет и четири); одземање (94: 6 помалку од 100); мултипликација (вклучувајќи ја и нумеричката инкорпорација) и просторна модификација (колку е поголем бројот толку е поголемо растојанието меѓу рацете). Половина од јазиците во студијата, исто така ја користат дигиталната стратегија (девет и четири). Во 27 јазици се користи „O“ раката или „F“ раката за да се покаже бројот нула. Во четири јазици постојат други варијатни, вклучувајќи и „S“ рака и „C“ рака. За броевите од 6 до 9, знаковните јазици можат да се групираат во две групи: знаковни јазици кои користат една рака и знаковни јазици кои користат две раце. Два знаковни јазици користат дигитални стратегии за продуцирање на броевите „11“ и „12“ додека 15 знаковни јазици користат дополнителни стратегии и нумеричка инкорпорација. За броевите од 13 до 19, лексичките форми се многу поретки.

4. Компарација според локацијата и движењето во АСЛ и МЗЈ како фонемски категории во системот на Стокое

Во рамките на анализите, според категориите на Стоуки (види прилог 4), во оваа докторска дисертација беа направени:

- Компарација на знаци со иста поставеност т.е. обликување на раката/рацете и исто движење, но со различна локација;

- Компарација на ASL и BSL знаци со ист облик на рака/раце и иста локација, а различно движење

- Компарација на знаци со исто движење и локација, но различен облик на рака.

Вакви минимални парови се составен дел од сите знаковни јазици. Минимални парови се истражувани и во израелскиот знаковен јазик. Според **Meir** (2010, стр. 865) секоја од фонолошките категории-конфигурација на рака; локација и движење, е составена од низа контрастни карактеристики, исто како што консонантите и вокалите се составени од контрастни фонолошки карактеристики. Во израелскиот знаковен јазик, минимален пар е парот на знаците „мајка“ и „пладне“, коишто два знака се разликуваат само во формата на доминантната рака (мајка-„G“ рака; пладне-„рамна O рака“. Локацијата и движењето се исти за двата знака од парот.

Во израелскиот знаковен јазик, минимален пар кој се разликува само во локација е парот составен од знаците „здравје“ и „љубопитност“ кои се изведуваат со идентична форма на раката и движење, но со различна локација (здравје-локација на градниот кош; „љубопитност-локација на носот“. Минимален пар кој се разликува само во движење е парот составен од знаците „бегство“ и „предавство“.

Според **Sandler** (2004, стр.1) минималните парови биле истражувани во израелскиот и холандскиот знаковен јазик, при што е утврдено дека и двата јазика имаат фонолошки својства. Во АСЛ истражувањата за минималните парови се направени од страна на Стоуки (Sandler, 2004, стр. 1-2). На пример, знаците за поимите „сув, грд и лето“ се разликуваат само во нивната локација.

Според **Kelsall**, минимални парови може да се разликуваат и во уште еден параметар-нивната ориентација. Таа испитувала голем број минимални парови во АСЛ (2006, стр. 12). Во однос на фонолошката категорија-

ориентација, даден е примерот за знаците за поимите „име“ и „седи“ кои имаат идентична локација, форма на раката и движење, но имаат различна ориентација (кај знакот за поимот „име“, дланките се свртени една кон друга, додека кај знакот за поимот „стол“, дланките се насочени надолу.

Ориентацијата е испитувана и од страна на **Sandler** и **Aronoff** (2007) кои ги испитувале минималните парови во израелскиот знаковен јазик. Тие како пример ги даваат знаците за зборовите „споредува“ и „олеснува“, кои се идентични во сите фонолошки категории освен ориентацијата (првиот знак се изведува со дланките надолу, а вториот со дланките нагоре).

Истражувањето спроведено од **Wilbourn** и **Casasola** (2006, стр. 154) покажало дека глумите деца на возраст од 6 до 10 години потешко разликуваат минимални парови на знаци кои се разликуваат во формата на раката отколку минимални парови кои се разликуваат во локацијата или движењето. Ова истражување покажува дека промените во формата на раката потешко се разликуваат отколку промените во локацијата.

Сепак минималните парови и нивното изведување се подложни на субјективизам. Како што напоменуваат **Channon** и **Van Der Hulst** (2011, стр. 11) минималниот пат „подобрува“ и „станува полошо“ во АСЛ е земено како минимален пар во нивните истражувања додека во истражувањата на Lidell vo 1989, истиот пар знаци не се смета за минимален пар.

На почетокот на ова истражување беше направена компарација на знаци со иста поставеност (облик) на раката и исто движење, но со различна локација. Беа испитувани неколку парови на знаци кои потоа ги вметнавме во категоријата минимални парови во МЗЈ. Нашето истражување покажа дека доколку, на пример, кај зборот за „намера“, кој се изведува со „рамна О“ рака и се прави движење кон долу, направиме измена на неговата локација, добиваме сосема поинаков збор. Ако локацијата е на градите а не на челото, како во претходниот случај, тогаш се добива зборот „психолог“. Во АСЛ ваков минимален пар е парот на знаците за баба и дедо. И двата знака имаат „5“ облик на рака, а движењето е во облик на лак и се изведува кон надвор, но имаат различна локација. Знакот за „баба“ е лоциран на брадата додека знакот за „дедо“ е лоциран на челото.

Минимални парови отквивме и кај зборовите кои имаат ист облик на рака или раце, и иста локација, но имаат различно движење. Во АСЛ тоа, на

пример, е парот за знаците „сирење“ и „хартија“. И двата знака се изведуваат во неутрален простор со „В“ рака, но кај знакот за „сирење“ движењето е лево-десно додека пак кај знакот за „хартија“ движењето е само кон десно. Во МЗЈ ваков минимален пар е парот на знаците „сака“ и „има“. И двата знака се лоцирани на градите и имаат „В“ облик на рака, но движењето кај знакот за „сака“ е горе-долу додека пак движењето на знакот за „има“ е напред-назад.

Истражувањето за минималните парови го завршивме со проучување на минимални парови кои имаат исто движење и локација, но се продуцираат со различен облик на рака. Во АСЛ ова се забележува кај минималниот пар „татко“ и „петел“. Овие два знака се лоцирани на челото а движењето е кратко и насочено кон главата. Разликата секако е во обликот на раката. Кај знакот за „петел“ обликот на раката е „3“, рака додека кај знакот „татко“ обликот на раката е „5“ рака.

Во МЗЈ ваков минимален пар би бил парот составен од знаците за „свекор“ и „свекрва“. Во рамките на овој минимален пар, знаците се лоцирани во неутралниот простор а движењето е кружно. Разликата во обликот на раката е следната: знакот за „свекор“ се продуцира со „Х“ рака додека знакот за „свекрва“ се продуцира со „свиткана V“ рака.

5. Компарација на АСЛ и МЗЈ именки од машки и женски род според местото на локација

Во рамките на оваа докторска дисертација (види прилог 5) беа направени анализи на поими од женски и машки род со цел да се увиди дали постои разлика во локацијата на изведување на знаците како една од фонолошките градбени единици на секој знак.

Анализи се правени и во други знаковни јазици. Според **Chan&Xu** (2008, стр. 354) знакот за женско се изведува исто во кинескиот и тајванскиот знаковен јазик и симболизира обетка што ја носат припаднички на женскиот пол. Оваа компарација доловува еден тип икониичност познат како метонимична/метафорична репрезентација.

Во шпанскиот знаковен јазик (**ARASAAC**, 2013) постои совпаѓање во врска со полот. Придавките и именките кои се однесуваат на неживи објекти се неваријабилни зборови и кај нив не се забележува пол за разлика од именките кои се однесуваат на живи објекти кај кои може да се направи разлика меѓу машки и женски. Морфемата за пол секогаш се наоѓа по именката. „О“ и „А“ буквите од дактилолошката азбука, како суфикси, се додаваат со цел да се означат „машки“ и „женски“ пол.

Hamilton (2013, стр. 2), која ја истражувала варијацијата во полот, при продукцијата на знаци во американскиот знаковен јазик укажува дека постои силна варијација на знаци меѓу половите. Таа укажува на знакот „awful“, којшто во ситуации кога е продуциран од женски пол, се изведува до ипсилатералната или доминантната страна на лицето со дланката свртена нагоре или навнатре. Знаците изведени од припадници на машкиот пол, го продуцираат знакот пред градниот кош.

Според **Duke** (2009, стр. 110) знакот за „машко“ во АСЛ, исто така може да значи „господин, маж, момче“. Знакот за „женско“, може да се продуцира и за поимите „госпоѓо, госпоѓице, девојче“. Во АСЛ сите знаци во женски род се изведуваат со допирање на линијата на вилицата. Сите знаци за машки род се изведуваат започнувајќи од челото.

Во текот на ова истражување, во однос на оваа компарација, ние се фокусиравме на најчесто користените знаци за именки од машки и женски род (машко-женско, брат-сестра, мајка-татко, баба-дедо, ќерка-син).

Во американскиот знаковен јазик постои законитост во однос на изведување на знаците со кои се прави дистинкција меѓу именки од машки и женски род. Знаците за баба, жена, мајка се продуцираат на брадата додека знаците дедо, маж, татко се изведуваат со продуцирање на движења кои почнуваат од челото.

Во македонскиот знаковен јазик таква законитост не постои. Знаците со кои се продуцираат именки од женски пол се изведуваат со допир на увото, или допир на образот или пак кога се продуцира знакот за баба се прави иконишна репрезентација на марама која се врзува околу главата.

Постои, сепак, законитост во изведувањето на знаците за именки од машки пол. Овие знаци се продуцираат со движења кои се изведуваат со допир на надусниците со што се симболизираат мустаците како карактеристика на припадниците од машкиот пол.

Компарацијата меѓу двата знаковни јазици покажува дека не постојат сличности меѓу МЗЈ и АСЈ во однос на локацијата за продуцирање на знаците со кои се дефинираат именките од машкиот и женскиот пол.

6. Компарација на знаци од АСЛ и МЗЈ кои означуваат емоции и ментални активности

Глувите лица се потпираат на фацијалните експресији со цел да добијат емоционални, социјални и лингвистички податоци. Тие имаат хабитуални шеми за фиксирање (секогаш повеќе се фокусираат на горната половина од лицето, односно веѓите, очите, челото) кои ја максимизираат нивната способност да собираат податоци од експресивните лица (Letourneau&Mitchell, 2011, str. 563). Фацијалната експресија во АСЛ може да се нарече лингвистичка фацијална експресија бидејќи во себе содржи лингвистички податоци (Kolod, 2004, стр.2).

Многу од емоциите во АСЛ (но не сите), според Taub (2004, стр. 128), се лоцирани на градите: среќен, возбуден, разочаран, депресивен, лут, загриженост итн. Нејзините истражувања дополнително покажуваат дека позитивните емоции се изведуваат со движење нагоре додека негативните емоции се изведуваат со движење надолу. Таа со двојно мапирање покажува дека локусот на емоциите е градниот кош како што може да се види на табелата подолу (Taub, 2004, стр. 130).

Иконично мапирање		Метафорично мапирање	
Артикулатори		Извор	Таргет
Гради/абдомен		Граден кош	Локус за емотивно искуство
Локација на гради/абдомен	на	Локација во градниот кош	Искусување на емоции
Движење на објект кон градите/абдоменот	кон	Движење на објекти кон градите	„Надворешни настани“ кои предизвикуваат емоционални искуства
Движење на објект подалеку од градите/абдоменот	од	Движење на објектот од градите кон надвор	Емоционално искуство кое се споделува со други

Табела 7. Двојно мапирање на локусот за емоции

Исто како и движењата на главата и телото, лексичките специфицирани фацијални експресија се тесно поврзани со семантиката на еден знак. Според Pfau и Quer (2004, стр. 2). Во германскиот и холандскиот знаковен јазик (и најверојатно во многу други знаковни јазици) знаците како среќен, лут и изненаден, обично се придружени со експресија која ја рефлектира соодветната

емоционална состојба. Недостигот или присуството на фацијална експресија може да дефинира еден минимален пар. Ова е доказ дека немануелните маркери имаат фонолошка значајност.

При употреба на американскиот знаковен јазик, лицето се користи за да се изразат виталните компонентни на граматиката како дополнување на универзалните експресији на емоции. Студиите на фацијалните експресији во АСЛ генерално се фокусираат на перцепцијата и категоризацијата на различни типови на експресија. Постојат само неколку студии за продукција на АСЛ фацијална експресија и тие се потпираат главно на описи и компарации на индивидуални реченици (**Grossman&Kegl**, 2006).

Истражувања на неуролошката основа на фацијалната експресија покажуваат дека центарот за продуцирање на лингвистички фацијални експресији е лоциран во левата хемисфера додека центарот за продукција на емоционални фацијални експресији е лоциран во десната хемисфера. Лезии, на пример на десната хемисфера, ќе ја намалат способноста на лицето да продуцира емоционални фацијални експресији, но тоа лице ќе има зачувана способност да продуцира лингвистички фацијални експресији (**McCullough** и други, 2005, стр.194).

Elliott и Jacobs (2013, стр. 121) ја испитувале улогата на подигнувањето на веѓите како една димензија на икониичност при продукцијата на знаците кои означуваат емоции во знаковните јазици. Тие го употребуваат терминот икониичност со цел да ја претстават сличноста на формата и значењето. Нивното истражување покажало дека релацијата меѓу формата-кревање веѓи и значењето „сакам да знам повеќе во врска со ова“ е икониично, бидејќи подигнувањето на веѓите од страна на едно лице за да гледа поубаво всушност е метафоричка икона.

Baker и Hengeveld (2012, стр. 15) во своите истражувања покажуваат дека во американскиот, британскиот и холандскиот знаковен јазик, местото каде што се изведува знакот е поврзано со значењето, како на пример: знаците кои се лоцирани на главата се знаци за ментални активности бидејќи мислењето е когнитивен процес. Исто така знаците за „сонува“ и „планира“ исто така се изведуваат во близина на главата.

Taub (2004, стр. 130) ги потврдува истражувања на **Wilcox** од 1993 дека локусот на менталните активности (односно мислите) е главата, а посебно

челото. Знаците за ментални активности кои се изведуваат на главата, поконкретно на челото се: мисли, знае, разбира, заборава, учи. Овие поими означуваат стекнување на нови информации, односно презентираат објект кој се движи кон челото, додека на пример: знакот за поимот „информира“ се изведува со движење подалеку од челото, односно од челото кон надворешната средина.

Во рамките на нашето истражување, а со цел да ја покажеме локацијата на изведување на знаците за емоции ги анализиравме знаците: горд, лут, тага, се исплашив и знакот за срам (види **прилог 6**). Знаците со кои се изразуваат емоции најчесто се продуцираат на трупот, во пределот на градниот кош. Меѓутоа нашето истражување покажа дека не постои законитост во однос на локацијата за продукција на знаците за емоции. Во американскиот знаковен јазик овие знаци претежно се изведуваат во просторот од градниот кош до стомакот, но сепак постојат некои знаци кои се изведуваат на главата (како што се знаците тага и срам). Во македонскиот знаковен јазик знаците за емоции во најголемиот број случаи се изведуваат во пределот на градниот кош, но некои од нив имаат локација на главата (знаците лут и срам).

При компарацијата на знаците за ментални активности во македонскиот знаковен јазик (**види: прилог 6**) се забележува дека оваа категорија според Стоуки останува непроменлива. Кај одредени знаци можат да се забележат отстапки во продуцирањето, на пример: продукцијата на еден знак може да започне во пределот на челото, а финалната позиција може да биде во неутралниот простор или пак целиот знак да се изведува во неутралниот простор, но сепак да започне во висина на челото. Таков е примерот за знакот „концентрација“. Сепак, областа на челото е локацијата околу која се движи продукцијата на знаците поврзани со менталните активности на човекот.

7. Компарација на иконични форми на АСЛ и МЗЈ знаци

Иконичноста е карактеристика на сите знаковни јазици. Истражувањата во областа на знаковните јазици во последните години се насочени токму кон истражување на иконичноста на знаците со која се докажува длабоката психолошка основа на знаците. Најеклатантен пример за иконичност е иконичноста во која артикулаторите служат како репрезент (види прилог 8) точната форма на предметот или појавата за која станува збор (референтот).

Според Wilcox (2002, стр. 127) еден начин на кој формите на рацете репрезентираат предмети а движењата репрезентираат процеси во знаковните јазици е нивната употреба во т.н. класификаторски предикати. АСЛ употребува одредени форми на рацете со посебни ориентации за одредени карактеристики на именките. На тој начин, на пример, глаголот „се сретнаа“ нема неутрална форма: неговото изведување значи „едно лице се сретнува со друго лице“. Ова е типичен класификатор со чие изведување секогаш се означува овој процес.

Испитување на иконичноста е направена и во тајванскиот знаковен јазик. Истражувачите Lai и Yang во своите истражувања ги прикажуваат следните податоци: само мал број знаци во тајванскиот знаковен јазик се транспарентни. Најголемиот дел од нив се иконични или транслучентни. Во првиот спроведен експеримент 83% од знаците се покажале како нетранспарентни, додека во вториот спроведен експеримент 75% од знаците можат да се дефинираат како нетранспарентни (2009, стр. 183).

Оваа иконичност е испитувана и во францускиот знаковен јазик, но со различна терминологија-трансфер на форма (Cuxac&Sallandre, 2007, стр. 17). Истражувачите на конкретната иконичност ги додаваат и елементите-надувување на образите (со којашто фацијална експресија се покажува дека станува збор за голем труд на дрвото) и испакнати усни и полузатворени очи (со што се покажува тенко дрво). Примерот за оваа иконичност, како и во најголем број знаковни јазици, истражувачите ја докажуваат со концептот за дрво (коешто и во овој јазик е репрезентирано со цртање на формата со раката).

Според истражувањата на Pietrandrea 300-301, секој облик на раката има некои иконични појавувања. Има многу начини на кои обликот на раката може да покажува иконична врска со реалноста која ја репрезентира. На пример: обликот на раката може да ја репрезентира формата на објектот кој го

репрезентира, начинот на кој рацете манипулираат со објектот (или дел од него), репрезентирање на активноста која една личност ја изведува или културното значење кое е припишано на формата на рацете на една личност.

Chan и **Xu** ја испитувале иконичноста во кинескиот знаковен јазик (2008, стр. 349). Нивната анализа опфаќала компарација со тајванскиот знаковен јазик. За иконичноста каде што обликот на артикулаторите се земаат како репрезент за формата на референтот, тие го зеле поимот птица, кој во кинескиот знаковен јазик е сложенка што се прави од знаците за поимот „лета“ и поимот „клуно“. Формата на раката ја репрезентира формата на референтот (во овој случај клунот). Во тајванскиот знаковен јазик, овој знак се изведува со двете раце: доминантната рака има облик на рака што го репрезентира клунот додека недоминантната рака го репрезентира обликот на крилото на птицата.

Оваа иконичност може да се сретне и како „супститутивна депикција“. **Taub** (2004, стр. 69) ја испитувала оваа иконичност во АСЛ, давајќи го примерот со дрвото, но и класификаторот кој се продуцира со форма на раката „3“-класификаторот за возила. Тауб, всушност, во своето истражување покажува дека класификаторите од овој тип имаат поголема иконична сличност со своите референти отколку кои било други класификатори.

За истражување на овој вид иконичност, ние ги зедеме знаците: крава, коњ, свиња, слон и сонце. Нашето истражување покажа дека овие знаци се изведуваат речиси идентично во двата знаковни јазици. Таков типичен пример е примерот за елен кој се изведува идентично. Движењето се продуцира со АСЛ „5“ рака, при што палците ги допираат слепоочниците. И кај двата знака не постои движење. Рацете во овој конкретен случај ги репрезентираат роговите на елените. Разлики меѓу двата јазици единствено може да постојат во некоја од категориите според Стоуки, на пример обликот на рацете или бројноста. Генералниот заклучок е дека знаците покажуваат извонредна сличност дури и идентичност при продукцијата.

Движењето на артикулаторите кои репрезентираат движење на референт е испитувано и во кинескиот знаковен јазик од страна на **Chan** и **Xu** (2008, стр. 350-351). Тие, оваа иконичност ја потврдуваат опишувајќи го знакот на поимот „дрв“. Овој знак се изведува со движење на прстот (показалецот во кинескиот знаковен јазик; малиот прст во тајванскиот знаковен јазик) кон

напред и на страна, коешто движење го симболизира движењето на црвот по некоја подлога.

Оваа иконичност е испитувана во францускиот знаковен јазик од страна на истражувачите **Cuxac&Sallandre** (2007, стр. 17). Тие ја прикажале оваа иконичност преку поимот за коњ. При изведување на овој знак во францускиот знаковен јазик недоминантната рака ја репрезентира стабилната локативна референтна точка, додека знакот за коњ се изведува со доминантната рака со „X“ облик на рака со која се означуваат предните нозе на ова животно. Фацијалната експресија и интензивното гледање со очи служат како дополнување на знакот за коњ.

Според **Тауб** (2004, стр. 70) оваа иконичност може да се сретне и под називот темпорално движење. Тауб во своето истражување, всушност, покажува дека не сите движења на артикулаторите можат да се земат предвид при оваа иконичност. Таа го дава примерот за тупаница со испружен палец кој во АСЛ е класификатор за движечки објекти. Доколку лицето кое ги продуцира знаците сака да ја означи локацијата, тогаш овој класификатор се придвижува кон таа точка во просторот за изведување на знаците.

Покрај иконичноста во која артикулаторите ја репрезентираат формата на референтот, постои и друг вид на иконичност. Во рамките на оваа иконичност, движењето на артикулаторите го репрезентира движењето коешто го прави референтот или активноста којашто ја изведуваме со референтот. Референтот најчесто е некоја природна појава, како на пример знакот за „дожд“, меѓутоа може да биде и начин на кој употребуваме нешто, како на пример, начинот на кој се лупи банана. Во рамките на ова истражување ние ги компарираме знаците за банана, дожд, виножито, плива и отворено. Знаците за дожд и плива се изведуваат целосно идентично. Знакот за банана се разликува само во формата на раката додека пак знакот за виножито се разликува многу малку во траекторијата на движењето. Знакот, пак, за отворено се разликува во поставеноста (ориентацијата) на дланките. Компарацијата на овие знаци во американскиот и македонскиот знаковен јазик покажува голема сличност меѓу двата јазика.

Иконичноста во рамките на која знаците се изведуваат преку демонстрација на големината на референтот се состои во репрезентација при

која димензиите на артикулаторите ја прикажуваат големината на референтот.

Оваа икониичност е истражувана и во кинескиот и тајванскиот знаковен јазик (Chan&Xu, 2008, стр. 351). Тие ги земале знаците за поимите „долго“ и „кратко“ и дошле до заклучок дека се изведуваат на ист начин во двата знаковни јазика. Овие поими се еклатантен пример за овој тип на икониичност и тие се дел и од оваа докторска дисертација.

Taub (2004, стр.84) ја испитува и оваа икониичност во АСЛ, и во своите истражувања покажува дека оваа икониичност се појавува и во немануелната компонента на АСЛ. Таа ги разгледувала поимите за „мало“ и „големо“. Знакот за поимот „мало“ бил изведен со стискање на усните, дури и поткаснување, додека знакот за поимот „големо“ се изведува со широко отворање на усните. Во рамките на ова истражување ги испитувавме знаците за големо, мало, висок, низок и дебел. Сите овие знаци се изведуваат на идентичен начин, освен знакот за дебел. Во МЗЈ овој знак се изведува со демонстрација на дебелината на телото, додека во АСЛ се изведува со демонстрација на дебелината на лицето. Со оглед на фактот дека разликата во големините (големо-мало, тенко-дебело, високо-ниско) е универзална во своето значење, логично е дека и знаците би се изведувале на идентичен начин. Компарацијата меѓу македонскиот и американскиот знаковен јазик покажува дека знаците кои во себе го содржат овој елемент или вид на икониичност, се изведуваат на сличен или идентичен начин

8. Компарација на произволни форми на АСЛ и МЗЈ знаци

Произволните форми на знаци се знаци кои не се базираат на некаква икониичност или некаква сличност со референтот. Тие често означуваат некои апстрактни поими кои немаат некоја физичка сличност со предмети или појави од реалниот свет.

Pietrandrea (2002, стр. 315), во своите истражувања на италијанскиот знаковен јазик исто така укажува дека иако постои голем процент на икониични знаци во овој знаковен јазик, не може да се каже дека тој е само икониичен. Истражувањето покажува дека покрај силната икониичност, во италијанскиот знаковен јазик се појавува и голема арбитраност. Таа покажува дека многу појавувања на одредени форми на рацете се целосно арбитранни: 50% од појавувањата на форми на рацете и 33% од појавувањата на локациите не покажуваат некоја евидентна икониичност. **Pietrandrea** (2002, стр. 316) се повикува на истражувањата на **Frishberg** во 1975, која компарирала знаци од стариот француски знаковен јазик, знаци од раниот американски знаковен јазик и знаци од актуелниот американски знаковен јазик. Нејзиниот заклучок бил дека постои генерална дијакрона тенденција на знаците кон повисок степен на кодификација и арбитраност. Знаците имаат тенденција дијакронично да се концентрираат во неутралниот простор, да се артикулираат во редуциран простор за изведување на знаците, да стануваат посиметрични и да го генерализираат значењето на формативните параметри.

Арбитраноста во знаковните јазици, според некои автори (**Taub**, 2000, стр. 228), се зголемува со стареењето и развојот на јазикот. Се смета дека помладите знаковни јазици покажуваат поголема икониичност, односно поголема сличност меѓу знакот и референтот. Сепак, Тауб смета дека не се знае каква ќе биде иднината на знаковните јазици и дали навистина во некое идно време ќе настане намалување на икониичноста.

Meir ја цитира **Zeshan** (2012, стр. 79), која во своите истражувања на индопакистанскиот знаковен јазик дошла до заклучок дека во помладите знаковни јазици процентот на арбитранни знаци е понизок. Во индопакистанскиот знаковен јазик, арбитраноста е застапена помалку од 50%.

Според **Klima** и **Bellugi** историските промени ги бришат икониичните карактеристики на знаците во АСЛ. Со тоа многу знаци, иако имаат миметичка

репрезентација како основа, ја изгубиле нивната првична транспарентност и станале арбитрарни (Wilcox, 2000, стр. 38).

Во рамките на ова истражување ние анализираме знаци кои често се користат во секојдневниот живот, но не претставуваат иконишни знаци. Ние ги анализираме знаците: комуникација, црвена, точно, ново и стои (прилог 9). Знакот комуникација се изведува потполно идентично во двата знаковни јазици. Знакот за црвено се продуцира на иста локација, со ист облик на рака, но има различно движење. Знакот за точно се изведува речиси идентично во МЗЈ и АСЛ. Разлика постои само во движењето при изведувањето. Кај знаците за ново и стои, не постои разлика во изведувањето. Овие знаци се изведуваат на идентичен начин во двата знаковни јазици. Сличноста во арбитрарните знаци (според различни лингвистички истражувања) се смета дека се должи т.н. лингвистичко позајмување. Ова е појава која настанува кај два или повеќе јазици кои не историски врзани и не потекнуваат од истата фамилија на јазици. Лингвистичкото позајмување настанува при подолготраен контакт меѓу корисници на различни знаковни јазици. Кај знаковните јазици, покрај лингвистичкото позајмување постојат и т.н. интернационализми, односно знаци кои се идентични во голем број од знаковните јазици. Типичен пример за тоа е знакот за поимот комуникација.

9. Компарација на сложенки од АСЛ и МЗЈ знаци (знаци составени од два знака)

Во знаковните јазици, идентично како и во говорните јазици, два или повеќе збора може да се спојат со што се добиваат т.н. сложенки. Овие сложенки имаат различно значење од индивидуалното значење на секој од зборовите. Овие сложенки во знаковните јазици најчесто се прават со знаците за машко и женско со цел да се долови некоја полова карактеристика.

Според Клима и Белуци, формирањето на сложенките е продуктивен, граматички процес сличен на оној што се јавува кај говорните јазици. Во процесот на формирање на сложенките, корените на морфемите кои ги сочинуваат сложенките се фонолошки изменети на релативно конзистентни и предвидливи начини (Giudice, 2007, стр. 1).

Според Meir и други (2010, стр.307) сложенките се јавуваат во сите досега истражувани знаковни јазици. Како и кај говорните јазици, сложенките од знаковните јазици покажуваат карактеристики кои наликуваат на зборовите. Според Meir, оригиналното значење на членовите на сложенката може да биде изгубено. Кај сложенките најчесто настанува делеција или редукција на некои фонолошки сегменти, обично сегментот на движење од првиот знак од сложенката.

Sandler и Lillo-Martin (2001, стр. 542), во своите истражувања на сложенките во АСЛ докажуваат дека во често употребуваните сложенки во АСЛ, некои од параметрите на знаците, на пример: дел од конфигурацијата на раката од едниот знак може да асимилира некоја карактеристика од другиот знак.

Zeshan (2000, стр. 82-83) во своите истражувања на индопакистанскиот знаковен јазик, доаѓа до сознанија дека овој знаковен јазик не е богат со сложенки бидејќи постојат само ограничен број ајтеми кои можат да се класифицираат како сложенки.

Сложенките во бразилскиот знаковен јазик се истражувани од страна на Takahira и Minussi (2005, стр. 9) кои идентификувале некои специфични карактеристики. Тие во своето истражување, во рамките на кое правеле компарација со сложенките од АСЛ, заклучиле дека сложенките имаат два типа на корени:

- Корени во кои карактеристиката на движење е инкорпорирана во знакот и
- Корени каде што карактеристиката на движење не е инкорпорирана во знакот.

Сложенките во бразилскиот знаковен јазик можат да бидат формирани од два знака. Овие знаци се формирани од некатегоризирани корени, односно корени кои имаат движење инкорпорирано во знакот и еден класификатор или пак од корените кои немаат инкорпорирано движење во знакот и еден класификатор. Во бразилскиот знаковен јазик постои посебен вид на сложенки кои имаат две движења, едно направено од раката и друго направено од јазикот (знак формиран единствено со фацијалната експресија). Овие се т.н. симултани сложенки.

Ние ги анализираваме следните знаци (**прилог 10**): „појадок, ручек, вечера, брат, сестра, сопруг и сопруга“. Овие знаци се сложенки креирани од два различни знака. Кај знаците за појадок, ручек и вечера и во АСЛ и во МЗЈ, вториот знак во АСЛ секогаш е знакот „јаде“ додека во МЗЈ тоа е знакот храна. Сложенките меѓу себе се разликуваат во првиот знак кој е секогаш соодветен на времето на денот кога се зема оброкот: појадок=утро; ручек=пладне; вечера=ноќ. Во МЗЈ единствено знакот за вечера се прави со комбинирање на знаците вечер и храна, за разлика од знакот за вечера во АСЛ која се прави со комбинација на знаците ноќ и јаде. Знаците за брат и сестра се продуцираат составени од два знака. Вториот знак, секогаш, е знакот за „исто“. Првиот знак секогаш е соодветен на полот: брат=машко; сестра=женско. Знаците за сопруг и сопруг исто така се продуцираат со два знака. Вториот знак во АСЛ е знакот за „браќ“ додека во МЗЈ тоа е знакот за „веридба“. Првиот знак исто како и во претходниот случај е секогаш соодветен на полот: сопруга=женско; сопруг=машко. Една од карактеристиките на сложенките е следната: доколку првиот знак од кој е составена сложенката се продуцира со повторливо движење, во рамките на сложенката знакот се изведува со единечно движење и веднаш на него се надоврзува следниот знак од кој сложенката е составена.

10. Компарација на АСЛ и МЗЈ знаци кои прават множина на различни начини

Множината во знаковните јазици може да биде направена на неколку начини-преку инсертирање на број или класификатор во рамките на некоја конструкција, преку редупликација на знакот или преку инкорпорација на множински класификатор (Conlin-Luippold&Hoffmeister, 2013, стр. 1).

За разлика од говорните јазици кои користат нумерички класификатори за изразување на множина, знаковните јазици изразуваат множина преку употреба на „класификаторски глаголи составени од форма на рацете, локација и движење“ (Aikenvald, 2003, стр.15).

Во БСЛ (Kyle&Woll, 1998, стр. 132), најчест начин за правење множина е преку редупликација. Именките во БСЛ можат да бидат редуплицирани и на други начини, односно именката може да остане недуплицирана, но да и претходи некој знак за број (пет мажи, многу мажи итн). Друг вид на редупликација може да настане кога знакот се артикулира со две раце наместо со една.

Редупликација на именките како стратегија за множина е забележана кај АСЛ (Wilbur, 2005, стр. 595), германскиот знаковен јазик (Pfau&Steinbach, 2005, стр. 570, Pfau&Steinbach, 2006, стр. 160), холандскиот знаковен јазик (Schmaling, 2000, стр. 111), израелски знаковен јазик (Stavans, 1996, стр. 97), италијански знаковен јазик (Pizzuto и Corazza, 1996, стр. 180), и турски знаковен јазик (Kubus, 2008, стр. 48), кинески знаковен јазик (Xu, 2012, стр. 59) и австралиски знаковен јазик (Johnston&Schembri, 2007, 139), фински знаковен јазик (Vivolin-Karen&Allane, 2003, стр. 35), естонски знаковен јазик (Miljan, 2003, стр. 207).

Според Zwitterlood и други (2012, стр. 1639) постојат два вида на редупликација. Знакот може да биде редуплициран во истата позиција - едноставна редупликација или пак повторувањата може да бидат направени латерално, односно странична редупликација. Овој феномен е нотирен во истражувањата на Pfau и Steinbach (2006, стр. 143) кои ги истражувале овие феномени на редупликација во германскиот знаковен јазик и истражувањата на Wallingford (2008, стр. 4) кој ги истражувала овие феномени во новозеландскиот знаковен јазик.

Нумеричка инкорпорација во именките настанува во следните знаковни јазици: американски знаковен јазик (Liddell, 1996, стр. 290), германски знаковен јазик (Mathur&Rathman, 2009, стр. 2; холандски знаковен јазик (Schmaling, 2000, str. 111), индопакистански знаковен јазик (Zeshan, 2000, стр. 67), италијански знаковен јазик (Stavans, 1996, str. 97), турски знаковен јазик (Zeshan, 2002, стр. 256) и австралиски знаковен јазик (Johnston&Schembri, 2007, 139) фински знаковен јазик (Vivolin-Karen&Allane, 2003, стр. 36) и естонски знаковен јазик (Miljan, 2003, стр. 206).

Zeshan (2013) дава приказ на инкорпорацијата на бројки во поими поврзани со време, пари и одделение во училиште во различни знаковни јазици. Таа покажува дека може да се забележи имплекативна хиерархија, при што доколку во еден знаковен јазик постои парадигма за пари и/или одделение во училиште, тогаш мора да постои и инкорпорација на време.

Знаковен јазик	Време	Пари	Одделение
Британски	+	+	-
Кинески	+	+	+
Чешки	+	+	+
Естонски	+	-	-
Фински	+	+	+
Грчки	+	+	+
Унгарски	+	+	+
Исландски	+	-	-
Индиски	+	+	+
Индонезиски	-	-	-
Израелски	+	+	-
Јапонски	+	+	-
Косовски	+	-	+
Мексикански	+	+	+
Новозеландски	+	+	-
Полски	+	+	+
Шпански	+	-	+
Турски	+	-	+

Во текот на нашето истражување (прилог 11) ние направивме компарација на повеќе начини на креирање множина кај американскиот и македонскиот знаковен јазик. Ние го испитувавме правењето множина со редупликација и со додавање на бројна количина пред или после (а многу често и двете варијанти) продукцијата на знакот. Во ова истражување не е опфатен само еден вид на создавање на множина кај именките - креирање множина со додавање на знакот за многу пред знакот. Ваквиот вид множина се забележува во некои дијалектни форми на македонскиот знаковен јазик, но испитаниците во нашето истражување на креираа множина на овој начин. Утврдувањето на продукцијата на множински форми беше направено преку анализа на видеоснимките кои беа направени во текот на истражувањето. Начините за продуцирање на множина не можевме да ги утврдиме преку печатени материјали (сетови слики, или печатени изрази и фрази) бидејќи конкретниот начин на размислување кај глумите лица неизбежно ќе нè донесеше во ситуација, каде продукцијата на множина ќе зависеше од конкретната фраза која ќе беше напишана во нагледните материјали (на пример доколку на глумо лице му покажеме материјал на кој има нацртано 3 куќи, глумото лице во најголемиот дел од случаите ќе направи множина со редупликација, доколку пак на глумото лице му се даде напишана фраза - 3 банани, множината ќе биде направена со броен израз на почетокот или на крајот од зборот). Заради таа причина, ние решивме определувањето на формите на множина да биде преку слободна конверзација, преку која конверзација ги утврдувавме и начини за продуцирање на прашални и негативни реченици.

Еден од најупотребуваните начини е со додавање на некој броен износ пред продуцирањето на знакот или по продуцирањето на знакот (на пример: шест дрвја; или дрвја шест). На тој начин се потенцира важноста на бројната количина во однос на именката. Во текот на истражувањето испитаниците во слободната конверзација продуцираа множина на следните знаци: „месец (2 месеци) (12 знаци=20,7%); автомобил (4 автомобили) (16 знаци=27,6%); книга (2 книги) (8 знаци=13,8%); цвет (3 цвета) (5 знаци=8,6%); дрво (6 дрвја) (5 знаци=8,6%). Множината кај сите овие именки испитаниците ја креираа на истиот начин, со додавање на броен израз пред продукцијата на знакот или по неговото изведување. Вкупно беа направени 58 знаци со ваков вид на продукција на множина.

Друг многу употребуван начин на продуцирање на множина кај именките е т.н. редупликација, односно правење множина со редуплицирање. Овој вид на множина се прави со повторување на знакот неколку пати.

Во текот на истражувањето испитаниците ги продуцираа следните знаци: личност (луѓе) (4 знаци=14,8%); книга (книги) (7 знаци=25,9%); куќа (куќи) (10 знаци=37%); магаре (магариња) (1 знак=3,7%); телефон (телефони) (5 знаци=18,5%). Со редупликација беше направена множина кај 27 знаци.

Анализите покажаа дека глумите лица (во рамките на ова истражување) почесто продуцираа множина со додавање на бројни изрази (58 знаци=68,2%) отколку со редупликација (27 знаци=31,7%).

11. Компарација на АСЛ и МЗЈ насочени глаголи

Појавата на насочени глаголи е испитувана во АСЛ од страна на **Lillo-Martin** и **Meier** (2011, стр. 8-9). Тие тврдат дека многу од лингвистичките особености на независните заменки се манифестираат како насочени глаголи. Некои глаголи, некогаш ја менуваат нивната траекторија на движење. Според нив, во речиси сите знаковни јазици опишани досега и секако во АСЛ, постојат три класи на глаголи. Првата класа се глаголи кои покажуваат насоченост и го индицираат човечкиот субјект/објект. Тоа се глаголите „дава, помош и прашува“ (give, help, ask). Овие глаголи, познати како насочувачки глаголи, покажуваат согласување во лице и број со субјектот и објектот. Втората класа содржи спацијални глаголи, кои се нарекуваат локациски насочени глаголи како што се глаголите „става, движи и оди“ (put, move, go-to). Третата класа содржи едноставни глаголи, како што се „јаде, знае, сака“ (eat, know, love), кои се генерално ненасочени.

Оваа поделба може да се сретне и во трудовите на **De Quadros** и **Quer** (2008, стр. 530-531). Тие сметаат дека при поделбата на три класи се јавува еден проблем кој е претставен во супкласата на насочени глаголи кои се нарекуваат „наназад глаголи“. Во овие предикати, усогласувањето не е со субјектот и објектот, туку со изворот и целта, што резултира во пат кој оди од локусот на објектот до локусот на субјектот.

Според **Newport** и **Supalla** (2000, стр. 112) би било изненадувачки доколку се појави некој знаковен јазик без ваков тип на глаголски систем.

Според **Stewart** и други (2007, стр. 153), насочените глаголи може да го инфлектираат изворот, субјектот, објектот или целта. Изворот е почетната локација на зборот. Целта е завршната локација на зборот. Субјектот е носителот на дејството. Врз објектот се изведува дејството. Субјектот и изворот обично имаат иста локација, додека објектот и целта исто така обично имаат иста локација.

Meir, Padden, Aronoff и **Sandler** (2008, стр. 365) едни од водечките имиња во истражувањата на знаковните јазици сметаат дека горенаведената класификација е соодветна, но треба да се направи еден исклучок – „телото како субјект“ за покажување (или насочување) кое има улога во различни суб-системи во јазикот.

Постои општ консензус дека употребата на просторот со цел да се воспостават граматички односи, го ослободува распоредот на зборови во знаковните јазици, особено кога се користат насочени глаголи. Распоредот на субјектот, глаголот и објектот бил истражуван во знаковниот јазик кој се користи во Квебек. Во речениците со насочени глаголи, распоредот на зборови бил SVO. Сепак, употребата на насочени глаголи дозволува да се имитираат субјектот и објектот, и ова е структура која најчесто се сретнува (Nadeau&Desouvrey, 2002, стр. 1).

Ние испитувавме два вида на согласување (**прилог 12**): единечно-кога глаголот се согласува или е насочен кон директен објект на транзитивен глагол или индиректен објект на нетранзитивен глагол (на пример: му јавив-при што раката има ориентација кон соговорникот и ми јави-кога раката има ориентација кон лицето кои ги продуцира знаците) и двојно, кога глаголот е насочен кон два аргумента (и субјектот и индиректниот или директниот објект). И двојното согласување може да се изведе преку промена на ориентацијата на раката, промена во насоката на движење или преку промена на двете. Некои глаголи можат само да се покажат во единечното согласување.

Со цел да ја покажеме инфлективноста кај глаголите, направивме компарација на неколку глаголи. Од американскиот знаковен јазик (во кој феноменот на инфлекција е проучуван во различни истражувања) ги зедевме знаците за зборовите: молба, прашува, сретнуваат и дава. Знакот за зборот -молба покажува согласување во две ситуации: ако знакот е насочен кон лицето кое учествува во конверзација тогаш глаголот има значење-те замолувам, доколку пак знакот е ориентиран на страна, а не кон лицето кое учествува во конверзацијата, тогаш глаголот има значење-го замолив. Глаголот прашува, ако е насочен кон лицето со кое разговараме, тогаш има значење-те прашувам, а доколку движењето е насочено во страна има значење-го прашувам. Во однос на глаголот сретнува, доколку ориентацијата на рацете е една кон друга, тогаш глаголот има значење на фразата -тие се сретнуваат, а доколку пак е насочен кон лицето кое партиципира во комуникацијата-тогаш има значење -јас те сретнав тебе. Знакот за глаголот дава е типичен пример на инфлекција. Доколку е насочен на страна има значење -јас му давам нему, а доколку е насочен кон телото на лицето кое ги продуцира знаците тогаш има значење -ми дава мене.

Во македонскиот знаковен јазик, претпоставуваме дека инфлекцијата е појава којашто е честа како и во другите знаковни јазици. Сепак, во македонскиот речник на знаковен јазик постојат само три примери на согласување. Тоа се глаголите: го гребам (при што движењето е насочено кон надвор во однос на телото) со неговиот соодветен пар -ме гребе (каде што движењето е насочено кон лицето кое го продуцира знакот); го одбра (движењето е насочено кон надвор) и неговиот пар -ме одбра (ориентацијата на рака е кон лицето кое ги продуцира знаците) и глаголот ми јавува (движењето е насочено кон лицето кое продуцира знаци) со неговиот инфлектиран глагол -ви јавува (каде што ориентацијата на раката е кон надвор).

Инфлекцијата на глаголите може да се изведе и преку користење на немануелни сигнали, односно гледање со очите и движење со главата кои се изведуваат симултано со продукцијата на глаголската фраза.

12. Компарација на АСЛ и МЗЈ реченици според редоследот на знаците

Најфреквентен распоред на зборови во американскиот знаковен јазик е SVO распоредот (Fischer, 1975, стр. 23, Liddell, 1998, стр. 59, Liddell, 2003, стр. 53, Valli, 2000 стр. 135, Sandler & Lillo-Martin, 2006, стр. 297, Reynolds&Fletcher-Janses, 2007, стр. 113). Едно од постарите истражувања од 1976 година, спроведено од Friedman, покажува дека основниот распоред на зборови во АСЛ е SOV (стр. 127). Разликата во добиените резултати можеби се должи на различните начини за добивање на податоците - Fischer барала од глувите лица да интерпретираат конструирани примери со различни редоследи на зборови додека Friedman користела податоци добиени од неформални ситуации. McEntire (1982, стр. 367) тврдел дека основен е распоредот тема-коментар.

Neidle и други (2000, стр. 60) го посочуваат истражувањето на Bouchard и Dubuisson, кои тврдат дека знаковните јазици не само што имаат слободен распоред на зборови туку како и некои говорни јазици, тие не се карактеризираат со некоја хиерархиска фразеолошка структура туку искористуваат некои сосема различни принципи (флуидност на артикулација, артикулаторна економичност итн.)

Sutton-Spence и Woll (2003, стр. 58) во своите истражувања тврдат дека во BSL нема фиксен распоред на зборови туку само преференци за одреден распоред на зборови. Во BSL често се јавува целосно испуштање (омисија) на субјектот-посебно кога субјектот е прво лице еднина („Јас“).

Во рускиот знаковен јазик, според истражувањата на Kimmelman (2011, стр. 1), основен распоред е SVO за прости глаголи и согласувачки глаголи и SOV за класификаторски предикати. Распоредот на зборови во холандскиот знаковен јазик е SOV (Brunelli, 2011, стр. 13), во бразилскиот знаковен јазик е SVO (Muller de Quadros&Lillo-Martin, 2010, стр. 225). Распоредот во шведскиот знаковен јазик е SVO, додека во германскиот знаковен јазик е SOV (Velupillai, 2012, стр. 303). Според Hurford (2012, стр. 456) основниот распоред во Al-Sayu'id бедуинскиот знаковен јазик е SOV, за разлика од околните знаковни јазици како арапскиот и израелскиот знаковен јазик каде што основниот распоред на зборовите е SOV. Распоредот во знаковниот јазик во

Никарагва е SVO (Shepard-Kegl, 2013, 29). Распоредот на зборови во италијанскиот знаковен јазик е SOV (Brunelli, 2011, стр. 13); До овие податоци дошол и Geraci, кој исто така тврди дека распоредот на зборови во декларативните реченици е SOV (Geraci, 2006, 218). Со соодветна интонација, која е реализирана со фацијална експресија со подигнати веѓи, можни се и распоредите на зборови OSV и SVO (Geraci, Cecchetto, Zucchi, 2008, стр.46-47). Ваков распоред (SOV) има и јапонскиот знаковен јазик (Morgan, 2006, стр. 1).

Мошне интересен е податокот дека третиот најчест распоред на зборови, кој се случува во знаковните јазици - распоредот VSO, сè уште не е документиран како официјален распоред на зборови во ниту еден знаковен јазик (Schuit и други, 2011, стр. 7-8).

Во Американскиот знаковен јазик најчесто употребуван редослед на зборови е редоследот „SVO“ (субјект-глагол-објект) и редоследот „тема-коментар“, каде што темата може да биде претставена и од субјект и од објект (зависно од контекстот). Друг термин за коментар е терминот „предикат“. Предикатот претставува збор или фраза која кажува нешто за некоја тема. Кога станува збор за минати или идни настани секогаш во АСЛ се воспоставува временска рамка пред остатокот од реченицата. Во тој случај структурата на реченицата е „Време-тема-коментар“. Ако пак објектот на реченицата се употреби како тема на реченицата, оваа тема се нарекува „топикализација“. Кога распоредот во една реченица е сменет од SVO во некој друг распоред, настанува зголемување на мофролошката комплексност на исказот, најчесто во формирањето на немануелните маркери и формите на согласување на глаголите (Schick, 2002, p. 144). АСЛ не употребува глаголи кои се во т.н. „состојба на постоење“. Истото се однесува и за македонскиот знаковен јазик. Реченицата „Јас сум наставник“ на знаковен јазик ќе биде изразена „Јас наставник“ или „Наставник јас“. Субјектот може да се најде и на крајот на реченицата, но оваа појава обично настанува доколку субјектот е воведен во некоја од претходните реченици. Речениците во знаковните јазици имаат специфична структура која понекогаш е различна од структурата на речениците во говорните јазици. Во рамките на истражувањето, беа истражувани реченичните структури кај 36 нативни говорници на знаковен јазик кои потекнуваа од различни делови од земјата (претежно од Скопје и Битола).

На испитаниците им беа дадени 12 серии на слики кои беа поврзани во 4 целини. Добиените информации се разработени во табели (види прилог 12). Во првата колона се дадени секвенците на слики; во втората колона конкретната продукција на реченици на македонски знаковен јазик и во третата колона, редоследот на зборови кој беше утврден според продукцијата на знаци во рамките на реченицата.

Редоследот на зборови варира во различни ситуации. Анализите од истражувањето покажуваат дека при продукцијата на речениците често се користи редоследот SVO (субјект-глагол-објект) - 41%, како во реченицата „Машко оди улица“. Често употребуван редослед на зборови е и SVSV (или $S_1V_1S_2V_2$ или пак S_1VS_2V) - 13,9%, како во реченицата „Тројца машки возат точак, тројца паднаа“. Често при изведувањето на знаците во рамките на реченицата се користи контактот со очи како начин на кој се покажува просторната локација. Просторната локација може да се покаже и со ориентација на раката или насочувања на движењата кон референтот за кој станува збор (кој може и да е имагинарен или апстрактен).

Ваквиот редослед на зборови е карактеристичен за реченици со т.н. реверзибилни аргументи. Тоа се реченици кои (доколку сите фактори се еднакви), можат да имаат две можни интерпретации. Ако речениците имаат само една возможна интерпретација, тие се нарекуваат реченици со неререверзибилни аргументи.

Редоследот на речениците кој често се користи од страна на глувите лица во македонскиот знаковен јазик (посебно во нивната меѓусебна комуникација) е SOV - 23,5% како во реченицата „Улица девојче оди“. Еден од можните редоследи на зборови кој се употребува во комуникацијата меѓу глувите лица (во ситуација кога се испушта објектот) е SV - 17,7% како во реченицата „Дете падна“. Сепак овој редослед на зборови не е често употребуван. Од друга страна, пак, често се користи редоследот на зборови SV_1OV_2 - 3,8%, како на пример во реченицата „Момче зема кутија падна“. Ако редоследот на зборовите во реченицата е SOV, SV или SV_1OV_2 , тогаш станува збор за реченици со неререверзибилни аргументи. Ререверзибилноста на аргументите игра важна улога кој редослед на зборови ќе се појави при продукцијата на речениците во македонскиот знаковен јазик.

Кога во дискусија станува збор за неживи објекти, често употребувана конструкција на реченица е OVS (како на пример во реченицата: „Кукла стои на маса“). Ако во дискусијата станува збор за живи објекти, најчесто употребуван редослед на зборови во реченицата е SVO (како во реченицата „Дете седи точак“). Овие реченици се т.н. локативни реченици кои ги презентираат релациите меѓу аргументите преку користење на просторни предикати и класификатори, кои примарно ја воспоставуваат врската меѓу фигурата и земјата.

Понекогаш при изведувањето на знаците од реченицата, со цел да се зашпеди во однос на времето на изведување, некои знаци се изведуваат паралелно (со едната рака се покажува движењето, а со другата рака предметот или локација на референтот). При симултаната продукција, паралелно се користат доминантната и недоминантната рака. Ова се нарекува симултано продуцирање на знаци и е специфично за сите досега истражени знаковни јазици. Една карактеристика која се забележува и кај македонскиот и кај американскиот знаковен јазик е испуштањето на субјектот (или темата). Најчесто субјектот (или темата) се спомнува на почетокот, во воведот во дискусијата и потоа комуникацијата логично продолжува, но со отсуство на субјектот (на пример: 1. Момче чекан; 2. Удира чекан; 3. Удри прст). Многу често се случува и темата која е испуштена и не се продуцира со доминантната рака, да се продуцира со недоминантната рака, односно раката која не се движи. Оваа појава се нарекува презентирање на темата во заднина.

Во АСЛ може да се користат и други редоследи на зборови со цел да се изврши некоја специфична задача (како на пример: воспоставување на контекст). За воспоставување на контекст најчесто се користи структурата „тема-коментар“. Откако контекстот е воспоставен, оваа структура на реченица се изоставува и личноста ги продуцира знаците со редоследот „SVO“ или некои други реченични структури. Истражувањата за редоследот на зборови во македонскиот знаковен јазик генерално ги покажаа истите законитости како и во американскиот знаковен јазик. Најчесто употребувана структура на реченици беше „SVO“ редоследот. Во нашето истражување знаците за глагол и објект се продуцираа на многу сличен начин и се разликуваа само во повторливоста на дејствието. Како и во АСЛ, често употребувана структура на реченици беше и „тема-коментар“ структурата. Темата, исто како и во АСЛ, во различни случаи и

контекстуални ситуации можеше да биде презентирана и преку објектот и преку субјектот на реченицата.

Во МЗЈ, доколку субјектот беше прикажан на почетокот на реченицата (односно дискусија по одреден сет на слики), наредните реченици беа претставувани со редоследот „VO“ (глагол-објект) додека субјектот (кој обично беше претставуван во трето лице еднина или множина) беше континуирано испуштан. Оваа законитост се забележуваше и доколку објектот во вид на тема (структура „тема-коментар“) беше воведен на почетокот на дискусијата. Во понатамошната конверзација испитаниците користеа реченици со структура „VS“ (глагол-субјект) додека пак темата беше испуштана. Кај речениците со неререверзибилни аргументи, многу често употребуван редослед на зборови беше „SVOV“ (субјект-глагол-објект-глагол) и „SV₁OV₁“ (субјект-глагол1-објект-глагол2). Дуплирањето на глаголот во првиот контекст беше со цел да се потенцира дејствието на субјектот додека пак воведувањето на новиот глагол во истата реченица се користеше со цел да се дообјасни дејството на субјектот или објектот (а дискусијата да не се преоптоварува со нова идентична реченица).

Комуникацијата која ја имаваме со нашите испитаници и во рамките на која ги прикажувавме сетовите на слики според кои испитаниците требаше да креираат реченици, покажа јасна преференца кон реченичната структура „SVO“ (субјект-глагол-објект). Втора по зачестеност беше структурата „SVOV“ (субјект-глагол-објект-глагол) следена од „SVV“ (субјект-глагол-глагол). Поретко се среќаваа редослед на зборови „SOV“ (субјект-објект-глагол) и додека редоследот на зборови „OVS“ (објект-глагол-субјект). Од друга страна, спонтаната комуникација меѓу испитаниците во рамките на која ги испитувавме прашалните и негативните реченици остави поинаков впечаток за најчесто употребуваната структура на реченици. Имено „SVO“ (субјект-глагол-објект) сепак преовладуваше во најголемиот број случаи, меѓутоа многу често употребувана форма на дискусија беше „OVS“ (објект-глагол-субјект) која во претходниот случај беше најретко употребувана.

Може да се заклучи дека постојат многу фактори кои влијаат врз продукцијата на знаци по одреден редослед во реченицата. Сепак, мора да се напомене дека и во американскиот и во македонскиот знаковен јазик сите горенаведени структури или редоследи на реченици се точни и се во насока на веродостојна комуникација меѓу глумите лица.

13.Компарација на АСЛ и МЗЛ прашални реченици

Во знаковните јазици, при конструирањето на прашалните реченици најчесто се користат мануелни и немануелни елементи. Прашањата вообичаено се поставуваат со прашални зборови (што, зошто, каде, кога, кој) или пак се користат ДА/Не прашањата.

Во знаковните и во говорните јазици се користат и прашални честици со цел да индицираат дека некој исказ е прашање. Прашалните честици се среќаваат само кај ДА/НЕ прашањата додека прашањата кои содржат прашални зборчиња се означени со самото прашално зборче наместо со прашалната честица. Според истражувањата на **Zeshan** (2003, стр. 67) во многу знаковни јазици овие прашални честици се јавуваат како резултат на влијанието од околните говорни јазици.

Во американскиот, индопакистанскиот и италијанскиот знаковен јазик, прашалните зборови (wh-зборови) се наоѓаат на десната периферија на реченицата (на крајот) за разлика од бугарскиот знаковен јазик каде што прашалните зборови се наоѓаат на левата периферија на реченицата (на почетокот на реченицата) (**Geraci**, 2006, стр.292).

На табелата подолу се прикажани податоците во врска со позицијата на wh-прашањата во различни знаковни јазици.

Знаковен јазик	Периферно-лево (без дуплирање)	Периферно-десно (без дуплирање)	Дуплирање на левата и десната периферија	Ин ситу (без дуплирање)
Американски знаковен јазик	ДА	ДА	ДА	ДА
АУСЛАН	ДА	НЕ	ДА	ДА
Австриски знаковен јазик	ДА	НЕ	ДА	/
Бразилски знаковен јазик	ДА	ДА	ДА	/
Хрватски знаковен јазик	ДА	ДА	ДА	/
Фински знаковен јазик	ДА	ДА	/	НЕ
Хонгконгшки знаковен јазик	НЕ	ДА	НЕ	ДА

Израелски знаковен јазик	НЕ	ДА	ДА	/
Италијански знаковен јазик	НЕ	ДА	НЕ	ДА
Јапонски знаковен јазик	ДА	ДА	ДА	ДА
Новозеландски знаковен јазик	ДА	ДА	ДА	/
Холандски знаковен јазик	ДА	ДА	ДА	/

Табела 8. Позицијата на Wh-прашањата во различни знаковни јазици

Во АСЛ според **Neidle** и сите (2000, стр. 110), wh-прашањата можат да се појават во сите позиции иницијално на почетокот на зборот, финално на крајот на зборот, истовремено на почетокот и на крајот на зборот и ин ситу. Покрај АСЛ ова е единствено својствено на јапонскиот знаковен јазик (**Morgan**, 2006, стр.1). Во АУСЛАН прашалните зборчиња можат да се појават со сите позиции освен периферно десно. Според (**Johnston&Schembri**, 2007, стр. 200) австралискиот знаковен јазик прашалните зборчиња вообичаено се појавуваат на почетокот на зборот (периферно лево). Во австрискиот знаковен јазик ситуацијата е речиси идентична со разлика што за овој знаковен јазик не се правени истражувања дали прашалното зборче се јавува ин ситу (**Schalber**, 2006, стр. 148). Во бразилскиот (**Muller de Quadros**, 2006, 274), хрватскиот (**Sharac**, 2003, **Sharac-Kuhn&Wilbur**, 2006, стр. 158), новозеландскиот (**McKee**, 2006, стр. 273) и холандскиот знаковен јазик (**Aboh&Pfau**, 2009, стр. 12), прашалните зборови можат да се јават иницијално, финално и комбинирано, додека пак не се правени истражувања во врска со нивното појавување ин ситу. Во финскиот знаковен јазик (**Savolainen**, 2006, стр. 287), прашалните зборчиња можат да се појават периферно лево и периферно десно, но никогаш не можат да се појават ин ситу. Дуплирањето не е истражено. Во хонгконгшкиот знаковен јазик (**Tang**, 2006, стр. 213) прашалните зборчиња можат да се појават само периферно десно (на крајот на зборот) или ин ситу. Во израелскиот знаковен јазик (**Meir**, 2006, стр. 113) прашалните зборови не се јавуваат периферно лево, туку само периферно десно или се дуплираат на почетокот и на крајот на реченицата. Во Италијанскиот знаковен јазик прашалните зборови можат да се појават само на крајот на реченицата или ин ситу (**Cecchetto и други**, 2009, стр. 279).

Податоците за испитување на прашалните реченици ги добивме со анализирање на спонтаната комуникација меѓу нашите испитаници (види прилог 13). Во текот на конверзацијата се одбираа различни теми и испитаниците континуирано си поставуваа прашања еден на друг. Прашалните форми варираа кај различни испитаници, но сепак можеше да се дефинираат неколку начини на формулирање на прашална реченица во македонскиот знаковен јазик.

Во македонскиот знаковен јазик еден вид на прашални реченици се

Да-Не прашалните реченици. Кај овие реченици структурата кај речениците е идентична (нема промена на редоследот на зборови) и не постои некоја инверзија во рамките на самата реченица туку овие прашања се сигнализираат со подигнување на веѓите. Додека пак прашалните реченици кои содржат прашални зборчиња (кој, каде, како, што, зошто) се изведуваат со спуштање на веѓите. При продукцијата на двата вида прашални реченици, личноста која прашува малку се наведнува кон напред и го продолжува траењето на последниот знак кој го продуцира.

И во МЗЈ и во АСЈ многу често се испуштаат прашалните зборчиња на почетокот на реченицата (како во речениците „Години ти“ или „Ти години“). И во овие случаи најголема улога имаат немануелните маркери со кои се прави јасна дистинкција за видот на прашална реченица која се поставува.

Спонтаната комуникација која ја анализиравме, во просек траеше по 5-7 минути во зависност од интересот на испитаниците за меѓусебни разговори. Беа избирани испитаници кои не се познаваат многу добро меѓу себе (испитаниците генерално беа познаници, но не и блиски пријатели) со цел да добиеме повеќе информации за можните прашални форми со кои испитаниците се служат. Анализата покажа дека од вкупно 74 прашања кои испитаниците ги поставија еден на друг, 22 прашања беа Да/Не прашања, додека 52 прашања беа прашања на кои испитаниците од своите соговорници очекуваат појасни и подолги одговори. Многу често при продукцијата на прашални реченици испитаниците користеа немануелни маркери во облик на спуштање или кревање на веѓите. Други немануелни маркери се отворање на очите, кревање на рамениците, затворање на очите, придвижување на брадата нагоре или надолу итн.

14. Компарација на АСЛ и МЗЈ негативни реченици

Негацијата семантички претставува оператор кој ја менува поларноста на содржината во рамките на нејзиниот опсег од позитивна во негативна

$A \rightarrow \neg A$ (Wilbur, 2009, стр.5). Во знаковните јазици негацијата се прави на многу едноставен начин. Обично негативните реченици се сигнализираат со движење на главата кон една па кон другата страна во текот на целата реченица. Негацијата е придружена со изговарање на некои од зборчињата за негација: не, нема, никој, ништо (појава која е позната како „mouthings“). Темата, пак, не може да биде негирана. Движењето на главата на страна, може да се продуцира само во рамките на главната реченица. Друг вид на негација е кога движењето на главата започнува од глаголот и трае до крајот на негативната реченица. Понекогаш негацијата се става на крајот на зборот, со цел да се потенцира нејзиното значење. Сепак ова не се однесува на речениците кои содржат некое прашално зборче (како на пример прашалните зборови: што, кој, каде, како, кога, зошто).

Знаковните јазици вообичаено комбинираат мануелни елементи (негаторни знаци) и немануелни елементи (движења на главата и фацијални експресији) за негација (Zeshan, 2003, стр. 54). Вртењето на главата на страна во негативните реченици се случува во сите досега испитани знаковни јазици. Сепак, граматичкиот статус на ова негирачко вртење на главата на страна се различни во различни знаковни јазици (Zeshan, 2006, str. 679).

Иако граматичките ограничувања на употребата на мануелната и немануелната негација можат да бидат многу различни во различни знаковни јазици, принципот за енкодирање на негацијата на овие два начини се однесува на сите познати знаковни јазици. Ова е карактеристика на знаковните јазици која е многу поразлична од говорните јазици. Немануелните сигнали пак можат да бидат изедначени со интонацијата во говорните јазици бидејќи и двете се супрасегментални структури и исполнуваат сличен опсег на функции (Sandler, 1999, стр. 193).

Според Geraci (2007, стр. 58), негацијата може и да се најде по глаголот.

Во рамките на различни знаковни јазици, се појавуваат неверојатни сличности во однос на реализацијата на негацијата. Во сите досега проучени знаковните јазици, мануелниот елемент за негација (знак за негација) се

комбинира со немануелно маркирање (движење на главата), а во повеќето знаковни јазици, мануелниот знак за негација е опционален, односно немануелниот знак е доволен за да се негира некој исказ.

Според истражувањата на **Pfau и Quer** (2002, стр. 73) во сите проучени знаковни јазици, немануелниот елемент е вртење на главата од едната до другата страна. Во грчкиот и турскиот знаковен јазик, навалување на главата наназад може да се забележи во различни контексти на негација (**Pfau**, 2002, стр. 263). Важно е да се напомене дека вртењето на главата кое наоѓа примена во негацијата во знаковните јазици не е само афективна експресија туку интегрален дел од граматиката на знаковните јазици.

Yang и Fischer (2002, стр. 167) ги презентирале опсервациите и анализите на експресијата на негација во кинескиот знаковен јазик. Нивните откритија укажуваат дека иако некои аспекти на негација во кинескиот знаковен јазик (на пример: немануелните сигнали, негативните знаци и структурите на негативните реченици) се слични со оние кои можат да се најдат кај другите знаковни јазици, во кинескиот знаковен јазик постојат и некои специфични карактеристики. Една од нив е негативната форма на раката, која фонетски е еквивалентна на мануелната буква „i“ во АСЛ. Исто така во кинескиот знаковен јазик се појавува хоризонтално мавтање со рацете и вртење на страна со главата кои имаат еквивалентна негативна сила, но двете не можат да се употребат симултано. Структурите на негативните зборови и реченици покажуваат дека кинескиот знаковен јазик има уникатен граматички систем кој нè поттикнува да ги преиспитаме претпоставките во врска со негацијата во знаковните јазици.

Јорданскиот знаковен јазик (**Hendriks**, 2008, стр. 99) е интересен од крослингвистичка гледна точка. Во овој знаковен јазик постојат различни мануелни негатори. Тие се задолжителни, додека немануелните негативни. Јорданскиот знаковен јазик е всушност доминантно мануелен јазик во областа на негацијата, шема која не е честа меѓу досега проучените знаковни јазици. Сосема спротивното, многу знаковни јазици покажуваат дијаметрално различна шема - со опционални мануелни негатори и задолжително вртење на главата на страна. Исто така, во овој знаковен јазик постои негативен суфикс кој се јавува со одредени глаголи и придавки. Негативните суфикси не се чести во знаковните јазици, но се појавуваат во некои јазици, како што се американскиот

и израелскиот знаковен јазик. Системот за негација како целина не е идентичен со ниту еден досега проучен знаковен јазик.

Според Ulrike Zeshan (2004), постои неправилно негирање во знаковните јазици. Терминот неправилни негирања се однесува на неколку типа на форми кои се нарекуваат негативно супституирање и негативна деривација. Тие имаат заедничка карактеристика што ја изразуваат негацијата на нестандарден начин. Во случајот на неправилните негирања, негацијата е дел од негираниот знак и на тој начин негативната форма е различна од позитивната форма. Негативните форми се нарекуваат неправилни бидејќи нивниот број е секогаш многу мал во секој знаковен јазик. Тој број е околу 25 ајтеми. Негативните реченици кои користат неправилни негативни форми вообичаено не можат да вклучат дополнителни независни негативни честици, инаку тие не се воопшто различни од вообичаената реченична негација. Немануелните негативни сигнали се комбинираат со неправилните негативни форми на ист начин како и со каноничната негација.

Во американскиот знаковен јазик постојат два мануелни знака за продуцирање на негативни реченици „No“ (не) и „None“ (никој), кои секогаш се придружувани со движење на главата на страна. „None“ (никој) обично се користи за изразување на сопственост. Во АСЛ знакот или изјавата се негира со: движење на главата на страна, зборчување на веѓите додека некои лица го користат знакот „не“ (Wicars, 2013). Негацијата како појава ја анализираме во текот на целото истражување и при продукцијата на слики и при спонтаната конверзација. Беа анализирани транскрибираните видеоматеријали во кои имаше богата комуникација. Еден дел од таа комуникација беше сочинета од негативни реченици. Во македонскиот знаковен јазик негативните реченици се изведуваат на ист начин, односно со движење на главата во страна (како во реченицата „Јас не гладен“) или пак со додавање на зборчето „Не“ (како во реченицата „Јас оди не може“), со што се менува целиот контекст на реченицата. Зборот не се продуцира со „D“ рака која има движење лево-десно. Во одредени случаи за да се направи негација се користат зборчињата „нема“ и „ништо“.

IV ВЕРИФИКАЦИЈА НА ХИПОТЕЗИ

По завршувањето на процесот на собирање на информациите и податоците добиени со анализата на содржина, како и податоците добиени со анализа на видеоснимките, се пристапи кон верификација на хипотезите.

Знаците од американскиот знаковен јазик кои ни послужија за компарација со знаците од македонскиот знаковен јазик беа земени од повеќе извори: Речникот на американскиот знаковен јазик (American Sign Language Dictionary) Од Мартин Стернберг (Sternberg, 1998); ASLU-online вебсајт креиран од Бил Викарс, кој нуди информации и ресурси за АСЛ (ASLU, 2012); и две веб-страници кои содржат видеоречници на американскиот знаковен јазик (Signing Savvy, 2012 и ASLPro, 2012) додека фразите беа земени од фразеолошкиот речник од авторите Fant и Fant (2009).

Во однос на **нултата хипотеза**, со која се претпоставува дека постои разлика кај продуцираните знаци во АСЛ и МЗЈ врз основа на категориите на Стоуки (локација, облик на рака/раце, движење), анализираните податоци покажаа дека оваа хипотеза се потврдува. Ние тргнавме од размислувањето дека двата знаковни јазика (македонскиот и американскиот) се јазици кои поради низа фактори немаат сличности меѓу нив. Сличност се очекуваше само во некои области во кои постојат законитости заеднички за сите знаковни јазици (како иконичноста, инфлекцијата, локацијата на знаци за емоции итн.). Нашите претпоставки се темелеа на неколку факти:

- Овие два јазика не споделуваат заеднички говорен јазик;
- Географски се лоцирани на два различни континенти, поради што корисниците на знаковни јазици не би можеле да стапуваат толку често во контакт за тој контакт да влијае врз некоја интерна промена во знаковните јазици; и
- Културите и традициите на двете нации се разликуваат во своите суштински карактеристики.

Не го земавме предвид потеклото на знаковните јазици како и можноста нашиот знаковен јазик да користи голем број знаци од гестуното (интернационален знаковен јазик креиран со иста цел како и есперантото). Во 1975 година, Британска асоцијација на глуви лица објави книга со наслов „Гестуно-интернационален знаковен јазик на глувите“. Книгата содржи

фотографии од приближно 1.500 знаци и претставува обид за унифицирање на знаковните јазици. Знаците покажани во оваа книга биле одбрани од комитет поставен од Светската федерација на глуви лица во кој членувал по еден претставник од следните земји: САД, Велика Британија, Русија, Данска и Италија. Примарната цел била да се обезбеди брз и лесен начин на комуникација на интернационалните состаноци на глумите лица. Гестуното не се употребува во ниту една земја и неговата употреба е ограничена на интернационални состаноци (Baker-Shenk&Cokely, 1981, p. 117).

Потеклото на американскиот знаковен јазик е познато и добро документирано. АСЛ се употребувал многу одамна меѓу глумото население, меѓутоа во неговата природна форма. Не постојат никакви пишани податоци за неговата употреба, но како и сите знаковни јазици се пренесувал од една генерација на наредната. Денешниот американскиот знаковен јазик е различен од овој нативен знаковен јазик кој се користел во минатото. АСЛ е базиран на стариот францускиот знаковен јазик, пред сè, поради соработката меѓу Томас Хопкинс Галаудет (протестантски свештеник кој поттикнат од својот интерес да ги едуцира глумите деца патувал низ разни земји и ги проучувал знаковните системи) и Клерк (млад глум човек, дипломец од Париското училиште за глуви кој се вратил со Галаудет во САД). Галаудет и Клерк предавале во училиште за глуви во Хартфорд, Конектикат. Сите наставници кои излегувале од ова училиште го пренесувале АСЛ (во неговата нова модифицирана форма) во областите каде што живееле.

Потеклото на македонскиот знаковен јазик не е изучувано. Сепак, македонскиот знаковен јазик споделува многу сличности со српскиот знаковен јазик. Овие сличности не се случајни. Во рамките на поранешната држава Југославија се говорел еден заеднички знаковен јазик - југословенскиот знаковен јазик. Оттаму и сличноста меѓу македонскиот и српскиот знаковен јазик.

Влијанието на интернационалниот знаковен јазик е посебно евидентно во земји кои пред постоењето на гестуното имале многу мал лексички фонд на знаковните јазици. Ноуег (2007, p. 207) во едно од своите истражувања покажува дека албанскиот знаковен јазик покажува елементи на контакт со интернационалниот знаковен јазик, некои други знаковни јазици и албанскиот

јазик. Целта на преземањето на овие конвенционални знаци е пополнувањето на празнината во лексиконот на албанскиот знаковен јазик (Hoyer, 2007, p. 208).

Поради овие причини, ние откривме многу сличности меѓу АСЛ и МЗЈ. Анализираниите знаци покажаа сличности според трите категории на Стоуки: локација, облик, движење. Сличности постојат и во рамките на еднорачните азбуки и броевите, потоа начинот на кој се прави множина како и сложенките.

Сличности меѓу знаковните јазици увидовме и во областите каде што нив ги очекувавме: иконичните форми, локациите за емоции и ментални активности како и насоченоста на глаголите.

Секако постојат и одредени разлики меѓу АСЛ и МЗЈ. Разликите претежно ги согледаваме во локацијата, движењето или формата на рака кај различни знаци, или пак во целосното изведување на некој знак. Од друга страна, голем број законитости кои ги поставува американскиот знаковен јазик се однесуваат и на македонскиот знаковен јазик.

Најдобар показател за сличноста, односно разликите меѓу двата знаковни јазици ни даде анализата направена според листата на Свадеш (модифицирана од Вудвард) од која ги добивме следните податоци.

Анализата покажа дека идентични знаци во двата знаковни јазици се знаците: дете, долг, дожд, точно, стои и голем, односно 6 знаци од вкупно 75 анализирани знаци (8%).

Анализата покажа дека сродни знаци се следните знаци: ден, риба, убиство, лаже, месо, мајка, ново, црвена, сонце, дрво, повраќање, влажен, што, кој, ветар, година, полно, свиња, сестра и работи, односно 20 знаци од вкупно 75 знаци (27%).

Компаративната анализа, според листата на Свадеш (модифицирана од Вудвард), покажа дека постои 35% сличност меѓу американскиот и македонскиот знаковен јазик (сличност која се базира на идентични и на сродни знаци). Според критериумот на Стив и Дијана Паркхурст (Hurlbut, 2012, pp. 10-11) лексичката сличност, која се движи до 40%, јасно укажува дека овие јазици припаѓаат на различна јазична фамилија.

Анализата на добиените податоци покажува дека **нултата хипотеза се потврдува.**

При процесот на верификација на **првата хипотеза** со која претпоставивме дека постојат разлики помеѓу мануелната азбука во АСЛ и МЗЈ, анализата на знаците покажа дека и оваа хипотеза **делумно се потврдува**.

Лексичката споредба на знаците за букви во АСЛ и МЗЈ покажа 51% сличност меѓу азбуките. Анализата на податоци покажа дека знаците за буквите: А, В (V), И, Ј, К, О, Р (R), С (S), Ф, Ш (W) се продуцираат на сосема идентичен начин во двата знаковни јазици. Знаците за буквите: Б (B), Г (G), М, Н (N), У (Y) се продуцираат на сличен начин во рамките на двата знаковни јазици.

Знаците за буквите Д, Ѓ, Е, Ж, З, S, Л, Љ, Њ, П, Т, Ќ, Х, Ц, Ч и Џ од македонскиот знаковен јазик немаат еквивалентни парови на знаци во АСЛ. Од американскиот знаковен јазик, знаците за буквите Q, S, X и U се продуцираат различно од кои било знаци за букви во АЗЈ.

Ако се направи лексичка споредба меѓу азбуките на двата знаковни јазици, може да се добие увид во нивната сличност, односно постојните разлики.

Доколку бројчано ја претставиме лексичката сличност, 10 знаци од азбуката (38%) од АСЛ се идентични со 10 знаци од азбуката (32%) од МЗЈ, додека пак 5 знаци (17%) од АСЛ се многу слични со 5 знаци (16%) од МЗЈ. 4 знаци од АСЛ немаат идентични парови во МЗЈ, додека пак 17 знаци од МЗЈ немаат еквивалентни парови во АСЛ.

Со лексикостатистиката се утврдува лексичката сличност меѓу два говорни или знаковни јазици. Во знаковните јазици предвид се земаат и знаци кои имаат мала девијација во однос на продукцијата (исправен мал прст наместо палец итн.). Во таа насока можеме да заклучиме дека 15 знаци од азбуката од АСЛ се продуцираат на ист или сличен начин со 15 знаци од азбуката од МЗЈ. Лексикостатистички станува збор за 51% сличност меѓу азбуките на двата знаковни јазици.

Верификацијата на **втората хипотеза** . Се претпоставува дека знаците од азбуките на АСЛ и МЗЈ имаат иконична компонента со што покажа дека оваа хипотеза **се потврдува**.

Како и голем број знаци во двата знаковни јазици и овие знаци содржат некоја иконична компонента. Иконичноста во голема мера се должи на психолошката основа на знаците во знаковните јазици. Една општа законитост

која се однесува на поголемиот број знаковни јазици е дека знакот секогаш треба (колку што е возможно) да наликува на референтот на кој се однесува. Ова се потврдува и за знаците за букви во азбуките на двата знаковни јазици.

Кај овие знаци преовладуваат два вида на икониичност. Значително почеста е икониичноста каде што знаците на некој начин креираат слика за референтот, односно наликуваат на формата на референтот. Кај овој вид икониичност артикулаторите се замена за делови од сликата. Во АСЛ тоа се знаците за буквите: „C, V, d, l, K, L, M, N, O, Y, f, H и W “. Во МЗЈ тоа се буквите: Г, Е, Ж, З, К, Л, М, Н, О, П, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Џ и Ш.

Другиот вид на икониичност е икониичност каде што знаците наликуваат на формата на патот на артикулаторот кој ја репрезентира формата на референтот. Во АСЛ тоа се знаците за буквите: „Z и J“, додека пак во МЗЈ ваква икониичност покажуваат знаците за буквите: „S и J“.

Во АСЛ кај 15 знаци (58%) јасно се забележува икониичноста додека другите знаци се арбитрарни додека пак во МЗЈ икониичноста се забележува кај 21 знак (68%).

Направените анализи покажуваат дека икониичноста е застапена во поголем процент кај знаците од азбуката на македонскиот знаковен јазик отколку кај знаците од азбуката на американскиот знаковен јазик. Сепак икониичноста е застапена во навистина висок процент што укажува дека навистина овие знаци имаат икониична компонента. Со ова се потврдува и оваа хипотеза.

Третата хипотеза, со која претпоставувавме дека броевите во АСЛ и МЗЈ различно се продуцираат, **делумно се потврдува.**

Броевите во АСЛ и МЗЈ не се идентични, меѓутоа постојат некои сличности. Во согласност со категориите на Стоуки (облик на рака, локација, движење) анализата на податоци покажа дека броевите 1, 2, 3, 4 и 5 се изведуваат идентично во двата знаковни јазици. Различно, пак, се продуцираат знаците за броевите 6, 7, 8, 9 и 10 како и знаците за броевите 100, 1.000 и 1.000.000. Во МЗЈ броевите од 6 до 10 се продуцираат со помош на двете раце. Подигнувањето на секој прст означува соодветен број во македонскиот јазик. Во американскиот знаковен јазик броевите од 5 до 10 се прават со едната рака. Палецот допира соодветен прст на раката и на тој начин се продуцираат

броевите. Броевите 100, 1.000 и 1.000.000 се изведуваат на комплетно различен начин. При продукцијата на овие броеви во АСЛ се употребуваат и знаци кои означуваат букви во АСЛ, со цел да се направи дистинкција меѓу различните броеви.

Во однос на **четвртата хипотеза** - Се претпоставува дека кај знаците од АСЛ и МЗЈ со промена на една од категориите на Стокое се добива знак со друго значење, можеме да заклучиме дека оваа хипотеза **се потврдува**.

Во фонологија, под „минимални парови“ се подразбираат парови на зборови или фрази од некој конкретен јазик што се разликуваат само во еден фонолошки елемент, како на пример некој фонема, тонема или хронема и имаат различни значења. Фонемската диференцијација може да варира меѓу различни јазични дијалекти.

И во знаковните јазици постојат минимални парови. Овие минимални парови се однесуваат на парови знаци кои меѓу себе се разликуваат според само една фонемска категорија (облик на рака, локација, движење според Стоуки) додека останатите фонемски категории се идентични. Овие минимални парови ја покажуваат сличноста која знаковните јазици ја имаат со говорните јазици. Во говорните јазици ако се смени една фонема со друга се добива сосема поинаков збор. Истото се однесува и на знаковните јазици. Ако една фонемска карактеристика се смени со некоја друга, се менува целосното значење на знакот.

Во рамките на ова истражување, направена е компарација на минимални парови знаци кои се разликуваат во некоја од категориите. Заклучокот што се наметнува е дека секоја промена во која било категорија драстично го менува значењето на зборот исто како и во знаковните јазици.

Во однос на следната **петта хипотеза**, со која се претпоставува дека знаците за именки од машки и женски пол се продуцираат на различна локација во АСЛ и МЗЈ, според категориите на Стоуки, истражувањето покажа дека оваа хипотеза **се потврдува**.

Во американскиот знаковен јазик постои законитост во однос на изведување на знаците со кои се прави дистинкција меѓу именки од машки и женски род. Знаците за баба, жена, мајка се продуцираат на брадата додека

знаците дедо, маж, татко се изведуваат со продуцирање на движења кои почнуваат од челото.

Во македонскиот знаковен јазик не постои таква законитост. Знаците со кои се продуцираат именки од женски пол се изведуваат со допир на увото, или допир на образот или пак кога се продуцира знакот за баба се прави иконишна репрезентација на марама која се врзува околу главата.

Постои, сепак, законитост во изведувањето на знаците за именки од машки пол. Овие знаци се продуцираат со движења кои се изведуваат со допир на надусниците, со што се симболизираат мустаците како карактеристика на припадниците од машкиот пол.

Компарацијата меѓу двата знаковни јазици покажува дека не постојат сличности меѓу МЗЈ и АСЈ во однос на локацијата за продуцирање на знаците со кои се дефинираат именките од машкиот и женскиот пол.

Шестата хипотеза со која се претпоставува дека знаците во АСЈ и МЗЈ кои означуваат емоции се лоцирани на трупот, а оние кои означуваат ментални активности за локација ја имаат главата, **делумно се потврдува.**

Голем број истражувања во однос на АСЈ, спроведени во текот на изминатите години покажуваат дека знаците за емоции претежно се лоцирани на градниот кош, додека знаците со кои се демонстрира некоја ментална активност јасно се изведуваат на главата и тоа најчесто во пределот на челото.

Ова е законитост заедничка за знаковните јазици. Се претпоставува дека во заднината на оваа законитост стои длабоката психолошка основа на знаковните јазици. Отсекогаш емоциите биле поврзани со срцето (иако научно е докажано дека центрите се наоѓаат во ЦНС) додека пак знаците за ментални активности секогаш се асоцирани со челото.

Сепак, нашето истражување покажа дека постојат одредени отстапки кога станува збор за знаците за емоции во АСЈ и МЗЈ. Одреден дел од анализираниите знаци во двата знаковни јазици се изведуваат во пределот на главата, но сепак ниту еден од нив не се изведува во пределот на челото.

Седмата хипотеза со која претпоставуваме дека не постојат разлики во немануелните сигнали помеѓу АСЈ и МЗЈ ја истражувавме преку компарација на сите знаци и во текот на продукцијата на речениците.

Немануелните сигнали се продуцираат при изведувањето на различни знаци, без разлика дали се иконици или произволни. Иако Стоуки не ја вбројува фацијалната експресија меѓу трите категории во рамките на неговата нотација (облик на рака, движење и локација), голем број истражувачи во рамките на новите воспоставени нотации, ја вметнуваат фацијалната експресија како нова категорија. Ориентацијата на раката обично се зема како петта категорија.

Порано, знаковните јазици биле оспорувани во лингвистичките истражувања и не биле дефинирани како вистински јазици. Ова, пред сè, се должело на разликата во продуцирањето на речениците. Знаковните јазици не ја следеле граматиката која била типична за говорните јазици. Тоа што истражувачите во минатото не го знаеле, а што денешните истражувачи постојано го потенцираат е дека знаковните јазици имаат сопствена граматика. Во таа граматика, немануелните сигнали имаат посебно важна улога. Тие можат да го означат почетокот или крајот на реченицата, дали станува збор за прашална или одречна реченица, да посочат локација на која се наоѓа референтот и низа други карактеристики. Немануелните сигнали всушност ја овозможуваат структурата на реченица-тема/коментар.

Немануелните сигнали всушност се идентични во американскиот и македонскиот знаковен јазик. Меѓу немануелните сигнали кои имаат импакт, односно влијание врз граматичките структури може да ги вброиме: подигнување на веѓите; спуштање на веѓите и збркување на челото; отворање на очите и зјапање; подигнување на рамениците.

Поради фактот што овие немануелни сигнали се изведуваат на идентичен начин и со иста функција во двата знаковни јазици, можеме да кажеме дека седмата хипотеза **се потврдува**.

Претпоставката дека во АСЛ и во МЗЈ знаците со иконици форми се слични меѓу себе е предмет на истражување во рамките на **осмата хипотеза**.

Иконицините форми често се предмет на истражување во знаковните јазици. Во минатото овие истражувања биле избегнувани бидејќи истражувачите сметале дека со потенцирање на иконициноста се потенцира фактот дека знаковните јазици не се вистински јазици. Сепак денешните истражувачи вршат континуирани истражувања за иконициноста на знаците.

Иконичните знаци се најдобар показател за длабоката психолошка компонента која ги следи знаковните јазици.

Постојат повеќе видови иконичност. Во рамките на ова истражување, ние компариравме три форми на иконичност меѓу знаците од АСЛ и МЗЈ:

- компарација на иконични форми каде што обликот на артикулаторите е репрезент на формата на референтот.

Токму поради фактот дека референтите, односно предметите се речиси идентични во сите култури, овие знаци се продуцираат на ист или сличен начин во сите знаковни јазици. При продуцирањето на овие знаци секогаш се зема некоја специфична карактеристика на референтот.

Направената компарација на иконични форми во АСЛ и МЗЈ покажува голем процент на сличност при изведувањето на овие знаци во двата знаковни јазици.

- компарација на иконични форми каде што движењето на артикулаторите репрезентира движење на референт. Во рамките на оваа иконичност, движењето на артикулаторите го репрезентира движењето кое го прави референтот или активната која ја изведуваме со референтот. Референтот најчесто е некоја природна појава, како на пример знакот за „дожд“, меѓутоа може да биде и начин на кој употребуваме нешто како на пример, начинот на кој се лупи банана.

Компарацијата на овие знаци во американскиот и македонскиот знаковен јазик покажува голем процент на сличност меѓу двата јазика. Ова во голема мера се должи на фактот што движењата на предметите или појавите или начинот на кој ракуваме со некои предмети или суштества е идентичен во различни култури.

- компарација на иконични форми, каде што димензиите кои ги прикажуваат артикулаторите ја репрезентираат големината на референтот. Со оглед на фактот дека разликата во големините (големо-мало, тенко-дебело, високо-ниско) е универзална во своето значење, логично е дека и знаците би се изведувале на идентичен начин. Компарацијата меѓу македонскиот и американскиот знаковен јазик покажува дека знаците кои во себе го содржат овој елемент или вид на иконичност се изведуваат на сличен или идентичен начин.

Нашето истражување покажа дека иконичните форми, без разлика на тоа за кој вид на иконичност станува збор, се изведуваат на ист начин. Со тоа оваа осма хипотеза **се потврдува**.

Во однос на **деветтата хипотеза** - се претпоставува дека знаците од АСЛ и МЗЈ со произволни форми се разликуваат помеѓу себе, нашето истражување покажа дека оваа хипотеза **делумно се потврдува**.

Произволните форми на знаци се знаци кои не се базираат на некаква иконичност или некаква сличност со референтот. Тие често означуваат некои апстрактни поими кои немаат некоја физичка сличност со предмети или појави од реалниот свет. Степенот на сличност во изведувањето на овие произволни форми, всушност, ја покажува поврзаноста меѓу два знаковни јазици. Колку е повисок процентот на знаци кои покажуваат сличност меѓу себе, во два знаковни јазици, толку е поголема поврзаноста на тие знаковни јазици.

Како и во говорните јазици така и во знаковните постојат начини преку кои се докажува сличноста меѓу два јазика, а со тоа и нивното потекло. Докажувањето се одвива преку компарација на поголем број знаци (обично 100 или 300) кои претежно претставуваат знаци со произволни форми. Ако продукција на произволни знаци укажува на сличност во која било од трите категории на Стоуки, и тоа процентуално се движи над 50%, тогаш со сигурност можеме да потврдиме дека двата знаковни јазика кои се компарираат имаат заедничко потекло.

Во рамките на ова истражување, разликата меѓу знаците од АСЛ и МЗЈ, во однос на произволните форми беше само во една категорија, според Стоуки, додека останатите две категории беа идентични. Дел од знаците кои ги анализиравме се продуцираа на идентичен начин во двата знаковни јазици. Истражувачите тврдат дека сличноста меѓу знаковните јазици се должи на феноменот на лексичко преземање или користење на интернационализми-зборови кои се идентични во поголемиот број знаковни јазици.

Во однос на **десеттата хипотеза** со која претпоставивме дека во АСЛ и МЗЈ знаците-сложенки се продуцираат на ист начин, нашето истражување покажа дека оваа хипотеза **се потврдува**.

Во знаковите јазици, идентично како и во говорните јазици, два или повеќе збора може да се спојат со што се добиваат т.н. сложенки. Овие сложенки имаат различно значење од индивидуалното значење на секој од зборовите. Овие сложенки во знаковните јазици најчесто се прават со знаците за машко и женско со цел да се долови некоја полова карактеристика. Такви се сложенките со кои се означуваат поими како на пример: брат, сестра, сопруг, сопруга и така натаму.

Една од карактеристиките на сложенките е следната: доколку првиот знак од кој е составена сложенката се продуцира со повторливо движење, во рамките на сложенката знакот се изведува со единечно движење и веднаш на него се надоврзува следниот знак од кој е составена сложенката.

Нашето истражување и направената компарација покажаа дека начинот на креирање на сложенките е идентичен во македонскиот и американскиот знаковен јазик. Иако станува збор за знаци кои претежно различно се изведуваат во овие два знаковни јазика, сепак, законитоста во изведувањето на знаците важи и за АСЛ и за МЗЈ.

Истражувањето што го спроведовме покажа дека следната **единаесеттата хипотеза не се потврдува**. На почетокот на истражувањето ние поставивме хипотеза дека американскиот и македонскиот знаковен јазик продуцираат множина на различен начин, пред сè бидејќи начинот на креирање на множина во соодветните говорни јазици се разликува. Сепак, компарацијата на можните начини за продуцирање множина покажа голема сличност, па дури и идентичност во изведувањето.

Како и во другите знаковни јазици, така и во македонскиот знаковен јазик постојат повеќе начини на кои може да се продуцира множина кај именките. Еден од најупотребуваните начини е со додавање на некој броен износ пред продуцирањето на знакот или по продуцирањето на знакот (на пример: шест дрвја; или дрвја шест). Многу честа појава во знаковните јазици е бројната количина да се стави и на почетокот и на крајот на конструираната реченица, односно и пред продукцијата на знакот и по неговата продукција (на пример: шест дрвја шест). На тој начин се потенцира важноста на бројната количина во однос на именката.

Друг многу употребуван начин на продуцирање на множина кај именките е т.н. редупликација, односно правење множина со редуплицирање. Ваквата множина се прави со повторување на знакот неколку пати. Овој вид множина е ограничен на малите количини (од еден до четири или пет). Секоја поголема количина или бројна вредност се изведува со додавање на броеви. Ова, пред сè, е во насока на заштедувањето на време при продуцирањето на реченицата. Често користен начин за правење множина е и со додавањето на знакот многу пред продуцирањето на соодветниот знак.

При компарацијата на начините на правење множина кај двата знаковни јазици беше заклучено дека македонскиот и американскиот знаковен јазик продуцираат множина на идентичен начин што е впрочем и една законитост карактеристична за сите знаковни јазици кои досега се истражувани.

Во однос на **дванаесеттата хипотеза** - Се претпоставува дека глаголите кои припаѓаат на групата „насочени глаголи“ различно се продуцираат во согласност со категориите на Стокое, компарацијата покажа дека оваа хипотеза **делумно се потврдува**.

Насочените глаголи покажуваат една димензија во знаковните јазици која се нарекува согласување на глаголите (насочување, инфлекција, индицирање). Два знака кои имаат идентична локација и облик на рака, доколку варираат во својата ориентација или насоката на нивното движење, тогаш станува збор за согласување на глаголите.

Согласувањето се изведува на идентичен начин во македонскиот и американскиот знаковен јазик. Согласувањето може да биде единечно-кога глаголот се согласува или е насочен кон директен објект на транзитивен глагол или индиректен објект на нетранзитивен глагол (на пример: му јавив-при што раката има ориентација кон соговорникот и ми јави-кога раката има ориентација кон лицето кои ги продуцира знаците).

Согласувањето може да биде и двојно, кога глаголот е насочен кон два аргумента (и субјектот и индиректниот или директниот објект). И двојното согласување може да се изведе преку промена на ориентацијата на раката, промена во насоката на движење или преку промена на двете. Некои глаголи можат само да се покажат во единечното согласување. Инфлекцијата на глаголите може да се изведе и преку користење на немануелни сигнали, односно

гледање со очите и движење со главата кои се изведуваат симултано со продукцијата на глаголската фраза.

Тринаесеттата хипотеза со која претпоставуваме дека речениците во АСЛ и МЗЈ имаат различен редослед на знаци, **не се потврдува.**

Крослингвистичките разлики во редоследот на зборови претставуваат област на живописни лингвистички истражувања. Кога станува збор за јазиците кај кои се сретнува богата варијација на редоследи на зборови, едно од интересните прашања е како лицата кои ги користат овие јазици го развиваат нивниот осет за употреба на кој било од мултиплите редоследи на зборови (Chen Pichler, 2001).

Типолошките студии, спроведени од Greenberg (1963), често покажуваат дека каноничниот редослед на зборови е ефективна алатка за предвидување на карактеристиките на редоследот на зборови како што е присуството на предлози или релативниот распоред на именки и нивните придавки. Редоследот на зборови во знаковните јазици е една од најистражуваните теми кога станува збор за лингвистиката на знаковните јазици. Секое истражување за знаковен јазик започнува со истражување за редоследот на зборови во тој знаковен јазик.

Во американскиот знаковен јазик редоследот е детерминиран преку низа истражувања спроведени од шеесеттите години од минатиот век па до денес. Најчестиот редослед на зборови во АСЛ е SVO (субјект-глагол-објект). Како и да е, и субјектот и објектот можат да бидат изразени преку т.н. „тема“ која се појавува на почетокот на зборот. Оваа тема подоцна се испушта од речениците кои следат. Овие јазици се нарекуваат „pro-drop“ јазици, односно јазици во кои заменките се испуштаат. Овој феномен е карактеристичен и за голем број говорни јазици како што се: романските јазици, јапонскиот, кинескиот, турскиот јазик како и словенските јазици, во кои спаѓа и македонскиот јазик (како на пример во речениците: Го гледам. Доаѓа.) Англискиот говорен јазик не спаѓа во овие јазици.

Во повеќето словенски (Кордич, 2001, стр.10) јазици (посебно источнословенските јазици) ова правило може да се прекрши при употреба на минати времиња (и минато свршено и минато несвршено време) сè додека конјугациите се согласуваат со полот на личноста (Кордич, 2001, стр.10).

При користењето на АСЛ, веѓите се подигнуваат при продукцијата на темата и често, по воведувањето на темата следи кратка пауза (Thompson et al, 2006, стр. 571). Ова се забележува и при воведувањето на тема во македонскиот знаковен јазик. Во АСЛ темата често се користи со иста цел како и формирањето на пасивни реченици.

Редоследот на зборови варира во различни ситуации. Анализите од истражувањето покажуваат дека при продукцијата на речениците често се користи редоследот SVO (субјект-глагол-објект). Често употребуван редослед на зборови е и SVSV (или $S_1V_1S_2V_2$ или пак S_1VS_2V). Честопати при изведувањето на знаците во рамките на реченицата се користи контактот со очи како начин на кој се покажува просторната локација. Просторната локација може да се покаже и се ориентација на раката или насочувања на движењата кон референтот за кој станува збор (кој може и да е имагинарен или апстрактен).

Овие редоследи на зборови се карактеристични за реченици со т.н. реверзибилни аргументи. Тоа се реченици кои (доколку сите фактори се еднакви), можат да имаат две можни интерпретации. Ако речениците имаат само една возможна интерпретација, тие се нарекуваат реченици со неререверзибилни аргументи.

Редоследот на речениците, кој често се користи од страна на глумите лица во македонскиот знаковен јазик (особено во нивната меѓусебна комуникација) е SOV. Еден од можните редоследи на зборови кој се употребува во комуникацијата меѓу глумите лица (во ситуација кога се испушта објектот) е SV. Сепак овој редослед на зборови не е често употребуван. Од друга страна, пак, често се користи редоследот на зборови SV_1OV_2 . Доколку редоследот на зборовите во реченицата е SOV, SV или SV_1OV_2 тогаш станува збор за реченици со неререверзибилни аргументи.

Кога во дискусија станува збор за неживи објекти, често употребувана конструкција на реченица е OVS. Ако во дискусија станува збор за живи објекти, најчесто употребуван редослед на зборови во реченицата е SVO.

Понекогаш при изведувањето на знаците од реченицата, со цел да се заштеди во однос на времето на изведување, некои знаци се изведуваат паралелно (со едната рака се покажува движењето, а со другата рака предметот или локација на референтот). При симултаната продукција, паралелно се користат доминантната и недоминантната рака. Ова се нарекува симултано

продуцирање на знаци и е специфично за сите досега истражени знаковни јазици. Една карактеристика која се забележува и кај македонскиот и кај американскиот знаковен јазик е испуштањето на субјектот (или темата). Најчесто субјектот (или темата) се спомнува на почетокот, во воведот во дискусијата и потоа комуникацијата логично продолжува, но со отсуство на субјектот.

Во американскиот знаковен јазик најчесто употребуван редослед на зборови е редоследот „SVO“ (субјект-глагол-објект) и редоследот „тема-коментар“, каде што темата може да биде претставена и од субјект и од објект (зависно од контекстот). Истражувањата за редоследот на зборови во македонскиот знаковен јазик генерално ги покажаа истите законитости како и во американскиот знаковен јазик. Најчесто употребувана структура на реченици беше „SVO“ редоследот. Во нашето истражување знаците за глагол и објект се продуцираа на многу сличен начин и се разликуваа само во повторливоста на дејствието.

Како и во АСЛ честоупотребувана структура на реченици беше и „тема-коментар“ структурата. Темата, исто како и во АСЛ, во различни случаи и контекстуални ситуации можеше да биде презентирана и преку објектот и преку субјектот на реченицата.

Во МЗЈ, ако субјектот беше прикажан на почетокот на реченицата (односно дискусија по одреден сет на слики), наредните реченици беа претставувани со редоследот „VO“ (глагол-објект) додека субјектот (кој обично беше претставуван во трето лице еднина или множина) беше континуирано испуштан. Оваа законитост се забележуваше и доколку објектот во вид на тема (структура „тема-коментар“) беше воведен на почетокот на дискусијата. Во понатамошната конверзација испитаниците користеа реченици со структура „VS“ (глагол-субјект) додека пак темата беше испуштана. Кај речениците со неревверзибилни аргументи, многу често употребуван редослед на зборови беше „SVOV“ (субјект-глагол-објект-глагол) и „SV₁OV₁“ (субјект-глагол1-објект-глагол2).

Комуникацијата која ја имавме со нашите испитаници и во рамките на која ги прикажувавме сетовите на слики, според кои испитаниците требаше да креираат реченици, покажа јасна преференца кон реченичната структура „SVO“ (субјект-глагол-објект). Втора по зачестеност беше структурата „SVOV“

(субјект-глагол-објект-глагол) следена од „SVV“ (субјект-глагол-глагол). Поретко се среќаваше редоследот на зборови „SOV“ (субјект-објект-глагол) додека редоследот на зборови „OVS“ (објект-глагол-субјект).

Од друга страна, спонтаната комуникација меѓу испитаниците во рамките на која ги испитувавме прашалните и негативните реченици остави поинаков впечаток за најчесто употребуваната структура на реченици. Имено, „SVO“ (субјект-глагол-објект) сепак преовладуваше во најголемиот број случаи, меѓутоа многу често употребувана форма на дискусија беше „OVS“ (објект-глагол-субјект) која во претходниот случај беше најретко употребувана.

Може да се заклучи дека постојат многу фактори кои влијаат врз продукцијата на знаци по одреден редослед во реченицата. Сепак, мора да се напомене дека и во американскиот и во македонскиот знаковен јазик сите горенаведени структури или редоследи на реченици се точни и се во насока на веродостојна комуникација меѓу глувите лица.

Во однос на **четринаесеттата хипотеза** - се претпоставува дека начинот на поставување на прашања во АСЛ и МЗЈ не се разликува, анализите покажаа дека оваа хипотеза **се потврдува**.

Во македонскиот знаковен јазик еден вид прашални реченици се

Да-Не прашалните реченици. Кај овие реченици структурата кај речениците е идентична (нема промена на редоследот на зборови) и не постои некоја инверзија во рамките на самата реченица, туку овие прашања се сигнализираат со подигнување на веѓите. Додека пак прашалните реченици кои содржат прашални зборчиња (кој, каде, како, што, зошто) се изведуваат со спуштање на веѓите. При продукцијата на двата вида прашални реченици, личноста која прашува малку се наведнува кон напред и го продолжува траењето на последниот знак кој го продуцира. Многу често при продукцијата на прашални реченици имаме немануелни маркери во облик на спуштање или кревање на брадата. Други немануелни маркери се отворање на очите, кревање на рамениците, затворање на очите итн. Кај американскиот знаковен јазик (Baker Shenk, 1984, стр. 298) најчесто користени немануелни сигнали се подигнување на веѓи и наведнување на главата кон напред за правење на поларните прашања и спуштање на веѓите надолу во контекстуалните прашања.

И во МЗЈ и во АСЛ многу често се испуштаат прашалните зборчиња на почетокот на реченицата (како во речениците „Години ти“ или „Ти години“). И во овие случаи најголема улога имаат немануелните маркери со кои се прави јасна дистинкција за видот на прашална реченица која се поставува.

Начинот на продукција на прашалните форми ги следи истите законитости кај АСЛ и МЗЈ. Редоследот на знаци при поставувањето на да/не прашањата е идентичен. Идентично се изведуваат немануелните сигнали при дефинирањето на прашањето. На идентичен начин во АСЛ и МЗЈ се испуштаат зборчиња на почетокот на реченицата. Сето ова оди во прилог на потврдување на оваа хипотеза.

Последната, **петнаесеттата хипотеза** беше поставена со цел да се покаже дали АСЛ и МЗЈ на различен начин прават негативни реченици.

Во знаковните јазици негацијата се прави на многу едноставен начин. Обично негативните реченици се сигнализираат со движење на главата кон една, па кон другата страна во текот на целата реченица. Темата, пак, не може да биде негирана. Движењето на главата на страна, може да се продуцира само во рамките на главната реченица. Друг вид на негација е кога движењето на главата започнува од глаголот и трае до крајот на негативната реченица.

Понекогаш негацијата се става на крајот на зборот, со цел да се потенцира нејзиното значење. Сепак ова не се однесува на речениците кои содржат некое прашално зборче. Во американскиот знаковен јазик постојат два мануелни знака за продуцирање на негативни реченици „No“ (не) и „None“ (никој), кои секогаш се придружувани со движење на главата во страна. „None“ (никој) обично се користи за изразување на сопственост.

Во македонскиот знаковен јазик негативните реченици се изведуваат на ист начин, односно со движење на главата на страна или пак со додавање на зборчето „не“ со што се менува целиот контекст на реченицата.

Анализата на податоци јасно покажува дека негацијата во двата знаковни јазици се продуцира на идентичен начин. Со тоа, оваа шеснаесетта хипотеза **не се потврдува.**

V ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ

Истражувањето спроведено во рамките на оваа докторска теза покажа дека знаковните јазици се области во кои допрва ќе се спроведуваат нови и интересни истражувања. Ова истражување покажа дека американскиот знаковен јазик навистина претставува еден од најистражуваните јазици во светот, јазик за кој првпат е докажано дека е вистински јазик, со сопствена граматика, синтакса, морфологија. Во областа на граматиката на македонскиот знаковен јазик потребно е да направат многу истражувања со цел да се утврдат сите законитости кои владеат во овој знаковен јазик. Потребно е и збогатување на речникот на македонски знаковен јазик со нови знаци. Анализата на знаците, направена во рамките на оваа докторска теза, јасно покажува недостиг на некои круцијални термини кои се употребуваат во секојдневниот живот и секојдневната комуникација меѓу лицата со оштетен слух. Препораките дефинирани врз основа на заклучоците изведени од оваа докторска теза би можеле да ги сумираме во следната насока:

➔ Стандардизирање на македонскиот знаковен јазик.

Напорите да се стандардизира еден јазик вклучуваат напори да се креира нова терминологија онаму каде што е потребна. Ова се примери на т.н. „активности и политики за планирање на јазикот“. Тука се подразбираат и напорите на институциите и владите да определат кој јазик или јазици можат да се употребат во одредени области (Reagan, 2004, p. 14).

Стандардизација на македонскиот знаковен јазик е круцијален предуслов за развој на знаковниот јазик и негово издигнување на ниво на официјален јазик во Република Македонија. Компетентни професионалци како и претставници на популацијата на глуви лица во земјава, треба да дефинираат параметри за стандардизација на МЗЈ. Најсоодветна стандардизација на МЗЈ може да се направи според категориите на Стоуки, пред с, поради сличностите кои постојат меѓу АСЈ и МЗЈ, што впрочем го покажува и оваа докторска теза. Ова е неопходно од аспект на функционирање на еден единствен јазик во целата земја кој би се користел во официјалната комуникација меѓу глумите лица како и од страна на дефектолозите - едукаторите кои работат во полето на образование на лицата со оштетен слух. Дијалектните форми се богатството на еден јазик и тие

треба да постојат и да се негуваат и во знаковните јазици. Сепак, во однос на македонскиот знаковен јазик, потребно е да се дефинираат знаците кои ќе влегуваат во рамките на официјалниот знаковен јазик во земјава. Министерството за образование со финансиска поддршка треба да го олесни овој процес.

Стандардизацијата може да настане ако (Day, 2000):

- Знаковниот јазик се употребува за инструкција во сите образовни средини;
- Речниците може да играат важна улога во процесот, доколку ги задоволуваат лексикографските критериуми;
- Креирана е прифатена пишана форма на знаковниот јазик;
- Постои широко познати и вреднувани вариетети на јазикот во рамките на заедниците на глуви лица;
- Развиена е интерактивна дата-база на интернет.

Според Agnihotri (2009) во сите природни јазици постојат 4 фази во процесот на стандардизација:

А) Селекција. Како дел од процесот на селекција, еден вариетет е избран да го репрезентира јазикот. Една од карактеристиките на знаковните јазици, која што често е нотирана од страна на лингвистите, дефектолозите и глумите лица е високиот степен на индивидуална или регионална варијација во вокабуларот на знаковните јазици. Членовите на локалните заедници на глуви ги охрабруваат создавачите на речниците да додадат регионални варијанти на знаците. Тоа би бил еден мал придонес кој би го зголемил прифаќањето на речниците од страна на поширокото општество за глуви (Johnston, 2003, стр. 432). Најпрактично е да се одбере варијанта на знаковниот јазик која е користена од страна на писмени и едуцирани глуви лица. Појавата и брзиот раст на употребата на пишувањето како средство за комуникација фаворизира селекција на изговор, лексикон и синтакса на одреден вариетет на јазикот кој ќе биде репрезентиран во пишувањето. Писмени лица учат како да ги репрезентираат зборовите на еден единствен начин без разлика на тоа како лицето кое го генерира текстот ги изговара. Писменоста овозможува ефикасна дифузија на овој стандард. Стандардизацијата го достигнува своето највисоко ниво во општества со голема

или целосна писменост. Селекција мора да оди во договор со националниот сојуз на глуви и наглуви лица. Одлуката за селекција на еден единствен вариетет кој потоа ќе биде основа за стандардниот македонски знаковен јазик треба да биде направена во договор со заедницата на глуви лица.

Б) Кодификација. Втората фаза на кодификацијата го вклучува процесот на пишување реченици и граматика на вариететот кој е избран како стандарден. Важно е да се напомене дека кодификацијата имплицира создавање нови реални објекти како речниците и граматиките бидејќи лексиконот (листа на зборови) и синтаксата (знаењето за правење реченици во еден јазик) се дел од познавањето на еден јазик. Познавањето на еден јазик подразбира познавање на граматиката и речникот на тој јазик. Прво доаѓа јазикот а потоа доаѓаат речниците и граматика.⁴ Мора да се продуцираат и билингвални речници доколку самото општество сака да ја охрабри јазичната стандардизација на значаен и информиран начин. Денес, интернетот обезбедува начини за снимање и прикажување на лексиконите на знаковните јазици. Ова е еден од начините на кои јазичната стандардизација може да се олесни, наместо да биде наметната на заедницата на глуви лица со некоја печатена публикација.

Целта на постоечките речници нема да биде само во насока на имплементацијата на јазичната стандардизација туку документирање на одбраниот јазик во речнички формат кој ќе има улога на ресурсно помагало и на истражувачка алатка која би помогнала во идните истражувања на јазикот.

Со цел да се разбере потенцијалот на речниците на знаковните јазици како алатки во стандардизација треба:

- да се дефинира процесот на јазичната стандардизација;
- да се идентификува улогата на речниците во рамките на различни заедници; и
- да се гледаат речниците во контекст на стандардизација а не во контекст на документирање на знаците.

Најсоодветен избор е да се започне со дескриптивни речници, прво од скопскиот говор, а потоа и дескриптивни речници од регионални варијации на знаковниот јазик. Како основа за термини може да биде земен американскиот

⁴ Познат е примерот во Кенија, кадешто постоеле обиди прво да се напише граматика а потоа да се пропагира јазикот, но овој експеримент бил неуспешен.

речник на знаковен јазик или речник на македонскиот јазик. Секој знак треба да биде адекватно опишан и да биде објаснета неговата можна примена.

В) Елаборација. Третата фаза во процесот на елаборација вклучува продуцирање на различни текстови и корпуси во избраниот вариетет. Откако ќе се направат дескриптивните речници, може да се премине на фразеолошки речници и речници за одделни области (судство, религија, спорт и други). По креирањето на дескриптивните речници може да се премине на дефинирање на граматиката на македонскиот знаковен јазик што треба да резултира со публикација и прирачници кои би служеле како основно средство за работа на идните едукатори на глуви деца (но и за лицата кои сакаат да го научат знаковниот јазик).

Во рамките на оваа фаза треба да се планираат лингвистички истражувања во рамките на кои треба да се изучува:

- Синтаксата на МЗЈ (видови реченици, време во МЗЈ, прашални форми и негација);
- Морфологијата на МЗЈ (сложенки, нумеричка инкорпорација, редупликација, инфлекција и деривација, парови именки-глаголи, заменки и согласување на глаголи)
- Фонологијата на МЗЈ (параметри на знаците, сегментирање на знаците)

Г) Дисеминација. Четвртата фаза вклучува ширење на избраниот вариетет меѓу масите преку едукација и други начини. Писменоста е одговорна за олеснување на дифузијата на стандардизираниот јазик преку кореспондирање, легални документи, речници. Проектите за стандардизација секогаш се дисеминираат преку институции кои имаат социјална контрола, како што се училиштата, судовите и религиозните институции. Овие институции имаат авторите да поставуваат лингвистички норми. Факт е дека многу знаковни јазици, ја имаат својата генеза од интензивна мануелна комуникација на глуви деца во образовни средини, без разлика дали подучувањето е со орални методи или методи кои исклучуваат знаковен јазик. Токму училиштата треба да бидат примарното место каде би се интервенирало во формалните својства на новиот знаковен јазик. Во рамките на последната фаза потребни се обуки на кадарот кој работи на едукација на глуви лица. Овие обуки треба да се изведат во:

- Завод за рехабилитација на деца и младинци со оштетен слух „Кочо Рацин“ - Битола;

- Специјални паралелки за глуви при ОУ „Кузман Јосифовски-Питу“ - Скопје;
- Државен училишен центар за образование и рехабилитација „Партение Зографски“ - Скопје.

Со цел да се овозможи изучување на знаковниот јазик како втор јазик потребно е воведување на овој јазик како избран предмет на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“. Сојузот за глуви и наглуви лица треба да организира курсеви за изучување на знаковниот јазик за ненативни корисници.

➔ **Промовирање на употребата на македонскиот знаковен јазик преку масовните медиуми.**

Социолингвистичките истражувања во областа на знаковните јазици недвосмислено покажуваат дека ставовите на индивидуите од популацијата влијаат врз развојот на еден знаковен јазик како и можноста тој да биде изучуван од страна на лица кои не се нативни корисници на знаковен јазик. Baker (2001, p. 55) смета дека употребата на масовните медиуми е од огромно значење за планирањето на јазикот (уште познато како јазично инженерство). Според Burns и други (2004, p. 203) масовните медиуми играат важна улога во комуникацијата и трансмисијата на социјалните вредности. Знаковните јазици можат да добијат голема изложеност со помош на масовните медиуми. Секако под масовни медиуми не може да го подразбереме радиото кое е сосема непристапно за глувите лица. Пристапот до печатените медиуми за глувите лица исто така е ограничен поради нивното познавање на јазикот на кој тие се напишани. Главниот начин на кој знаковните јазици може да се промовираат е преку визуелните медиуми, односно преку мекниот медиум-телевизијата.

➔ **Дополнување и изменување на законот за употреба на знаковен јазик.**

Донесувањето на законот за употреба на знаковен јазик претставуваше голем чекор во подобрување на животот и комуникација на лицата со оштетен слух и лицата кои слушаат. Овој закон предвидува лицата со оштетен слух да ги користат услугите на толкувачите на знаковен јазик, 30 часа во текот на годината. Овој фонд на часови е навистина мал за лицата со оштетен слух кои реално на годишно ниво имаат потреба од повеќе часови интерпретирање на

толкувачите на знаковен јазик. Во овие триесет часа се предвидени посети на лекар, банки, извршување на административни должности, посетување на јавни настани (конференции, собири итн.), посета на религиозни храмови. Можеби најголемиот проблем во однос на овој фонд на часови го имаат лицата со оштетен слух кои посетуваат редовни образовни институции. Нашиот предлог е во насока на зголемување на бројот на часови кои толкувачите на знаковен јазик, во вид на услуги, им ги нудат на лицата со оштетен слух.

➔ **Зголемување на бројот на лиценцирани толкувачи на знаковен јазик кои се тесно специјализирани во одредени области.**

Бројот на толкувачи кој им е достапен на лицата со оштетен слух, според официјалните податоци од Сојузот на глуви и наглуви лица на Р. Македонија, (НСГНМ, 2012) е само 12 толкувачи. Овие 12 толкувачи ги опслужуваат сите лица со оштетен слух во Република Македонија. Потребно е и зголемување на бројот на интерпретаторите на знаковен јазик во различни области за кои тие се строго определени. Ова е тенденција која се јавува во развиените западни земји уште многу одамна (и истата е инкорпорирана во нивните сопствени закони за употреба на знаковниот јазик). Во западноевропските земји и во Соединетите Американски Држави, толкувачите на знаковните јазици се едуцираат во специјализирани области: право, медицина, религија, градежништво итн. и ги опслужуваат лицата со оштетен слух само во тие области во кои најдобро владеат со стручната терминологија.

➔ **Нудење елементарни курсеви на знаковен јазик на лицата кои немаат оштетување на слухот во насока на подобрување на комуникацијата.**

Во Република Македонија во минатото постоеја неколку спорадични облици за организирање на курсеви на знаковен јазик за лицата кои слушаат, но кои се заинтересирани за изучување на знаковниот јазик. Овие курсеви беа нудени од страна на Сојузот на глуви и наглуви на Р. Македонија како и од некои невладини организации. Овој чекор е навистина за поздравување, но треба да се преземат понатамошни активности во насока на зголемување на бројот на понудени курсеви, како и зголемување на стручноста на толкувачите. Овие курсеви треба да бидат понудени од страна на компетентни институции.

➔ **Воведување на предмет „знаковен јазик“ како избран предмет.**

Во Соединетите Американски Држави, американскиот знаковен јазик има статус на странски јазик (ова варира во различни земји, но сепак претставува генерално правило). АСЛ се изучува на различни нивоа - од основно образование до колежите и факултетите. Во САД, АСЛ е дефиниран како странски јазик кој на идните студенти им овозможува добивање на поени за упис на универзитетите. Како и кај нас, така и во голем број од државите во САД, за упис на колеџ или факултет потребно е познавање на странски јазик. Ако идните студенти обезбедат доказ (диплома, уверение) за познавање на АСЛ, тие ќе ги добијат поените (од познавање на странски јазик) кои им се потребни за запишување во високо образовната институција. За таа цел, основните училишта и средните училишта во одделни држави во САД, организираат спроведување на курсеви по американски знаковен јазик. АСЛ обично фигурира како избран предмет кој учениците имаат право да го изберат во текот на нивното школување. Тргувајќи од оваа идеја, нашите предлози одат во насока на воведување на македонскиот знаковен јазик како предмет во средните и во основните училишта. Раното изложување на знаковен јазик на деца кои слушаат ќе придонесе кон подигнување на свеста за посебниот лингвистички идентитет на глувата популација.

➔ **Зголемување на бројката на диференцирани речници на знаковен јазик.**

Речникот на македонски знаковен јазик кој моментално е во употреба, датира од март 2000 година. Неминовна е потребата од издавање на нови речници кои ќе бидат од различни области: речник со знаци од правната терминологија; речник со знаци од медицинската терминологија; речник со знаци од религиозни обреди и религија; речник за деца (нешто што во САД е познато како „baby sign language“). Потребни се и речници од различни научни области: психологија; педагогија; граѓанско образование; филозофија; географија; речници со математички поими и речници со поими од природните науки. Исто така се забележува и потребата од ново издание на официјалниот Речник на македонски знаковен јазик кој треба да биде збогатен со нови знаци кои секојдневно се употребуваат од страна на глувите лица во земјава. По урнекот на САД и западноевропските земји, па и нашите соседни земји (како Р.

Србија) предлагаме во новите речници, покрај знаците да стои објаснување за соодветниот знак, во смисла дефинирање на категориите според Стоуки и кратка елаборација на психолошката основа (доколку има поврзаност) со цел да им се овозможи, на изучувачите на знаковен јазик, полесно асоцирање на новонаучените знаци.

➔ **Подобрување на аквизицијата, односно изучувањето на знаковен јазик од најмлада возраст.**

Ова е уште еден аспект на кој треба да се работи на полето на изучувањето на знаковните јазици. Во принцип, во рамките на аквизицијата на знаковен јазик може да имаме две неповолни ситуации (што апсолутно не го исклучува постоењето на поволни ситуации и средини за изучување на знаковните јазици). Првата ситуација е средина во која детето со оштетен слух се раѓа во семејство на родители кои слушаат. Ако родителите одлучат образованието на нивното дете да се одвива со совладување на знаковниот јазик, (другата алтернатива е кохлеарната имплантација) една од пречките е нивното непознавање на знаковниот јазик. Тие ќе се обидат да го совладаат, меѓутоа обично нивното ниво на познавање на јазикот не е никогаш како тоа на лицата со оштетен слух на кои знаковниот јазик им е мајчин јазик. Во таа насока потребно е организирање на курсеви по знаковен јазик за овие лица, како и прирачници со насоки за подобро разбирање на граматика на знаковниот јазик бидејќи спорадичните обиди за комуникација и споделување на совети со други семејства кои имаат слични тешкотии не вродуваат секогаш со плод. Другата ситуација е ситуација во која глувото дете се раѓа во семејство на глуви родители и во тој случај, приликите за изучување на знаковниот јазик се одлични, но често познавањето на говорниот јазик е несоодветно. Решението, овој пат не е ниту во децата ниту во родителите туку кај дефектолозите кои работат со овие деца. Децата треба да бидат опфатени со сурдо-аудиолошки третмани од најрана возраст, а изучувањето на граматиката на говорниот јазик треба да се одвива континуирано во текот на нивното основно образование. Дефектолозите треба да бидат флуентни во знаковниот јазик бидејќи тоа е единствениот медиум преку кој може да се одвива трансферот на знаења. Во крајна линија, потребно е спроведување на компаративни лингвистички студии за аквизиција на знаковните јазици како и студии за билингвална аквизиција.

Повеќето од студиите направени до денес, се однесуваат на АСЛ и иако тие лингвистички принципи можат да се применат и на другите знаковни јазици, сепак знаковните јазици се различни едни од други и потребни се индивидуални истражувања за нив (Woll&Morgan, 2002, p. 295).

➔ **Издавање на прирачници за полесно совладување на граматика и лексиката на знаковните јазици.**

Овие прирачни се типични за земјите во кои знаковните јазици темелно се проучуваат. Пред сè, тие се наменети за лицата кои работат во полето на едуцирање на лицата со оштетен слух, меѓутоа исто така користени се и од страна на лицата кои немаат оштетување на слухот, а поради лични причини се заинтересирани за комуникација со глувите лица. Во крајна линија овие прирачници посебно им служат на истражувачите на знаковните јазици кои прават компарација на знаковните јазици со цел утврдување на нивни сличности и разлики како и утврдување на можното заедничко потекло.

➔ **Глувите лица треба да се вклучат во процесите на донесување на одлуки.**

Следејќи ја паролата - „Ништо за нас, без нас“, која е мото на безброј инвалидски организации во светот и кај нас, потребно е вклучување на глувите лица, на национално и општинско ниво, во сите процеси кои влијаат врз нивната благосостојба и нивниот живот. Бидејќи сите закони се донесуваат во насока на подобрување на условите за живот како и изедначување на можностите на лицата со оштетен слух, сосема е логично нивното вклучување во сите општествено-значајни процеси. Тие треба активно да бидат вклучени во изработката на новите речници како и во стандардизацијата на македонскиот знаковен јазик.

➔ **Подобрување на пристапот до иновативни софтверски решенија.**

Едно од најновите софтверски решенија е излезено во 2012 година иако на прототипот се работеше во изминативе неколку години. Овој софтвер се состои од ракавици кои знаците ги претвораат во говор. Ракавици со сензори кои со помош на апликацијата Enable Talk го претвораат знаковниот јазик во говор го освоија првото место на престижниот натпревар Microsoft's annual

Imagine Cup којшто се одржа во Австралија оваа година (Slatester, 2012). Иако овие ракавици се далеку од сериско производство, иновативната технологија во текот на наредните години ќе дојде и до нас. Потребно е да се формира експертски тим кој ќе има решавачка улога во изборот на знаци кои би се продуцирале со овие ракавици (софтверот овозможува континуирано внесување на нови знаци во зависност од дијалектните форми на знаковниот јазик за кој станува збор).

Wilbur и Adamo-Villani (2008, pp. 13-21) во своите трудови континуирано ја елаборираат потребата од подучување на глувите деца на математички и научни концепти со употребата на 3Д анимиран интерактивен софтвер. Станува збор за компјутерски програми кои содржат сетови на активности, со насоки за работи кои се дизајнирани со цел да ги подучуваат глувите деца кои знаат знаковен јазик на математички и научни концепти, знаци и соодветна терминологија. За да се долови точноста и реализамот на знаците се користи модерен оптички систем кој би ги доловил движењата кои се изведуваат при продукцијата на знаците. Овие движења треба да се изведуваат од толкувач на знаковен јазик кој е флуентен во знаковниот јазик во тоа подрачје. Движењата се снимаат со 6 камери и потоа се аплицираат на 3Д карактери. Студиите покажуваат дека овие софтверски решенија може да обезбедат алатка за ефективно учење за разлика од традиционалните училници. Сепак, основен предуслов за започнување на креирање на овие софтвери е стандардизацијата на знаковниот јазик во нашата земја.

➔ **Спроведување на компаративни лингвистички студии.**

Компарацијата на различни знаковни јазици е извонредно интересно поле на истражување. Принципите, генерално се истите со кои се проучуваат и говорните јазици, единствено што медиумот е различен (визуелен наместо аудитивен). Потребно е да се спроведуваат студии кои ќе користат гранка на компаративната лингвистика наречена лексико-статистика. Со помош на овој компаративен метод се испитуваат 300 произволни знаци (100 знаци и се нотира дали постои сличност во изведувањето на знаците од два различни знаковни јазици. Колку е поголем процентот на знаци кои се изведуваат на идентичен или сличен начин, толку е поголема сличноста меѓу двата јазици. Вакви истражувања имаат покажано разлики во американскиот и британскиот

знаковен јазик кои се целосно различни знаковни јазици иако споделуваа заеднички говорен јазик. Лексико-статистиката може да помогне во утврдување на врски меѓу знаковните јазици: заедничко потекло; мешање на двата јазика како резултат на некои историски случувања; препис на знаците од интернационалниот знаковен јазик - гестуното итн.

➔ Спроведување на лингвистички студии во насока на изучување и потврдување на законитостите кои владеат во македонскиот знаковен јазик.

Ова истражување е уште едно истражување кое дава придонес во подобро запознавање со законитостите кои владеат во македонскиот знаковен јазик. Сепак, потребни се дополнителни истражување кои би го издигнале македонскиот знаковен јазик на ниво на најистражуваниот знаковен јазик во светот - американскиот знаковен јазик. Сите добиени податоци во врска со МЗЈ потребно е да се печатат како книги или монографии, со цел странските истражувачи кои се занимаваат со компаративна лингвистика да имаат целосен увид во правилата на продуцирање на МЗЈ. Понатамошни истражувања се потребни во областите на: варијација во структурата на знаковните јазици; улогата на движењето на усните при продукцијата на знаци; инфлекцијата на глаголите и реферирањето кон просторот; фонетиката, фонологијата и категориите на граматиката; областите на психолингвистика, социолингвистика и невролингвистика; знаковниот јазик во образованието на глувите лица; аквизицијата или раното изучување на знаковниот јазик; метафората и иконишноста во знаковните јазици; знаковните јазици и билингвалниот развој на глувите деца итн.

VI ЛИТЕРАТУРА

1. Aarons, D., 1994. *Aspects of the syntax of American Sign Language*. Ph.D. Dissertation: Boston University.
2. Aboh, E., Pfaü, R., 2009. What's a wh-word got to do with it? In Benincà & Munaro (eds): *The Cartography of CP*. Oxford: Oxford University.
3. Adamo-Villani, N., Wilbur, R., 2008. *Novel Approaches to Deaf Education*. In: Wright State University, First International Conference on Technology-based Learning with Disability. Dayton, Ohio 19-21 July, 2007. Ohio: Wright State University.
4. Adams, J., 1997. *You and Your Deaf Child*. Washington: Gallaudet University.
5. Agnihotri, R. K., 2009. *Indo-Pakistani Sign Language*. [online] Available at: <<http://indiasignng.wordpress.com/tag/standardization/>> [Accessed on: 21.11.2013]
6. Aikhenvald, A., 2003. *Classifiers: A typology of noun classification devices*. Oxford: Oxford University Press.
7. Aronoff, M., Fudeman, K., 2011. *What is morphology?* London: Wiley-Blackwell Publishers
8. Ајдински, Љ., 2004. Преглед во создавањето на институционалниот систем за заштита, едукација и рехабилитација за лицата со инвалидност во Република Македонија во периодот 1946-1996, *Дефектолошка теорија и практика*, 3-4.
9. Акмајан, А., 2001. *Linguistics, 5th Edition: An Introduction to Language and Communication*. Massachusetts: Massachusetts Institute of Technology
10. Al-Fityani, K., Padden, C., 2006. A lexical comparison of Sign Languages in the Arab world. In: R. M. de Quadros, *Sign languages: spinning and unraveling the past, present and future*. Brazil, December 2006. Petropolis: Arara Azul.
11. Aldersson, R., Atalianis, J. 2009. A lexical Comparison of Signs from Icelandic and Danish Sign Languages, *Sign Language Studies*, Volume 9, issue 2, Winter 2009, pp. 45-87.
12. Ангеловска-Галевска, Н., 1998. *Квалитативни истражувања во воспитанието и образованието*. Битола: Киро Дандаро.
13. Anderson, D., Reilly, J., 2002. The MacArthur Communicative Development Inventory: Normative data for American Sign Language. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 7, 83-106.

14. American school of Deaf, 2013. *A brief history of ASD*. [online] Available at: <<http://www.asd-1817.org/page.cfm?p=429>> [Accessed 01.12.2014]
15. Answers.com, 2012. *Difference between spoken language and sign language*. [online] Available at: <http://wiki.answers.com/Q/Difference_between_spoken_language_and_sign_language> [Accessed 01.07.2012]
16. Aragonese Portal of Augmentative and Alternative Communication, 2013. *Spanish Sign Language*. [online] Available at: <http://www.catedu.es/arasaac/nociones_basicas.php> [Accessed on: 29.11.2013]
17. Armstrong, S. F., 1999. *Original signs: Gesture, Sign and the Sources of Language*, Washington DC: Gallaudet University Press
18. Armstrong, S. F., Karchmer, M. A., Vickrey Van Cleve, J., 2002. *The Study of Signed Languages*, Washington DC: Gallaudet University Press.
19. Aronoff, M., Meir, I., Padden, C., Sandler, W., 2003. Classifier Constructions and Morphology in Two Sign Languages. In: Emmorey, K. (ed). *Perspectives on Classifier Constructions in Sign Languages*. London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, pp. 53-84.
20. Arronof, M. Meir, I. Sandler, W. 2005. The Paradox of sign language morphology, *Sign Language Studies*, Volume 81, Number 2, June 2005, pp. 301-344.
21. ASLPro.com, 2012. *Data turned into meaning*. [online] Available at: <<http://www.aslpro.com/cgi-bin/aslpro/aslpro.cgi>> [Accessed 25.08.2012]
22. Asp, C., Guberina, P., 1981. *Verbo-tonal Method for Rehabilitating People with Communication Problems*. New York: World Rehabilitation Fund, Inc.
23. Bahan, B., 1996. *Non-manual realization of agreement in American Sign Language*. Ph.D. Boston University.
24. Baker-Shenk, C., Cokely, D., 1981. *American Sign Language: A student Text Units*. Washington D.C.: Gallaudet University Press.
25. Baker-Shenk, C., 1985. *The facial behavior of Deaf signers: Evidence of a complex language*. *American Annals of the Deaf* 130(4) pp. 297–304.
26. Baker-Shenk, C., Cokely, D., 1991. *American Sign Language- A Teacher's Resource Text on Grammar and Grammar and Culture*. Maryland: Gallaudet University Press.

27. Baker, C., 2001. *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. Clevedon: Biddles Ltd.
28. Baker, A., Hengeveld, K., 2012. *Linguistics*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
29. Barnard, H. 1852. *A Discourse of the life, character and services of the Rev. Thomas H. Gallaudet*. Hartford: Brockett&Hutchinson.
30. Battison, R., 2000. Analyzing Signs. In: Valli&Lucas (eds). *Linguistics of American Sign Language*. Washington: Gallaudet University Press, pp. 199-218.
31. Baynton, D.C., 2002. The Curious Death of Sign Language Studies in the Nineteenth Century. In: Armstrong, D., Karchmer, M., Van Cleve, J.V., eds. *The Study of Signed Languages, Essays in honor of William C. Stokoe*. Washington: Gallaudet University Press, pp. 13-34.
32. Berke, J., 2008. *Sign language definition..* [online] Available at: <<http://deafness.about.com/cs/earbasics/g/signlanguage.htm>> [Accessed 13 December 2012].
33. Beattie, R., 2006. The oral methods and spoken language acquisition. In P. E. Spencer & M. Marschark (Eds.), *Advances in the spoken language development of deaf and hard-of-hearing children* (pp. 103–135). New York: Oxford University.
34. Bickford, A., 2005. *The Signed Languages of Eastern Europe*. [pdf] Available at: <<http://www-01.sil.org/silesr/2005/silesr2005-026.pdf>> [Accessed on: 28.11.2013]
35. Бојковска, С., Минова-Ѓуркова, Ј. Пандев, Д., Цветковски, Ж., 1998. *Македонски јазик за средното образование*. Скопје: Просветно дело.
36. Bosworth, R., Emmorey, K., 1999. *Semantic priming in American Sign Language*. Unpublished manuscript, The Salk Institute for Biological Studies
37. Brantlinger, E., Jimenez, R., Klingner, J., Pugach, M., & Richardson, V., 2005. Qualitative studies in special education. *Exceptional Children*, 71, 195 – 207.
38. Brennan, M., Colville, M., Lawson, L., 1984. *Words in Hand*, Durnham: University in Durnham.
39. Brennan, M., Turner, G., 1994. *Word-Order Issues in Sign Language*. Durham: International Sign Linguistics Association.
40. Brentari, D., 1990. Theoretical foundations in American Sign Language phonology. PhD dissertation, University of Chicago.

41. Brentari, D., 1996. *Modality Differences in Sign Language*. [pdf] Available at: <<http://www.staff.city.ac.uk/g.morgan/Brentari%20Meier%20modality%20book.pdf>> [accessed 12.08.2013]
42. Brentari, D., 1998. *A prosodic model of sign language phonology*. Cambridge, MA: MIT Press.
43. Brentari, D., 2002. Modality differences in sign language phonology and morphophonemics. In: Meier, R. Cormier, K. Quinto-Pozos, D. eds. *Modality and structure in signed and spoken languages*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 35-64.
44. Brentari, D. 2006. Effects of language modality on word segmentation: An experimental study of phonological factors in a sign language. In L. Goldstein, D. Whalen, and C. Best, eds., *Papers in Laboratory Phonology VIII*, 155-185. Berlin: Mouton de Gruyter
45. Brunelli, M., 2011. *Antisymmetry and sign languages: a comparison between NGT and LIS*. PhD thesis. [online] Available at: <<http://dare.uva.nl/document/334404>> [Accessed on: 10.11.2013].
46. Butterworth, R., Flodin, M., 1995. *The Perigee Visual Dictionary of Signing*. [online] Available at: <http://www2.uic.edu/stud_orgs/cultures/daa/ASLHistory.html> [Accessed 03 August 2012].
47. Burns, S., Matthews, P., Nolan-Conroy, E., 2004. In: Lucas, C., ed., *The sociolinguistics of Sign Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 181-215.
48. Caccamise, F., Ayers, R., Finch, K., Mitchell, M., 1997. *Signs and manual communication systems selection, standardization, and development*. *American Annals of the Deaf*, 142(3), 90 -105.
49. Cagle, K., 2010. *Exploring the Ancestral Roots of American Sign Language: Lexical Borrowing from Cistercian Sign Language and French Sign Language*, PhD thesis. New Mexico: University of New Mexico.
50. Cambridge Dictionaries Online, 2011. *Sign language Definition*. [online] Available at: <<http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/sign-language>> [Accessed 13 December 2012].

51. Castle, D. 1974. *The Rochester Method*. [pdf] Available at: < file:///C:/Users/Dellboy/Desktop/Castle,%20%20JARA,%20%201974.pdf > [Accessed on: 11.03.2014]
52. Cecchetto, C., Geraci, C., Zucchi, S., 2009. Another way to mark syntactic dependencies: The case for right peripheral specifiers in sign languages. *Language*, vol . 85, nb. 2, pp. 278-318.
53. Chan, M., Xu, W., 2008. *Modality Effects Revisited: Iconicity in Chinese Sign Language*. [pdf] Available at: < http://naccl.osu.edu/sites/naccl.osu.edu/files/18_chan_xu.pdf > [Accessed on: 13.11.2013]
54. Channon, R. 2002. Beads on a string: Representations of repetition in spoken and sign languages. In: Meier, R. Cormier, K. Quinto-Pozos, D. eds. *Modality and structure in signed and spoken languages*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 65-87.
55. Channon, R., Van Der Hulst, H., 2011. *Formational Units in Sign Languages*. Nijmegen: Walter De Gruyter.
56. Chegg, 2012. *Definition of comparative linguistics*. [online] Available at: <http://www.chegg.com/homework-help/definitions/comparative-linguistics-51> [Accessed 23.12.2012]
57. Chen Pichler, D., 2001. *Word order variation and acquisition in American Sign Language*. Doctoral dissertation. University of Connecticut.
58. Chough, S., Dobyms, K., 2006. How is Asian Deaf Culture Different from American Deaf Culture? In: Goodstein, H., (ed). *The Deaf Way II Reader- Perspectives from the Second International Conference on Deaf Culture*. Washington: Gallaudet University Press, pp. 227-232.
59. Conlin-Luippold, F., Hoffmeister, R., 2013. *Learning to Count Spatially: The Acquisition of Plurality in ASL Verbs of Location*. [online] Available at: <http://www.bu.edu/buclid/files/2013/06/Conlin.pdf> [Accessed on: 11.11.2013]
60. Cook, V.J., Newson, M., 2007. *Chomsky's Universal Grammar-an Introduction*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
61. Corballis, M., 2012. The origins of language in manual gesture. *The Oxford Handbook of Language Evolution* [online] Available at: < http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199541119.001.0

001/oxfordhb-9780199541119-e-41?rskey=WIK5D4&result=3&q=> [Accessed on 01.08.2012].

62. Corbett, G. 2006. *Agreement*. Cambridge: Cambridge University Press.
63. Corina, D., Hildebrandt, U., 2002. Psycholinguistic investigations of phonological structure in ASL. In: Meier, R. Cormier, K. Quinto-Pozos, D. eds. *Modality and structure in signed and spoken languages*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 88-111.
64. Cormier, K., 2002. Syntax in sign : few or no effects of modality. In: Meier, R. Cormier, K. Quinto-Pozos, D. eds. *Modality and structure in signed and spoken languages*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 237-240.
65. Crabtree, M., Powers, J., 2000. Morphology: Word Formation Processes. In: Valli&Lucas (eds). *Linguistic of American Sign Language*, Washington D.C.: Gallaudet University Press, pp. 314-317.
66. Crashborn, O., 2001. *Phonetic implementation of phonological categories in Sign Language of the Netherlands*. Ph. D. Utrecht University. In: Permiss, P., Pfau, R., Steinbach, M., Visible variation: Comparative studies on sign language structure. Berlin: Mouton de Gruyter, pp. 1-35.
67. Crashborn, O., 2012. Phonetics. In: Pfau, Markus&Steinbach (eds). *Sign Language: An International Handbook*. Berlin: Walter de Gruyter, pp. 4-21.
68. Crowley, T., 1992. *An introduction to historical linguistics*. Oxford, UK: Oxford University Press.
69. Currie, Anne-Marie P. Guerra, Richard P. Meier, and Keith Walters. 2002. A crosslinguistic examination of the lexicons of four signed languages. In Richard P. Meier, earys Cormier, and David Quinto-Pozos (eds.), *Modality and Structure in Signed and Spoken Languages*, Cambridge University Press, pp. 224-236.
70. Cuxac, C., Sallandre, M., 2007. *Iconicity and arbitrariness in French sign language – highly iconic structures, degenerated iconicity and diagrammatic iconicity*. [pdf] Available at:
<http://www.umr7023.cnrs.fr/sites/sfl/IMG/pdf/Verbal-Signed-Languages_02_Cuxac-Sallandre_last_draft_2007.pdf> [Accessed on: 14.11.2013]
71. Davis, J. 2007. North American Indian Sign Language. In: Quinto-Pozos, D., Ed. *Sign Languages in Contact*. Washington: Gallaudet Unviersity Press, pp. 85-122.

72. Day, L., 2000. *British Sign Language in its Social Context*. [online] Available at: < <http://www.bris.ac.uk/Depts/DeafStudiesTeaching/bslsoc/Sessions/s10.htm> > [Accessed on: 24.11.2013]
73. Demey, E., Van Herrewegne, M., & Vermeerbergen, M., 2008. Iconicity in sign languages. In K. Willems & L. De Cuyper (Eds.) *Naturalness and iconicity in linguistics*. Amsterdam: Benjamins, pp. 189-214
74. Dudis, P., 2002. Grounded Blend Maintenance as a Discourse Strategy. In: Lucas, C. ed. *Turn-taking, Fingerspelling and Contact in Signed Languages*. Washington D.C.: Gallaudet University Press, pp. 53-72.
75. Duke, I., 2009. *The Everything Sign Language Book*. Massachusetts: F+W Media. Inc.
76. Easterbrooks S. R. Baker S. 2001. *Language learning in children who are deaf and hard of hearing*, Boston: Pearson Education Company.
77. Emmorey, K., Lane, H., 2000. *The Signs of Language Revisited: An Anthology to Honor of Ursula Bellugi and Edward Klima*. London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
78. Emmorey, K., 2002. *Language, Cognition and the Brain: Insights From Sign Language Research*. London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
79. Emmorey, K., 2003. *Perspectives on Classifier Constructions in Sign Languages*. London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
80. Elliot, E., Jacobs. A., 2013. Facial Expressions, Emotions, and Sign Languages. *Frontiers in Psychology* 4, pp. 115-126.
81. Ethnologue, 2013. *Languages of the World*. [online] Available at: <<http://www.ethnologue.com/>> [Accessed on: 21.11.2013]
82. Ewing, I., Ewing, A., 1954. *Speech and the Deaf Child*. Manchester: Manchester University Press.
83. Fant, L., Fant, B.B., 2009. *Perfect phrases in American Sign Language for beginners*. New York: McGraw-Hill Companies.
84. Fischer, S., 1975. Influences on word order changes in ASL. In: *Word order and word order change*, C. Li (ed.), pp. 1-25. Austin: University of Texas Press.
85. Forbes, 2013. *Noam Chomsky on the Spontaneous Invention of Language*. [online] Available at: <http://www.forbes.com/2005/10/19/chomsky-noam-language-invention-comm05-cx_de_1024chomskyinvent.html> [accessed 01.09.2013].

86. Frazier-Maiwald V., Williams, L., 1999. *Keys to raising a deaf child*. New York: Barron's Educational Series, Inc.
87. Friedman, L., 1976. The manifestation of subject, object, and topic in American Sign Language. In: *Subject and topic*, ed. C.N. Li, New York: Academic Press, 127–148.
88. Fromkin, V., Rodman, R., Hyams, I.M., 2010. *An Introduction to Language*. Boston: Wadsworth Cengage Learning.
89. Garretson, M. D., 1976. Total communication. In R. Frisna (Ed.), *A Bicentennial Monograph on Hearing Impairment: Trends In the USA* (pp. 88–95).
90. G. A. ten Holt, A. J. Van Doorn, H. de Ridder, M. J. T. Reinders, E. A. Hendriks, *Sign Language Studies*, Volume 9, Number 2, Winter 2009, pp. 211-239.
91. Geraci, C., 2006. *Negation in Italian Sign Language*. [pdf] Univeristà degli Studi Milano-Bicocca. Available at:
<https://docs.google.com/file/d/0BwIbUY4TvjzhejJLVV9ySGINcHM/edit?usp=drive_web&pli=1> [Accessed 3.11.2013]
92. Geraci, C., 2007. Comparative Correlatives in Italian Sign Language. [pdf] Univeristà degli Studi Milano-Bicocca. Available at:
<<http://www.atala.org/IMG/pdf/TAL-2007-48-3-03-Geraci.pdf>> [Accessed 3.11.2013]
93. Geraci C. (2006). Sign languages: a puzzle for successive cyclic linearization? In: Davis C., Deal A. R. & Zabbal Y. (eds) *Proceedings of NELS 36. GLSA*, Amherst, MA, pp. 291-302.
94. Geraci, C., Cecchetto, C. & Zucchi, S., 2008. *Sentential Complementation in Italian Sign Language*. Milano, Università degli Studi Milano-Bicocca, 46-59.
95. Greenberg, J. H. 1963. *Universals of language*. Cambridge, MA:MIT Press.
96. Groce, N., 1985. *Everyone Here Spoke Sign Language: Hereditary Deafness on Martha's Vineyard*. Cambridge: Harvard University Press
97. Grote, K., Linz, E., 2003. From signing back to signs. In: *Muller, W., Fischer, O., eds. From sign to signing*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, pp. 23-40.
98. Grossman, R., Kegl, J., 2006. *To Capture a Face: A Novel technique for the Analyses and Quantification of Facial Expressions in American Sign Language*. [online] Available at: <<http://gupress.gallaudet.edu/SLS/SLS6-3.html>> [Accessed on: 17.11.2013]

99. Guerra Currie A.M., Meier, R. P., Walters, K., 2002. A crosslinguistic examination of the lexicons of four signed languages. In: Meier, R. Cormier, K. Quinto-Pozos, D. eds. *Modality and structure in signed and spoken languages*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 224-236.
100. Gustason, G., Zawolokow, E., 1999. *Signing exact English*. Los Alamitos, CA: Modern Sign Press.
101. Giudice, A., 2007. *A constraint-based analysis of compound formation in the sign modality*. [pdf] Available at: <<http://idiom.ucsd.edu/~delgiudice/DelGiudice-ASLcompounds.pdf>> [Accessed on: 12.11.2013]
102. Hage, C., Leybaert, J. 2006. The effect of cued speech on the development of spoken language . In P. Spencer & M. Marschark (Eds.), *Advances in the spoken language development of deaf and hard-of-hearing children* (pp. 193 – 211). New York: Oxford University Press .
103. Hamilton, H., 2013. *Gender Variation in Sign Production by users of American sign language*. [pdf] Available at: <http://www.northeastern.edu/juis/wp-content/uploads/2013/09/Gender_Variation_in_ASL.pdf> [Accessed on: 29.11.2013]
104. Harris, T., Hodges, R., 2005. *The Literacy Dictionary: The Vocabulary of Reading and Writing*. Montana: The International Reading Association.
105. Hendriks, B., 2008. *Jordanian sign language: aspects of grammar from a cross-linguistic perspective*. PhD thesis. Faculty of Humanities.
106. Herlofsky, W. 2003. Iconicity and Metaphor in Written and Signed Poetry. In: *Muller, W., Fischer, O., eds. From sign to signing*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, pp. 41-61
107. Hickok, G., Love-Geffen, T., Klima, E., 2002. Role of the left hemisphere in sign language comprehension. *Brain and Language* 82, pp. 167-178.
108. Hoffmann, E., 2008. *Standardization Beyond Form: Ideologies, Institutions, and the Semiotics of Nepali Sign Language*. (PhD thesis). Michigan: University of Michigan.
109. Hoiting, N., Slobin, D., 2002. Transcription as a tool for understanding. In: *Morgan, G., Woll, B., Direction in Sign Language Acquisition*. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 55-75.

110. Holm, A., 1960. The Educational Treatment of Deafness in Denmark. In: Alexander William Gordon Ewing (ed). *The Modern Educational Treatment of Deafness*, 32.
111. Hoyer, K., 2007. Albanian Sign Language: Language Contact, International Sign, and Gesture. In: Quinto-Pozos, D., Ed. *Sign Languages in Contact*. Washington: Gallaudet University Press, pp. 195-234.
112. Hubler, A., 2003. Spatial Iconicity in Two English Verb Classes. In: Muller, W., Fischer, O., eds. *From sign to signing*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, pp. 63-76.
113. Hurford, J., 2012. *The origins of grammar-Language in the Light of Evolution*. Oxford: Oxford University Press.
114. Hurlbut, H., 2012., *A lexicostatistic survey of the Signed Languages in Nepal*. Electronic Survey Report: Digital Resources
115. Jantunen, T., Takkinen, R., 2010. *Verb agreement in sign language morphology*. In *Sign Languages*, ed. Diane Brentari. Cambridge: Cambridge University Press.
116. Janzen, T., Shaffer, B., 2002. Gesture as the substrate in the process of ASL grammaticization. In: Meier, R. Cormier, K. Quinto-Pozos, D. eds. *Modality and structure in signed and spoken languages*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 199-223.
117. Јачова, З., Вељаноска, О., Каровска, А., 2011. *Разлики меѓу знаковните јазици (ASL, BSL, MSL)*. Скопје: Круг.
118. Јачова, З., Каровска, А. 2011. Psychological basis of American, Serbian and Macedonian Sign Language. In: *Kovacevic, J., 5th International Conference*. Zlatibor, Republic of Serbia 24-27 September 2011. Belgrade: University in Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation.
119. Јачова, З., Ковачева, О., Каровска, А., 2008. *Разлики меѓу Американскиот (ASL) и Британскиот (BSL) Знаковен Јазик, Дефектолошка теорија и практика 1, 2*.
120. Jean, A., 2004. Bilingualism and language contact. In: Lucas, C., ed., *The sociolinguistics of Sign Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 33-60.
121. Johnston, T., 2003. Language Standardization of Sign Language Dictionaries. *Sign Language Studies, Vol. 3, No. 4*. pp. 431-468

122. Johnston, T. & Schembri, A. (2007). *Australian Sign Language: An Introduction to Sign Language Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
123. Jordan, I.K., 2002. Bill Stokoe: An ASL Trailblazer. In: Armstrong, D., Karchmer, M., Van Cleve, J.V., eds. *The Study of Signed Languages, Essays in honor of William C. Stokoe*. Washington: Gallaudet University Press, pp.1-6.
124. Kegl, J., 2002. Language emergence in a language-ready brain. In: *Morgan, G., Woll, B., Direction in Sign Language Acquisition*. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 207-254.
125. Kelsall, S. 2006. *Movement and Location Notation for American Sign Language*. [pdf] Available at: http://www.swarthmore.edu/SocSci/Linguistics/Papers/2006/kelsall_sarah.pdf [Accessed on 30.11.2013]
126. Kendon, A., 2002. Research on Sign Languages and Language Origins Theory. In: Armstrong, D., Karchmer, M., Van Cleve, J.V., eds. *The Study of Signed Languages, Essays in honor of William C. Stokoe*. Washington: Gallaudet University Press, pp. 35-52.
127. Kendon, A., 2008. *Some reflections on the relationship between 'gesture and sign'*. Amsterdam: John Benjamins Publishing group.
128. Kimmelman, V., 2011. *Word order in Russian Sign Language*. [pdf] Available at: <http://dare.uva.nl/document/351799> [Accessed on: 02.12.2013]
129. Klatt, D., 1981. Lexical Representation For Speech Production and Perception. In: T. Myers, ed. 1981. *The cognitive representation of speech*. Amsterdam: North Holland Publishing Company.
130. Klima, E. S., Bellugi, U., 1979. The Signs of Language. Cambridge, MA: Harvard University Press. In: *Emmorey, K. The signs of language Revisited: An anthology to honor Ursulla Bellugi and Edward Klima*. London: Lawrence Erlbaum Associates.
131. Kolod, E., 2004. How does learning sign language affect perception. [pdf] Available at: <http://psych.nyu.edu/pelli/docs/kolod2004intel.pdf> [Accessed on: 17.11.2013]
132. Kordić, S., 2001. Serbo-Croatian Words on the Border Between Lexicon and Grammar. *Studies in Slavic Linguistics; 18*. Munich: Lincom Europa. pp. 10–12
133. Kubus, O., 2008. *An analysis of Turkish Sign Language (TİD) phonology and morphology*. MA Thesis. Ankara: The Middle East Technical University.

134. Kyle, J. G., Woll, B., 1998. *Sign Language - The study of deaf people and their language*. Cambridge: Cambridge University Press.
135. Ladefoged, P., 1975. *A Course in Phonetics*. Orlando: Harcourt Brace
136. Lai, Y., Yang, L., 2009. *Iconicity and arbitrariness in Taiwan sign language: A psycholinguistic account*. [pdf] Available at:
<<http://203.72.2.115/Ejournal/AN01050210.pdf>> [Accessed on: 14.11.2013]
137. Lane, H., 2000. *Myths and misconceptions about sign language*. [pdf] Available at:<http://labspace.open.ac.uk/file.php/2467/!via/oucontent/course/166/d251_1blk1.24.pdf> [Accessed on: 28.11.2013]
138. Lang, H., Albertini, J., 2001. Construction of meaning in the authentic science writing of deaf students. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 6, 258 – 284.
139. Laurent Clerc National Deaf Education Center, 2004. *States that recognize American Sign Language as a foreign language*. Washington DC: Gallaudet University Press. [online] Available at: <<http://www.ncssfl.org/links/ASL.pdf>> [Accessed 15 July 2009].
140. Lehmann, W., 1992. *Historical linguistics: An introduction*. New York: Routledge.
141. Letourneau, S., Mitchel, T., 2011. *Gaze patterns during identity and emotion judgments in hearing adults and deaf users of American Sign Language*. [online] Available at: <<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/21882720>> [Accessed on: 17.11.2013]
142. Liddell, S., 1984. THINK and BELIEVE: Sequentiality in American Sign Language. *Language* 60, pp. 372-392.
143. Liddell, S., 1987. Nonmanual signals and relative clauses in American Sign Language.” In: *Understanding language through sign language research*, P. Siple (ed.), pp. 59-90. New York: Academic Press.
144. Liddell, S., 1990. Four Functions of a Locus: Reexamining the Structure of Space in ASL. In Ceil Lucas, ed., *Sign Language Research: Theoretical Issues*. Washington, DC: Gallaudet University Press, pp. 176-201
145. Liddell, S.K., 1996. Numeral incorporating roots & non-incorporating prefixes in American Sign Language. *Sign Language Studies* 92, pp. 201--226.
146. Liddell, S.K., 1998. Grounded blends, gestures and conceptual shifts. *Cognitive Linguistics* 9, pp. 283--314.

147. Liddell, S., 2000. Indicating verbs and pronouns: Pointing away from agreement. In K. Emmorey & H. Lane (eds.), *The Signs of Language Revisited: An Anthology to Honor Ursula Bellugi and Edward Klima* (pp. 303–320). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
148. Liddell, S., Johnston, R., 2000. American Sign Language: The Phonological Base. In Valli & Lucas (eds), *Linguistics of American Sign Language*, pp. 267-306.
149. Liddell, S., 2002. Modality Effects and Conflicting Agendas. In: Armstrong, D., Karchmer, M., Van Cleve, J.V., eds. *The Study of Signed Languages, Essays in honor of William C. Stokoe*. Washington: Gallaudet University Press, pp. 53-81.
150. Liddell, S., 2003. *Grammar, Gesture, and Meaning in American Sign Language*. Cambridge university press: Gallaudet University.
151. Lillo-Martin, D., Meier, R., 2011. On the linguistic status of “agreement” in sign languages. *Theor Linguist* 37 (3-4), pp. 95-142.
152. Lind, S., 2009. *Iconicity and Metaphor in Sign Languages: Recent Studies*. [online] Available at: < http://www.liturerre.org/Iliteracy-Iconicity_and_metaphor_in_sign.htm > [Assessed on: 13.11.2013]
153. Lucas, C. and Valli, C. 1992. *Language Contact in the American Deaf Community*. San Diego: Academic Press.
154. Lucas, C., Bayley, R., Valli, C., 2003. *What's your sign for pizza? An introduction to Variation in American Sign Language*. Washington D.C.: Gallaudet University Press.
155. Lucas, C., 2004. Introduction. In: Lucas, C., ed., *The sociolinguistics of Sign Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1-8
156. Lucas, S., Bayley, R., Rose, M., Wulf, A., 2004. Sociolinguistic variation. In: Lucas, C., ed., *The sociolinguistics of Sign Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 61-111.
157. Lyons, J., 1995. *Linguistic Semantics: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
158. MacLaughlin, D., Neidle, C., Bahan, B., Lee, R., 2000. Morphological Inflections and Syntactic Representations of Person and Number in ASL. *Recherches linguistiques de Vincennes* 29, pp. 73-100.
159. MacSweeney et al, 2002. Neural systems underlying British Sign Language and audio-visual English processing in native users. *Brain: A journal of Neurology*, Volume 125, Issue 7, pp. 1583-1593.

160. Markides, A., 1970. *The speech of deaf and partially hearing children with special references to factors affecting intelligibility*. *British Journal of Disorders of Communication*, 5, 126–140.
161. Mathur, G., Rathman, C., 2009. *Constraints on two types of nonconcatenative morphology in signed languages*. [online]. Available at: <http://esslli2009.labri.fr/documents/08%20MathurRathmann%20ESSLLI%202009.pdf> [Accessed on: 11.11.2013]
162. Mattys, S., Jusczyk, P., 2001. Do Infants Segment Words or Recurring Contiguous Patterns. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, vol 27, No. 3, pp. 644-655.
163. Maher, J., 1996. *Seeing language in sign: The work of William C. Stokoe*. Washington D.C.: Gallaudet University Press.
164. Mahshie S. N. 1995. *Educating deaf children bilingually*, Washington DC: Gallaudet University.
165. Marschark, M., Spencer, E., 2003. *Oxford Handbook of Deaf Studies, Language, and Education*. Oxford: Oxford University Press.
166. Marschark, M., 2007. *Raising and Educating a Deaf Child*. Oxford: Oxford University Press.
167. Martin, D. S., 2003. *Cognition, Education and Deafness*, Washington DC: Gallaudet University Press.
168. Mathur, G., Rathman, C., 2010. *Verb agreement in sign language morphology*. In *Sign Languages*, ed. Diane Brentari. Cambridge: Cambridge University Press.
169. McBurney, S. L., 2002. Pronominal reference in signed and spoken language. In: Meier, R. Cormier, K. Quinto-Pozos, D. eds. *Modality and structure in signed and spoken languages*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 329-369.
170. McCullough, S., Emmorey, K., Sereno, M., 2005. Neural organization for recognition of grammatical and emotional facial expressions in deaf signers and hearing non-signers. *Cognitive Brain Research* 22, pp. 193-203.
171. McKee, D. & Kennedy, G., 2000. Lexical comparison of Signs from American, Australian, British and New Zealand Sign Languages. Bo: K. Emmorey & H. Lane, yp. *The Signs of Language Revisited, An Anthology in honor of Ursula Bellugi and Edward Klima*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, pp. 49-77.

172. McKee, R., 2006. Aspects of interrogatives and negation in New Zealand Sign Language. In Zeshan (ed): *Interrogative and Negative Constructions in Sign Languages*. Nijmegen: Ishara Press, pp. 270-284 .
173. McKee, D., McKee, R., Major, G., 2008. Sociolinguistic Variation in NZSL Numerals. [pdf] Available at: <<http://www.editora-arara-azul.com.br/ebooks/catalogo/23.pdf>> [Accessed on: 29.11.2013]
174. McIntire, M., 1982. Constituent order and location in American Sign Language. *Sign Language Studies* 37., p. 345-386
175. Meier, R. 2002. The acquisition of verb agreement: Pointing out arguments for the linguistic status of agreement in signed languages. Transcription as a tool for understanding. In: *Morgan, G., Woll, B., Direction in Sign Language Acquisition*. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 115-141.
176. Meier, R., 2002. Why different, why the same? Explaining effects and non effects of modality upon linguistic structure in sign and speech. In: Meier, R. Cormier, K. Quinto-Pozos, D. eds. *Modality and structure in signed and spoken languages*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1-25.
177. Meier, R., 2002. Using space and describing space: Pronouns, classifiers, and verb agreement. In: Meier, R. Cormier, K. Quinto-Pozos, D. eds. *Modality and structure in signed and spoken languages*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 321-327.
178. Meir, I., 2006. Question and negation in Israeli Sign Language. *Sign Language and Linguistics* 7, pp. 97-124.
179. Meir, I., Sandler, W., 2007. *The story of Israeli Sign Language*. London: Lawrence Erlbaum Associates.
180. Meir, I., Padden, C., Aronoff, M., Sandler, W., 2008. *Re-thinking Sign Language Verb Classes: The Body as a subject*. [pdf] Available at: <<http://www.editora-arara-azul.com.br/ebooks/catalogo/26.pdf>> [Accessed on: 16.11.2013]
181. Meir, I., Aronoff, M., Sandler, W., Padden, C., 2010. Sign languages and compounding. In S. Scalise & I. Vogel (Eds.): *Compounding*. John Benjamins, 301-322.
182. Meir, I. 2010. Iconicity and metaphor: Constraints on metaphorical extension of iconic forms. *Language*, vol. 85, nb. 4, *Linguistic Society of America*, pp. 865-896.

183. Meir, I., 2012. Word classes and word formation. In: Pfau, Markus&Steinbach (eds). *Sign Language: An International Handbook*. Berlin: Walter de Gruyter, pp. 77-112.
184. Milković, M., Bradarić, J. S., 2007. Word Orders in Croatian Sign Language, *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, Vol42 No.2 Fall 2007.
185. Milković, M., Bradarić, J. S., Wilbur, R., 2007. Information status and word order in Croatian Sign Language, *Clinical Linguistics & Phonetics*, November–December 21(11–12). pp. 1007–1017.
186. Miljan, M., 2003. Number in Estonian Sign Language. [online] Available at: <http://www.ead.ee/orb.aw/class%3Dfile/action%3Dpreview/id%3D372488/number_ESL_Miljan_Trames.pdf> [Accessed on: 11.11.2013].
187. Минова-Ѓуркова, Л., 2000. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор.
188. Минова-Ѓуркова, Л., 2006. *Граматика на македонскиот стандарден јазик за странци*. Штип: 2-ри Август С.
189. Mitchell, R., Travas, A., Bachleda, B., Karchmer, M., 2006. How many people use ASL in the United States. *Sign Language Studies*, Vol. 6, Nb 3.
190. Moores, D., 2001. *Educating the deaf* (5th ed.). Boston: Houghton Mifflin.
191. Morgan, G., Woll, B., 2002. *Directions in Sign Language Acquisition*. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
192. Morgan, M., 2006. Rightward movement of wh-elements in Japanese Sign Language: A preliminary study (English). [pdf] Available at: <<http://www.ucl.ac.uk/dcal/tislr/abstracts/60>> [Accessed 3.11.2013]
193. Muller de Quadros, R., 2006. *Questions in Brazilian Sign Language*. In Zeshan (ed): *Interrogative and Negative Constructions in Sign Languages*. Nijmegen: Ishara Press. pp. 270-284
194. Muller de Quadros, R., Quer, J., 2008. *Back to back(wards) and moving on: on agreement, auxiliaries and verb classes in sign languages*. [online] Available at: <<http://dare.uva.nl/document/130449>> [Accessed on: 16.11.2013]
195. Mulrooney, K., 2002. Variation in ASL Fingerspelling. In: Lucas, C. ed. Turn-taking, *Fingerspelling and Contact in Signed Languages*. Washington D.C.: Gallaudet University Press, pp. 3-23.
196. Nadeau, M., Desovrey, L., 2002. *Word order in sentences with directional verbs in Quebec Sign Language*. [online] Available at: <

- <http://www.unites.uqam.ca/surdite/HTML/rezums/nd92wois.html>> [Accessed on: 16.11.2013]
197. Национален сојуз на глуви и наглуви на Македонија, 2000. *Македонски речник на знаковен јазик*. Тетово: Напредок.
198. НСГНМ, 2012. *Национален сојуз на глуви и наглуви на Македонија*, [online] Available at: <<http://www.deafmkd.org.mk/index.php/2009-12-04-12-43-07>> [Accessed 23 September 2012]
199. Neidle, C., Kegl, J., MacLaughlin, D., Bahan, B. & Lee, R. G., 2000. *The Syntax of American Sign Language: Functional Categories and Hierarchical Structure*. Cambridge, MA: MIT Press.
200. Newman, A.J., Bavelier, D., Corina, D., Jezzard, P., Neville H.J., 2002. A critical period for right hemisphere recruitment in American Sign Language processing. *Nature neuroscience*, 5(1), p. 76-80.
201. Newport, E. L., Supalla, T., 2000. Sign language research at the millennium. In K. Emmorey & H. L. Lane (eds.), *The Signs of Language Revisited: An Anthology to Honor Ursula Bellugi and Edward Klima* (pp. 103–114). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
202. Nyst, V., 2007. *A descriptive analyses of Adamorobe sign language (Ghana)*. PhD dissertation. Amsterdam: Faculty of Humanities.
203. Ohala, J., Kawasaki, H., 1984. *Prosodic phonology and phonetics*. *Phonology Yearbook* 1, pp. 113-128
204. Okrent, A., 2002. A modality-free notion of gesture. In: Meier, R. Cormier, K. Quinto-Pozos, D. eds. *Modality and structure in signed and spoken languages*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 175-198
205. Padden, C., (1983). *Interaction of morphology and syntax in American Sign Language*. PhD dissertation, University of California, San Diego.
206. Padden, C., 1988. Grammatical theory and signed Languages. In F. Newmeyer ed. *Linguistics: The Cambridge Survey*, Vol. II. Cambridge University Press.
207. Padden, C., J. Rayman, 2002. The Future of American Sign Language. In J. Van Cleve & D. Armstrong (Eds.) *An Anthology of Papers in Honor of the 80th Birthday of William C. Stokoe*. Washington, DC: Gallaudet University Press
208. Padden, C., Clark, D., 2003. How the alphabet came to be used in a sign language. *Sign Language Studies*, 4, 1:10-33.

209. Padden, C., 2005. *Sign Language Geography*. [online] Available at: <<http://pages.ucsd.edu/~cpadden/files/Padden%20SL%20Geography.pdf>> [Accessed on: 21.11.2013]
210. Panse, S., 2010. *Learn American Sign Language*. [online] Available at: <<http://www.brighthubeducation.com/special-ed-hearing-impairments/50514-stokoe-notation-and-american-sign-language/>> [Accessed 20.12.2012]
211. Parkhurst, S., Parkhurst, D., 2003. *Lexical comparisons of signed languages and the effects of iconicity*. Work Papers of the Summer Institute of Linguistics, University of North Dakota
212. Paul, P., 2009. *Language and deafness*. London: Jones and Bartlett Publishers.
213. Perlmutter, D., 1992. Sonority and syllable structure in American Sign Language. *Linguistic Inquiry* 23, pp. 407-442.
214. Perniss, P., Thompson, R., Vigliocco, G., 2006. *Iconicity as a general property of language: Evidence from Spoken and Signed Languages*. [pdf] Available at: <http://www.ucl.ac.uk/psychlangsci/research/CPB/language_lab/papers/Iconicity_final.pdf> [Accessed on: 13.11.2013]
215. Perniss, P., 2007. *Space and Iconicity in German Sign Language*. PhD thesis. Munchen: Ponsen&Looijen bv.
216. Perniss, P., Pfau, R., Steinbach, M., 2007. Can't you see the difference, *Sources of variation in sign language structure*, In: Visible variation: Comparative studies on sign language structure. Berlin: Mouton de Gruyter, pp. 1-34
217. Pertiwi, S., 2012. *Signing varieties in Jakarta and Yogyakarta: Dialects or separate languages?* M.A. Thesis. Hong Kong: The Chinese University of Hong Kong.
218. Petitto, L., 2000. On the Biological Foundations of Human Language. In: Emmorey&Lane (eds), *The Signs of Language Revisited: An Anthology to Honor of Ursula Bellugi and Edward Klima*. London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, pp. 449-473.
219. Pfau, R., 2002. Applying morphosyntactic and phonological readjustment rules in natural language negation. In R. P. Meier, K. A. Cormier& D. G. Quinto-Pozos (eds.), *Modality and Structure in Signed and Spoken Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 263–295.
220. Pfau, R., Quer, J., 2002. V-to-Neg raising and negative concord in three sign languages. *Rivista di Grammatica Generativa* 27, 73-86.

221. Pfau, R., Quer, J., 2004. *Nonmanuals: Their grammatical and prosodic roles* [pdf] Available at:
 <<http://www.cnlse.es/sites/default/files/Nonmanuals.their%20grammatical%20and%20prosodic%20roles.pdf>> [Accessed 3.11.2013]
222. Pfau, R., Steinbach, S., 2005. Backward and sideward reduplication in German Sign Language. In *Studies on Reduplication*, Bernhard Hurch (ed.), Berlin:Mouton de Gruyter, p. 569-594.
223. Pfau, R., Steinbach, M., 2006. Pluralization in sign and speech: a cross-modal typological study. *Linguistic Typology* 10, pp.135-182.
224. Pietrandrea, A., 2002. *Iconicity and arbitrariness in Italian Sign Language*. [pdf] Available at:
 <http://host.uniroma3.it/dipartimenti/linguistica/docenti/pietrandrea_iconicity.pdf> [Accessed on: 13.11.2013]
225. Pizzuto, E., Corazza, S., 1996. Noun morphology in Italian Sign Language (LIS). *Lingua* 98, pp.169-196
226. Pizzuto, E., Volterra, V., 2000. Iconicity and Transparency in Sign Languages: A Cross-Linguistic Cross-Cultural View. *The Signs of Language Revisited-An anthology in honor of Ursula Bellugi and Edward Klima*. Ed. Emmorey, K. and Lane H., pp. 261-286
227. Poizner, H., Klima, E., Bellugi, U., 2000. *What the hands reveal about the brain*. Massachusetts: MIT
228. Poor, G., 1974. American Sign Language: Roots and history, *Vassar*, [online] Available at: <<http://vq.vassar.edu/issues/2003/02/features/american-sign-language.html>> [Accessed 27 April 2010]
229. Quadros, R., Lillo-Martin, D., 2010. Clause structure. In: *Brentari, D., ed. Sign Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 225-251
230. Quinto-Pozos, D. 2002. Gesture and iconicity in sign and speech. In: Meier, R. Cormier, K. Quinto-Pozos, D. eds. *Modality and structure in signed and spoken languages*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 167-174.
231. Quinto-Pozos, D., 2007. Outlining considerations for the Study of Signed Language Contact. In: Quinto-Pozos, D., Ed. *Sign Languages in Contact*. Washington: Gallaudet University Press, pp. 1-28
232. Radford, R., Atkinson, M., Britain, D., Clahsen, H., Spencer, A., 2009. *Linguistics: An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.

233. Радоман, В., 1996. *Сурдопсихологија*. Београд: Дефектолошки факултет.
234. Rathmann, C., Mathur, G., 2002. Is verb agreement the same crossmodally? In: Meier, R. Cormier, K. Quinto-Pozos, D. eds. *Modality and structure in signed and spoken languages*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 370-440.
235. Reagan, T., 2004. Language planning and policy. In: Lucas, C., ed., *The sociolinguistics of Sign Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 145-180
236. Reilly, J., Anderson, D., 2002. Faces. In: *Morgan, G., Woll, B., Direction in Sign Language Acquisition*. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 159-181.
237. Reynolds, C., Fletcher-Janzen, E., 2007. *Encyclopedia of Special Education*. New Jersey: John Wiley&Sons.
238. Рот, Н., 2010. *Знакови и значења*. Београд: Завод за уџбенике.
239. de Saussure, Ferdinand., 1983 (1915). *Course in General Linguistics*. Roy Harris, trans. Charles Bally, Albert Sechehaye, and Albert Reidlinger, eds. London: G.Duckworth.
240. Савић, Љ., Ивановић, П., 1994. *Сурдопедагогија*. Белград: Дефектолошки факултет.
241. Савић, Љ., 1996. *Приручник за преводиоце глувим лицама*. Београд: Космос.
242. Савић, Љ., 2002. *Невербална комуникација глувих и њена интерпретација*. Београд: Централни одбор Савеза глувих и наглувих Југославије.
243. Sandler, W., 1989. *Phonological Representation of the Sign: Linearity and Nonlinearity in American Sign Language*, Dordrecht: Foris.
244. Sandler, W., 1999. "The medium and the message: Prosodic interpretation of linguistic content in Israeli Sign Language." *Sign Language & Linguistics* 2(2): 187-215.
245. Sandler, W., Lillo-Martin, D., 2001. *Natural Sign Languages*. [pdf] Available at: <<http://sandersignlab.haifa.ac.il/pdf/Natural%20Sign%20Languages.pdf%20.pdf>> [Accessed on: 12.11.2013]
246. Sandler, W., 2004. *Sign Language Phonology*. [pdf] Available at: <<http://sandersignlab.haifa.ac.il/pdf/Sign%20Language%20Phonology%20OEL.pdf>> [Accessed on: 30.11.2013]
247. Sandler, W., 2005. Prosodic constituency and intonation in sign language. In Helen Leuninger and Daniela Happ (eds.), 59-86.

248. Sandler, Wendy., Lillo-Martin, Diane., 2006. *Sign Language and Linguistic Universals*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
249. Sandler, W., Aronoff, M., 2007. *Is Phonology Necessary for Language*. [online] Available at: <<http://crl.ucsd.edu/workshops/20070206/pdf/sandler-aronoff.pdf>> [Accessed on: 30.11.2013]
250. Sasaki, D., 2007. The lexicons of Japanese Sign Language and Taiwan Sign Language. In: Quinto-Pozos, D., Ed. *Sign Languages in Contact*. Washington: Gallaudet University Press, pp. 123-150.
251. Савицка, И., Спасов, Љ., 1997. *Фонологија на современиот македонски стандарден јазик: сегментална и супraseгментална*. Скопје: Детска радост.
252. Savolainen, L., 2006. Interrogatives and negatives in Finnish Sign Language: An overview. In Zeshan, . (ed): *Interrogative and Negative Constructions in Sign Languages*. Nijmegen: Ishara Press. pp. 284–302.
253. Schulmeister, R., Reinitzer, H., 2002. *Progress in Sign Language Research*, Hamburg: Fuldaer Verlagsanstalt Fulda.
254. Sharac, N., 2003. *Questions in Croatian Sign Language*. Master thesis, Purdue University.
255. Schalber, K., 2006. What is the chin doing? An analysis of interrogatives in Austrian Sign Language. *Sign Language and Linguistics* 9. pp. 133–150.
256. Shepard-Kegl, J., 2013. *Nicaraguan Sign Language Handbook*. [pdf] Available at: <http://nicaraguansignlanguageprojects.org/uploads/ISN_GRAMMAR.pdf> [Accessed on: 12.11.2013]
257. Schmalig, C., 2000. *Maganar Hannu: Language of the Hands: A Descriptive Analysis of Hausa Sign Language*. Hamburg: Signum.
258. Sharac-Kuhn, N., Wilbur, R., 2006. Interrogative structures in Croatian Sign Language, *Sign Language&Linguistics* vol. 9, Issue, pp. 151-167.
259. Schick, B., 2002. The expressions of grammatical relations by deaf toddlers learning ASL. In: Morgan, G., Woll, B., *Direction in Sign Language Acquisition*. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 143-158.
260. Schuit, J., Baker, A., Pfau, R., 2011. *Inuit Sign Language: a contribution to sign language typology*. [online] Available at: <<http://dare.uva.nl/document/217988>> [Accessed on: 10.11.2013].
261. Shaumyan, S., 2006. *Signs, Mind and Reality*. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

262. Shaw, E., Delaporte, Y., 2010. New Perspectives on the History of American Sign Language. *Sign Language Studies*, vol. 11, number 2, pp. 158-204.
263. Shepard-Kegl, J., Neidle, J., Kegl, J. 1995. Legal Ramifications of An Incorrect Analysis of Tense in ASL, In: *Journal of Interpretation*, pp. 53-70.
264. Slatester, 2009. *New Sensor-Heavy Gloves Translate Sign Languages Users' Gestures Into Text and Voice*. [video online] Available at: http://www.youtube.com/watch?v=R7s_koAZKR0&feature=player_embedded [Accessed 20 July 2012].
265. Signgenius, 2010. *American Sign Language: History*. [online] Available at: <http://www.signgenius.com/american-sign-language/american-sign-language-history.shtml> [Accessed 18 April 2010]
266. Signing Savvy, 2012. *Your Sign Language Resource*. [online] Available at: <http://www.signingsavvy.com/> [Accessed 10.08.2012]
267. Sofinski, B. 2002. So, Why Do I Call This English?. In: *Lucas, C. ed. Turn-taking, Fingerspelling and Contact in Signed Languages*. Washington D.C.: Gallaudet University Press, pp. 27-48.
268. Spencer P. E., Marschark M. 2003. *Deaf Studies, Language, and Education*, Oxford: Oxford university press.
269. Spencer, P.E., Marschark, M., 2006. *Advances in the Spoken Language Development of Deaf and Hard of Hearing Children*. Oxford: Oxford University Press.
270. Spencer, L., Tomblin, B., 2006. Speech production and Spoken Language Development of Children Using "Total Communication". In P. E. Spencer & M. Marschark (Eds.), *Advances in the spoken language development of deaf and hard-of-hearing children* (pp. 166–192). New York: Oxford University Press.
271. Spencer, E., Marschark, M., 2010. *Evidence based practice in educating deaf and hard of hearing students*. New York: Oxford University Press.
272. Stanley, K., 2006. Partnership in the Irish Deaf Community. In: Goodstein, H., (ed). *The Deaf Way II Reader-Perspectives from the Second International Conference on Deaf Culture*. Washington: Gallaudet University Press, pp. 227-232.
273. Stavans, A., 1996. One, two or more: the expression of number in Israeli Sign Language. In: Edmondson, W., Wilbur, R. (Eds.), *International Review of Sign Linguistics*, vol. 1. Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, NJ, pp. 95--114.

274. Steedman, M., 1998. *International Congress on the Education of the Deaf* (Gallaudet University Archives). [online] Available at: <
https://www.gallaudet.edu/library_deaf_collections_and_archives/collections/manuscript_collection/mss_079.html> [Accessed 10.03.2014]
275. Steinbach, M., 2012. Plurality. In: Pfau, Markus&Steinbach (eds). *Sign Language: An International Handbook*. Berlin: Walter de Gruyter, pp. 112-136.
276. Sternberg, M., 1998. *American Sign Language Dictionary*. New York: Harper Perennial
277. Stewart, D., 1998. *American Sign Language: The easy way*. New York: Barron's Educational Series, Inc.
278. Stewart, D., Stewart, E., Little, J., 2007. *American Sign Language: The easy way, Second Edition*. New York: Barron's Educational Series, Inc.
279. Stokoe, W., 1960. Sign Language Structure: An Outline of the Visual Communication Systems of the American Deaf, *Studies in linguistics: Occasional papers* (No. 8). Buffalo: University of Buffalo.
280. Stokoe, W. C., Casterline, C., Cronebeg, C., 1965. *A dictionary of American Sign Language*. Washington, DC: Gallaudet College Press.
281. Stokoe, W., Kuschel, R., 1979. *A field guide for sign language research*. Washington DC: Lindstok Press.
282. Stokoe, W. C., 1990. An Historical Perspective on Sign Language Research: A personal view. In: Lucas, C., ed. 1990. *Sign Language Research: Theoretical Issues*. Gallaudet University Press, pp. 1-11
283. Sttudet-Kennedy, M., 1981. Perceiving Phonetic Segments. In: T. Myers, ed. 1981. *The cognitive representation of speech*. Amsterdam: North Holland Publishing Company.
284. Su, S., Tai, J., 2009. Lexical comparison of signs between Taiwan, Chinese, Japanese and American Sign Languages. In: *Tai&Tsay, eds. Taiwan Sign Language and Beyond*. Taiwan: Institute for the Humanities, pp. 149-176.
285. Supalla, T. 1982. *Acquisition of Verbs of Motion and Location in American Sign Language*. Unpublished Ph.D. dissertation, University of California, San Diego.
286. Supalla, R. McKee, C. 2002. The role of Manually Coded English in language development of deaf children. In: Meier, R. Cormier, K. Quinto-Pozos, D. eds. *Modality and structure in signed and spoken languages*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 143-165.

287. Sutton, V. 1981. *Signwriting for Everyday Use*. Boston/Newport Beach: The Sutton Movement Writing Press.
288. Sutton-Spence, R., Woll, B., 2003. *The Linguistics of British Sign Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
289. Swadesh, M. 1955. Toward greater accuracy in lexicostatistic dating. *International Journal of American Linguistics*, 21, 121-137.
290. Swisher, V. 1987. *Similarities and Differences between Spoken Languages and Natural Sign Languages*. [online] Available at: <<http://app.ij.oxfordjournals.org/content/9/4/343.abstract>> [Accessed 08.08.2012].
291. Takahira, A., Minussi, R., 2005. *Compounds in Brazilian Sign Language: Defining word formation patterns*. [pdf] Available at: <http://www.academia.edu/4225628/Compounds_in_Brazilian_Sign_Language> [Accessed on: 12.11.2013]
292. Takkinen, R., Jantunen, T., Seilola, I., 2013. *Numerals and numeral incorporation in FinSL*. [pdf] Available at: <<http://users.jyu.fi/~tojantun/lataamo/Nominal%20Number%20in%20Finnish%20Sign%20Language.pdf>> [Accessed on: 28.11.2013]
293. Tang, G., Sze, F., 2002. Nominal expression in Hong Kong Sign Language: Does modality make a difference? In: Meier, R. Cormier, K. Quinto-Pozos, D. eds. *Modality and structure in signed and spoken languages*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 296-319.
294. Tang, G., 2006. Hong Kong Sign Language. In Zeshan, . (ed): *Interrogative and Negative Constructions in Sign Languages*. Nijmegen: Ishara Press. pp. 200-224
295. Taub, S.F., 2004. *Language from the body, Iconicity and Metaphor in American Sign Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
296. Taub, S., Piñar, P., Galvan, D., 2001. Comparing the informational content of speech/gesture and sign language. *Berkeley Linguistic Society* 27 (pp. 465-473). Berkeley, CA.
297. Taub, S. Galvan, D., Pinar, P., Mather, S., 2006. *Gesture and ASL L2 Acquisition*. [online] Available at: <<http://www.editora-arara-azul.com.br/ebooks/catalogo/44.pdf>> [Accessed 3 July 2012]
298. Tennant, R., Brown, M.G., 1998. *The American Sign Language Handshape Dictionary*. Washington: Gallaudet University Press.

299. Thompson, R., Emmorey K., Kluender, P., (2006). "The Relationship between Eye Gaze and Verb Agreement in American Sign Language". *Natural Language and Linguistic Theory* 24, pp. 571–604.
300. Timmermans, N., 2003. *A comparative analysis of the status of sign languages in Europe*. Strasbourg: Council of Europe.
301. Tomaszewski, P., 2006. From Iconicity to Arbitrariness: How do gestures become signs in peer-group pidgin. *Psychology of Language and Communication* vol. 10, No. 2, pp. 27-59.
302. УНЕСКО, 1977. *Терминологија на специјалното образование*. Париз.
303. Yang, J.H. & S. Fischer (2002) Expressing negation in Chinese Sign Language. *Sign Language & Linguistics* 5 (2) pp. 167-202.
304. U.S. Department of Education, 2004. *Building the legacy: IDEA 2004*. [online] Available at:
<<http://idea.ed.gov/explore/view/p/%2Croot%2Cregs%2C300%2CA%2C300%252E29%2C>> [Accessed 15 July 2009].
305. Valli, C., Lucas, C., 2000. *Linguistics in American Sign Language*. Washington: Gallaudet University Press.
306. Van Der Hulst, H., Crasborn, O., Coerts, J., Kooij, E., Baker, A., 1999. *Gebarentaalonderzoek in Nederland en Vlaanderen*. The Hague: Holland Academic Graphics.
307. Van Der Hulst, H.G. 2000. Features, segments and syllables in Radical CV Phonology. In: J. Rennison (ed.). *Phonologica 1996: Syllables!?* The Hague: Holland Academic Graphics, 89-111
308. Van Der Hulst, H., Channon, R., 2010. Notation systems, in *Sign Languages*, ed. Dianne Brentari. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 151-172.
309. Van Cleeve, J.V., 2002. Introduction. In: Armstrong, D., Karchmer, M., Van Cleeve, J.V., eds. *The Study of Signed Languages, Essays in honor of William C. Stokoe*. Washington: Gallaudet University Press, pp. 9-11.
310. Velupillai, V., 2012. *An introduction to Linguistic Typology*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
311. Vivolin-Karen, R., Alanne, K., 2003. *Draft curriculum and structure of Finnish Sign Language*. [online] Available at: <http://www.kl-deaf.fi/File/66fbe96f-9231-43f2-844d-ef5b765d8b0a/Draft_curriculum_FSL.pdf> [Accessed on: 11.11.2013]

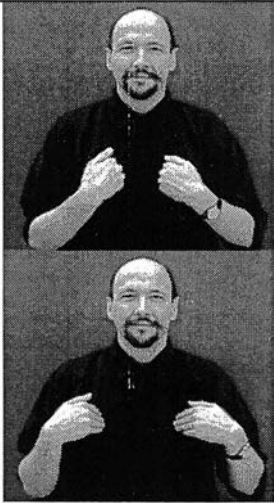
312. Vocational Guidance Standard Model for Deaf People in Europe, 2007. *Sign Language Interpreting – an information guide*. [pdf] Available at: http://www.deafstation.org/vogs/terp_3.html [Accessed on: 28.11.2013]
313. Volterra, V., Erting C. J., 1998. *From gesture to Language in Hearing and Deaf Children*. Washington DC: Gallaudet University Press.
314. Volterra, V., Iverson, J., & Castrataro, M. (2006). The development of gesture in hearing and deaf children. In B. Schick, M. Marschark, & P. E. Spencer (Eds.), *Advances in the sign language development of deaf children* (pp. 46–70). New York: Oxford University Press.
315. Webster's new world Medical dictionary, 2012. *Definition of sign language*. [online] Available at: <http://www.medterms.com/script/main/art.asp?articlekey=39158> [Accessed 27 August 2012]
316. Vicars, B., 2012. *American Sign Language University*. [online] Available at: <http://lifefprint.com/> [Accessed 20 August 2012]
317. Vicars, B. 2013. American Sign Language – Negation. [online] Available at: <http://lifefprint.com/asl101/pages-layout/negation.htm> [Accessed 1.11.2013].
318. Wallingford, S., 2008. *The pluralisation of nouns in New Zealand Sign Language*. In: Wellington Working Papers on Linguistics, vol. 20, pp. 1-25
319. Widdowson, H.G. 2003. *Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
320. Wilbourn, M., Casasola, M., 2006. *Discriminating Signs: Perceptual Precursors to Acquiring a Visual-Gestural Language*. [online] Available at: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1885556/> [Accessed on: 30.11.2013]
321. Wilbur, R., 2005. A reanalysis of reduplication in American Sign Language. In: Hurch, B. (Ed.), *Studies on Reduplication*. Mouton de Gruyter, Berlin, pp. 595--623.
322. Wilbur, R., 2009. *Nonmanuals, Semantic Operators, Domain Marking, and the Solution of Two Outstanding Puzzles in ASL* [pdf] Frankfurt. Available at: <http://www.germanistik.uni-mainz.de/linguistik/nisl/wilbur.pdf> [Accessed 3.11.2013]
323. Wilcox, P., 2000. *Metaphor in American Sign Language*. Washington D.C.: Gallaudet University Press.

324. Wilcox, S., 2002. Stokoe and the Gestural Theory of Language Origins. In: Armstrong, D., Karchmer, M., Van Cleve, J.V., eds. *The Study of Signed Languages, Essays in honor of William C. Stokoe*. Washington: Gallaudet University Press, pp. 118-130.
325. Wilcox, S., 2004., *Cognitive Iconicity: Conceptual spaces, meaning, and gesture in sign languages*. [pdf] Available at: http://www.unm.edu/~wilcox/UNM/Research_files/WilcoxCogIconicity.pdf [Accessed on: 14.11.2013]
326. Woll, B., 1991. Historical and comparative aspects of British Sign Language. In S. Gregory & G. M. Hartley (Eds.), *Constructing deafness* (pp. 188-191). London: Printer Publishers.
327. Woll, B., Morgan, G., 2002. Conclusion and directions for future research. In: Morgan, G., Woll, B., *Direction in Sign Language Acquisition*. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 291-299.
328. Woll, B., 2002. Sign language. In: N.E. Collinge, ed. 2005. *An Encyclopedia of Language*. London: Routledge.
329. Woll, B., 2003. Modality, universality and the similarities among sign languages: an historical perspective. In *Cross-linguistic perspectives in sign language research*. Selected papers from TISLR 2000, Anne Baker, Beppie van den Bogaerde, and Omno Crasborn (eds.). Hamburg: Signum, p. 17-27.
330. Woll, B., Sutton-Spence R., Elton, F., 2004. Multilingualism: The global approach to sign languages. In: Lucas, C., ed., *The sociolinguistics of Sign Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 8-32.
331. Woodward, J. 1978. Historical Bases of American Sign Language. In Siple, P. (ed.), *Understanding Language Through Sign Language Research*. New York: Academic Press. 333-348.
332. Woodward, J., 1993. The relationship of sign language varieties in India, Pakistan, and Nepal. *Sign Language Studies*, 78, pp. 15-22.
333. Woodward, J., 2000, Sign Languages and Sign Families in Thailand and Viet Nam. In: Emmorey&Lane (eds), *The Signs of Language Revisited: An Anthology in Honor of Ursula Bellugi and Edward Klima*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc, pp. 23-49.

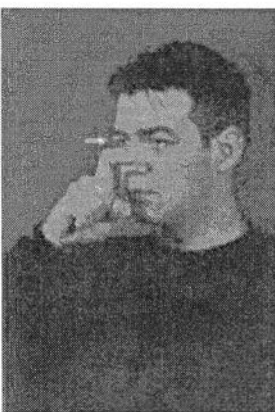
334. Woodward, J., 2003. Sign languages and Deaf Identities in Thailand and Viet Nam. In: Monaghan, L., ed. *Many Ways to be Deaf*. Washington D.C.: Gallaudet University Press, pp. 283-301
335. Wulf A. Dudis P. Bayley R. Lucas C. 2002. *Variable Subject Presence in ASL Narratives, Sign Language Studies, Volume 3, Number 1, Fall 2002*, pp. 54-76
336. Xu, W., 2006. *A comparison of Chinese and Taiwan sign languages: Towards a new model for sign language comparison*. M.A. Thesis. Ohio: Ohio State.
337. Xu, D., 2012. *Plurality and Classifiers across Languages in China*. Berlin: Walter de Gruyter.
338. Закон за употреба на знаковниот јазик, 2009. (бр.105), Скопје: Службен весник на Република Македонија.
339. Zeshan, U. 2000. *Sign Language in Indo-Pakistan; A Description of a Sign Language*.
340. Zeshan, U., 2002. Sign language in Turkey: the story of a hidden language. *Turkic Languages* 6, pp. 229--274
341. Zeshan, U., 2003. Aspects of Turkish Sign Language. *Sign Language and Linguistics*, 6(1), pp. 43-75.
342. Zeshan, U., 2004. Interrogative constructions in sign languages – Cross-linguistic perspectives. *Language* 80: 7-39.
343. Zeshan, U., 2004. *Iregular Negatives in Sign Languages*. [online] Available at: <<http://wals.info/chapter/139>> [Accessed 1.11.2013]
344. Zeshan, U., 2006. *Roots, leaves and branches - The typology of sign languages*. Brazil, Petropolis/RJ.
345. Zeshan, U., 2013. *Typology of cardinal numerals and numerical incorporation in sign languages*. [online] Available at: <<http://islandscentre.files.wordpress.com/2013/07/poster-sagara-and-zeshan-a0-sizefinal.pdf>> [Accessed on: 28.11.2013]
346. Zwitterlood, I., Permiss, P., Ozyurek, A., 2012. *An empirical investigation of expression of multiple entities in Turkish Sign Language: Considering the effects of modality* 4968/ty. [online] Available at: <http://pubman.mpdl.mpg.de/pubman/item/escidoc:1166583:11/component/escidoc:1567548/Zwitterlood_Lingua_2012.pdf> [Accessed on: 11.11.2013]
347. Zimmer, J., Patschke, S., 2000. In: Valli&Lucas (eds). *Linguistics of American Sign Language*. Washington D.C.: Gallaudet University Press, pp. 347-354

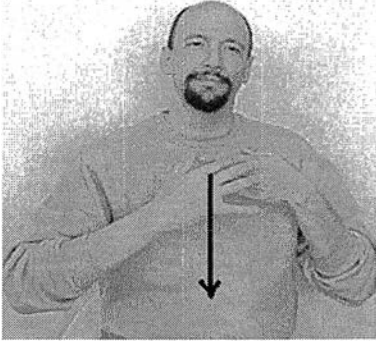

VII ПРИЛОЗИ

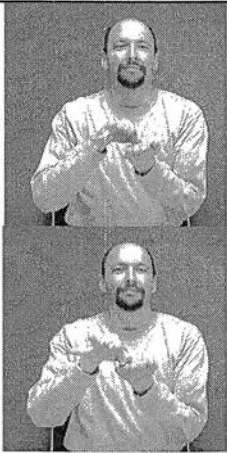
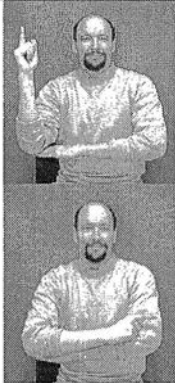
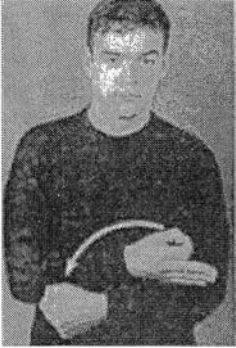
Прилог 1 Компаративна анализа на знаците од АСЛ и МЗЈ според листата на Свadesh (адаптирана од Вудвард)

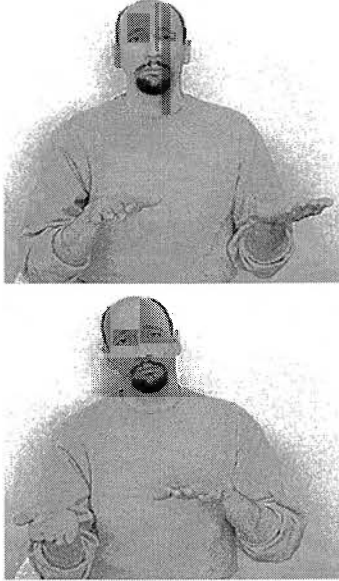
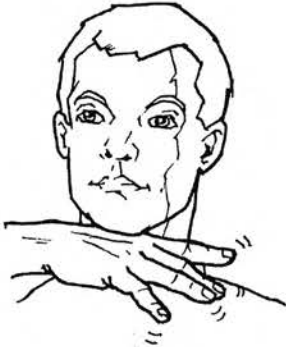

word	ASL	МЗЈ	Збор
1. all	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: двете раце имаат „В“ облик на рака 3.Движење: доминантната рака прави кружно движење, другата рака е статична	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: ASL „5“ рака 3.Движење: движење кон десно во однос на телото	Збор 1. сите
2. animal	1.Локација: на гради 2.Облик на раката: ASL 5 3.Движење: брзо алтернативно движење на дланките една кон друга	Нема	2. животно

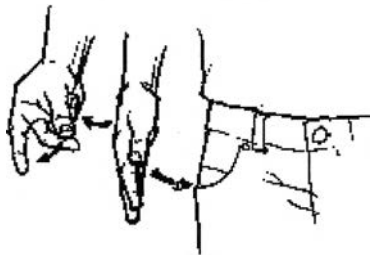
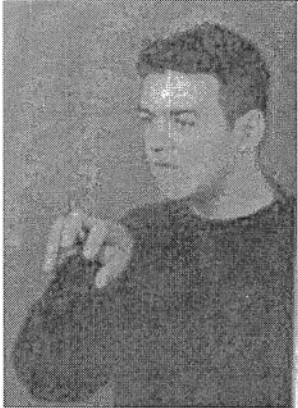
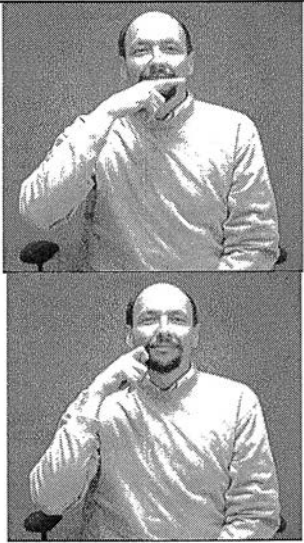
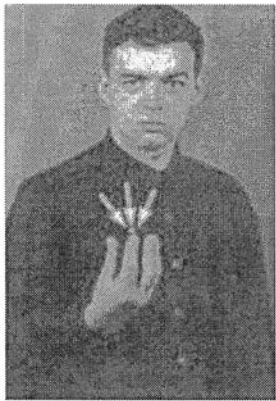
word	ASL	МЗЈ	Збор
3. bad	1.Локација: брада долен дел на лице⇒неутрален простор 2.Облик на раката: „В“ рака 3.Движење: врвовите на прстите се лоцирани на усните и потоа раката се спушта надолу	1.Локација: нос, среден дел на телот 2.Облик на раката: „8“ рака преминува во отворена „8“ рака 3.Движење: раката прави кратко движење кон надвор	3. лош
4. because	1.Локација: чело, потоа преминува во неутрален простор 2.Облик на раката: „В“ рака потоа преминува во „А“ рака со исправен палец 3.Движење: прстите од десната рака се лоцирани на центарот на челото и потоа раката се придвижува десно над главата	нема	4. поради

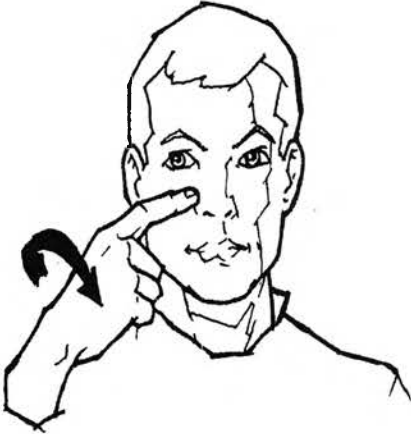

word	ASL	МЗЈ	Збор
5. bird	1.Локација: брада долен дел од лице 2.Облик на раката: свиткана „L“ рака 3.Движење : прстите се отвораат па се затвораат	Нема	5. птица
6. black	1.Локација: на чело 2.Облик на раката: „G“ рака 3.Движење : врвот на показалецот се движи по должината на веѓата	1.Локација: нос, среден дел од лице 2.Облик на раката: „X“ рака 3.Движење : показалецот прави кратко движење и го допира носот	6. црна

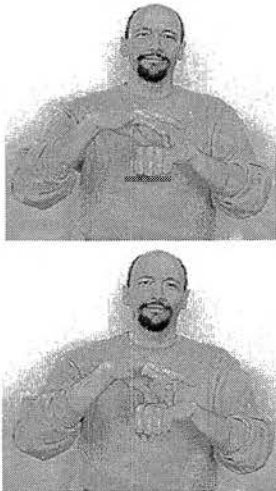

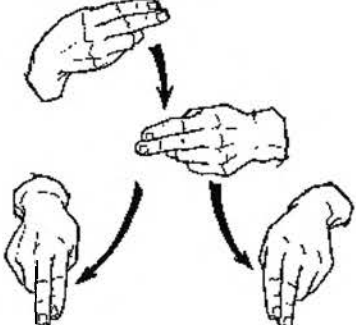

word	ASL	МЗЈ	Збор
7. blood	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: двете раце имаат петка облик на рака 3.Движење : доминантната рака е статична, доминантната рака прави движење надолу додека прстите се мрдаат	1.Локација: лакт, подлактици 2.Облик на раката: доминантната рака е ASL „5“ рака, недоминантната рака е отворена „В“ рака 3.Движење : доминантната рака со мрдање на прстите се движи надолу по подлактицата од другата рака	7. крв
8. child	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: отворена „В“ рака 3.Движење : нема движење	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: отворена „В“ рака 3.Движење : нема движење	8. дете

word	ASL	МЗЈ	Збор
9. count	1.Локација: зглоб, рака во позиција на пронација 2.Облик на раката: доминантната рака има „F“ облик, недоминантната рака има „B“ облик 3.Движење : врвовите на десниот показалец и палец ја допираат дланката на другата рака и прават две повторливи движења кон напред	нема	Збор 9. брои
10. day	1.Локација: лакот, подлактица 2.Облик на раката: недоминантната рака има „B“ облик, доминантната има „D“ облик 3.Движење : доминантната рака прави движење надолу во облик на лак	1.Локација: лакот, подлактица 2.Облик на раката: доминантната рака има „F“ облика, недоминантната рака има „A“ облик 3.Движење : доминантната рака прави движење во вид на лак, од лактот кон зглобот на недоминантната рака	10. ден

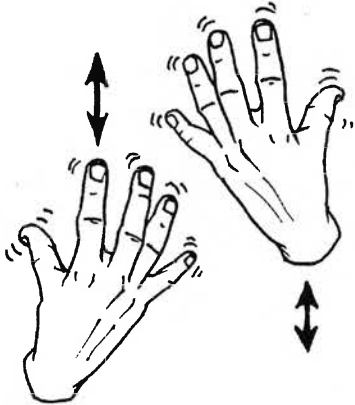
word	ASL	МЗЈ	Збор
11. die	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: отворени „В“ раце 3.Движење : дланките се движат нагоре надолу	Нема	11. умира
12. dirty	1.Локација: под брадата 2.Облик на раката: „5“ рака 3.Движење : прстите континуирано се движат	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: доминантната рака има отворена „В“ форма, недоминантната рака има „В“ форма 3.Движење : прстите од доминантната рака прават движење по прстите од недоминантната рака се до средината на раката	12 . валкано

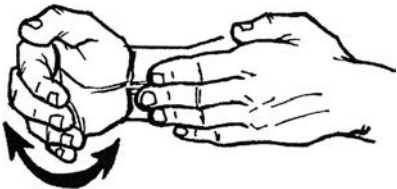

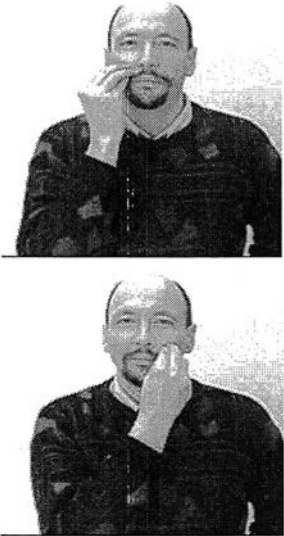

word	ASL	МЗЈ	збор
13. dog	1.Локација: колкови 2.Облик на раката: „B“ рака поминува во модифицирана „D“ рака 3.Движење : раката удира на колкот и потоа прави звук со прстите	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: свиткана „5“ рака 3.Движење : нема движење	13. куче
14. dry	1.Локација: брада долен дел на лице 2.Облик на раката: „X“ рака 3.Движење : од еден крај до друг крај на устата	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: свиткана „5“ рака→рамна „O“ рака 3.Движење : прстите од раката се собираат	14. сув

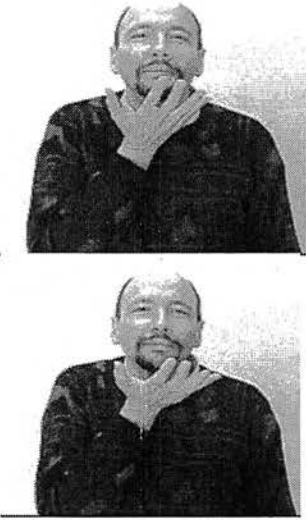
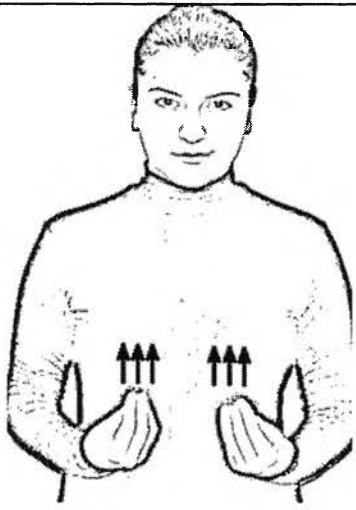
word	ASL	МЗЈ	збор
15. dull	1.Локација: нос, среден дел на лице 2.Облик на раката: „D“ рака 3.Движење : континуирано полукружно движење на едната ноздра	1.Локација: брада, долен дел од лице 2.Облик на раката: отворена „А“ рака 3.Движење : палецот се движи лево десно допирајќи ја брадата	15. здодевен
16. dust	1.Локација: брада долен дел на лице 2.Облик на раката: „5“ рака 3.Движење : прстите континуирано се мрдаат	нема	16. прашина

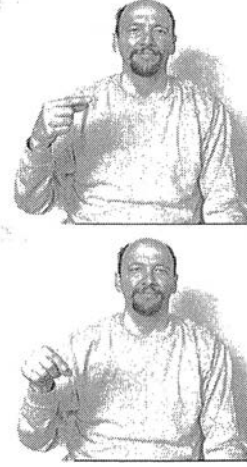

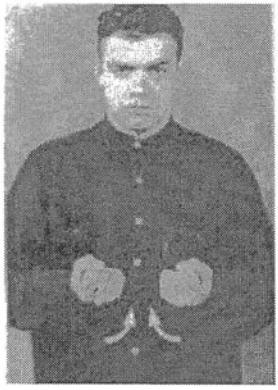
word	ASL	МЗЈ	збор
17. earth	1.Локација: зглоб, рака во позиција на супинација 2.Облик на раката: доминантната рака има „S“ облик, недоминантната рака има „A“ облик 3.Движење : движење напред назад на доминантната рака	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: бебешки „O“ раце 3.Движење : палецот и показалецот континуирано се допираат и се прават кратки движења во страна	17. земја
18. egg	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: двете раце имаат „U“ облик 3.Движење : доминантната рака ја допира недоминантната и потоа двете се движат надолу и се разделуваат	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: рамни „O“ раце 3.Движење : прстите на двете раце благо и кратко се допират	18. јајце

word	ASL	МЗЈ	збор
19. grease	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: доминантната рака има „F“ облик недоминантната рака има облик на отворена „B“ рака 3.Движење : доминантната рака ја допира недоминантната и се придвижува надолу	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: отворена „A“ рака 3.Движење : палецот е свртен надолу и прави кружно движење	19. масло
20. father	1.Локација: чело, горен дел на лице 2.Облик на раката: „5“ облик на рака 3.Движење : палецот кратко го допира челото	1.Локација: уста, образ 2.Облик на раката: „X“ рака 3.Движење : нема движење, показалецот се става на крајот на устата	20. татко

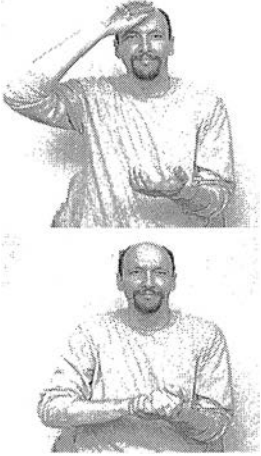

word	ASL	МЗЈ	збор
21. feather	1.Локација: горен дел на глава 2.Облик на раката: „F“ облик на рака 3.Движење : кон горе во однос на главата	нема	21. пердув
22. fire	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: двете раце имаат „5“ облик 3.Движење : движење нагоре надолу на двете раце со мрдање на прстите	нема	22. пожар

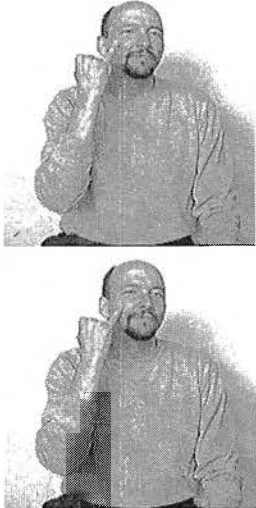

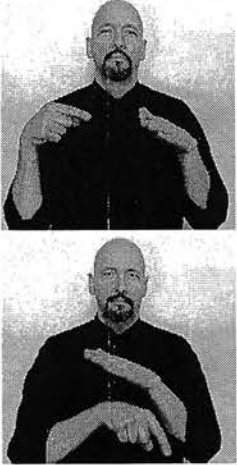

word	ASL	МЗЈ	збор
23. fish	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: доминантната рака има свиткан „В“ облик, недоминантната рака има „В“ облик 3.Движење : недоминантната рака е статична и го допира зглобот на другата рака, доминантната рака прави движење лево десно	1.Локација: лакт, подлактици 2.Облик на раката: доминантната рака има отворена „В“ форма, недоминантната рака има „В“ форма 3.Движење : недоминантната рака е статична и го допира лакотот на другата рака, доминантната рака прави движење лево десно и кон напред	23. риба
24. flower	1.Локација: нос среден дел на лице 2.Облик на раката: рамна „О“ рака 3.Движење : врвовите на прстите го допираат носот од едната па од другата страна	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: свиткана „5“ рака 3.Движење : нема движење	24. цвеќе

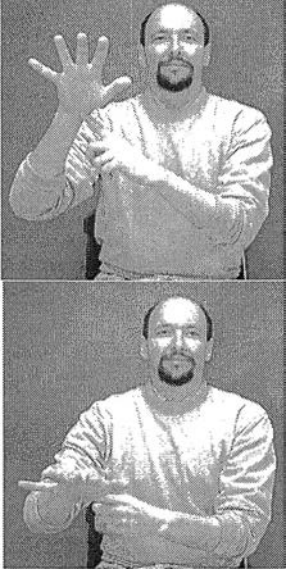
word	ASL	МЗЈ	збор
25. good	1.Локација: брада долен дел на лице 2.Облик на раката: двете раце имаат „В“ облик 3.Движење : доминантната рака ги допира усните, прави движење надолу и ја допира дланката на другата рака	нема	25. добар
26. grass	1.Локација: брада долен дел од лице 2.Облик на раката: „5“ рака 3.Движење : дланката ја допира брадата	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: рамни „О“ раце 3.Движење : кратки движења на прстите кон горе	26. трева

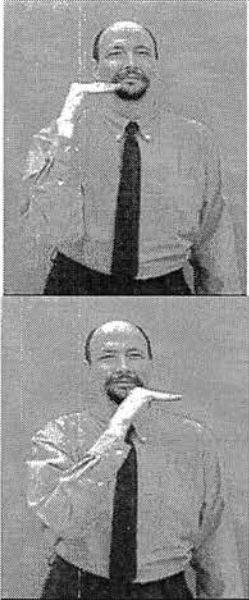

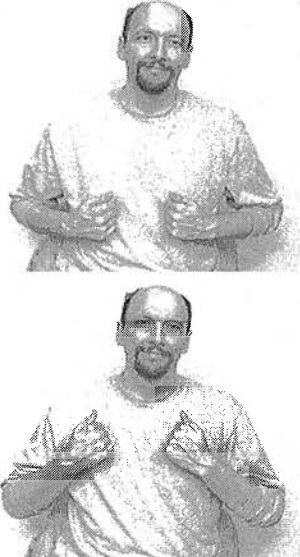
word	ASL	МЗЈ	збор
27. green	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: свиткана „L“ рака 3.Движење : движење кон напред и кон десно	Локација: брада, долен дел на лице Облик на рака: отворена „А“ Движење: кратко движење кон надолу	27. зелена
28. heavy	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: двете раце имаат „5“ облик на рака 3.Движење : кратко движење надолу	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: „А“ раце 3.Движење : движење кон внатре и една кон друга	28. тешко

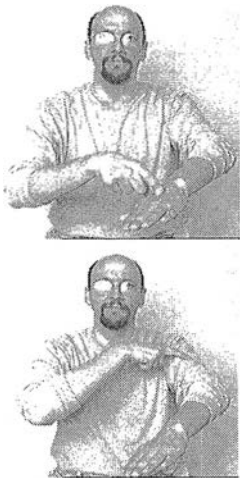
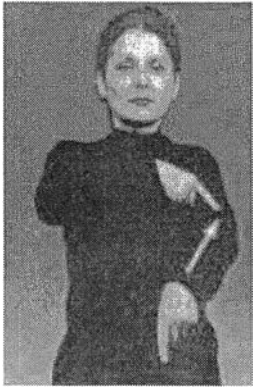

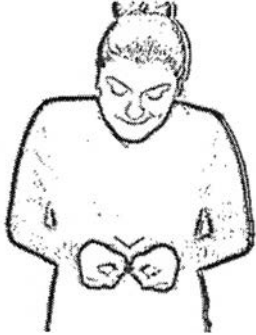
word	ASL	МЗЈ	збор
29. how	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: двете раце имаат свиткана „В“ форма 3.Движење : полукружно кон напред	Нема	29. како
30. hunt	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: „D“ рака 3.Движење : кратки движења напред назад	Нема	30. лов

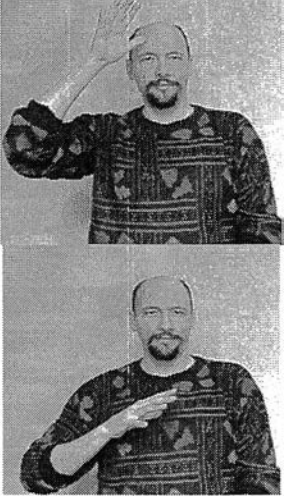

word	ASL	МЗЈ	збор
31. husband	1.Локација: а. чело;б. неутрален простор 2.Облик на раката: а. рамно „О“ ; б. двете раце имаат свиткан „ В“ облик 3.Движење : доминантната рака го допира челото и потоа се движи надолу кон недоминантната рака	1 Локација: уста; неутрален простор. 2.Облик на раката: а.„1“ рака; б. раширена „А“ рака; отворена „8“ рака 3.Движење: раката го допира крајот на устата и потоа се спушта надолу и го допира домалиот прст на другата рака.	31. сопруг
32. ice	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: двете раце имаат „5“ облик 3.Движење : кратко повлекување на раката кон назад	нема	32. мраз

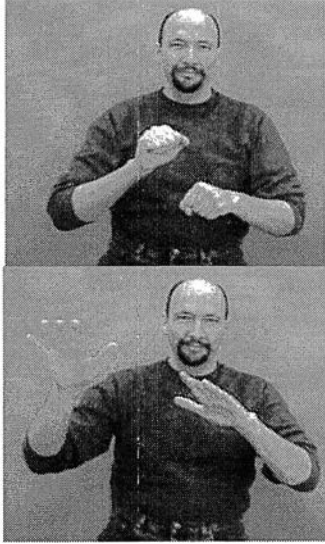

word	ASL	MЗЈ	збор
33. if	1.Локација: образ среден дел на лице 2.Облик на раката: „I“ рака 3.Движење : малиот прст кратко го допира образот	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: „B“ рака 3.Движење: кон лево во однос на телото	33. ако
34. kill	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: доминантната рака има „D“ облик на рака, недоминантната рака има „B“ облик 3.Движење : недоминантната рака е статична, доминантната рака прави движење кон надолу и кон спротивниот дел од телото	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: доминантната рака има „L“ форма, недоминантната рака има „B“ форма 3.Движење : недоминантната рака е статична, доминантната рака прави кратко движење напред-назад пред дланката од другата рака	34. убиство

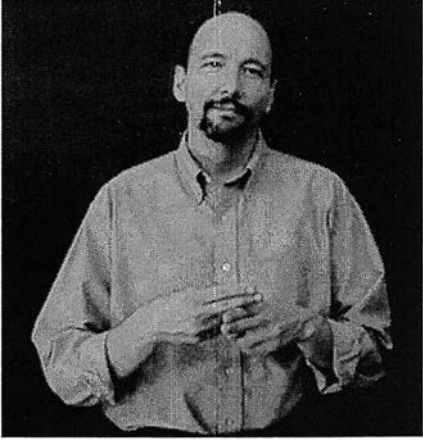

word	ASL	МЗЈ	збор
35. laugh	1.Локација: брада ; неутрален простор 2.Облик на раката: „L" облик на рака 3.Движење : повторливо движење од брадата кон краевите на усните	1.Локација: брада, долен дел од лице 2.Облик на раката: свиткана „5“ рака 3.Движење : кратки допири на прстите на брадата	35. смеење
36. leaf	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: доминантната рака има „5" облик, недоминантната рака има „D" облик 3.Движење : рацете прават кратко движење надолу	Нема	36. лист

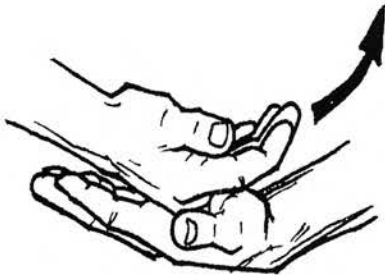

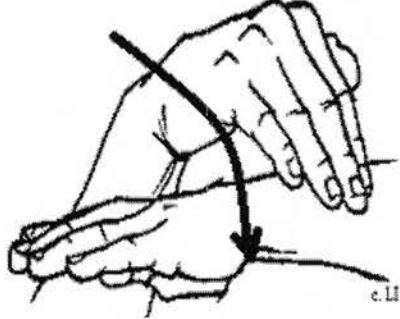
word	ASL	МЗЈ	збор
37. lie	1.Локација: брада, долен дел од лице 2.Облик на раката: свиткана „В“ рака 3.Движење : од едната кон другата страна на брадата	1.Локација: нос, среден дел на лице 2.Облик на раката: „D“ рака 3.Движење : движење кон лево со допирање на носот	37. лага
38. live	1.Локација: граден кош 2.Облик на раката: „А“ облик на раце 3.Движење : единечно движење надолу	нема	38. живот

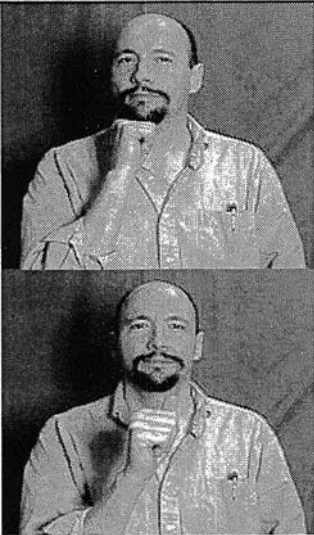
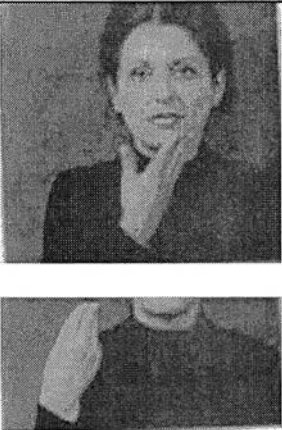

word	ASL	МЗЈ	збор
39. long	1.Локација: лакот, подлактица 2.Облик на раката: доминантна рака - „D“ рака, недоминантна рака „B“ рака 3.Движење : движење на доминантната рака од зглобот кон рамото	1.Локација: лакот, подлактица 2.Облик на раката: доминантна рака - „D“ рака, недоминантна рака „1“ рака 3.Движење : движење на доминантната рака од зглобот кон рамото	39. долго
40. loose	1.Локација: горен дел на глава 2.Облик на раката: „X“ рака 3.Движење : кратко повторливо движење нагоре-надолу	1.Локација: неутрален просотр 2.Облик на раката: рамни „O“ раце 3.Движење : рацете се придвижуваат кон внатре, ноктите од палците се допираат	41. вошка

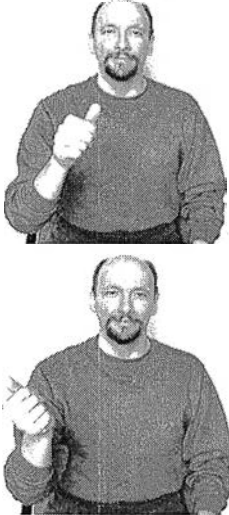

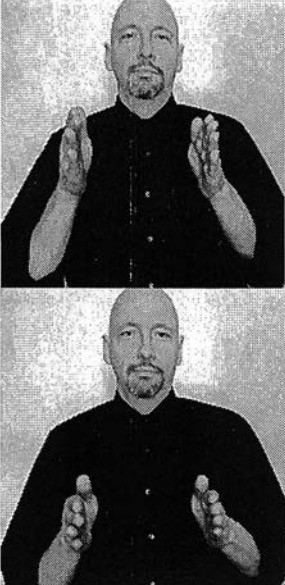

word	ASL	МЗЈ	збор
41. man	1.Локација: а.чело; б. гради 2.Облик на раката : ASL 5 рака 3.Движење : палецот од раката го допира челото, потоа го допира градниот кош	1.Локација: уста. 2.Облик на раката: „1“ рака. 3.Движење: раката го допира крајот на устата	41. машко
42. meat	1.Локација: рака во позиција на пронација 2.Облик на раката: доминантната рака има „F“ облик, недоминантната рака има облик на отворена „В“ форма 3.Движење : палецот и показалецот од доминантната рака ја допираат недоминантната рака	1.Локација: рака во позиција на пронација 2.Облик на раката: доминантната рака има отворена „А“ форма, недоминантната рака има облик на отворена „В“ форма 3.Движење : палецот и показалецот од доминантната рака ја допираат недоминантната рака	42. месо

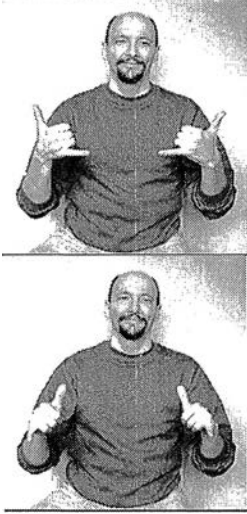
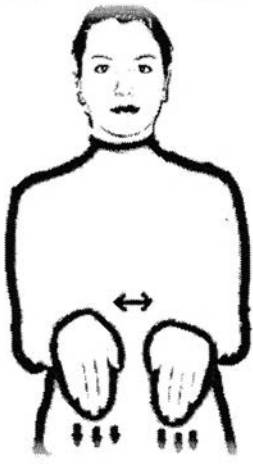
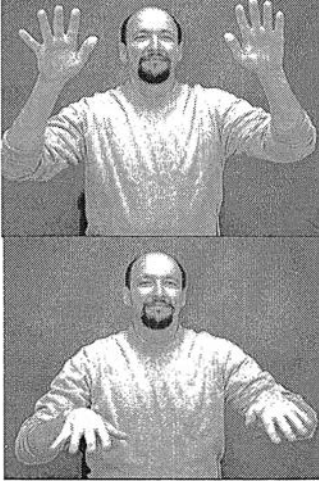
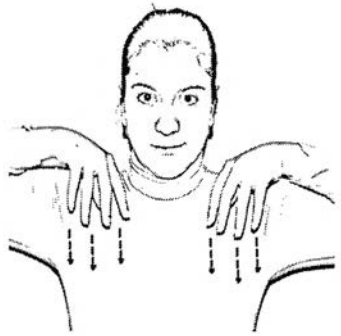
word	ASL	МЗЈ	збор
43. mother	1.Локација: брада долен дел од лице 2.Облик на раката: ASL 5 рака 3.Движење: палецот два пати ја допира брадата	1.Локација: среден и долен дел од лице 2.Облик на раката: „В“ рака 3.Движење : нема движење, раката го допира лицето и е статична	43. мајка
44. mountain	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: а. „А“ рака ; б. „В“ рака 3.Движење : доминантната рака е врз недоминантната рака, потоа двете раце преминуваат во „В“ облик и се движат кон нагоре	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: „В“ рака 3.Движење: брановидно движење кон десно и кон горе во однос на телото	44. планина

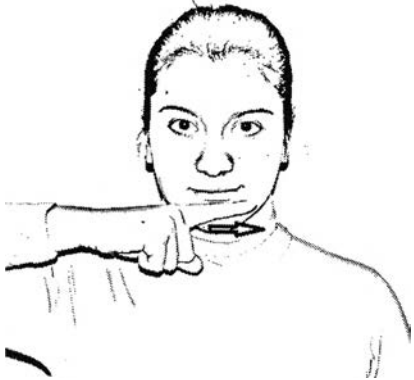
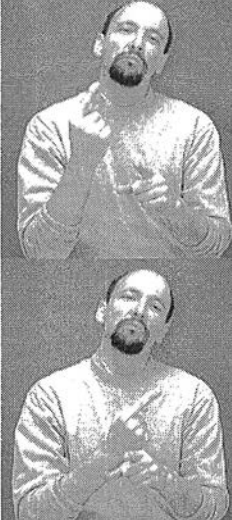

word	ASL	МЗЈ	збор
45. name	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: двете раце имаат „Н“ облик 3.Движење: двојно движење	1.Локација: граден кош 2.Облик на раката: „Н“ рака 3.Движење: кон десно во однос на телото	45. име
46. narrow	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: отворена „В“ рака 3.Движење: двете раце се придвижуваат една кон друга	Нема	46. тесно

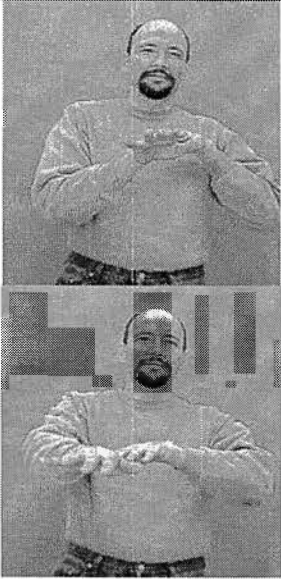

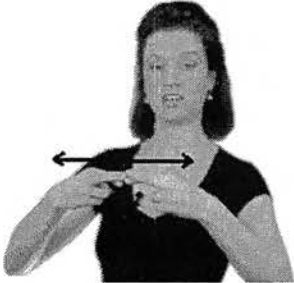
word	ASL	МЗЈ	збор
47. new	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: двете раце имаат „В“ облик 3.Движење: задниот дел од доминантната рака се лизга по дланката на недоминантната рака	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: двете раце имаат „В“ облик 3.Движење: задниот дел од доминантната рака се лизга пред дланката на недоминантната рака и нагоре	збор 47. ново
48. night	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: доминантната рака има облик на свиткана „В“ рака, недоминантната рака „В“ облик 3.Движење: зглобот на доминантната рака се става врз недоминантната рака додека врвовите на прстите се насочени кон долу	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: свиткани „В“ раце 3.Движење: рацете се придвижуваат една кон друга	47. ноќ

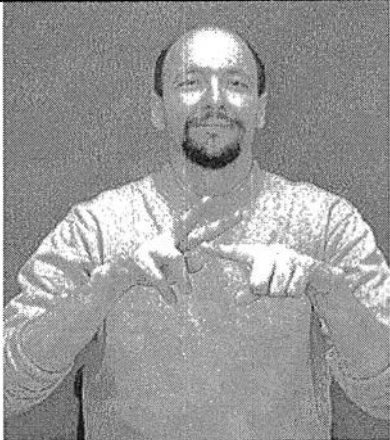

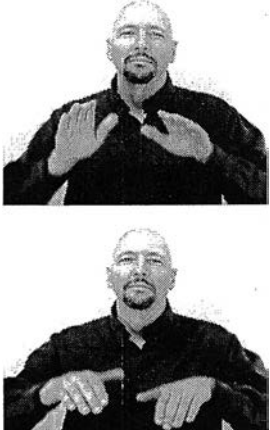

word	ASL	МЗЈ	збор
49. not	1.Локација: брада долен дел на лице⇒неутрален простор 2.Облик на раката: отворена „А“ рака 3.Движење: кратко движење кон напред	1.Локација: брада, долен дел од лице⇒неутрален простор 2.Облик на раката: отворена „В“ рака⇒рамна „О“ рака 3.Движење: движење кон десно во однос на телото, раката ја допира брадата, движењето завршува во неутралниот простор	49. нема
50. old	1.Локација: брада преминува во неутрален простор 2.Облик на раката: „С“ рака преминува во „S“ рака 3.Движење: од брадата кон надолу	1.Локација: брада, долен дел од лице 2.Облик на раката: „L“ рака 3.Движење: нема движење, раката е поставена на брадата	50. старо

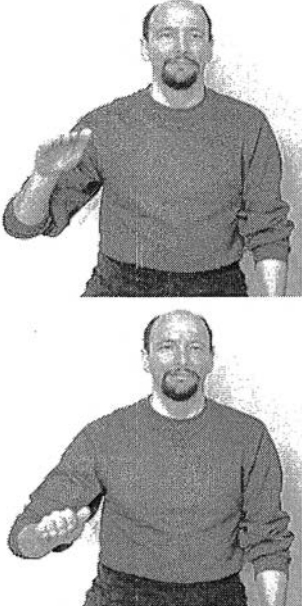

word	ASL	МЗЈ	збор
51. other	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: отворена „А“ рака 3.Движење: единечно движење кон десно	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: „V“ рака 3.Движење: движење лево-десно	51. друго
52. person	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: отворена „В“ рака 3.Движење: движење надолу во однос на телото	1.Локација: неутрален простор, пред лице 2.Облик на раката: свиткана „L“ рака 3.Движење: кратко движење кон надолу во однос на лицето	52. личност

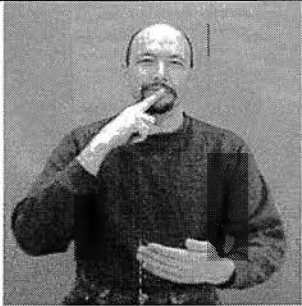
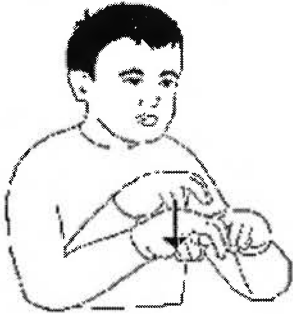

word	ASL	МЗЈ	збор
53. play	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: „Y“ раце 3.Движење: кратки повторливи движења кон страна	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: „B“ раце 3.Движење: кратки движења кон надолу и странично	53. игра
54. rain	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: ASL 5 раце 3.Движење: кратки движења кон надолу	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: ASL 5 раце 3.Движење: кратки движења надолу	54. дожд

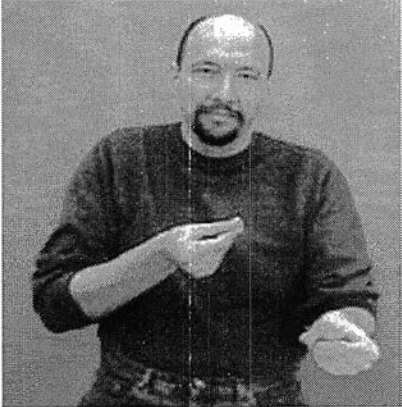

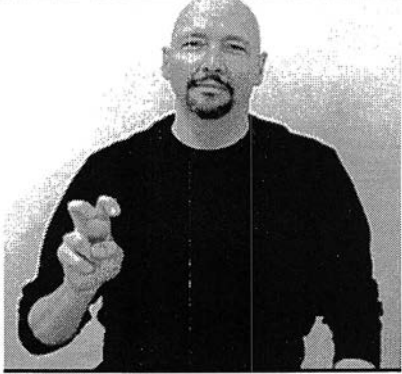
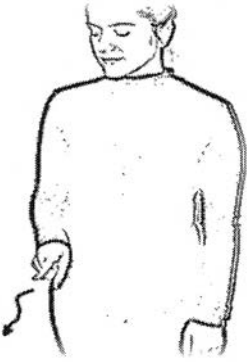
word	ASL	МЗЈ	збор
55. red	1.Локација: уста 2.Облик на раката : „D“ рака 3.Движење : движење надолу при што раката преминува во „X“ облик	1.Локација: уста 2.Облик на раката : „D“ рака 3.Движење : движење во лево во однос на телото	55. црвена
56. correct	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката : „D“ раце 3.Движење: единечно движење на показалецот кој го допира другиот показалец во неговиот средишен дел	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: „D“ раце 3.Движење: единечно движење на показалецот кој го допира другиот показалец во неговиот средишен дел	56. точно

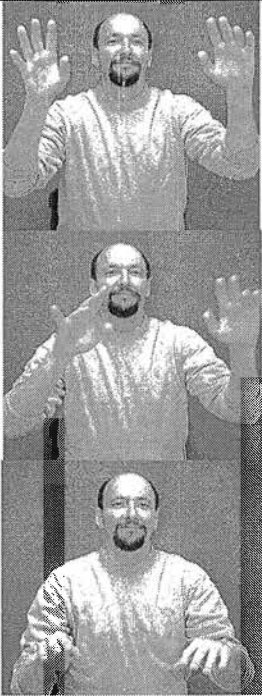
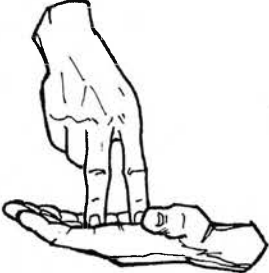

word	ASL	МЗЈ	збор
57. river	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: ASL 5 раце 3.Движење: движење кон страна во однос на телото	1.Локација: рака во позиција на пронација 2.Облик на раката: „В“ раце 3.Движење : недоминантната рака го допира зглобот од доминантната рака која се придвижува брановидно кон напред	57. река
58. горе	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: „R“ рака 3.Движење: оддалечување на двете „R“ раце една од друга	нема	58. јаже

word	ASL	МЗЈ	збор
59. salt	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: доминантната рака има „V“ форма, недоминантната рака има „U“ форма 3.Движење : доминантната рака прави прави двојно движење врз недоминантната рака со мрдање на прстите	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: бебешка „О“ форма 3.Движење: палецот и показалецот се тријат со повторливи движења	59. сол
60. sea	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: ASL 5 рака 3.Движење: двете раце се движат кон напред во вид на бранови	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: отворена „5“ рака 3.Движење: брановидно движење кон десно во однос на телото	60. море

word	ASL	МЗЈ	збор
61. sharp	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката : „D“ облик на рака 3.Движење : доминатната рака го допира показалецот од другата рака и прави кратко остро движење во страна	нема	61. остар
62. short	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: отворена „B“ рака 3.Движење: кратко движење кон надолу	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: „U“ раце 3.Движење: прстите од рацете се приближуваат една кон друга	62. кратко

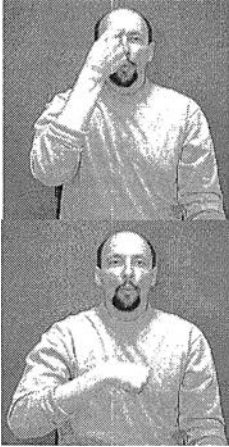

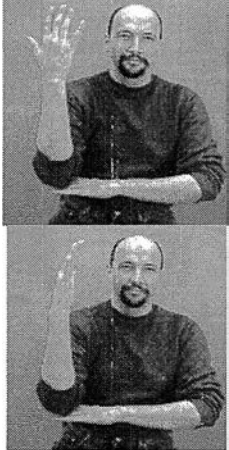

word	ASL	МЗЈ	збор
63. sing	1.Локација: уста, неутрален простор 2.Облик на раката: доминантната рака има „D“ форма, недоминантната рака има „V“ форма 3.Движење: кратко движење кон надолу	нема	63. пее
64. sit	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: отворени „N“ раце 3.Движење: доминантната рака се позиционира врз недоминантната рака	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: „B“ раце 3.Движење: кратко движење надолу	64. седи

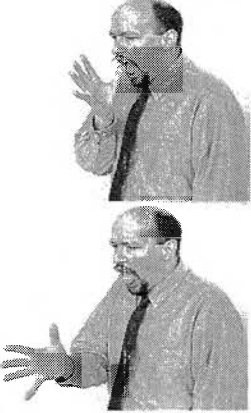

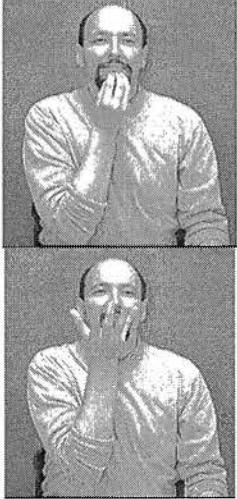

word	ASL	МЗЈ	збор
65. smooth	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: рамна „О“ рака преминува во „А“ рака 3.Движење: кратко движење кон напред	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: „В“ раце 3.Движење : доминантната рака се лизга по дланката на недоминантната рака	65. мазно
66. snake	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: свиткана „V“ рака 3.Движење: кратко движење кон напред	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: „D“ рака 3.Движење: брановидно движење кон напред	66. змија

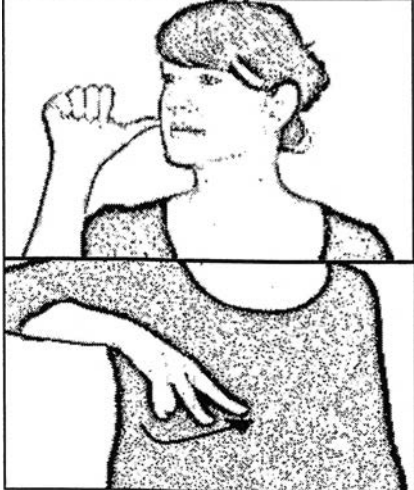
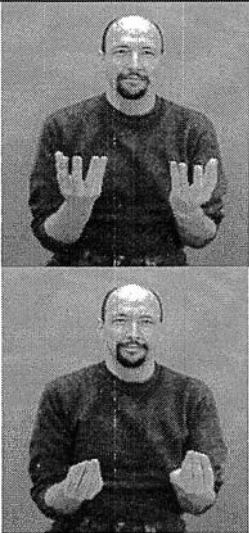

word	ASL	МЗЈ	збор
67. snow	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: отворена „А“ рака 3.Движење: бавно движење надолу	Нема	67. снег
68. stand	1.Локација: рака во позиција на супинација 2.Облик на раката : доминантната рака има „V“ облик, недоминантната рака има отворена „В“ форма 3.Движење : нема	1.Локација: рака во позиција на супинација 2.Облик на раката : доминантната рака има „V“ облик, недоминантната рака има отворена „В“ форма 3.Движење: нема	68. стои

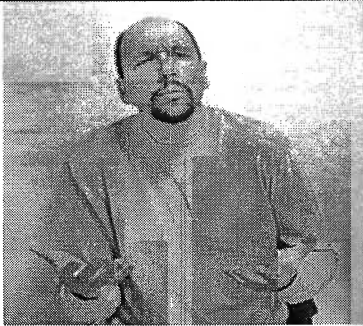

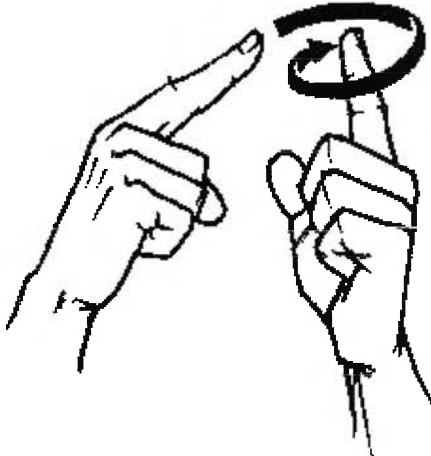
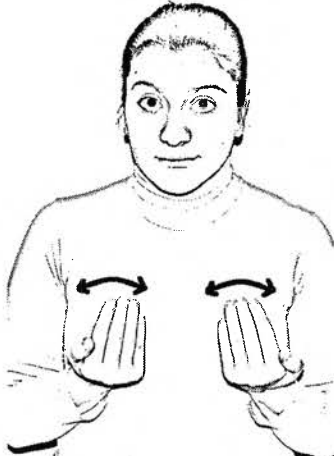
word	ASL	МЗЈ	збор
69. star	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката : „D“ форми на раце 3.Движење : показалците од двете раце се допираат и наизменично се движат нагоре-надолу	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: отворена „F“ рака преминува во „F“ рака 3.Движење: кратки движења лево-десно	збор 69. свезда
70. stone	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: доминантната рака има „А“ облик, недоминантната рака има отворена „В“ форма 3.Движење: доминантната рака прави двојно движење во вид на удар на недоминантната рака	нема	71. камен

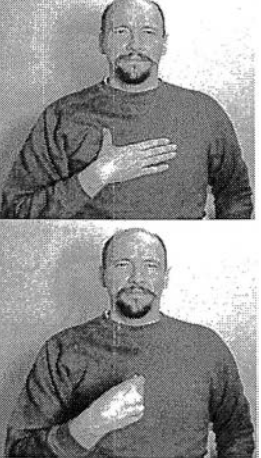
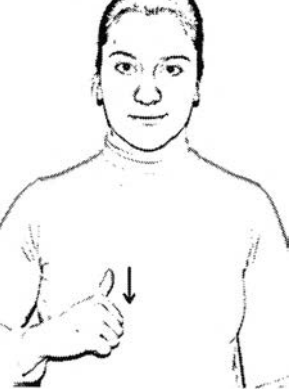
word	ASL	МЗЈ	збор
71. sun	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: рамна „О“ рака преминува во АСЛ 5 рака 3.Движење : рамната „О“ рака прави кружно движење и преминува во АСЛ 5 рака	1.Локација: неутрален простор. 2.Облик на раката: свиткана „5“ рака. 3.Движење: нема движење	71. сонце
72. tail	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: доминатната рака има „D“ форма, недоминантната рака имаотворена „B“ форма 3.Движење: доминатната рака со зглобот се потпира на зглобот на недоминантната рака и прави кратки движења лево-десно	нема	72. опашка

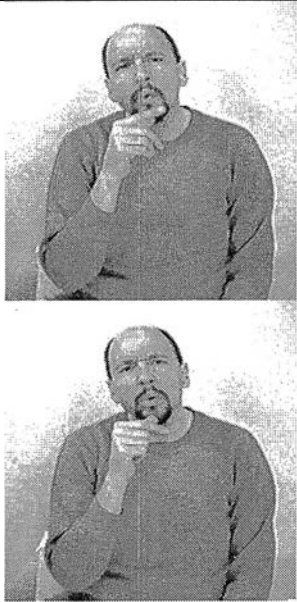

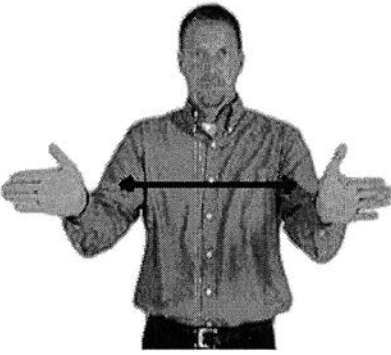

word	ASL	МЗЈ	збор
73. thin	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: отворена „А“ рака 3.Движење: движењето почнува во висина на челото, раката се движи кон градниот кош	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: „1“ рака 3.Движење: кратко движење надолу.	73. слаб
74. tree	1.Локација: лакот, подлактица 2.Облик на раката : доминантната рака има АСЛ „5“ форма, недоминантната рака има „В“ облик 3.Движење : кратко кружно движење на дланката	1.Локација: лакот, подлактица 2. Облик на рака: а. свиткана „5“ рака; б. „В“ рака 3. Движење: нема движење	74. дрво

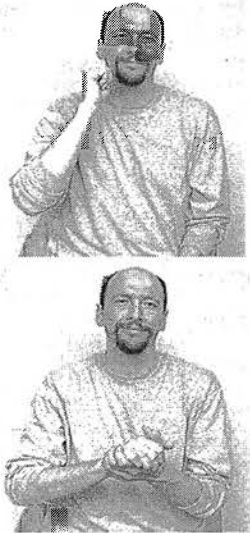
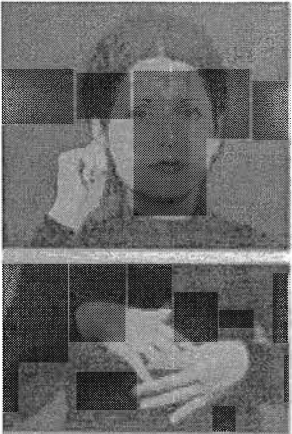
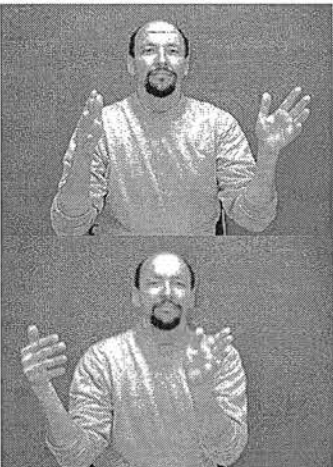

word	ASL	МЗЈ	збор
75. vomit	1.Локација: уста, неутрален простор 2.Облик на раката : АСЛ „5“ рака 3.Движење : од устата кон неутралениот простор во висина на градите	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката : „В“ рака 3.Движење : движење во вид на лак и кон надолу (од устата кон неутралениот простор пред градите)	75. повраќање
76. warm	1.Локација: брада, долен дел на уста 2.Облик на раката : рамна „О“ рака преминува во ASL 5 рака 3.Движење : отворање на раката	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: свиткана „5“ рака 3.Движење : кружни движења пред устата	76. топло

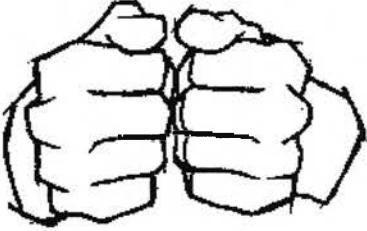
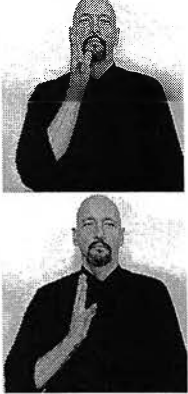

word	ASL	МЗЈ	збор
77. water	1.Локација: уста, долен дел на лице 2.Облик на раката: ASL „3“ рака 3.Движење : кратко движење од неутрален простор кон устата	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: отворена „А“ рака⇒свиткана „5“ рака 3.Движење : А раката се придвижува кон устата, потоа се спушта надолу и прави повторливи кружни движења	77. вода
78. wet	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката : свиткани „5“ раце преминуваат во рамни „О“ раце 3.Движење: собирање на прстите	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката: свиткана „5“ рака⇒рамна „О“ рака 3.Движење: собирање на прстите	78. влажен

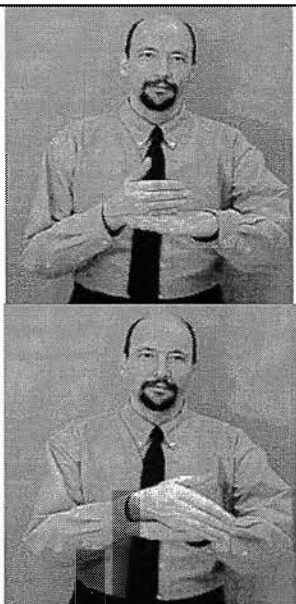

word	ASL	МЗЈ	збор
79. what	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката : ASL „5“ раце 3.Движење : нема движење	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката : ASL „В“ раце 3.Движење : дланките благо се наочени кон надолу и се приближуваат една кон друга	79. што
80. when	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката : „D“ раце 3.Движење : кружно движење на показалецот од едната рака	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката : свиткани „В“ раце 3.Движење : дланките се движат лево-десно	80. кога

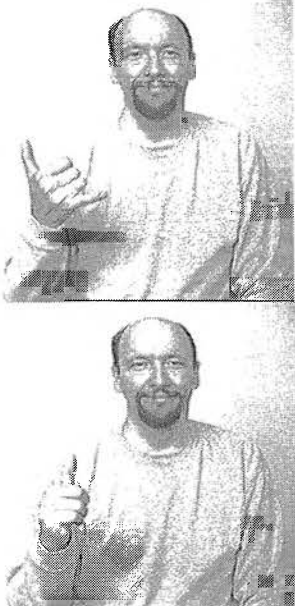

word	ASL	МЗЈ	збор
81. where	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката : „D“ рака 3.Движење : кратки движења лево десно	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката : ASL „B“ раце 3.Движење : дланките се приближуваат една кон друга во висина на градите	81. каде
82. white	1.Локација: граден кош 2.Облик на раката : отворена „B“ рака преминува во „S“ рака 3.Движење : собирање на прстите од раката	1.Локација: граден кош 2.Облик на рака: отворена „A“ 3.Движење: кратко движење кон надолу	82. бела

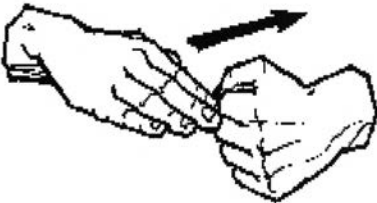

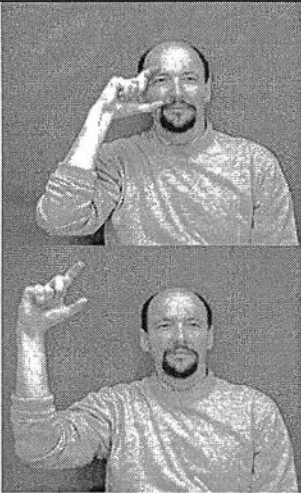

word	ASL	МЗЈ	збор
83. who	1.Локација: брада, долен дел од лице 2.Облик на раката : „L" рака 3.Движење : „L" раката преминува во свиткана „L" рака	1.Локација: брада, долен дел од лице 2.Облик на раката : „D" рака 3.Движење : кратко повторливо движење кон брадата	83. кој
84. wide	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката : отворени „В" раце 3.Движење : рацете се оддалечуваат една од друга	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката : отворени „В" раце 3.Движење : рацете се оддалечуваат една од друга	84. голем

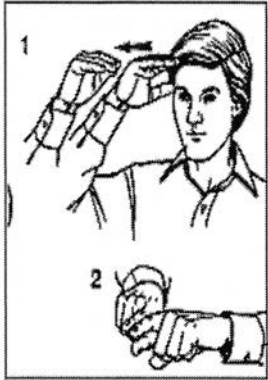
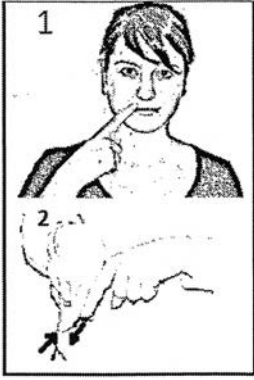
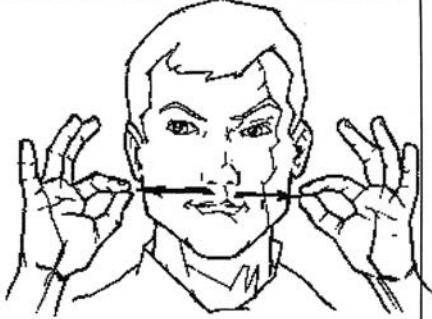

word	ASL	МЗЈ	збор
85. wife	1.Локација: образ; неутрален простор. 2.Облик на раката: а. отворена „А“; б. свиткана „В“ рака. 3.Движење: палецот прави движење по образот; потоа се спушта надолу каде двете раце се поклопуваат.	1.Локација: уво; неутрален простор. 2.Облик на раката: а. „А“; б. раширена „А“ рака; отворена „8“ рака 3.Движење: раката го фаќа увото и потоа се спушта надолу и го допира домалиот прст на другата рака.	85. сопруга
86. wind	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката : ASL „5“ раце 3.Движење : движење лево десно	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката : ASL „V“ рака 3.Движење : движење лево десно	86. ветер

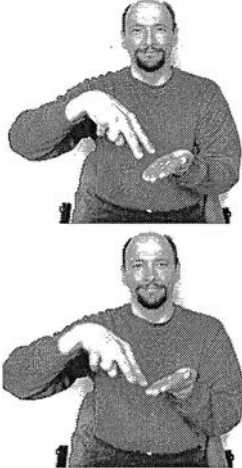

word	ASL	МЗЈ	збор
87. with	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката : „А" облик на раце 3.Движење : рацете се придвижуваат една кон друга	нема	87. со
88. woman	1.Локација: брада⇒граден кош 2.Облик на раката : „5" рака 3.Движење : раката со палецот ја допира брадата па се движи кон градите	1.Локација: уво 2.Облик на раката : „А" облик на рака 3.Движење : раката го фаќа увото.	88. женско

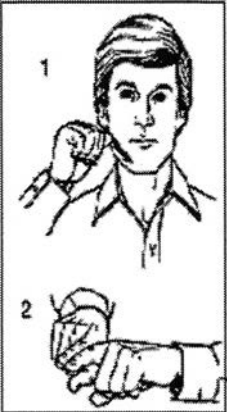

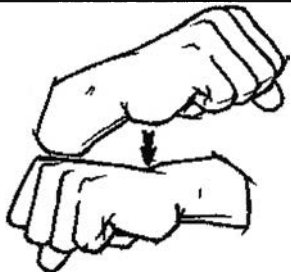

word	ASL	МЗЈ	збор
89. wood	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката : отворени „В" раце 3.Движење : доминантната рака ја допира недоминантната рака и се движи кон напред	нема	89. дрвен
90. worm	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката : доминантна рака има „Х" форма, недоминантната има отворена „В" форма 3.Движење : кратки цик-цак движења во страна	нема	90. црв

word	ASL	МЗЈ	збор
91. year	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката : „А“ раце 3.Движење : кружно движење на доминантната рака	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката : а. отворена „А“ рака; б. „А“ рака 3.Движење : кружно движење на доминантната рака	91. година
92. yellow	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката : „У“ рака 3.Движење : движење лево десно	1.Локација: нос, среден дел од тело 2.Облик на раката : отворена „А“ рака 3.Движење : движење кон надолу	92. жолта

word	ASL	МЗЈ	збор
93. full	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката : доминантна „В" рака, недоминантна „А" рака 3.Движење : доминантната рака прави движење наназад и со дланката ја допира недоминантната рака	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката : доминантна „В" рака, недоминантна „А" рака 3.Движење : доминантната рака прави движење нанапред и со дланката ја допира недоминантната рака	93. полн
94. moon	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката : свиткана „L" рака 3.Движење : единечно движење кон десно	1.Локација: неутрален простор 2.Облик на раката : бебешки „О" раце 3.Движење : со движењето се исцртува месечина во неутралниот простор	94. месечина

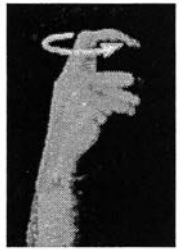

word	ASL	МЗЈ	збор
95. brother	1.Локација: 1. десна страна на чело;2. неутрален простор. 2.Облик на дланка: а. рамна С или L поставеност на раката; б. двете раце имаат „1“ облик на рака 3.Движење: на десна рака напред од рамно С кон рамно О, па надолу каде се допираат двете раце со показалците.	1.Локација: на усни. 2.Облик на дланка: „а. 1“ рака. б. двете раце имаат „1“ облик на рака 3.Движење: допир на аголот на усната, па надолу каде се допираат двете раце со показалците.	95. брат
96. cat	1.Локација: среден дел на лице, неутрален простор 2.Облик на раката : „F“ раце 3.Движење : кратко единечно движење во страна	1.Локација: образ, среден дел од лице 2.Облик на раката : „V“ рака 3.Движење : надолу со допирање на образот	96. мачка

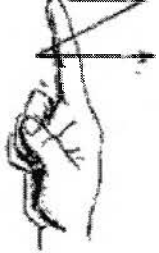

word	ASL	МЗЈ	збор
97. dance	1.Локација: рака во позиција на супинација 2.Облик на раката : доминантна рака има „V“ облик, недоминантна рака има „В“ форма 3.Движење : недоминантната рака е статична, доминантната се движи лево-десно	нема	97. танц
98. pig	1.Локација: брада, долен дел од лице 2.Облик на раката : „В“ рака 3.Движење : прстите од рака се мрдаат нагоре-надолу	1.Локација: брада, долен дел од лице 2.Облик на раката : „А“ рака 3.Движење : нема движење	98. свиња

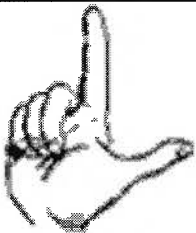

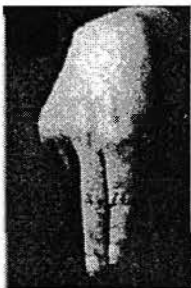

word	ASL	МЗЈ	збор
99. sister	1. Локација: 1. образ; 2. неутрален простор. 2. Облик на дланка: а. „А“ или „L“ рака; б. двете раце имаат „1“ облик на рака 3. Движење: Надолу каде се допира со левата рака во неутралниот простор пред градите.	1. Локација: 1. уво ; 2. неутрален простор. 2. Облик на дланка: а. „А“ или „L“ рака; б. двете раце имаат „1“ облик на рака 3. Движење: Надолу каде се допира со левата рака во неутралниот простор пред градите.	99. сестра
100. work	1. Локација: неутрален простор 2. Облик на дланка: „А“ облик на раце 3. Движење: тупаниците се допираат континуирано во делот на зглобовите	1. Локација: неутрален простор 2. Облик на дланка: „А“ облик на раце 3. Движење: долниот дел од доминантната рака го допира горниот дел од доминантната рака	100. работа

Прилог 2 Компаративна анализа на мануелните азбуки во АСЛ и МЗЈ според категориите на Стоуки

Азбука-македонски знаковен јазик		Азбука-американски знаковен јазик			
Знак	Форма на рака	Знак	Форма на рака		
А			Затворена тупаница со издолжен палец	Затворена тупаница со издолжен палец	А
Б			Рамна дланка, палецот е издолжен и го допира показалецот	Рамна дланка, палецот го допира показалецот или е продолжен преку прстите, некогаш прави агол	В
В			Затворена тупаница со исправени нагоре и раздвоени показалец и среден прст	Затворена тупаница со исправени нагоре и раздвоени показалец и среден прст	У
Г			Затворена тупаница со исправен показалец во вид на кириличната буква „Г“	Затворена тупаница со показалец исправен во страна	Г

Д		Затворена тупаница, палецот го допира показалецот во средината		Се прави буквата „D“ со палецот и трите прсти а показалецот е исправен нагоре	D
Г		Затворена тупаница со исправен показалец во вид на киричната буква „Г“, се прави кружно движење во десно, 45 степени			
Е		Палецот, показалецот и средниот прст ја прават малата буква „е“, средниот прст со јаготката е врз показалецот, домалиот и малиот прст ја допираат дланката		Отворена тупаница со палец извиткан преку дланката	Е
Ж		Показалец, среден прст и домал прст испружени надолу, малиот прст ја допира дланката, палецот го допира показалецот на средина			

З		Палецот, показалецот и средниот прст, свртени од опачина, ја прават кириличната буква „З“		Затворена тупаница со исправен показалец, во воздух се испишува латиничната буква „Z“	Z
S		Затворена тупаница со исправен мал прст, во воздух се испишува кирилична буква „S“			
И		Затворена тупаница со исправен мал прст		Затворена тупаница со исправен мал прст	I
J		Затворена тупаница со исправен мал прст, во воздух се испишува кириличната буква „J“		Затворена тупаница со исправен мал прст, во воздух се испишува кириличната буква „J“	J
К		Показалецот и средниот збор се исправени и формираат агол, палецот е во средината на аголот		Показалецот и средниот прст се исправени и формираат агол, палецот е во средината на аголот	K

Л		Показалецот и средниот прст се испружени надолу и разделени под мал агол (личи на кириличната буква „Л“)		Палецот и показалецот формираат прав агол (личи на латиничната буква „L“)	L
Љ		Показалецот и средниот прст се испружени надолу и разделени под мал агол, се прави кратко повторливо движење во страна			
М		Показалецот, средниот и домалиот прст се испружени надолу и споени, малиот прст е навнатре		Показалецот, средниот и домалиот прст се положени на палецот, малиот прст е навнатре	M
Н		Показалецот и средниот прст се испружени надолу и се споени, малиот и домалиот прст се навнатре		Показалецот и средниот прст се положени на палецот, домалиот и малиот прст малку се навнатре	N
Њ		Показалецот и средниот прст се испружени надолу, се прави кратко повторливо движење во страна			

О		Сите прсти заедно ја формираат буквата „О“		Сите прсти заедно ја формираат буквата „О“	О
П		Палецот и четирите прсти се одвоени и ја формираат кириличната буква „П“		Показалецот и средните прсти се испружени надолу, наликува на наопаку свргена буква „К“	
Р		Затворена тупаница со исправени и преплетени показалец и среден прст		Затворена тупаница со исправени и преплетени показалец и среден прст	R
С		Сите прсти ја формираат буквата „С“		Сите прсти ја формираат буквата „С“	С
Т		Затворена тупаница, палецот и показалецот се испружени надолу и ја формираат буквата „Т“		Затворена тупаница со палец меѓу показалецот и средниот прст	T

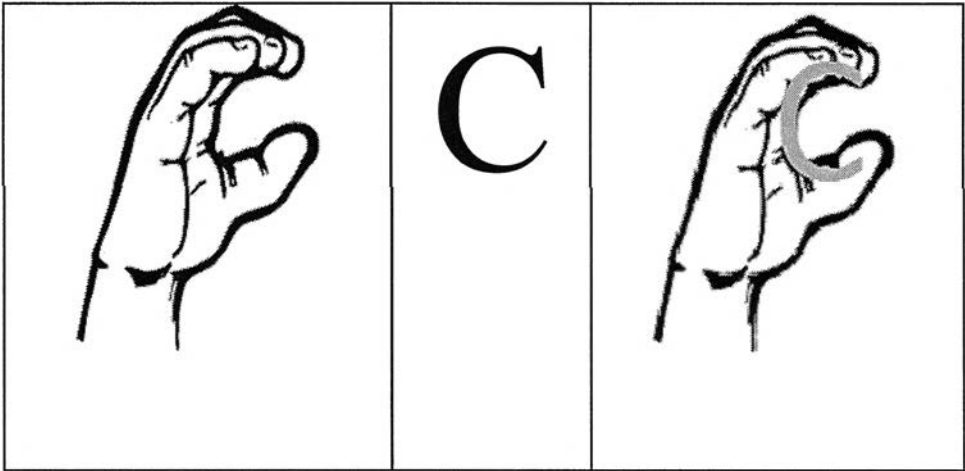
К		Показалецот и средниот збор се исправени и формираат агол, палецот е во средината на аголот, се прави полукружно движење во страна			
У		Затворена тупаница со исправени показалец и мал прст		Затворена тупаница со исправени показалец и мал прст	У
Ф		Палецот и показалецот формираат круг, останатите прсти се испружени нагоре		Палецот и показалецот формираат круг, останатите прсти се испружени нагоре	Ф
Х		Затворена тупаница со преплетени и надолу испружени показалец и среден прст		Затворена тупаница со настрана испружени показалец и среден прст	Н
Ц		Показалец и среден прст исправени нагоре и разделени, палец во страна, да наликува на кириличната буква „Ц“			

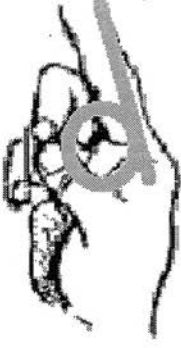

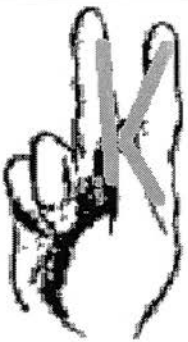
Ч		Показалец и среден прст исправени нагоре и разделени, палец поставен врз показалец, да наликува на кириличната буква „Ч“			
Ц		Показалец и среден прст исправени нагоре и разделени, палец во основата меѓу двата прста да наликува на кириличната буква „Ц“			
Ш		Затворена тупаница со испружени и разделени показалец, среден и домал прст		Затворена тупаница со испружени и разделени показалец, среден и домал прст	W
				Показалец и палец испружени надолу	Q
				Затворена тупаница со палец свиткан врз прстите	S

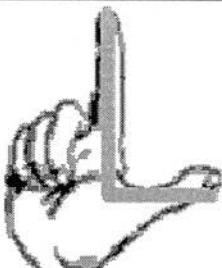

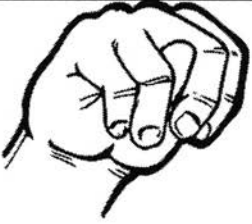
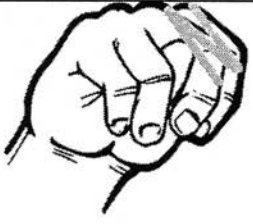

				Затворена тупаница со испружен и свиткан показалец	X
				Затворена тупаница со исправени показалец и среден прст кои се допираат	U

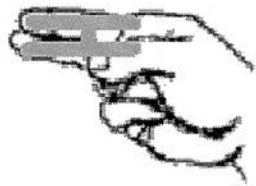

Иконичност на знаците од азбуката на АСЛ

Облик на артикулаторите како репрезент на формата на референтот во азбуката на АСЛ.

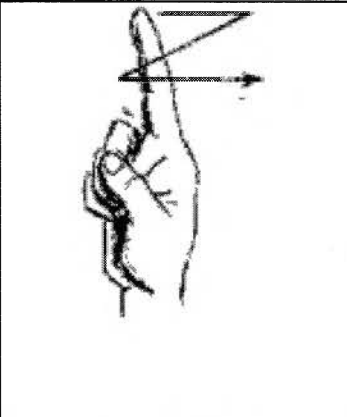
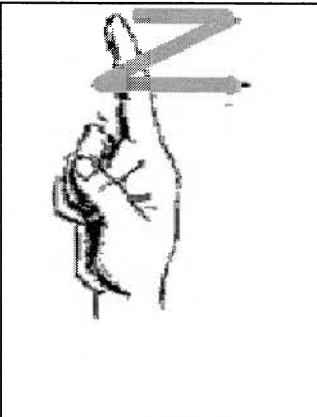
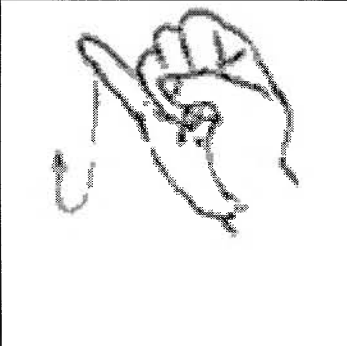
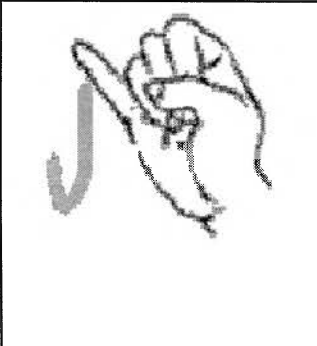

	D	
	I	
	K	

	L	
	m	
	N	
	O	
	P	

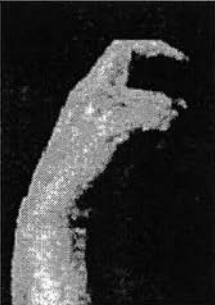
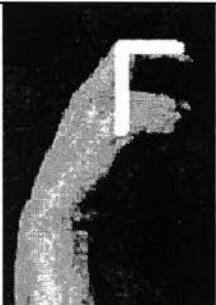

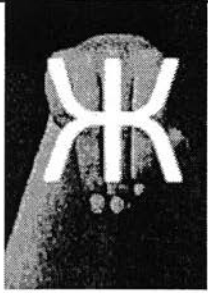

	Y	
	H	
	V	
	W	

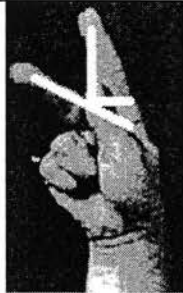

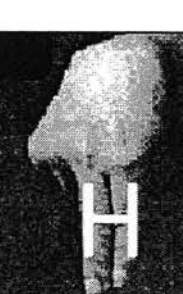

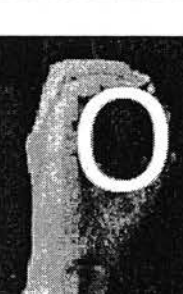
Знаци на букви во АСЛ каде што формата на патот на артикулаторот ја репрезентира формата на референтот

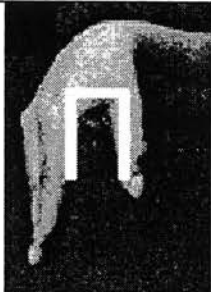

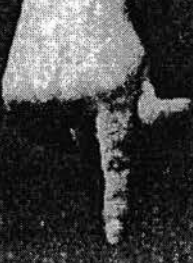
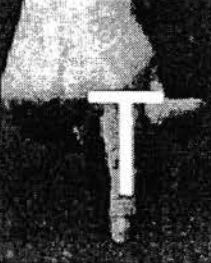

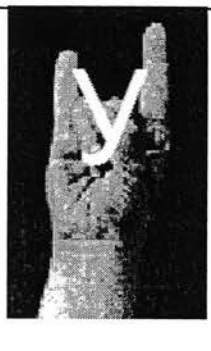

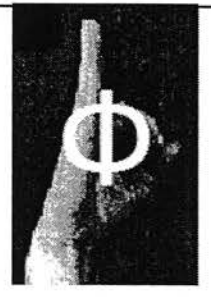
	Z	
	J	

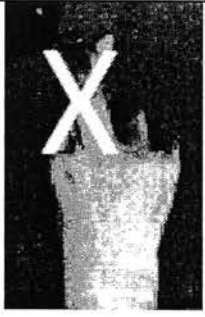

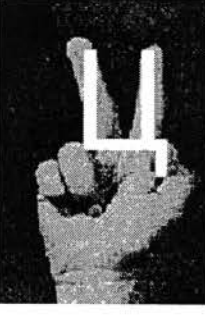

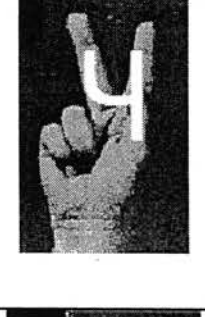

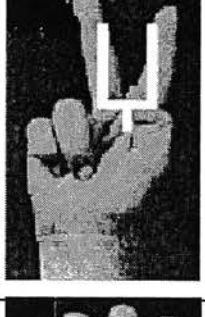

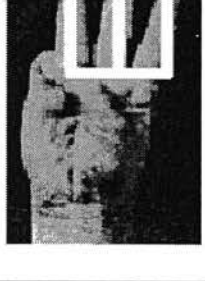
Иконичност на знаците од азбуката на МЗЈ

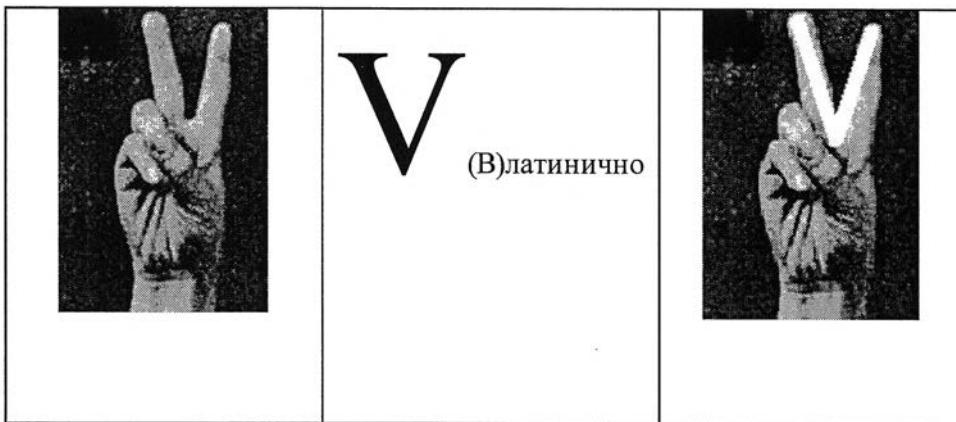
Облик на артикулаторите како репрезент на формата на референтот во азбуката на МЗЈ

	Г	
	е	
	Ж	
	З	

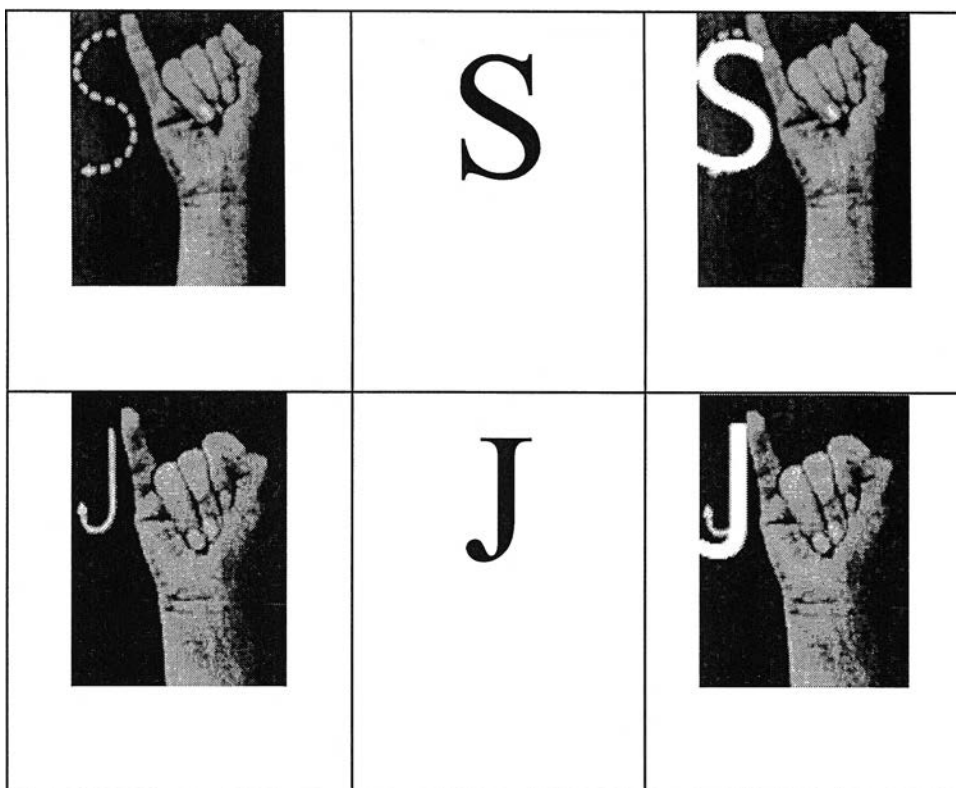
	К	
	Л	
	М	
	Н	
	О	

	П	
	С	
	Т	
	У	
	Ф	

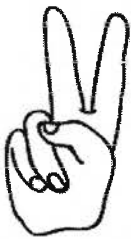

	X	
	Ц	
	Ч	
	Щ	
	Ш	

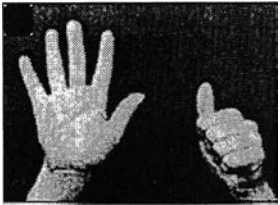

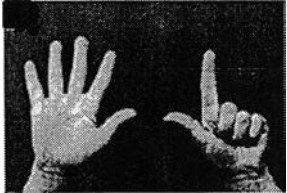

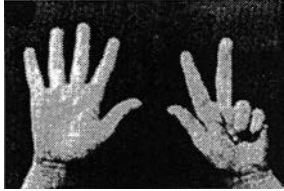

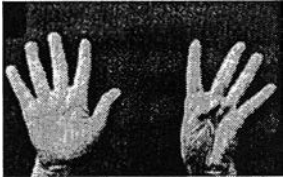

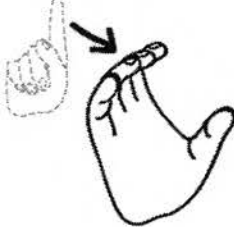

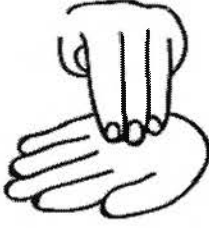
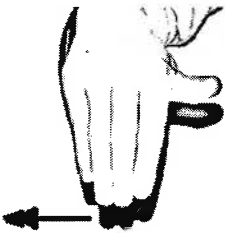
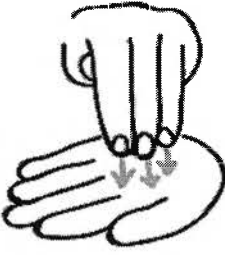
Знаци на букви во МЗЈ каде што формата на патот на артикулаторот ја репрезентира формата на референтот

Прилог 3 Компарација на продукцијата на броеви во АСЛ и МЗЈ

<i>Азбука-Македонски Знаковен Јазик</i>		<i>Азбука-Американски Знаковен Јазик</i>			
Знак за број		Форма на рака	Знак за број	Форма на рака	
1		Затворена тупаница со исправен показалец		Затворена тупаница со исправен показалец	1
2		Затворена тупаница со исправени и раздвоени показалец и среден прст		Затворена тупаница со исправени и раздвоени показалец и среден прст	2
3		Затворена тупаница со исправени и раздвоени палец, показалец и среден прст		Затворена тупаница со исправени и раздвоени палец, показалец и среден прст	3
4		Четири прста исправени и одвоени, палецот оди преку дланката		Четири прста исправени и одвоени, палецот оди преку дланката	4

5		Сите пет прсти се исправени и одвоени		Сите пет прсти се исправени и одвоени	5
6		Пет одвоени и исправени прсти од едната рака, другата рака е во тупаница со исправен палец		Врвот на малиот прст го допира врвот на палецот, останатите прсти се исправени и одвоени	6
7		Пет одвоени и исправени прсти од едната рака, другата рака е во тупаница со исправени палец и показалец		Врвот на домалиот прст го допира врвот на палецот, останатите прсти се исправени и одвоени	7
8		Пет одвоени и исправени прсти од едната рака, другата рака е затворена тупаница со исправени и раздвоени палец, показалец и среден прст		Врвот на средниот прст го допира врвот на палецот, останатите прсти се исправени и одвоени	8
9		Пет одвоени и исправени прсти од едната рака, четири прста од другата рака се исправени и одвоени, палецот оди преку дланката		Врвот на показалецот го допира врвот на палецот, останатите прсти се исправени и одвоени	9

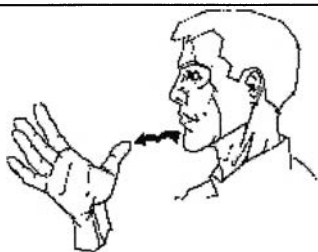
10		Сите прсти од двете раце се исправени и одвоени		Затворена тупаница и исправен палец; повторливо движење	10
100		Раката има форма на буквата „X“, показалецот се спушта надолу и кон внатре во однос на телото		Прсти во „С“ форма (на формата „С“ може да и претходи „1“ форма)	100
1 000		Раката која има форма на буквата „G“, го издолжува показалецот надолу кон „В“ раката која е хоризонтално поставена		„М“ форма, врвовите на прстите на едната рака ја допираат дланката на другата рака (на формата „М“ може да и претходи „1“ форма)	1 000
1 000 000		Четири прсти од раката се издолжени додека палецот е во позиција на прав агол од прстите, раката оди неколку пати во десно		„М“ форма, врвовите на прстите на едната рака ја допираат дланката на другата рака, движењето се изведува два пати	1 000 000

Прилог 4 Компарација на знаци според локацијата и движењето во АСЛ и МЗЈ како фонемски категории во системот на Stokoe

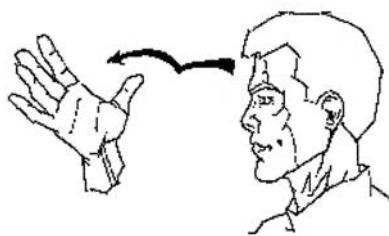
A. Компарација на знаци со иста поставеност т.е. обликување на раката/рацете и исто движење, но со различна локација

АСЛ знаци		
	SICK (БОЛЕН)	TOUCH (ДОПИР)
	Локација: на чело Облик на рака: „отворена 8“ Движење: брзо	Локација: на рака
	CANDY (БОНБОНИ)	CHINESE (КИНЕЗ)
	Локација: до усната Облик на рака: „D“ Движење: кружно	Локација: до око

АСЛ
знаци

GRANDMOTHER (БАБА)

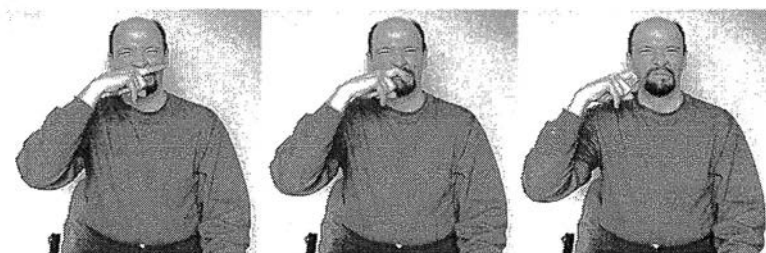
GRANDFATHER (ДЕДО)

Локација: пред брада

Локација: пред чело

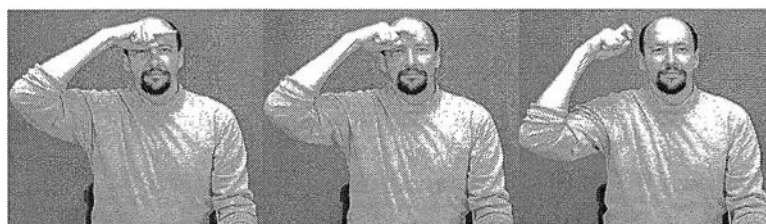
Облик на рака: „5“

Движење: во вид на лак од оној кој ги продуцира знаците кон надвор

UGLY (ГРД)

Локација: под нос

SUMMER (ЛЕТО)

Локација: на чело

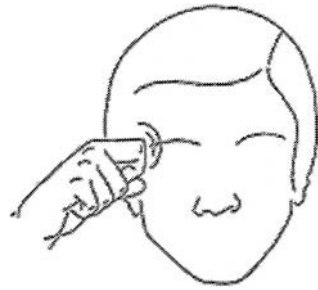
Облик на рака: „G“

Движење: од лево кон десно

АСЛ
знаци

APPLE (ЈАБОЛКО)

ONION (КРОМИД)

Локација: на образ

Локација: до око

Облик на рака: „X“

Движење: кружно и повторливо

СИН (SON)

КЕРКА (DAUGHTER)

МЗЈ
знаци

Локација: десна страна на гради Локација: лева страна на гради

Облик на рака: „F“

Движење: надолу во однос на телото

УСНО (ORAL)

МИСЛИ (THINK)

Локација: уста, долен дел од лице

Локација: веѓи, горен дел на лице

Облик на рака: „D“

Движење: кружно

МЗЈ
знаци

НАМЕРА
(INTENTION)

Локација: на чело

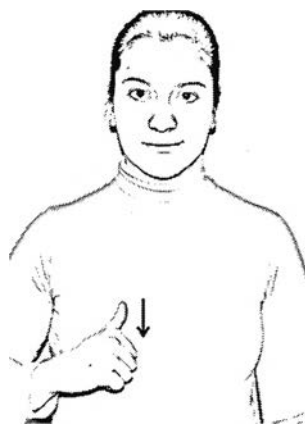

ПСИХОЛОГ
(PSYCHOLOGIST)

Локација: на гради

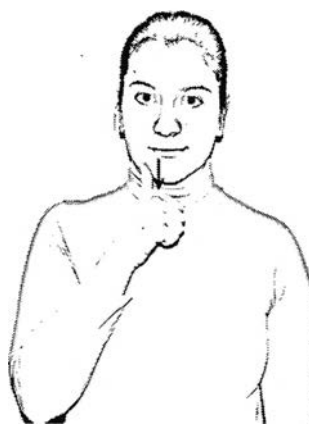
Облик на рака: рамно „О“

Движење: надолу во однос на телото

БЕЛА (WHITE)

Локација: граден кош

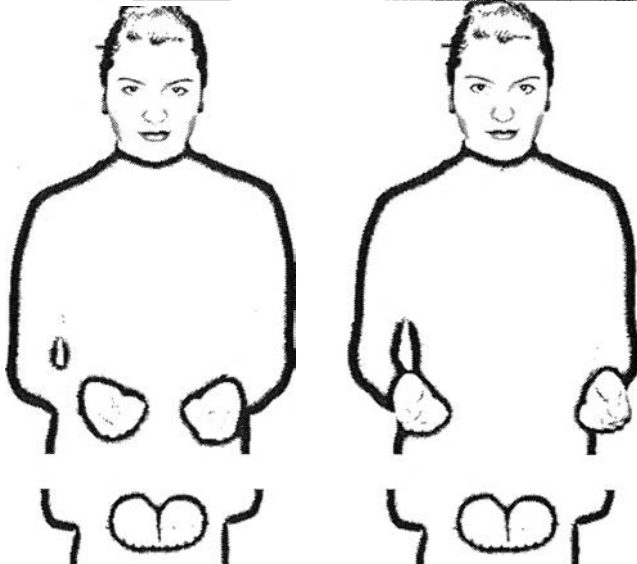

ЗЕЛЕНА (GREEN)

Локација: брада, долен дел
на лице

Облик на рака: отворена „А“

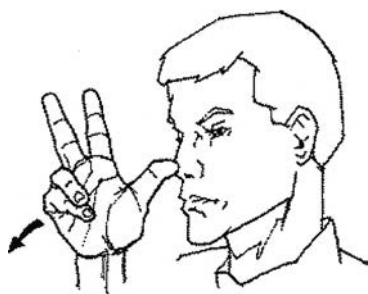
Движење: кратко движење кон надолу

МЗЈ знаци	ЗАКЛУЧОК (CONCLUSION) ДЕФИНИТИВНО (DEFINITELY) Локација: неутрален простор (пред стомакот) Локација: неутрален простор (пред колковите) <i>Облик на рака: „А“</i> <i>Движење: рацете во тупаници се придвижуваат од страна кон внатре и се допираат со палците</i>

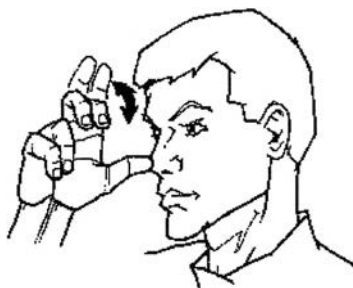
Б. Компарација на ASL и BSL знаци со ист облик на рака/раце и иста локација, а различно движење

АСЛ знаци	FIRE (ОГАН; ПЛАМЕН) WAIT (ЧЕКА) <i>Локација: неутрален простор</i> <i>Облик на рака: „АСЛ 5“</i> Движење: нагоре-надолу во однос на телото Движење: прстите се мрдаат

АСЛ
знаци

LOUSY (БЕДЕН)

BUG (БУБАЧКА)

Локација: нос

Облик на рака: „АСЛ 3“

Движење: кон напред
во однос на телото

Движење: кон лево
во однос на телото

BEGIN (ПОЧНУВА)

APPEAR (СЕ ПОЈАВИ)

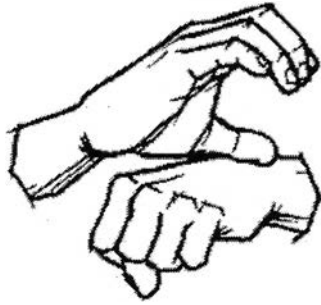
Локација: неутрален простор

Облик на рака: „G“

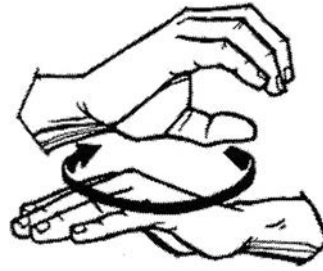
Движење: кружно

Движење: нагоре во однос на
телото

АСЛ
знаци

CHURCH (ЦРКВА)

CHOCOLATE (ЧОКОЛАДО)

Локација: неутрален простор

Облик на рака: „С“

Движење: нагоре-надолу

Движење: кружно

CHEESE (СИРЕЊЕ)

PAPER (ХАРТИЈА)

Локација: неутрален простор

Облик на рака: „В“

Движење: лево-десно

Движење: кон десно

МЗЈ
знаци

ГОЛЕМ (BIG)

МАЛ (SMALL)

Локација: неутрален простор

Облик на рака: „В“

Движење: рацете се оддалечуваат **Движење:** рацете се приближуваат

САКА (WANT)

ИМА (HAVE)

Локација: на гради

Облик на рака: „В“

Движење: горе-долу **Движење:** нема

САРМА (SARMA)

НАСЛЕДНОСТ (HEREDITARY)

МЗЈ
знаци

Локација: неутрален простор

Облик на рака: „G“

Движење: кружно со
двете раце

Движење: кружно со
едната рака

ГЛУВ (DEAF)

ГЛУВОНЕМ (DEAF-MUTE)

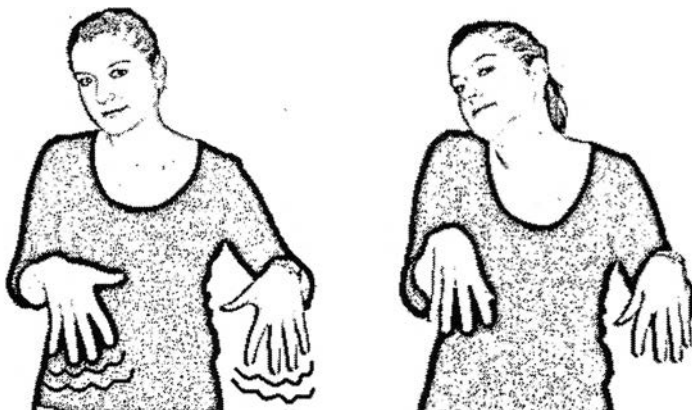
Локација: образ, слепоочница

Облик на рака: „H“

Движење: кон напред

Движење: кон назад

МЗЈ
знаци

ДИСТРОФИЈА (DYSTROPHY) ПАРАЛИЗА (PARALYSIS)

Локација: неутрален простор

Облик на рака: „5“

Движење: прстите се мрдаат

Движење: прстите стојат
статично

В. Компарација на знаци со исто движење и локација, но различен облик на рака

АСЛ
знаци

KNOW (ЗНАЕ)

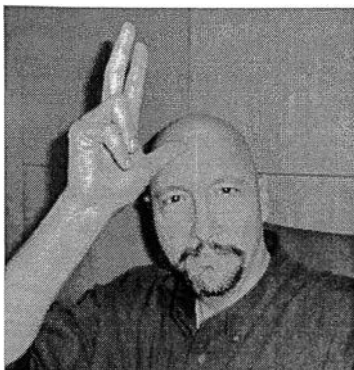

THINK (МИСЛИ)

Локација: на чело

Облик на рака: „В“ **Облик на рака: „D“**

Движење: кон главата

ROOSTER (ПЕТЕЛ)

FATHER (ТАТКО)

Локација: на чело

Облик на рака: „АСЛ 3“ **Облик на рака: „АСЛ 5“**

Движење: кон главата

АСЛ
знаци

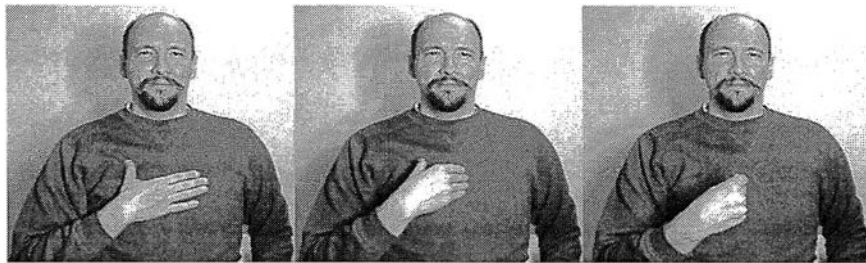
HOME (ДОМА)

YESTERDAY (ВЧЕРА)

Локација: лице

Облик на рака: „рамно О“ Облик на рака: „У“

Движење: кон назад во однос на лицето

WHITE (БЕЛО)

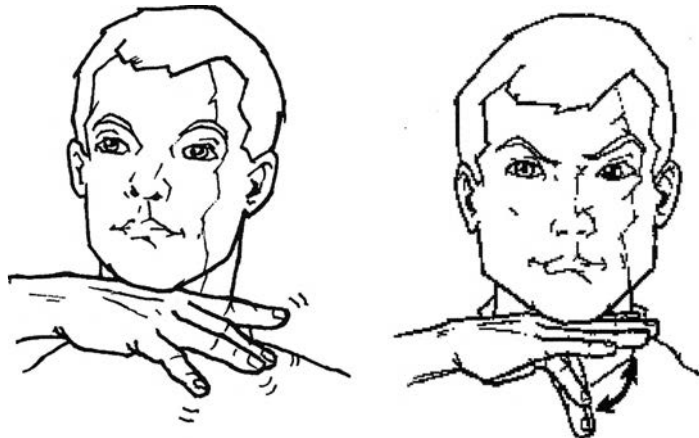
LIKE (ДОПАЃА)

Локација: на гради

Облик на рака: „АСЛ 5“ Облик на рака: „АСЛ 8“

Движење: затворање на рака

АСЛ
знаци

DIRTY (ВАЛКАНО)

PIG (СВИЊА)

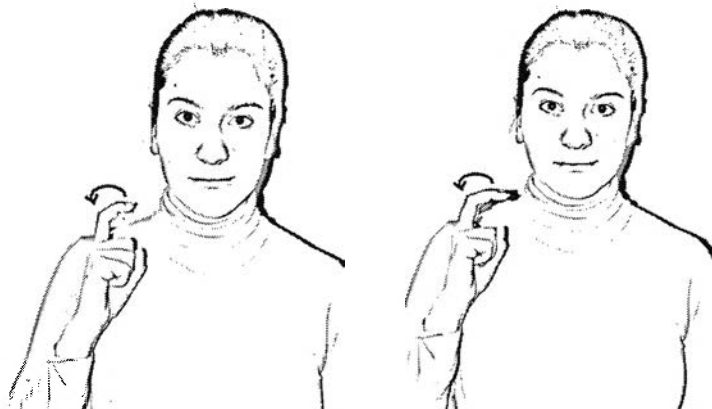
Локација: под брада

Облик на рака: „В“

Облик на рака: „свиткана В“

Движење: мрдање на прстите

МЗЈ
знаци

СВЕКОР (FATHER IN LAW)

СВЕКРВА (MOTHER IN LAW)

Локација: неутрален простор

Облик на рака: „Х“

Облик на рака: „свиткана V“

Движење: кружно

ИМЕ (NAME)

ПРЕЗИМЕ (SURNAME)

Локација: на гради

Облик на рака: „Н“ Облик на рака: „АСЛ 3“

Движење: кон десно во однос на телото

ВЧЕРА (YESTERDAY)

ЗАВЧЕРА (THE DAY
BEFORE YESTERDAY)

Локација: неутрален простор

Облик на рака: „отворена А“ Облик на рака: „L“

Движење: назад во однос на телото, позади рамото

МЗЈ
знаци

ГЕСТИКУЛАЦИЈА
(GESTICULATION)

ГЕСТУНО
(GESTUNO)

Локација: неутрален простор
Облик на рака: „ASL 5“ Облик на рака: „ASL 3“
Движење: кружно

УЧИТЕЛ (TEACHER)

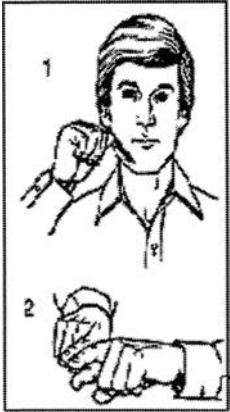
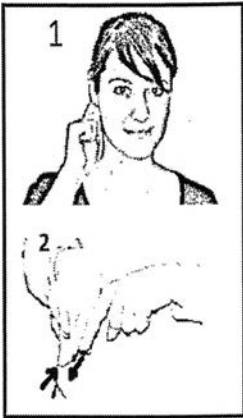
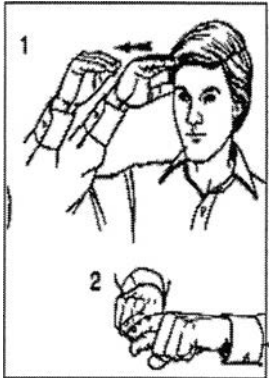

НАСТАВНИК (TEACHER)

МЗЈ
знаци

Локација: неутрален простор
Облик на рака: „D“ Облик на рака: „H“
Движење: кратки наизменични движења нагоре-надолу

Прилог 5 Компарација на АСЛ и МЗЈ именки од машки и женски род според местото на локација

АСЛ знаци	опис	МЗЈ знаци	опис
SISTER (сестра) (женски род)	Локација: 1. образ; 2. неутрален простор. Облик на дланка: а. „А“ или „L“ рака; б. двете раце имаат „1“ облик на рака Движење: Надолу каде се допира со левата рака во неутралниот простор пред градите.	СЕСТРА (sister) (женски род)	Локација: 1. уво; 2. неутрален простор. Облик на дланка: а. А рака; б. двете раце имаат „1“ облик на рака Движење: Надолу каде се допира со левата рака во неутралниот простор пред градите.
BROTHER (брат) (машки род)	Локација: 1. десна страна на чело; 2. неутрален простор. Облик на дланка: а. рамна С или L поставеност на раката; б. двете раце имаат „1“ облик на рака Движење: на десна рака напред од рамно С кон рамно О, па надолу каде се допираат двете раце со показалците.	БРАТ (brother) (машки род)	Локација: на усни. Облик на дланка: „а. 1“ рака. б. двете раце имаат „1“ облик на рака Движење: допир на аголот на усната, па надолу каде се допираат двете раце со показалците.

FEMALE
(женско)
(женски род)

Локација:
1. брада

Облик на дланка:
отворена „А“
рака.

Движење:
движење од
крајот кој
средината на
брадата

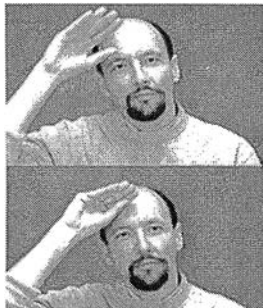

ЖЕНСКО
(female)
(женски род)

Локација:
уво.

Облик на дланка:
„А“ рака.

Движење: раката
го допира увото.

MALE
(машко)
(машки род)

Локација:
1. чело

Облик на дланка:
рамна „С“ или
„L“ поставеност
на раката

Движење:
благо затворање
на раката

МАШКО
(male)
(машки род)

Локација:
на усни.

Облик на дланка:
„1“ рака.

Движење:
допир на аголот
на усната.

MOTHER
(мајка)
(женски род)

Локација:
брада.

Облик на дланка:
„5“ рака.

Движење:
палец прави
контакт со
брадата.

МАЈКА
(mother)
(женски род)

Локација:
образ.

Облик на дланка:
„В“ рака.

Движење:
раката прави
контакт со
образот.

FATHER
(татко)
(машки род)

Локација:
чело.

Облик на дланка:
„5“ рака.

Движење:
палец прави
контакт со чело.

ТАТКО
(father)
(машки род)

Локација:
десен дел од
брада.

Облик на дланка:
„бeбешко „О“.

Движење:
раката прави
контакт со
брадата.

SON
(син)
(машки род)

Локација:
1. чело;
2. рака.

Облик на дланка:
„В“ рака.

Движење:
Раката го допира челото (како за отпоздравување); потоа ја допира другата рака на зглобот.

СИН
(son)
(машки род)

Локација:
десна страна на граден кош.

Облик на дланка:
„F“ рака.

Движење:
надолу во однос на телото.

DAUGHTER
(ќерка)
(женски род)

Локација:
1. брада;
2. рака.

Облик на дланка:
„A“ рака.

Движење:
Раката ја допира брадата; потоа ја допира другата рака од внатрешната страна на лактот.

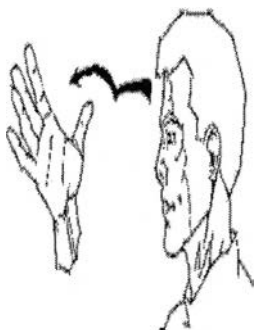

ЌЕРКА
(daughter)
(женски род)

Локација:
лева страна на граден кош.

Облик на дланка:
„F“ рака.

Движење:
надолу во однос на телото.

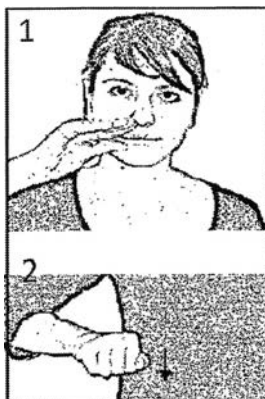

GRANDFATHER
(дедо)
(машки род)

Локација:
чело.

Облик на дланка:
„5“ рака.

Движење:
Палецот го допира челото; и потоа прави двојно движење во вид на лак.

ДЕДО
(grandfather)
(машки род)

Локација:
1. брада;
2. неутрален простор.

Облик на дланка:
а. „С“ рака; б. „А“ рака

Движење:
Раката ја допира брадата и потоа се спушта надолу (како да се потпира на бастун).

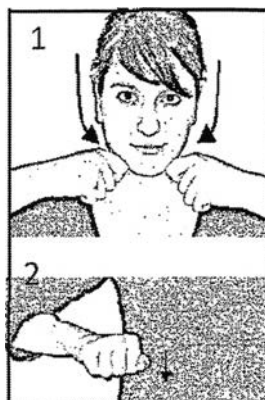

GRANDMOTHER
(баба)
(женски род)

Локација:
брада.

Облик на дланка:
„5“ рака.

Движење:
Палецот ја допира брадата; и потоа прави двојно движење во вид на лак.

БАБА
(grandmother)
(женски род)

Локација:
1. лице;
2. неутрален простор.

Облик на дланка:
„А“ рака.

Движење:
Рацете се движат надолу во однос на лицето; потоа едната рака се спушта надолу (како да се потпира на бастун).

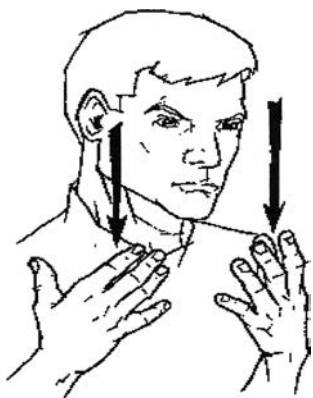
Прилог 6 Компарација на знаци од АСЛ и МЗЈ кои означуваат емоции и ментални активности

АСЛ знаци	МЗЈ знаци
<i>Емоции</i> PROUD (ГОРД) 1. Локација: граден кош. 2. Облик на раката: отворена „А“ 3. Движење: раката се движи нагоре кон градите.	<i>Емоции</i> ГОРД (PROUD) 1. Локација: граден кош. 2. Облик на раката: отворена „А“ 3. Движење: раката се движи нагоре кон градите.
SHAME (CPAM) 1. Локација: образ, долен дел од лице 2. Облик на раката: свиткана „В“ 3. Движење: кратко единечно движење од средината на брадата кон образот	CPAM (ASHAMED) 1. Локација: образ, долен дел од лице 2. Облик на раката: свиткана „В“ 3. Движење: кратко единечно движење од средината на брадата кон образот

AFRAID (ИСПЛАШЕН)

1. **Локација:** граден кош.
2. **Облик на раката:** „А“ раце⇒„5“ раце.
3. **Движење:** рацете се движат од страна кон централниот дел на градниот кош.

SADNESS (ТАГА)

1. **Локација:** неутрален простор.
2. **Облик на раката:** „5“ раце.
3. **Движење:** рацете се движат надолу пред лицето.

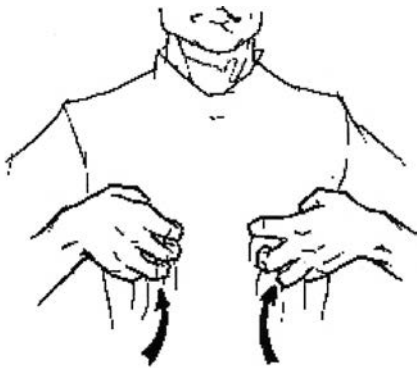
СЕ ИСПЛАШИВ (I WAS AFRAID)

1. **Локација:** граден кош.
2. **Облик на раката:** „А“ раце.
3. **Движење:** рацете се движат од надвор кон градниот кош.

ТАГА (SADNESS)

1. **Локација:** граден кош.
2. **Облик на раката:** „D“ раце.
3. **Движење:** во пределот на срцето доминантната рака се движи кратко надолу, недоминантната рака прави кратко движење нагоре.

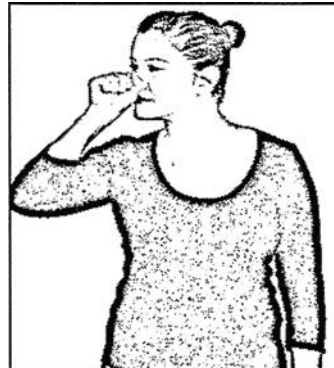

ANGRY (ЛУТ)

1. **Локација:** граден кош.

2. **Облик на раката:** свиткани „5“ раце

3. **Движење:** рацете се движат нагоре кон градите.

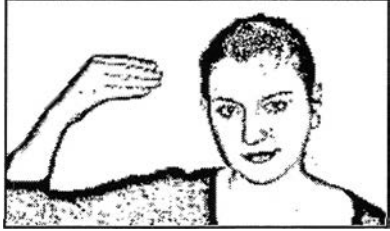

ЛУТ (ANGRY)

1. **Локација:** нос, среден дел од лице.

2. **Облик на раката:** „А“ раце

3. **Движење:** нема движење.

АСЛ знаци	МЗЈ знаци
<i>Ментални активности</i> THINK (МИСЛИ) 1. Локација: чело. 2. Облик на раката: „D“ рака. 3. Движење: прстот го допира средишниот дел од челото.	<i>Ментални активности</i> МИСЛИ (THINK) 1. Локација: веѓи, горен дел од лице. 2. Облик на раката: „D“ рака. 3. Движење: со показалецот се прави кружно движење на слепоочницата.
FORGET (ЗАБОРАВИ) 1. Локација: чело. 2. Облик на раката: „B“ рака ⇒ „A“ рака 3. Движење: раката се движи преку челото кон надворешната страна од главата.	ЗАБОРАВИ (FORGET) 1. Локација: чело. 2. Облик на раката: „B“ рака ⇒ свиткана „B“ рака 3. Движење: раката се движи преку челото кон надворешната страна од главата.

CONCENTRATION
(КОНЦЕНТРАЦИЈА)

1. *Локација:* неутрален простор

2. *Облик на раката:* „В“ рака.

3. *Движење:* двете раце се движат надолу и благо една кон друга.

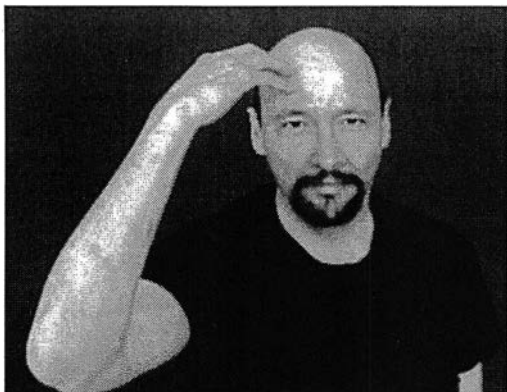

КОНЦЕНТРАЦИЈА
(CONCENTRATION)

1. *Локација:* неутрален простор

2. *Облик на раката:* „В“ рака

3. *Движење:* двете раце се движат надолу; на крајот врвовите на прстите се допираат.

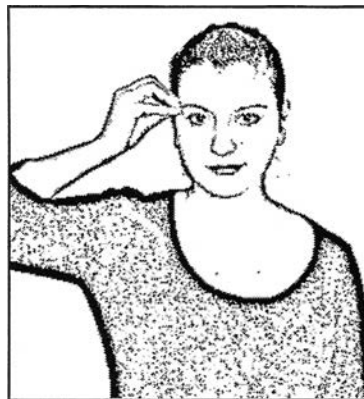

MEMORIZE (ПОМНЕЊЕ)

1. *Локација:* чело.

2. *Облик на раката:* свиткана „5“ рака; „О“ рака.

3. *Движење:* раката стои на челото и поминува од „5“ рака во „О“ рака.

ПОМНЕЊЕ (MEMORIZE)

1. *Локација:* чело.

2. *Облик на раката:* „О“ рака.

3. *Движење:* раката ја допира слепоочницата.

OPINION (СФАЌАЊЕ)

1. **Локација:** чело.
2. **Облик на раката:** „О“ рака.
3. **Движење:** раката го допира челото и се движи кон нагоре и настрана.

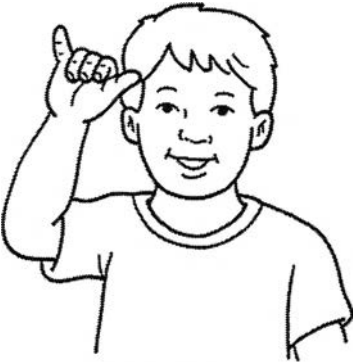

СФАЌАЊЕ (OPINION)

1. **Локација:** чело.
2. **Облик на раката:** свитканата „5“ рака; рамна „О“ рака.
3. **Движење:** раката го допира челото и се движи кон надвор во однос на телото.

Прилог 7 Компарација на иконишни форми во АСЛ и МЗЈ

Облик на артикулаторите како репрезент на формата на референтот)

АСЛ знаци	МЗЈ знаци
COW (КРАВА) 1. Локација: чело. 2. Облик на раката: „Y“ рака. 3. Движење: раката ја допира слепоочницата со палецот.	КРАВА (COW) 1. Локација: чело. 2. Облик на раката: „D“ рака. 3. Движење: двете раце ги допираат слепоочниците со палците.
DEER (ЕЛЕН) 1. Локација: чело. 2. Облик на раката: ASL „5“ рака. 3. Движење: палците од двете раце ги допираат слепоочниците.	ЕЛЕН (DEER) 1. Локација: чело. 2. Облик на раката: ASL „5“ рака. 3. Движење: палците од двете раце ги допираат слепоочниците.

PIG (СВИЊА)

1. **Локација:** брада.
2. **Облик на раката:** „В“ рака ⇒ свиткана „В“ рака
3. **Движење:** раката е поставена под брадата и поминува повторливо од „В“ рака во свиткана „В“ рака.

ELEPHANT (СЛОН)

1. **Локација:** неутрален простор.
2. **Облик на раката:** „С“ рака.
3. **Движење:** раката се движи надолу во однос на телото (симболизира сурла од слон).

СВИЊА (PIG)

1. **Локација:** брада.
2. **Облик на раката:** „А“ рака
3. **Движење:** нема движење.

СЛОН (ELEPHANT)

1. **Локација:** неутрален простор.
2. **Облик на раката:** свиткана „L“.
3. **Движење:** раката се движи надолу во однос на телото (симболизира сурла од слон).

SUN (СОНЦЕ)

1. **Локација:** неутрален простор.
2. **Облик на раката:** рамно „О“ ⇒ „5“ рака.
3. **Движење:** рамната „О“ рака прави кружно движење, потоа прави движење надолу како „5“ рака.

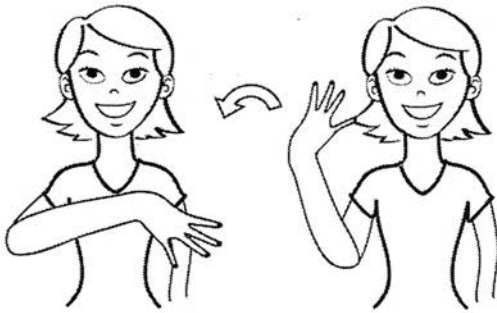

СОНЦЕ (SUN)

1. **Локација:** неутрален простор.
2. **Облик на раката:** свиткана „5“ рака.
3. **Движење:** нема движење

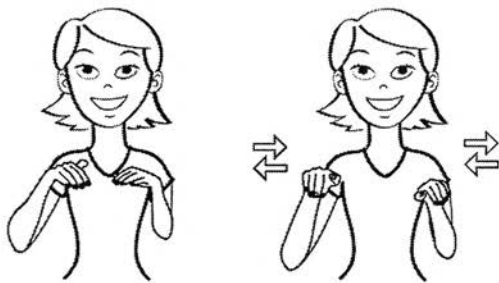
Движење на артикулаторите кои репрезентираат движење на референт

АСЛ знаци	МЗЈ знаци
RAIN (ДОЖД) 1. Локација: неутрален простор. 2. Облик на раката: свиткана „5“ рака. 3. Движење: двете раце се движат надолу во однос на телото.	ДОЖД (RAIN) 1. Локација: неутрален простор. 2. Облик на раката: свиткана „5“ рака. 3. Движење: двете раце се движат надолу во однос на телото.
BANANA (БАНАНА) 1. Локација: неутрален простор. 2. Облик на раката: а. рамно „О“; б. „1“ рака. 3. Движење: доминантната рака се движи надолу (како при лупење на банана).	БАНАНА (BANANA) 1. Локација: неутрален простор. 2. Облик на раката: а. рамно „О“; б. рамно „О“. 3. Движење: доминантната рака се движи надолу (како при лупење на банана).

RAINBOW (ВИНОЖИТО)

1. **Локација:** неутрален простор.
2. **Облик на раката:** „4“ рака.
3. **Движење:** движење во вид на лак од едната кон другата страна.

SWIM (ПЛИВА)

1. **Локација:** неутрален простор.
2. **Облик на раката:** „5“ рака.
3. **Движење:** двете раце се движат хоризонтално во страна.

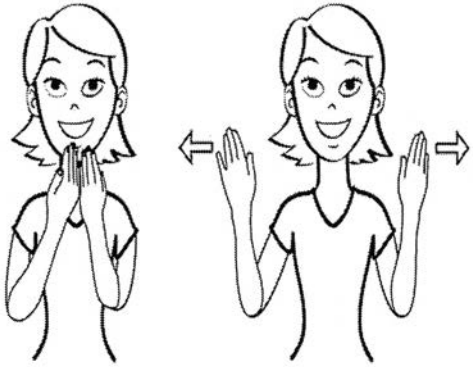
ВИНОЖИТО (RAINBOW)

1. **Локација:** неутрален простор.
2. **Облик на раката:** „3“ рака.
3. **Движење:** движење во вид на лак кон нагоре во однос на телото.

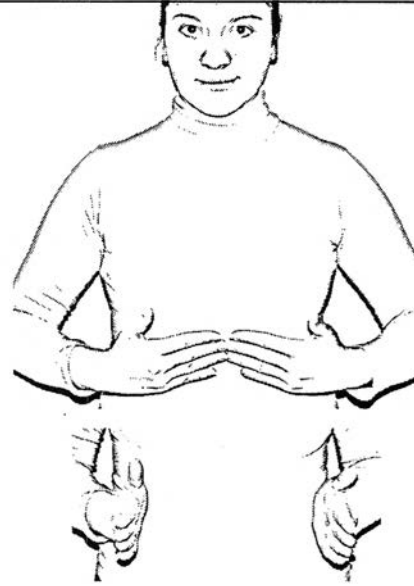
ПЛИВАЊЕ (SWIMMING)

1. **Локација:** неутрален простор.
2. **Облик на раката:** „5“ рака.
3. **Движење:** двете раце се движат наизменично кон напред.

OPEN (ОТВОРЕНО)

1. **Локација:** неутрален простор.
2. **Облик на раката:** „5“ рака.
3. **Движење:** двете раце се движат во страна во спротивни правци.

ОТВОРЕНО (OPEN)

1. **Локација:** неутрален простор.
2. **Облик на раката:** „5“ рака.
3. **Движење:** двете раце се движат во страна во спротивни правци.

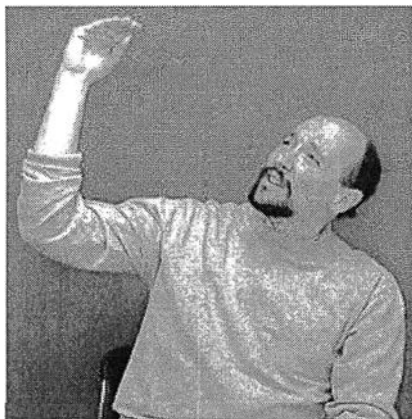
Димензиите на артикулаторите ја репрезентираат големината на референтот

АСЈ знаци	МЗЈ знаци
A man with a beard and a mustache is shown from the chest up, wearing a light-colored long-sleeved shirt. He is making a sign with both hands held in front of his chest, fingers pointing towards each other and slightly curled. SMALL (МАЛО) 1. Локација: неутрален простор. 2. Облик на раката: „5“ рака. 3. Движење: двете раце се свртени со дланките и се приближуваат една кон друга	A woman with short dark hair is shown from the chest up, wearing a dark, patterned long-sleeved shirt. She is making a sign with both hands held in front of her chest, fingers pointing towards each other and slightly curled. МАЛО (SMALL) 1. Локација: неутрален простор. 2. Облик на раката: „5“ рака. 3. Движење: двете раце се свртени со дланките и се приближуваат една кон друга.
The same man as in the first row is shown from the chest up, wearing the same light-colored long-sleeved shirt. He is making a sign with both hands held in front of his chest, fingers pointing away from each other and slightly curled. BIG (ГОЛЕМО) 1. Локација: неутрален простор. 2. Облик на раката: „5“ рака. 3. Движење: двете раце се свртени со дланките и се оддалечуваат една од друга.	The same woman as in the first row is shown from the chest up, wearing the same dark, patterned long-sleeved shirt. She is making a sign with both hands held in front of her chest, fingers pointing away from each other and slightly curled. A double-headed horizontal arrow is drawn between her hands, indicating the distance between them. ГОЛЕМО (BIG) 1. Локација: неутрален простор. 2. Облик на раката: „5“ рака. 3. Движење: двете раце се свртени со дланките и се оддалечуваат една од друга.

FAT (ДЕБЕЛ)

1. *Локација:* неутрален простор.
2. *Облик на раката:* свиткана и раширена „5“ рака.
3. *Движење:* двете раце се оддалечуваат од лицето (со дуење на образите).

TALL (ВИСОК)

1. *Локација:* неутрален простор.
2. *Облик на раката:* свиткана „5“ рака.
3. *Движење:* раката се движи кон нагоре во однос на телото.

ДЕБЕЛ (FAT)

1. *Локација:* неутрален простор.
2. *Облик на раката:* „5“ рака.
3. *Движење:* двете раце се оддалечуваат од телото (во вид на лак).

ВИСОК (TALL)

1. *Локација:* неутрален простор.
2. *Облик на раката:* свиткана „5“ рака.
3. *Движење:* раката се движи кон нагоре во однос на телото.

SHORT (НИЗОК)

1. *Локација:* неутрален простор.
2. *Облик на раката:* „5“ рака.
3. *Движење:* раката се движи кон надолу во однос на телото.

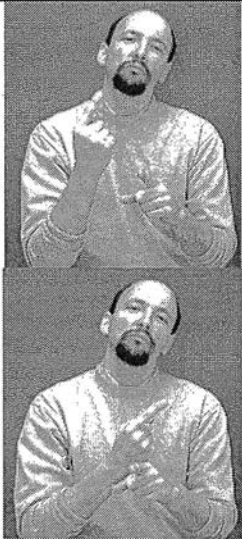

НИЗОК (SHORT)

1. *Локација:* неутрален простор.
2. *Облик на раката:* „5“ рака.
3. *Движење:* раката се движи кон надолу во однос на телото.

Прилог 8 Компарација на произволни форми на АСЛ и МЗЈ знаци

АСЛ знаци	МЗЈ знаци
COMMUNICATION (КОМУНИКАЦИЈА) 1. Локација: неутрален простор. 2. Облик на раката: „С“ рака. 3. Движење: двете раце се движат наизменично, напред-назад.	КОМУНИКАЦИЈА (COMMUNICATION) 1. Локација: неутрален простор. 2. Облик на раката: „С“ рака. 3. Движење: двете раце се движат наизменично, напред-назад.
RED (ЦРВЕНА) 1. Локација: уста 2. Облик на раката : „D“ рака 3. Движење : движење надолу при што раката преминува во „X“ облик	ЦРВЕНА (RED) 1. Локација: уста 2. Облик на раката : „D“ рака 3. Движење : движење во лево во однос на телото

CORRECT (ТОЧНО)

1.Локација: неутрален простор

2.Облик на раката : „D" раце

3.Движење : единечно движење на показалецот кој го допира другиот показалец во неговиот средишен дел

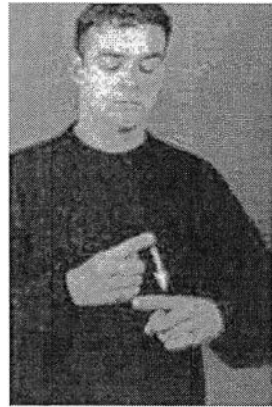

NEW (НОВО)

1.Локација: неутрален простор

2.Облик на раката : двете раце имаат „B" облик

3.Движење : задниот дел од доминантната рака се лизга по дланката на недоминантната рака

ТОЧНО (CORRECT)

1.Локација: неутрален простор

2.Облик на раката : „D" раце

3.Движење : единечно движење на показалецот кој го допира другиот показалец во неговиот средишен дел

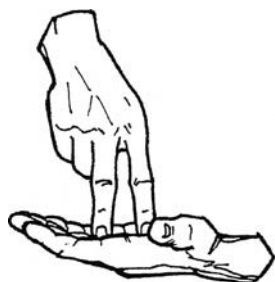

НОВО (NEW)

1.Локација: неутрален простор

2.Облик на раката : двете раце имаат „B" облик

3.Движење : задниот дел од доминантната рака се лизга пред дланката на недоминантната рака и нагоре

STAND (СТОИ)

1.Локација: рака во позиција на супинација

2.Облик на раката : доминантната рака има „V“ облик, недоминантната рака има отворена „B“ форма

3.Движење : нема

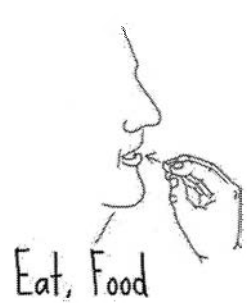
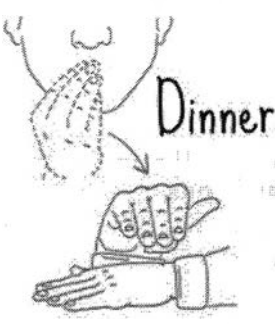
СТОИ (STAND)

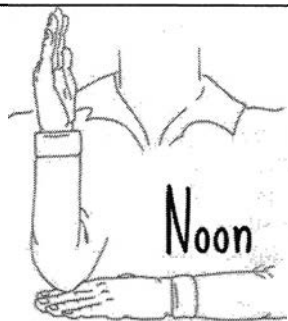
1.Локација: рака во позиција на супинација

2.Облик на раката : доминантната рака има „V“ облик, недоминантната рака има отворена „B“ форма

3.Движење : нема

Прилог 9 Компарација на сложенки од АСЛ и МЗЈ знаци

АСЛ знаци	NIGHT (НОЌ)	EAT (ЈАДЕ)
	1. Локација: неутрален простор. 2. Облик на раката: а. свиткана „В“; б. „В“ рака. 3. Движење: доминантната рака прави лак врз статичната недоминантна рака.	1. Локација: уста. 2. Облик на раката: рамна „О“ рака. 3. Движење: раката прави кратко движење кон устата.
	DINNER (ВЕЧЕРА) 1. Локација: уста; неутрален простор. 2. Облик на раката: а. рамна „О“; б. свиткано „В“. 3. Движење: доминантната рака прави движење кон устата и потоа прави лак врз недоминантната рака.	

NOON (ПЛАДНЕ)

1. **Локација:** неутрален простор.

2. **Облик на раката:** „В“ рака.

3. **Движење:** доминантната рака со лактот ја допира недоминантната рака.

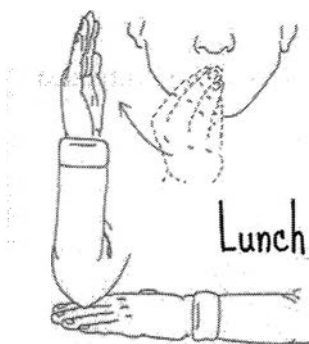
EAT (ЈАДЕ)

1. **Локација:** уста.

2. **Облик на раката:** рамна „О“ рака.

3. **Движење:** раката прави кратко движење кон устата.

АСЛ
знаци

LUNCH (РУЧЕК)

1. **Локација:** уста; неутрален простор.

2. **Облик на раката:** а. рамна „О“; б. „В“.

3. **Движење:** доминантната рака прави движење кон устата и потоа ја допира недоминантната рака со лактот.

MORNING (УТРО)

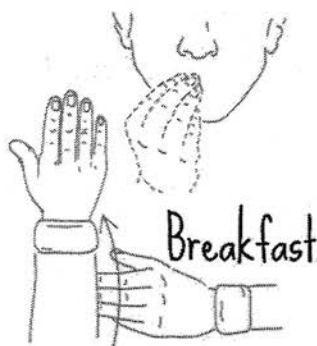
1. **Локација:** неутрален простор.
2. **Облик на раката:** „В“ рака.
3. **Движење:** доминантната рака прави лак и движење пред недоминантната рака.

EAT (ЈАДЕ)

1. **Локација:** уста.
2. **Облик на раката:** рамна „О“ рака.
3. **Движење:** раката прави кратко движење кон устата.

АСЛ
знаци

BREAKFAST (ПОЈАДОК)

1. **Локација:** уста; неутрален простор.
2. **Облик на раката:** а. рамна „О“; б. „В“.
3. **Движење:** доминантната рака прави движење кон устата и потоа прави лак и движење пред недоминантната рака.

GIRL (ДЕВОЈКА)

1. *Локација:* образ.

2. *Облик на раката:* отворена „А“ рака.

3. *Движење:* палецот прави движење од увото кон устата.

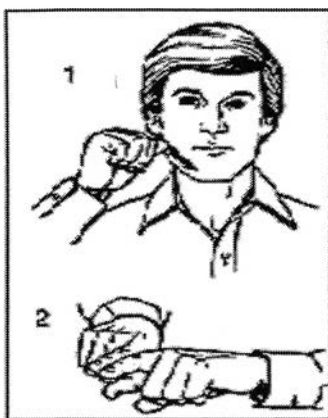
SAME (ИСТО)

1. *Локација:* неутрален простор.

2. *Облик на раката:* „D“ рака.

3. *Движење:* прстите од двете раце се движат наизменично напред - назад.

АСЛ
знаци

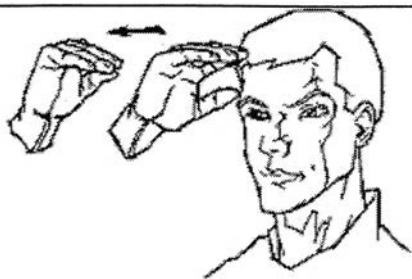

SISTER (СЕСТРА)

1. *Локација:* образ; неутрален простор.

2. *Облик на раката:* а. отворена „А“; б. „D“ рака.

3. *Движење:* палецот прави движење по образот; потоа се спушта надолу каде двата показалци прават наизменично движење напред - назад.

BOY (МОМЧЕ)

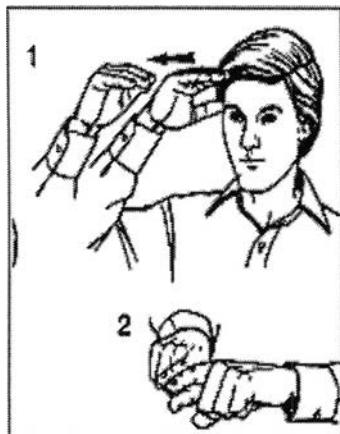
1. *Локација:* чело.
2. *Облик на раката:* „С“ рака.
3. *Движење:* раката се движи од челото кон напред.

SAME (ИСТО)

1. *Локација:* неутрален простор.
2. *Облик на раката:* „D“ рака.
3. *Движење:* прстите од двете раце се движат наизменично напред - назад.

АСЛ
знаци

BROTHER (БРАТ)

1. *Локација:* чело; неутрален простор.
2. *Облик на раката:* а. „С“; б. „D“ рака.
3. *Движење:* раката прави движење од челото кон напред; потоа се спушта надолу каде двата показалци прават наизменично движење напред - назад.

GIRL (ДЕВОЈКА)

1. *Локација:* образ.

2. *Облик на раката:* отворена „А“ рака.

3. *Движење:* палецот прави движење од увото кон устата.

MARRIAGE (БРАК)

1. *Локација:* неутрален простор.

2. *Облик на раката:* свиткана „В“ рака.

3. *Движење:* двете раце се поклопуваат; доминантната рака е горе.

АСЛ
знаци

WIFE (СОПРУГА)

1. *Локација:* образ; неутрален простор.

2. *Облик на раката:* а. отворена „А“; б. свиткана „В“ рака.

3. *Движење:* палецот прави движење по образот; потоа се спушта надолу каде двете раце се поклопуваат.

BOY (МОМЧЕ)

1. **Локација:** чело.
2. **Облик на раката:** „С“ рака. „В“
3. **Движење:** раката се движи од челото кон напред.

MARRIAGE (БРАК)

1. **Локација:** неутрален простор.
2. **Облик на раката:** свиткана рака.
3. **Движење:** двете раце се поклопуваат; доминантната рака е горе.

АСЛ
знаци

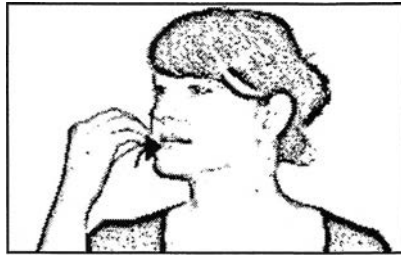

HUSBAND (СОПРУГ)

1. **Локација:** чело; неутрален простор.
2. **Облик на раката:** а. „С“; б. свиткана „В“ рака.
3. **Движење:** раката прави движење од челото кон напред; двете раце се поклопуваат, доминантната рака е горе.

ВЕЧЕР (EVENING)

ХРАНА (FOOD)

МЗЈ
знаци

1. Локација: неутрален простор.

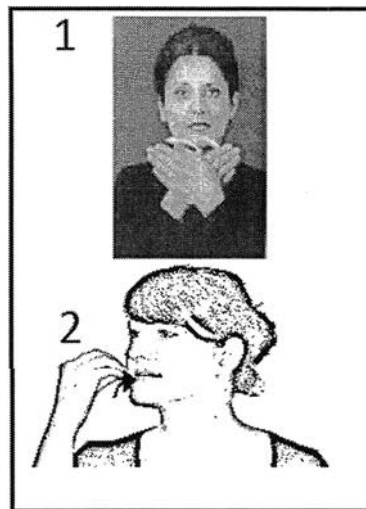
2. Облик на раката: „В“ рака.
„О“

3. Движење: двете раце се кратко преклопуваат и се движат надолу.

1. Локација: уста.

2. Облик на раката: рамна рака.

3. Движење: раката прави движење кон устата.

ВЕЧЕРА (DINNER)

1. Локација: неутрален простор; уста.

2. Облик на раката: а. „В“ рака; б. рамна „О“.

3. Движење: двете раце се преклопуваат и одат кратко надолу; потоа едната рака прави движење кон устата.

ПЛАДНЕ (NOON)

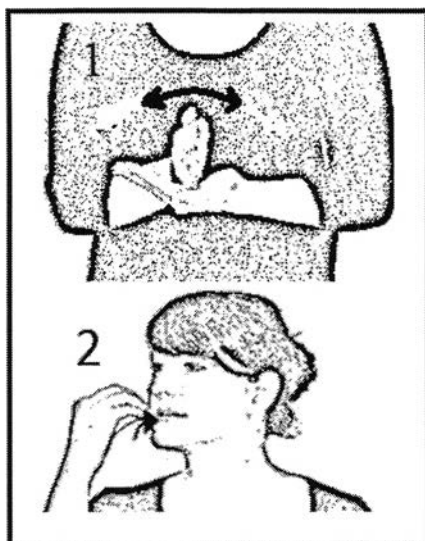
1. *Локација:* неутрален простор.
2. *Облик на раката:* а. „В“ рака.
„О“
б. „В“ рака
3. *Движење:* доминантната рака кратко ја допира другата рака со долниот дел и прави движење кон лево и десно.

ХРАНА (FOOD)

1. *Локација:* уста.
2. *Облик на раката:* рамна рака.
3. *Движење:* раката право движење кон устата.

МЗЈ
знаци

РУЧЕК (LUNCH)

1. *Локација:* неутрален простор; уста.
2. *Облик на раката:* а. „В“ рака; б. рамна „О“ рака.
3. *Движење:* доминантната рака прави движење кон кон лево и десно; потоа прави кратко движење кон устата.

УТРО (MORNING)

1. Локација: неутрален простор.

2. Облик на раката: „В“ рака
„О“

3. Движење: доминантната рака
кратко
прави лак и движење пред
недоминантната рака.

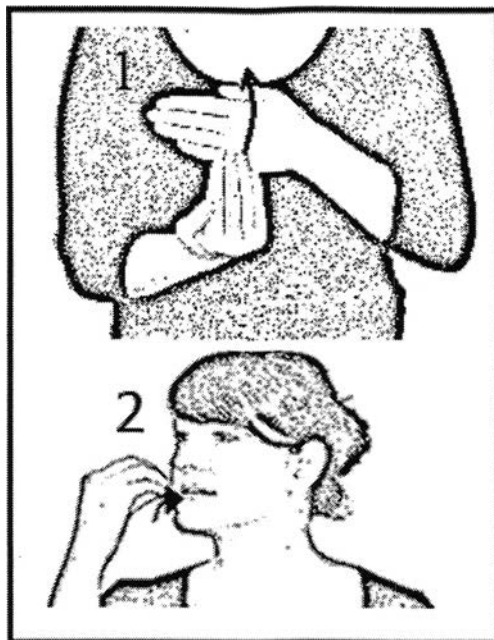
ХРАНА (FOOD)

1. Локација: уста.

2. Облик на раката: рамна
рака

3. Движење: раката право
движење кон устата.

МЗЈ
знаци

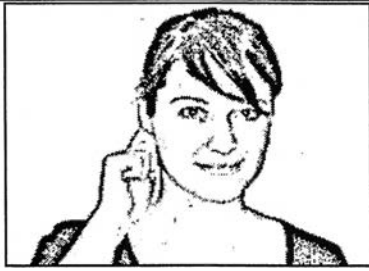

ПОЈАДОК (BREAKFAST)

1. Локација: неутрален простор; уста.

2. Облик на раката: а. „В“ рака; б. рамна „О“.

3. Движење: доминантната рака прави лак и движење пред
недоминантната рака; потоа прави кратко движење кон устата.

ЖЕНСКО (FEMALE)

ИСТО (SAME)

1. Локација: уво.

1. Локација: неутрален простор.

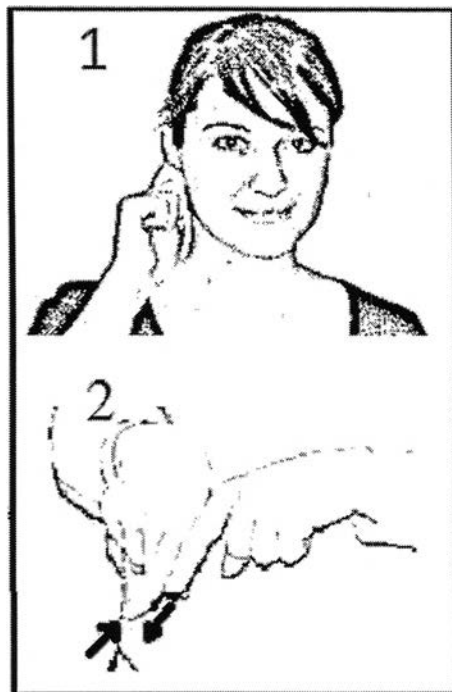
2. Облик на раката: „А“ рака.

2. Облик на раката: „D“ рака.

3. Движење: раката го фаќа увото. двете

3. Движење: показалците од раце се движат наизменично напред-назад.

МЗЈ
знаци

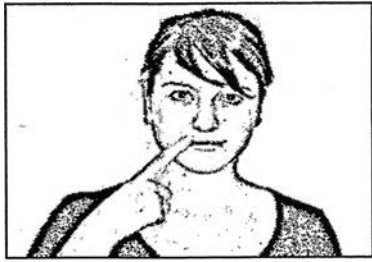

СЕСТРА (SISTER)

1 Локација: уво; неутрален простор.

2. Облик на раката: а. „А“ рака; б. „D“ рака

3. Движење: раката го фаќа увото; потоа показалецот се спушта надолу и со показалецот од другата рака се движат наизменично напред-назад.

МАШКО (MALE)

1. Локација: уста.

2. Облик на раката: „1“ рака.

3. Движење: прстот го допира раце крајот на устата.

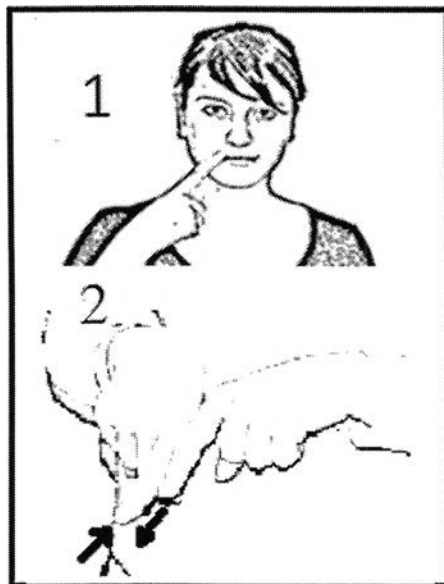
ИСТО (SAME)

1. Локација: неутрален простор.

2. Облик на раката: „D“ рака.

3. Движење: прстите од двете се движат наизменично напред - назад.

АСЛ
знаци

БРАТ (BROTHER)

1. Локација: уста; неутрален простор.

2. Облик на раката: а. „1“ рака; б. „D“ рака

3. Движење: раката го допира крајот на устата; потоа показалецот се спушта надолу и со показалецот од другата рака се движат наизменично напред-назад.

ЖЕНСКО (FEMALE)

1. *Локација:* уво.

2. *Облик на раката:* „А“ рака.
раширена

3. *Движење:* раката го фаќа увото.
средниот

АСЛ
знаци

ВЕРИДБА (ENGAGEMENT)

1. *Локација:* неутрален простор.

2. *Облик на раката:* а.
„А“ рака, б. отворена „8“ рака.

3. *Движење:* палецот и
прст од недоминантната рака
допираат домалиот прст на
доминантната рака.

СОПРУГА (WIFE)

1. *Локација:* уво; неутрален простор.

2. *Облик на раката:* а. „А“; б. раширена „А“ рака; отворена „8“ рака

3. *Движење:* раката го фаќа увото и потоа се спушта надолу и го
допира домалиот прст на другата рака.

МАШКО (MALE)

1. *Локација:* уста.
2. *Облик на раката:* „1“ рака. раширена
3. *Движење:* раката го допира средниот крајот на устата. го

ВЕРИДБА (ENGAGEMENT)

1. *Локација:* неутрален простор.
2. *Облик на раката:* а. „А“ рака, б. отворена „8“ рака.
3. *Движење:* палецот и прст од недоминантната рака допираат домалиот прст на доминантната рака.

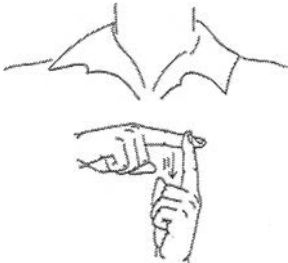

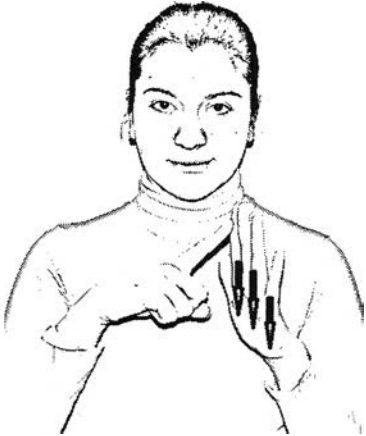
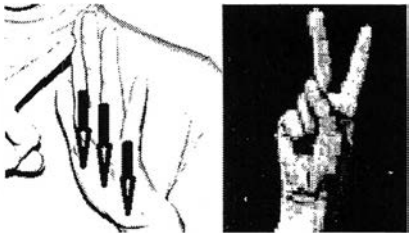
АСЛ
знаци

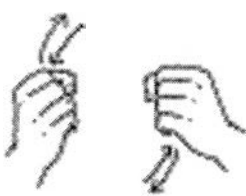
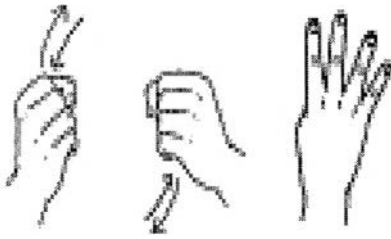
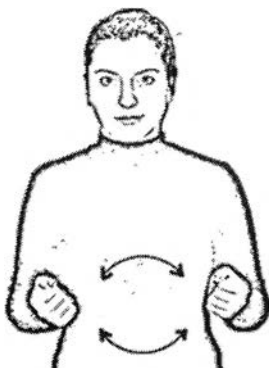
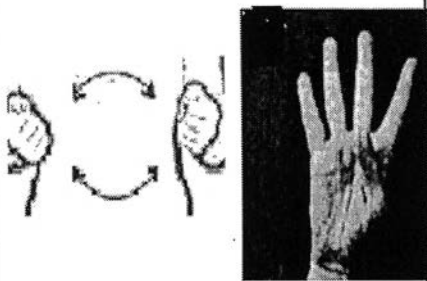

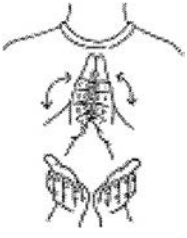
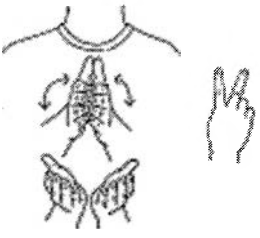

СОПРУГ (HUSBAND)

1. *Локација:* уста; неутрален простор.
2. *Облик на раката:* а. „1“ рака; б. раширена „А“ рака; отворена „8“ рака
3. *Движење:* раката го допира крајот на устата и потоа се спушта надолу и го допира домалиот прст на другата рака

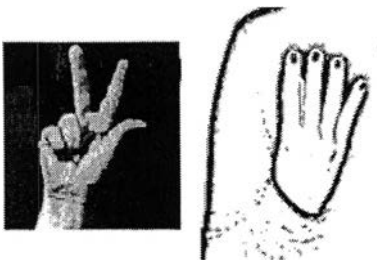
Прилог 10 Компарација на АСЛ и МЗЈ знаци кои прават множина на различни начини.

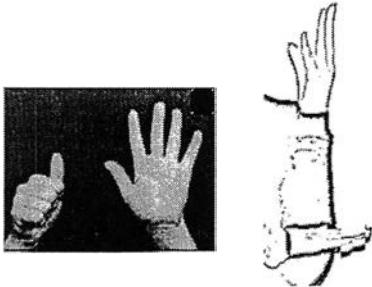
	Еднина	Множина
АСЛ знаци каде множината се прави со инкорпорирање на број	MONTH (МЕСЕЦ) 1. Локација: неутрален простор. 2. Облик на рака: „1“ облик. 3. Движење: доминантната рака се спушта кратко надолу.	2 MONTHS (2 МЕСЕЦИ) 1. Локација: неутрален простор. 2. Облик на рака: „2“ облик; „1“ облик.“ 3. Движење: доминантната рака се спушта кратко надолу.
МЗЈ знаци каде множината се прави со инкорпорирање на број	МЕСЕЦ (MONTH) 1. Локација: неутрален простор 2. Облик на рака: „1“ рака; „5“ рака. 3. Движење: показалецот од доминантната рака прави повторливи движења надолу на дланката од другата рака.	2 МЕСЕЦИ (TWO MONTHS) 1. Локација: неутрален простор 2. Облик на рака: а. „1“ рака; „5“ рака; б. „2“ рака 3. Движење: показалецот од доминантната рака прави повторливи движења надолу на дланката од другата рака; потоа се покажува класификаторот „2“.

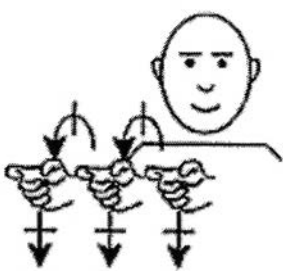
	Еднина	Множина
АСЛ знаци каде множината се прави со инкорпорирање на број	CAR (АВТОМОБИЛ) 1. Локација: пред гради 2. Облик на рака: „S“ рака 3. Движење: рацете се движат надолу и нагоре во вид на лак.	4 CARS (4 АВТОМОБИЛИ) 1. Локација: пред гради 2. Облик на рака: „S“ рака, „4“ рака. 3. Движење: рацете се движат надолу и нагоре во вид на лак; потоа се прави класификаторот „4“.
МЗЈ знаци каде множината се прави со инкорпорирање на број	АВТОМОБИЛ (CAR) 1. Локација: пред гради 2. Облик на рака: „S“ рака 3. Движење: рацете се движат надолу и нагоре во вид на лак.	4 АВТОМОБИЛИ (4 CARS) 1. Локација: пред гради 2. Облик на рака: „S“ рака, „4“ рака. 3. Движење: рацете се движат надолу и нагоре во вид на лак; потоа се прави класификаторот „4“.

	Еднина	Множина
АСЛ знаци каде множината се прави со инкорпори рање на број	BOOK (КНИГА) 1.Локација: неутрален простор 2.Облик на рака: отворена „В“ рака. 3.Движење: двете раце се отвораат со полукружно движење.	2 BOOKS (2 КНИГИ) 1.Локација: неутрален простор 2.Облик на рака: отворена „В“ рака; „2“ рака. 3.Движење: двете раце се отвораат со полукружно движење, потоа се прави класификаторот „2“.
МЗЈ знаци каде множината се прави со инкорпори рање на број	КНИГА (BOOK) ⁵ 1.Локација: неутрален простор 2.Облик на рака: отворена „В“ рака. 3.Движење: двете раце се отвораат со полукружно движење.	2 КНИГИ (2 BOOKS) 1.Локација: неутрален простор 2.Облик на рака: отворена „В“ рака; „2“ рака. 3.Движење: двете раце се отвораат со полукружно движење, потоа се прави класификаторот „2“.

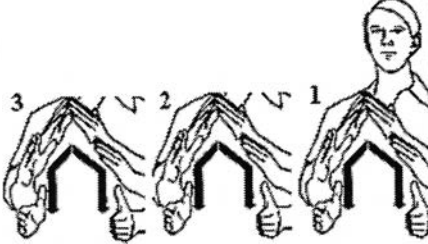
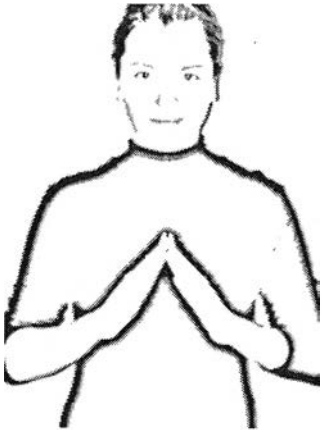
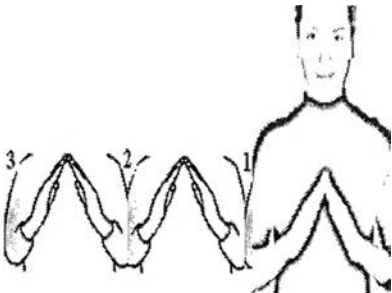
⁵ Знакот за книга го нема во македонскиот речник на знаковен јазик, но сите испитаници во истражувањето го направија на идентичен начин (прикажан погоре). Овој знак наликува на знакот учење кој го има во речникот.

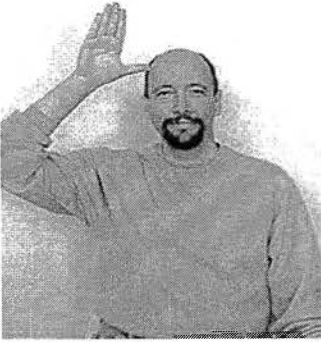
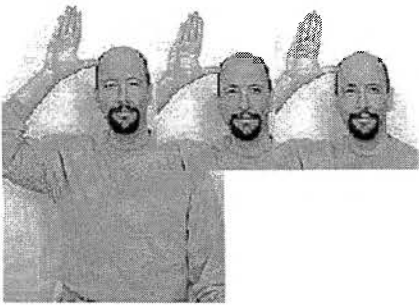

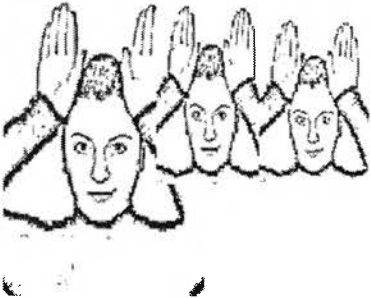
	Еднина	Множина
АСЛ знаци каде множината се прави со инкорпорирање на број	FLOWER (ЦВЕТ) 1. Локација: лице 2. Облик на рака: рамна „О“ рака. 3. Движење: раката оди повторливо од едната кон другата страна на носот.	3 FLOWERS (3 ЦВЕТА) 1. Локација: лице 2. Облик на рака: а. рамна „О“ рака; б. „3“ рака. 3. Движење: раката оди повторливо од едната кон другата страна на носот; потоа се прави „3“ рака.
МЗЈ знаци каде множината се прави со инкорпорирање на број	ЦВЕЌЕ (FLOWER) 1. Локација: неутрален простор 2. Облик на рака: свиткана „5“ рака 3. Движење: нема движење	3 ЦВЕТА (3 FLOWERS) 1. Локација: неутрален простор 2. Облик на рака: а. „3“ рака; б. свиткана „5“ рака 3. Движење: „3“ раката поминува свиткана „5“ рака која е статична

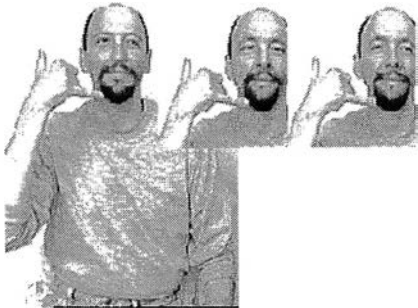

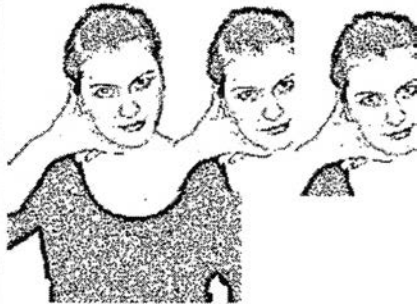
	Еднина	Множина
АСЛ знаци каде множината се прави со инкорпорирање на број	TREE (ДРВО) 1. Локација: неутрален простор 2. Облик на рака: а. свиткана „5“ рака; б. „В“ рака 3. Движење: доминантната рака со врвот прави кружни движења.	6 TREES (6 ДРВЈА) 1. Локација: неутрален простор 2. Облик на рака: а. „6“ рака; б. свиткана „5“ рака; „В“ рака 3. Движење: „6“ раката преминува во свиткана „5“ рака која со врвот прави кружни движења.
МЗЈ знаци каде множината се прави со инкорпорирање на број	TREE (ДРВО) 1. Локација: неутрален простор 2. Облик на рака: а. свиткана „5“ рака; б. „В“ рака 3. Движење: доминантната рака со врвот прави кружни движења.	6 TREES (6 ДРВЈА) 1. Локација: неутрален простор 2. Облик на рака: а. „5“ рака и „отворена“ „5“ рака; б. свиткана „5“ рака и „В“ рака 3. Движење: откако ќе се направи бројот „6“, раката преминува во свиткана „5“ рака која со врвот прави кружни движења.

	Еднина	Множина
АСЛ множина со редуплицира ње	PERSON (ЛИЧНОСТ) 1. Локација: неутрален простор 2. Облик на рака: бебешка „С“ рака 3. Движење: се прави кратко движење надолу.	PEOPLE (ЛУЃЕ) 1. Локација: неутрален простор 2. Облик на рака: бебешка „С“ рака 3. Движење: се прават повторливи (3) кратки движења надолу.
МЗЈ множина со редуплицира ње	PERSON (ЛИЧНОСТ) 1. Локација: неутрален простор 2. Облик на рака: бебешка „С“ рака 3. Движење: доминантната рака се спушта надолу под брадата.	ЛУЃЕ (PEOPLE) 1. Локација: неутрален простор 2. Облик на рака: бебешка „С“ рака 3. Движење: се прават повторливи (3) кратки движења надолу.

	Еднина	Множина
АСЛ множина со редулицирање	BOOK (КНИГА) 1. Локација: неутрален простор 2. Облик на рака: двете раце имаат рамен облик, споени со дланките една со друга. 3. Движење: двете раце се отвораат со полукружно движење.	BOOKS (КНИГИ) 1. Локација: неутрален простор 2. Облик на рака: двете раце имаат рамен облик, споени со дланките една со друга 3. Движење: двете раце се отвораат и затвараат со повторливо полукружно движење.
МЗЈ множина со редулицирање	КНИГА (BOOK) 1. Локација: неутрален простор 2. Облик на рака: двете раце имаат рамен облик, споени со дланките една со друга. 3. Движење: двете раце се отвораат со полукружно движење.	КНИГИ (BOOKS) 1. Локација: неутрален простор 2. Облик на рака: двете раце имаат рамен облик, споени со дланките една со друга 3. Движење: отворените раце се придвижуваат во страна, во иста висина

	Еднина	Множина
АСЛ множина со редуплицира ње	HOUSE (КУЌА) 1. Локација: неутрален простор 2. Облик на рака: отворена „В“ рака 3. Движење: прстите кои се допираат истовремено се спуштаат надолу, со раздвојување на рацете.	HOUSES (КУЌИ) 1. Локација: неутрален простор 2. Облик на рака: отворена „В“ рака 3. Движење: прстите кои се допираат истовремено, повторливо (3 пати) се спуштаат надолу, со раздвојување на рацете.
МЗЈ множина со редуплицира ње	HOUSE (КУЌА) 1. Локација: неутрален простор 2. Облик на рака: отворена „В“ рака 3. Движење: нема движење, прстите се допираат додека основите на дланките се оддалечени	HOUSES (КУЌИ) 1. Локација: неутрален простор 2. Облик на рака: отворена „В“ рака 3. Движење: рацете се придвижуваат кон десно во однос на телото

	Еднина	Множина
АСЛ множина со редуплицира ње	DONKEY (МАГАРЕ) 1. Локација: чело 2. Облик на рака: отворена „В“ рака 3. Движење: палецот од доминантната рака ја допира слепоочницата.	DONKEYS (МАГАРИЊА) 1. Локација: чело 2. Облик на рака: отворена „В“ рака 3. Движење: палецот од доминантната рака ја допира слепоочницата; движењето е повторливо.
МЗЈ множина со редуплицира ње	МАГАРЕ (DONKEY) 1. Локација: чело 2. Облик на рака: отворена „В“ рака 3. Движење: нема движење, дланките се поставени на темпоралниот дел од главата	МАГАРЕ (DONKEY) 1. Локација: чело 2. Облик на рака: отворена „В“ рака 3. Движење: има повторливо движење во страна

	Еднина	Множина
АСЛ множина со редуплицира ње	TELEPHONE (ТЕЛЕФОН) 1. Локација: чело 2. Облик на рака: „У“ рака 3. Движење: нема движење	TELEPHONE (ТЕЛЕФОН) 1. Локација: чело 2. Облик на рака: „У“ рака 3. Движење: повторливо движење
МЗЈ множина со редуплицира ње	TELEPHONE (ТЕЛЕФОН) 1. Локација: чело 2. Облик на рака: „У“ рака 3. Движење: нема движење	TELEPHONE (ТЕЛЕФОН) 1. Локација: чело 2. Облик на рака: „У“ рака 3. Движење: повторливо движење

Прилог 11 Компарација на АСЛ и МЗЈ насочени глаголи

*АСЛ
насочени
глаголи*

REQUEST (МОЛБА)

1. Локација: неутрален простор
2. Облик на рака: „В“ рака
3. Движење: двете раце се споени и се прави движење кон напред или кон страна.

*Употреба на
насочени
глаголи во
реченица I*

АСЛ: I made a request to him. (I asked him to...)

МЗЈ: Го замолив да...

*Употреба на
насочени
глаголи во
реченица II*

АСЛ: I am making a request to you (I am asking you to...)

МЗЈ: Те замолувам да...

АСЛ

**насочени
глаголи**

ASK (ПРАШУВА)

1. **Локација:** неутрален простор
2. **Облик на рака:** „X“ рака
3. **Движење:** раката се движи кон напред или кон страна (во зависност од тоа за кого е наменето прашањето).

**Употреба на
насочени
глаголи во
реченица I**

АСЛ: I ask you (I am asking you).

МЗЈ: Те прашувам (Те прашувам тебе).

**Употреба на
насочени
глаголи во
реченица II**

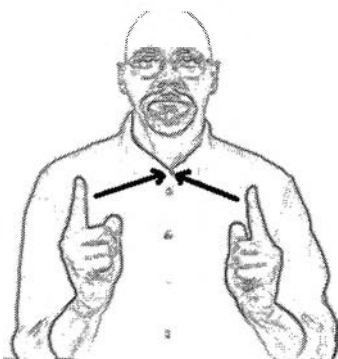

АСЛ: I ask him/her/them.

МЗЈ: Го прашувам неа/него/нив.

АСЛ

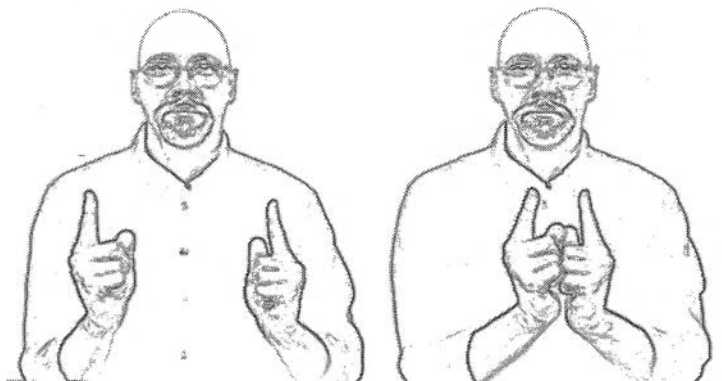
**насочени
глаголи**

МЕЕТ (СРЕТНУВААТ)

1. **Локација:** неутрален простор
2. **Облик на рака:** „D“ рака
3. **Движење:** Показалците од двете раце се придвижуваат кон средината на телото.

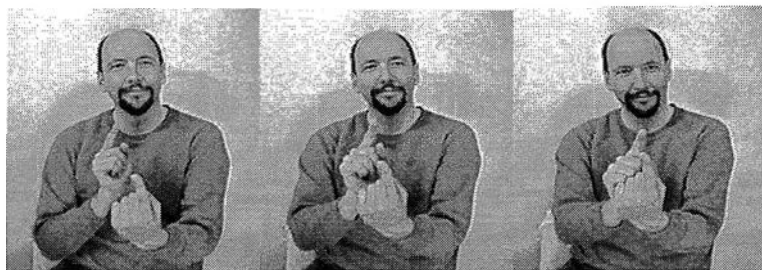
**Употреба на
насочени
глаголи во
реченица I**

АСЛ: They meet (person A met person B).

МЗЈ: Се сретнуваат (личност А се сретнува со личност Б).

**Употреба на
насочени
глаголи во
реченица II**

АСЛ: I met you (We meet).

МЗЈ: Јас те сретнав тебе (се сретнавме).

АСЛ

**насочени
глаголи**

GIVE (ДАВА)

1. Локација: неутрален простор
2. Облик на рака: рамна „О“ рака
3. Движење: Раката оди кон напред или кон страна.

**Употреба на
насочени
глаголи во
реченица I**

АСЛ: I give to him.

МЗЈ: Јас му давам на него.

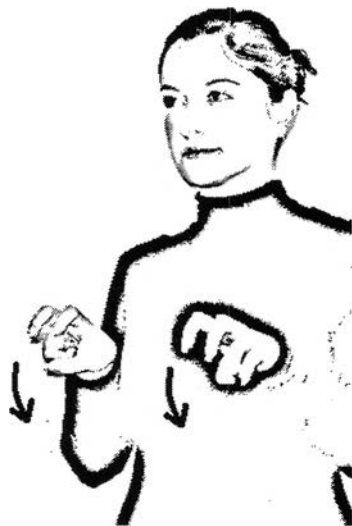
**Употреба на
насочени
глаголи во
реченица II**

АСЛ: He gives me.

МЗЈ: Тој ми дава на мене.

*МЗЈ -
насочени
глаголи*

ГО ГРЕБАМ (I USE)

1. Локација: неутрален простор
2. Облик на рака: свиткани „V“ раце
3. Движење: двете раце прават кратко движење надолу и благо движење кон внатре

МЕ ГРЕБЕ (I AM USED)

1. Локација: неутрален простор
2. Облик на рака: свиткани „V“ раце
3. Движење: двете раце прават кратко движење надолу и благо движење кон надвор во однос на телото

МЗЈ
насочени
глаголи

ГО ОДБРА (CHOOSE)

1. Локација: неутрален простор
2. Облик на рака: свиткана „L“ ⇒ бебешка „O“ рака
3. Движење: кратко движење накај телото, палецот и показалецот на крајот на движењето се спојуваат

МЕ ОДБРА (I AM CHOSEN)

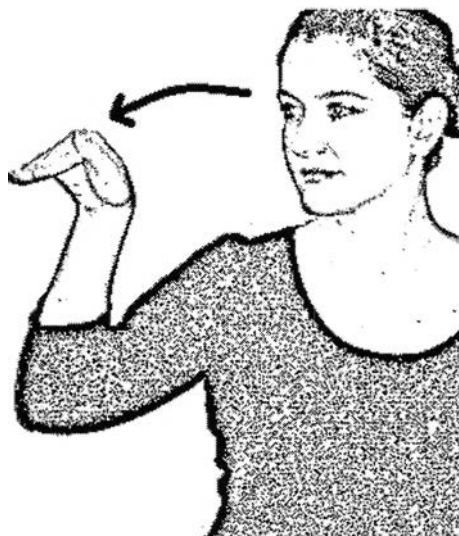
1. Локација: неутрален простор
2. Облик на рака: свиткана „L“ ⇒ бебешка „O“ рака
3. Движење: кратко движење кон надвор во однос на телото, палецот и показалецот на крајот на движењето се спојуваат

МЗЈ
насочени
глаголи

МИ ЈАВУВА (I'M TOLD)

1. Локација: неутрален простор
2. Облик на рака: свиткана „В“ рака
3. Движење: кратко движење кон телото и надолу

ВИ ЈАВУВА (I INFORM YOU)

1. Локација: неутрален простор
2. Облик на рака: свиткана „В“ рака
3. Движење: кратко движење кон напред и надолу

Прилог 12 Компарација на АСЛ и МЗЈ реченици според редоследот на знаците

	СУБЈЕКТ	+	ГЛАГОЛ	+	ОБЈЕКТ
МЗЈ реченици					
	Момче		пијалок		вода

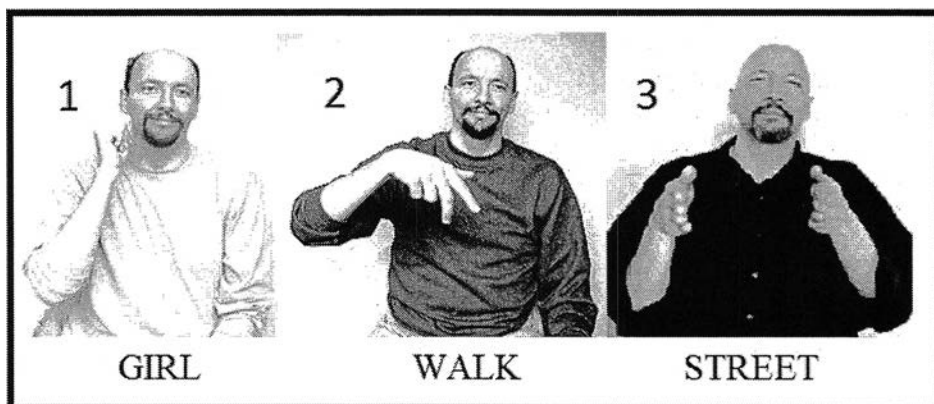
Македонски јазик: Момчето пие вода.⁶

⁶ Глаголот пие го нема во македонскиот реченик на знаковен јазик но сите испитаници го употребија овој глагол во реченица, го продуцираа знакот на идентичен начин.

АСЛ реченици	СУБЈЕКТ + ГЛАГОЛ + ОБЈЕКТ 1 BOY 2 DRINK 3 WATER Англиски јазик: A boy is drinking water.
МЗЈ реченици	СУБЈЕКТ + ГЛАГОЛ + ОБЈЕКТ 1 ДЕВОЈЧЕ 2 ОДИ 3 УЛИЦА Македонски јазик: Девојчето оди по улица.⁷

⁷ Знакот за зборот оди исто така го нема во речникот на македонскиот знаковен јазик. Испитаниците и во продукцијата на реченици според сетовите слики и во слободната конверзација го продуцираа овој збор на идентичен начин (како што е прикажан погоре на сликата).

СУБЈЕКТ + ГЛАГОЛ + ОБЈЕКТ

Англиски јазик: The girl is walking on the street.

МЗЈ реченици	СУБЈЕКТ + ГЛАГОЛ + ОБЈЕКТ 1 2 3 МОМЧЕ УДИРА ЧЕКАН Македонски јазик: Момче удира со чекан.⁸
	АСЈ реченици

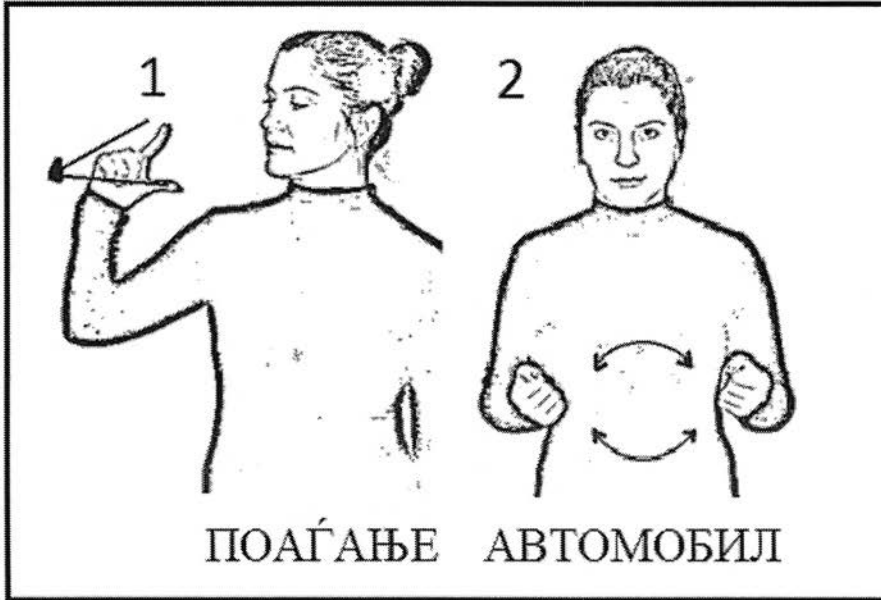
⁸ Глаголот удира се изведува на сличен начин со именката чекан (единствена разлика е во повторливоста на движењето). И овој знак го нема во речникот, но сите испитаници го продуцираа на начинот прикажан погоре.

МЗЈ реченици

ГЛАГОЛ

+

ОБЈЕКТ

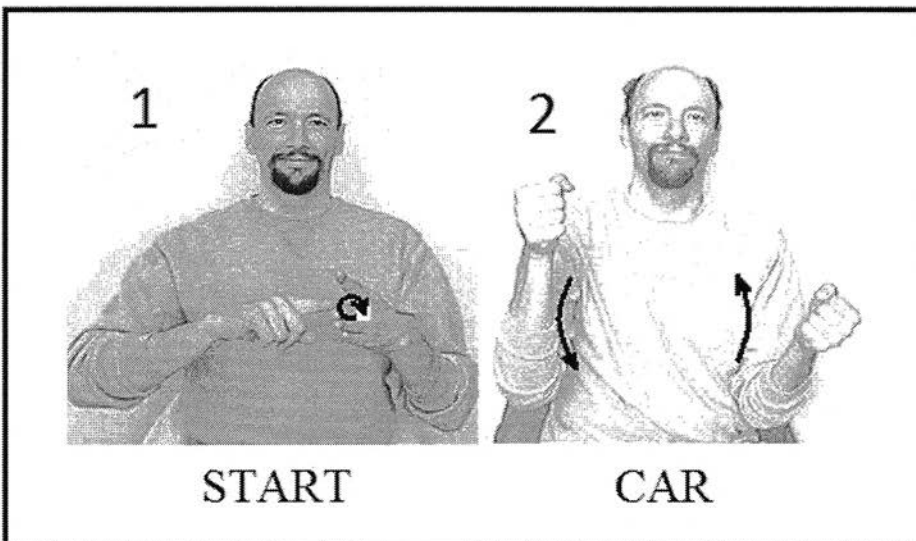
Македонски: Автомобилот тргнува.

АСЈ реченици

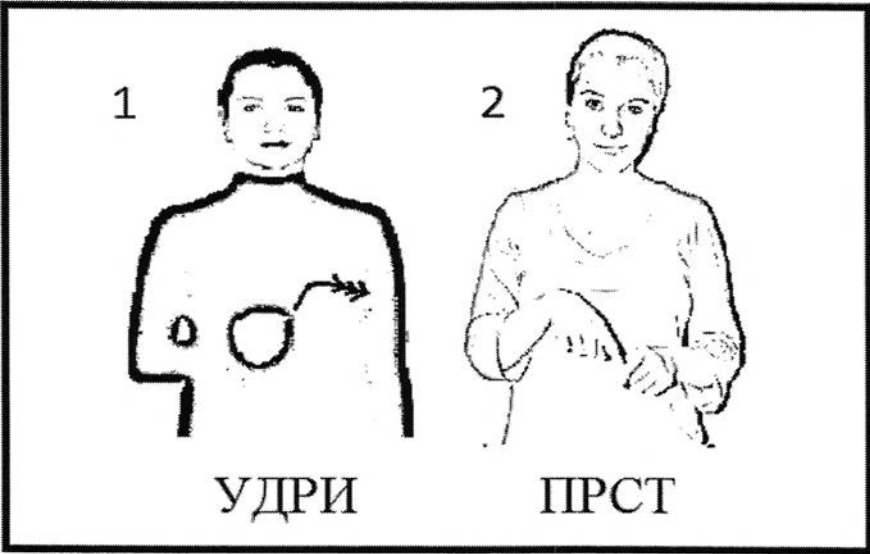
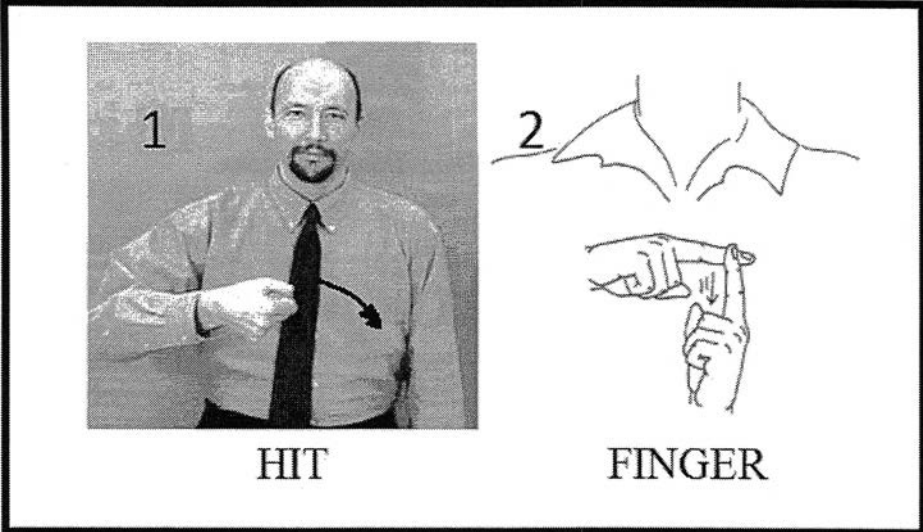
ГЛАГОЛ

+

ОБЈЕКТ

Англиски: Start the car!

МЗЈ реченици	ГЛАГОЛ + ОБЈЕКТ Македонски: Го удри прстот.⁹
АСЛ реченици	ГЛАГОЛ + ОБЈЕКТ Англиски: (He/she) hit (his/her) finger.

⁹ Знак за зборот прст го нема во речникот на македонскиот знаковен јазик. Во знаковните јазици деловите на телото се покажуваат со директен допир на показалецот на тој дел од телото или со негово посочување. Испитаниците во нашето истражување, знакот за прст го изведуваа на начинот прикажан погоре.

МЗЈ реченици

ГЛАГОЛ

+

СУБЈЕКТ

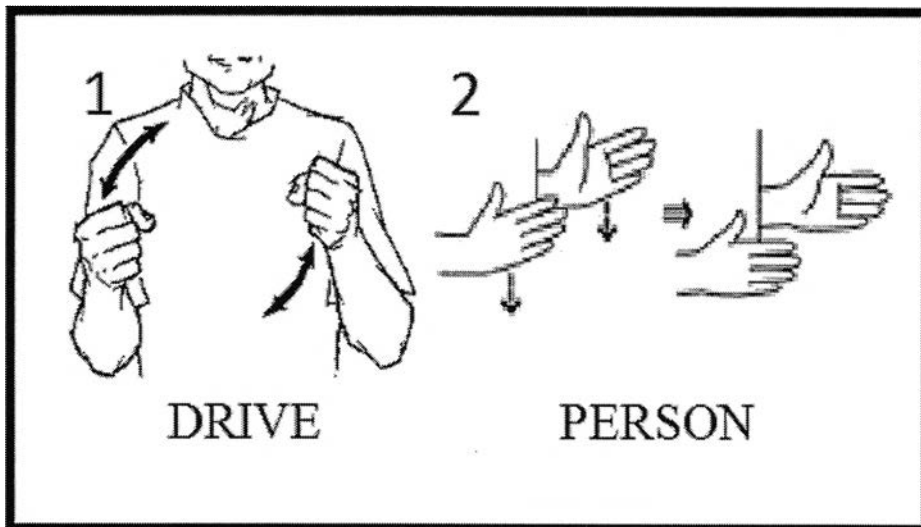
Македонски: Човекот вози.

АСЈЛ реченици

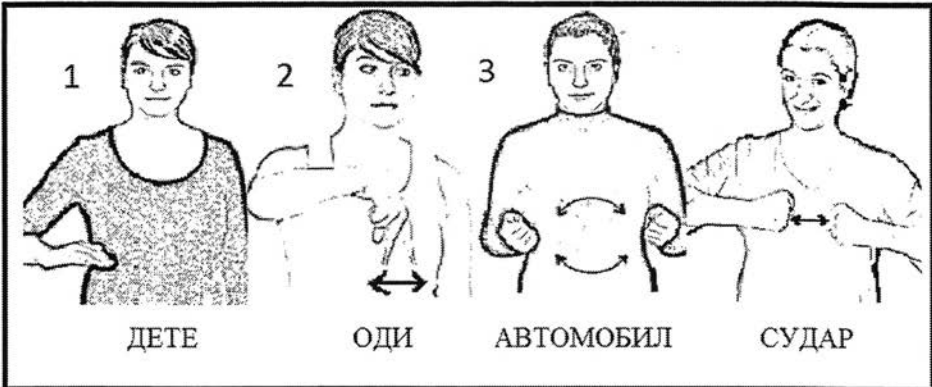
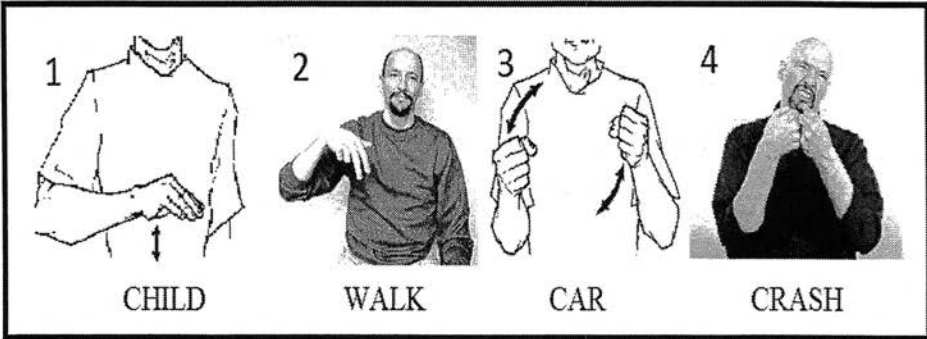
ГЛАГОЛ

+

СУБЈЕКТ

Англиски: The person is driving.

МЗЈ реченици	СУБЈЕКТ + ГЛАГОЛ + ОБЈЕКТ + ГЛАГОЛ 1 ДЕТЕ 2 ОДИ 3 АВТОМОБИЛ 4 СУДАР Македонски: Детето одеше и автомобилот го удри.¹⁰
АСЛ реченици	СУБЈЕКТ + ГЛАГОЛ + ОБЈЕКТ + ГЛАГОЛ 1 CHILD 2 WALK 3 CAR 4 CRASH Англиски: A child was is walking and a car crushed into him.

¹⁰ Знакот за судир го нема во македонскиот речник на знаковен јазик. Верзијата на знакот судир, која е прикажана погоре, беше најчесто употребуваната варијанта од нашите испитаници.

МЗЈ реченици

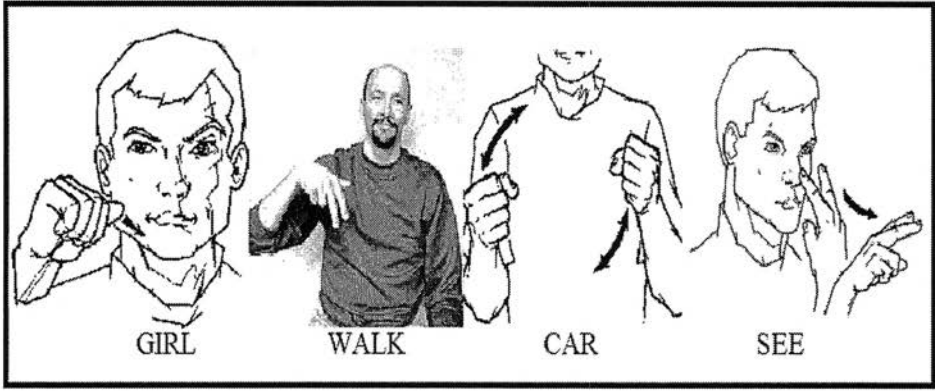
СУБЈЕКТ + ГЛАГОЛ + ОБЈЕКТ + ГЛАГОЛ

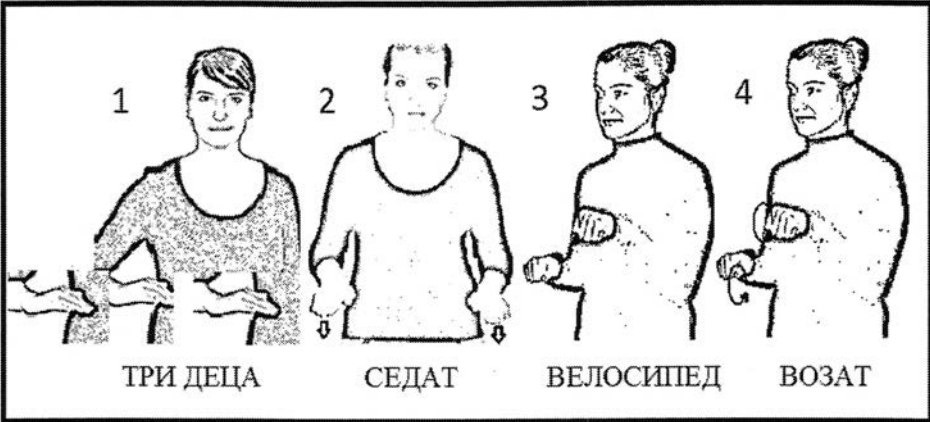
Македонски: Девојчето одеше и виде автомобил.

АСЈ реченици

СУБЈЕКТ + ГЛАГОЛ + ОБЈЕКТ + ГЛАГОЛ

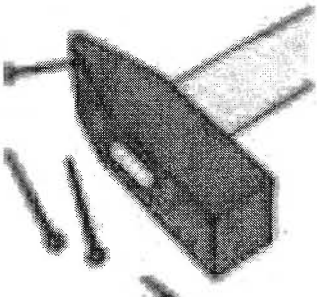
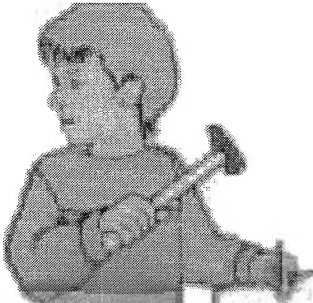
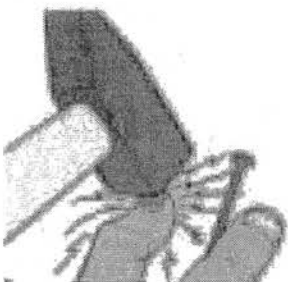

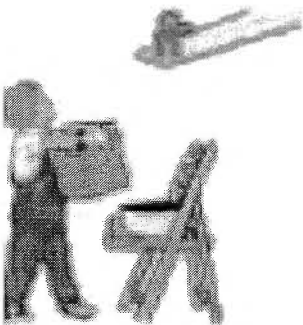
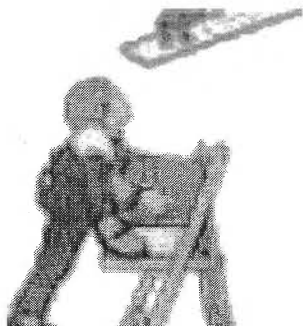

Англиски: The girl was walking and she saw a car.

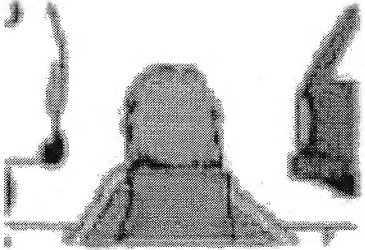
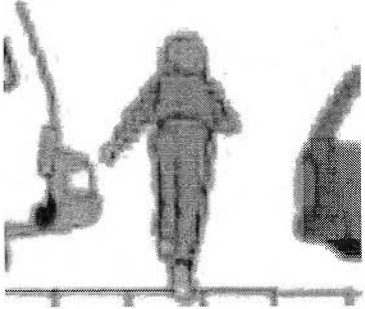
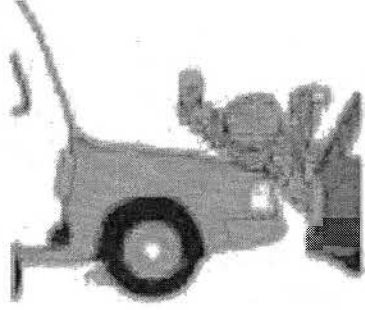
МЗЈ реченици	СУБЈЕКТ + ГЛАГОЛ + ОБЈЕКТ + ГЛАГОЛ 1 2 3 4 ТРИ ДЕЦА СЕДАТ ВЕЛОСИПЕД ВОЗАТ Македонски: Три деца седат на велосипед и возат.¹¹
	АСЈ реченици

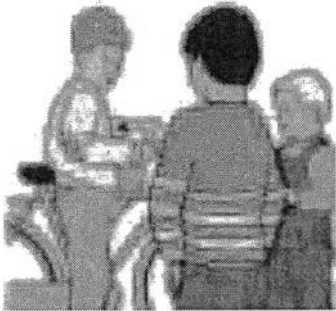
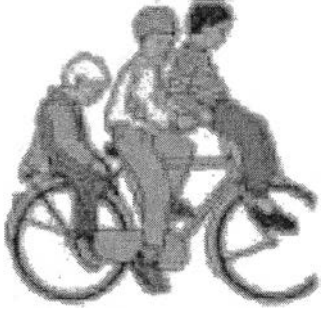
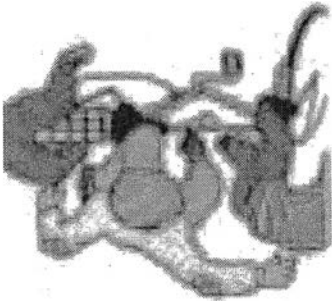
¹¹ Знакот за возење велосипед беше продуциран на идентичен начин од страна на сите испитаници. Овој знак припаѓа на паровите именка-глаголи кои се изведуваат на сличен начин (се разликуваат само во повторливоста на движењето). Сепак овој знак го нема во македонскиот речник на знаковен јазик.

Реченици со реверзибилни аргументи

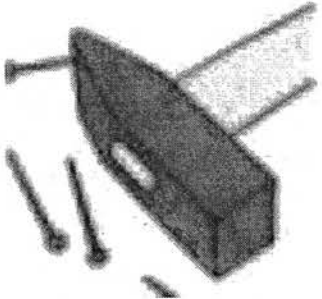

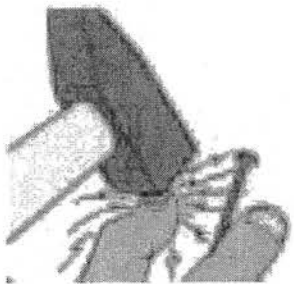
Слики	Продукција на реченици на МЗЈ	Редослед на зборови
	1. Чекан	„O“ (објект)
	2. Момче удира чекан	„SVO“ subject+verb+object (субјект+глагол+објект)
	3. Момче удри прст удри	„S ₁ VS ₂ V“ subject1+verb+subject2 +verb (субјект1+глагол+ субјект2+глагол)

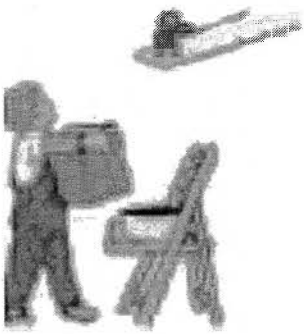

<i>Слики</i>	<i>Продукција на реченици на МЗЈ</i>	<i>Редослед на зборови</i>
	1. Момче носи кутија	„SVO“ subject+verb+object (субјект+глагол+објект)
	2. Дете качи столица	„SVO“ subject+verb+object (субјект+глагол+објект)
	3. Кутија носи, кукла земе	„S₁V₁S₂V₂“ subject1+verb1+subject2 +verb2 (субјект1+глагол1+ субјект2+глагол2)

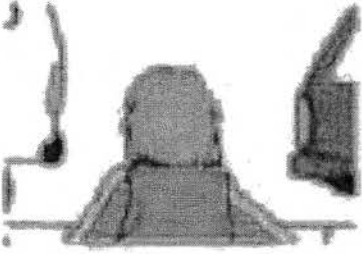
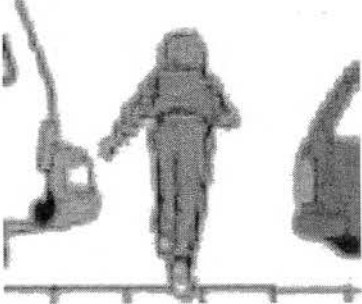
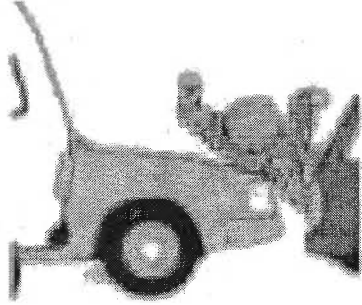
<i>Слики</i>	<i>Продукција на реченици на МЗЈ</i>	<i>Редослед на зборови</i>
	1. Машко оди улица	„SVO“ subject+verb+object (субјект+глагол+објект)
	2. Машко оди, две коли возат	„S₁V₁S₂V₂“ subject1+verb1+subject2 +verb2 (субјект1+глагол1+ субјект2+глагол2)
	3. Машко оди, кола бум	„S₁V₁S₂V₂“ subject1+verb1+subject2 +verb2 (субјект1+глагол1+ субјект2+глагол2)

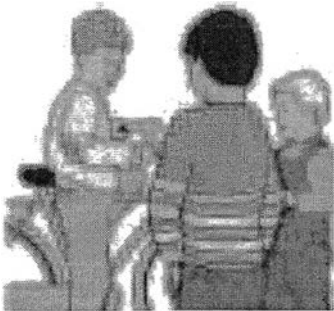
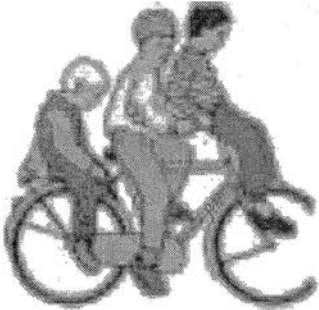
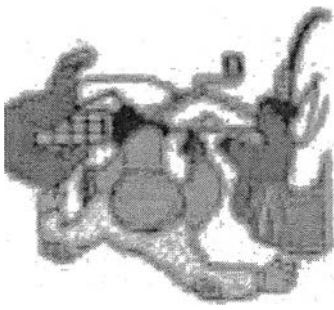
<i>Слики</i>	<i>Продукција на реченици на МЗЈ</i>	<i>Редослед на зборови</i>
	1. Тројца машки зборат велосипед	„SVO“ subject+verb+object (субјект+глагол+објект)
	2. Дете вози договор тројца другари вози	„S₁VS₂V“ subject1+verb+subject2 +verb (субјект1+глагол+ субјект2+глагол)
	3. Тројца машки возат, тројца паднаа	„SV₁SV₂“ subject+verb1+subject +verb2 (субјект+глагол1+ субјект+глагол2)

Реченици со нерEVERзибилни аргументи

Слики	Продукција на реченици на МЗЈ	Редослед на зборови
	1. Чекан, клинци	„O“; „O“ (објект; објект)
	2. Момче дома чука	„SOV“ subject+ object+verb (субјект+објект+глагол)
	3. Чекан не гледа прст удри	„SV₁OV₂“ subject+verb1(neg)+object+ verb2 (субјект+глагол1(негација) +објект+глагол2)

<i>Слики</i>	<i>Продукција на реченици на МЗЈ</i>	<i>Редослед на зборови</i>
	1. Дете кутија носи	„SOV“ subject+ object+verb (субјект+објект+глагол)
	2. Човекот зема кутија зема	„SVOV“ subject+verb+object+verb (субјект+глагол+објект+глагол)
	3. Момче зема кутија паѓа	„SV₁OV₂“ subject+verb₁+object+verb₂ (субјект+глагол₁+објект+глагол₂)

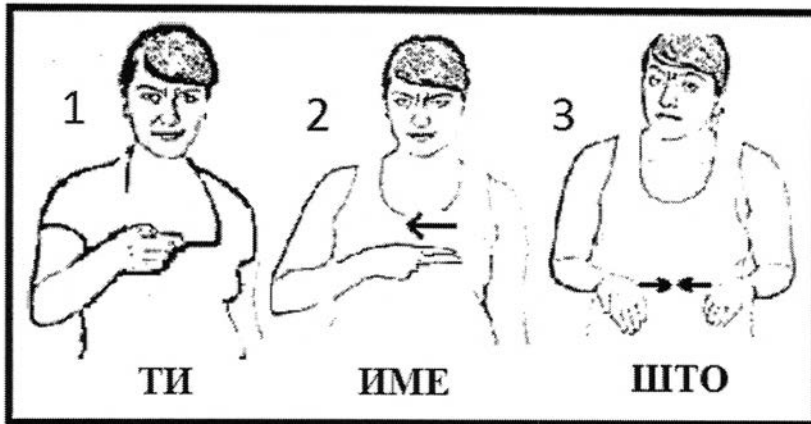
<i>Слики</i>	<i>Продукција на реченици на МЗЈ</i>	<i>Редослед на зборови</i>
	1. Девојче оди кола две гледа	„SV₁OV₂“ subject+verb1+object+ verb2 (субјект+глагол1+објект+ глагол2)
	2. Дете гледа кола гледа	„SVOV“ subject+verb+object+ verb (субјект+глагол+објект+ глагол)
	3. Девојче оди кола судир	„SV₁OV₂“ subject+verb1+object+ verb2 (субјект+глагол1+објект+ глагол2)

<i>Слики</i>	<i>Продукција на реченици на МЗЈ</i>	<i>Редослед на зборови</i>
	1. Мали деца школо играат	„SOV“ subject+ object+verb (субјект+објект+глагол)
	2. Тројца на точак падна	„SOV“ subject+ object+verb (субјект+објект+глагол)
	3. Тројца точак надвор не внимание падна	„SOV“ subject+ object+verb (субјект+објект+глагол) 12

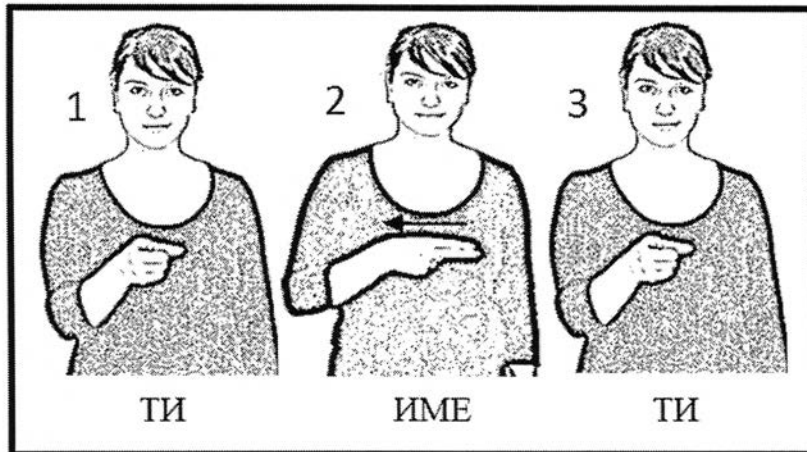
¹² При анализата на реченици (доколку се анализира редоследот на зборови во реченицата), истражувачите вообичаено не ставаат ознаки за прилозите (место, време) и придавките. Истите се означуваат само доколку се прави анализа на улогата на немануелните сигнали, или специфична анализа на другите додатоци во речениците.

Прилог 13 Компарација на АСЛ и МЗЈ прашални реченици

МЗЈ прашална реченица

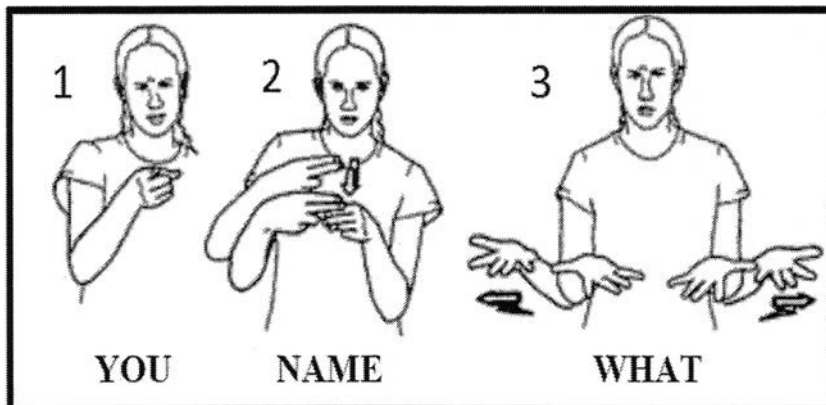

или

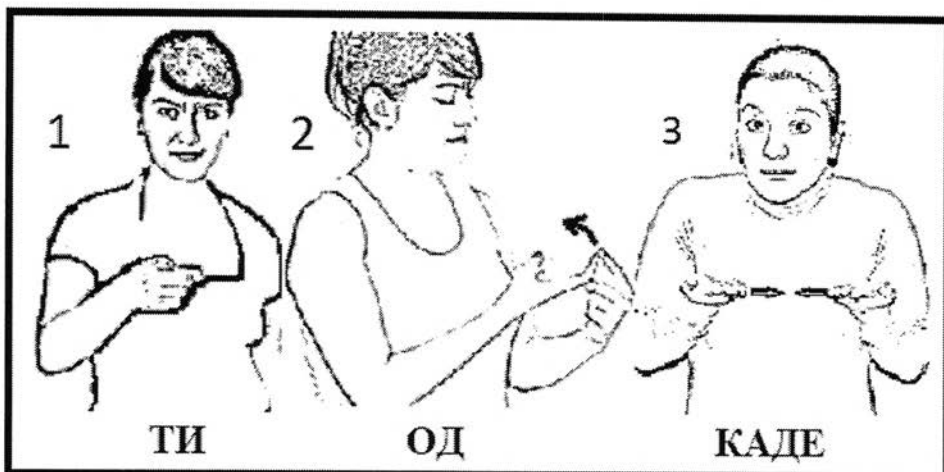
Македонски: Како се викаш?

АСЛ прашална реченица

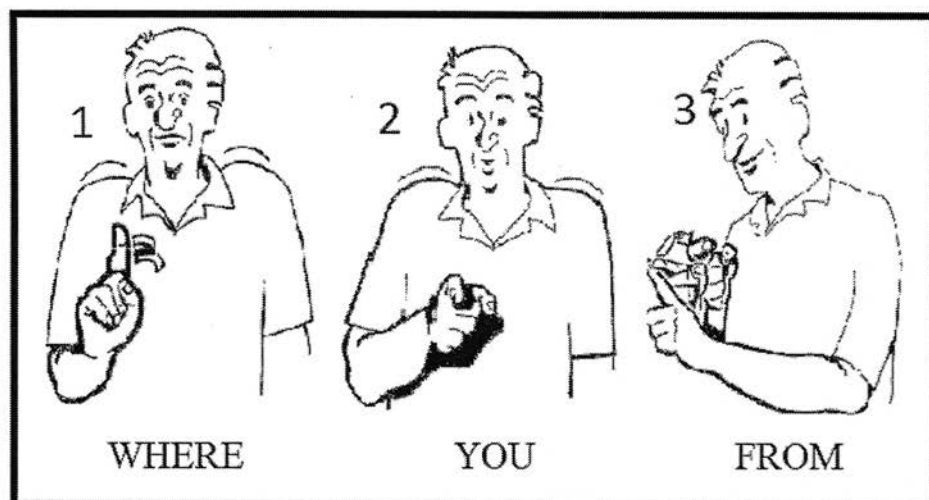
Англиски: What is your name?

МЗЈ прашална реченица

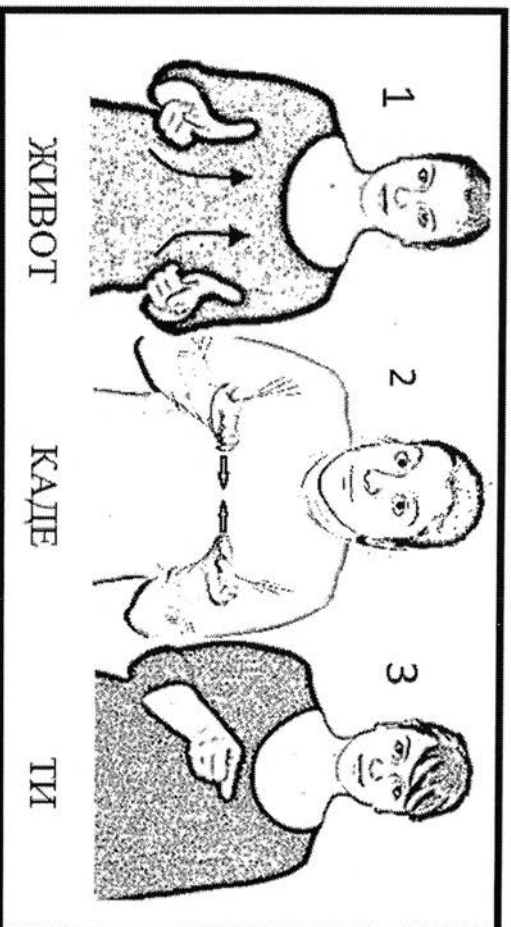
Македонски: Од каде си?

АСЛ прашална реченица

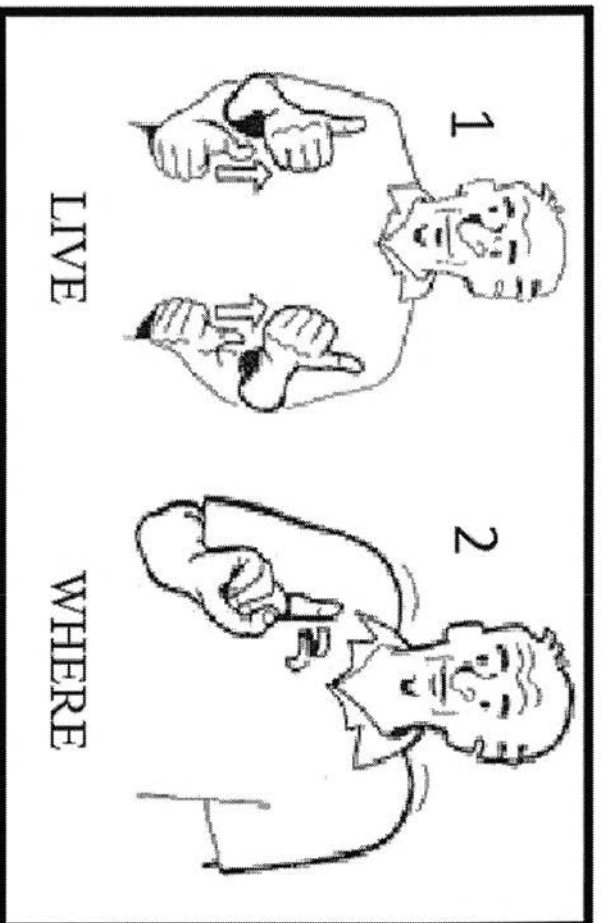
Англиски: Where are you from?

МЗЈ прашална реченица

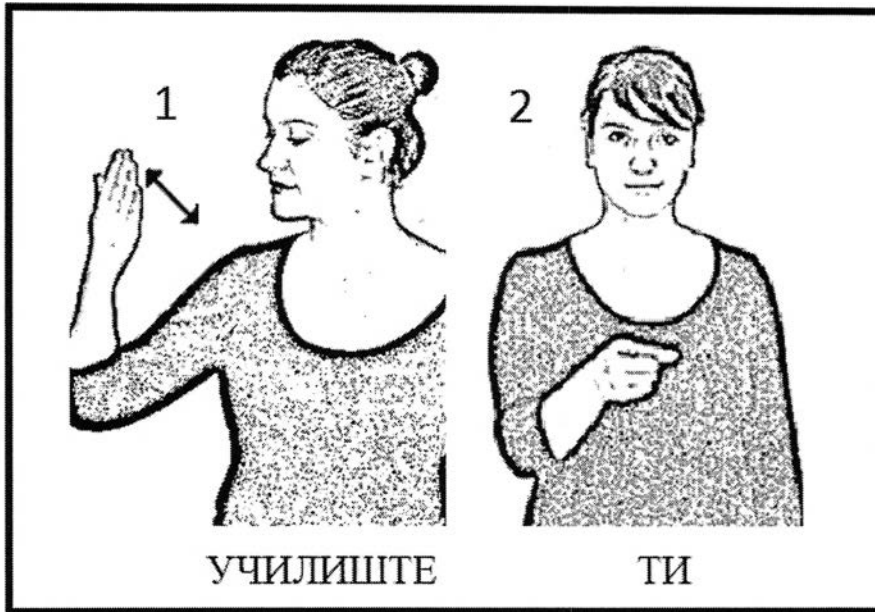
Македонски: Каде живеш?

АСЛ прашална реченица

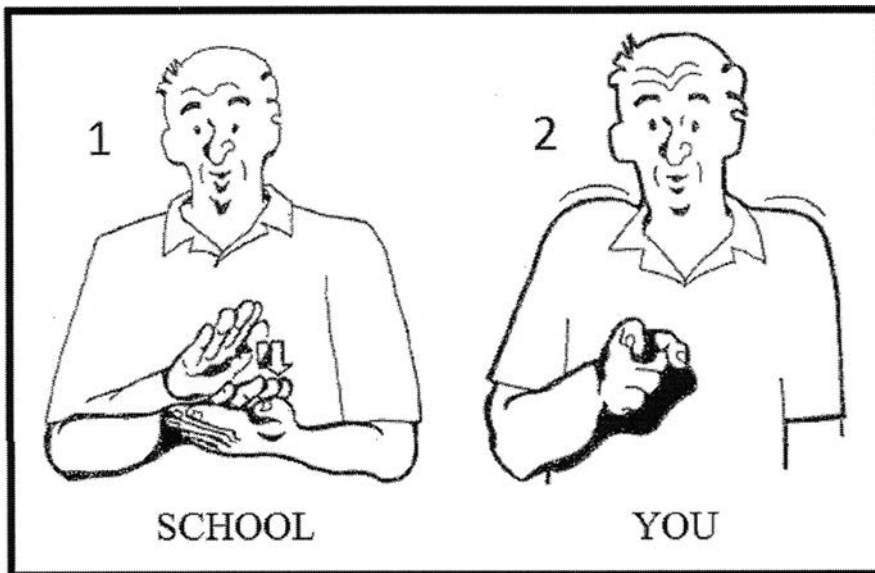
Англиски: Where do you live?

МЗЈ прашална реченица

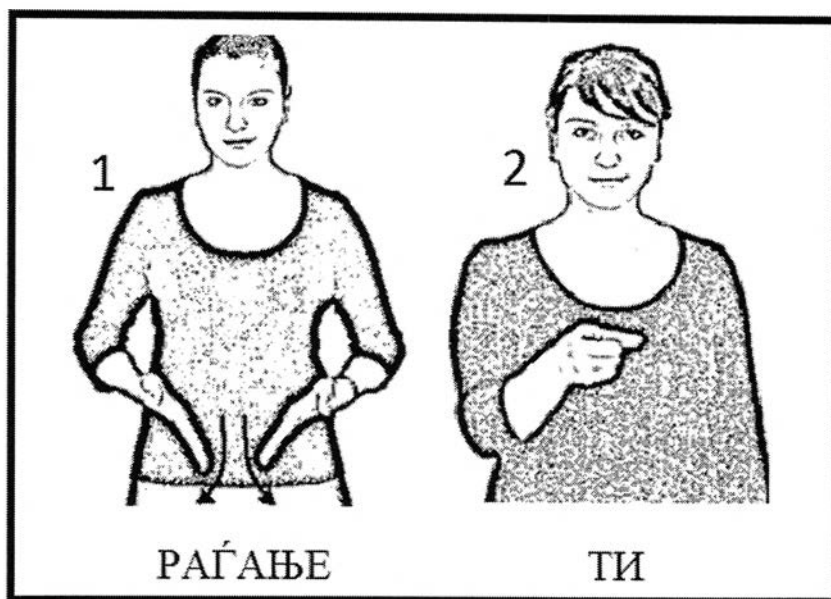
Македонски: Одиш на училиште?

АСЈ прашална реченица

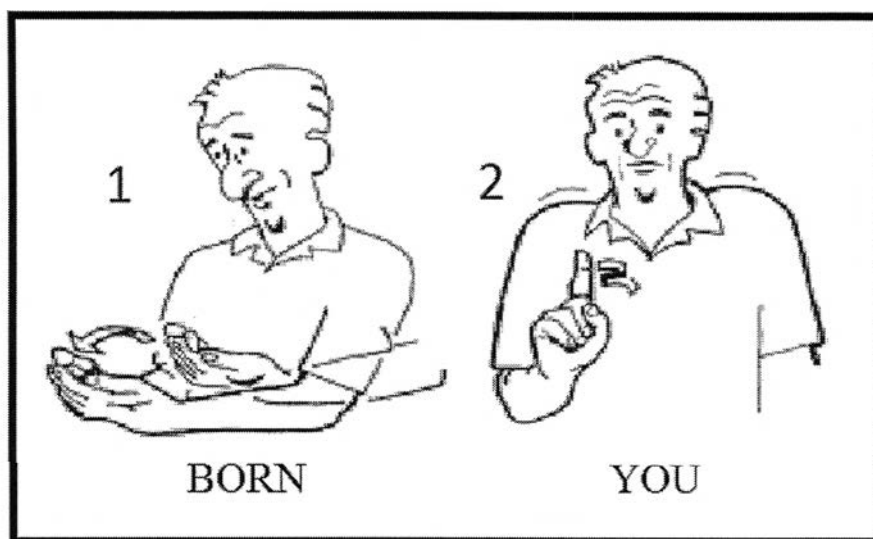
Англиски: Are you in school?

МЗЈ прашална реченица

Македонски: Каде си роден?

АСЈ прашална реченица

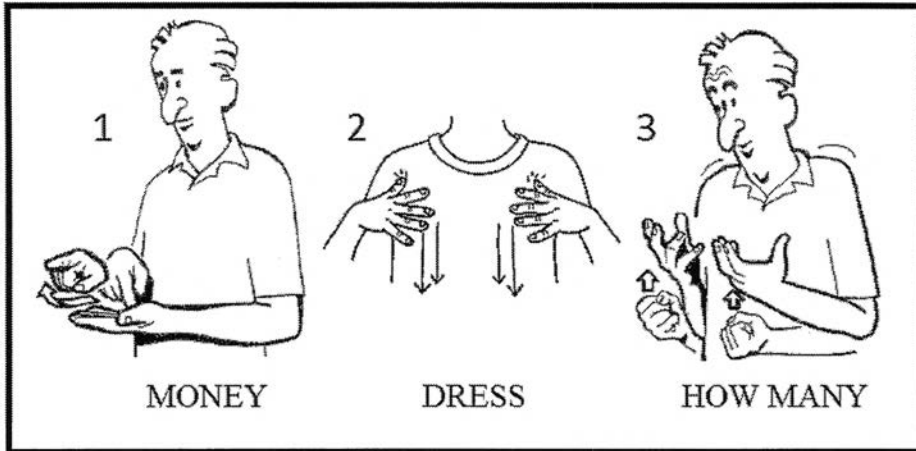
Англиски: Where were you born?

МЗЈ прашална реченица

Македонски: Колку пари е фустанот?

АСЈ прашална реченица

Англиски: How much money is the dress?

МЗЈ прашална реченица

Македонски: Колку години имаш?

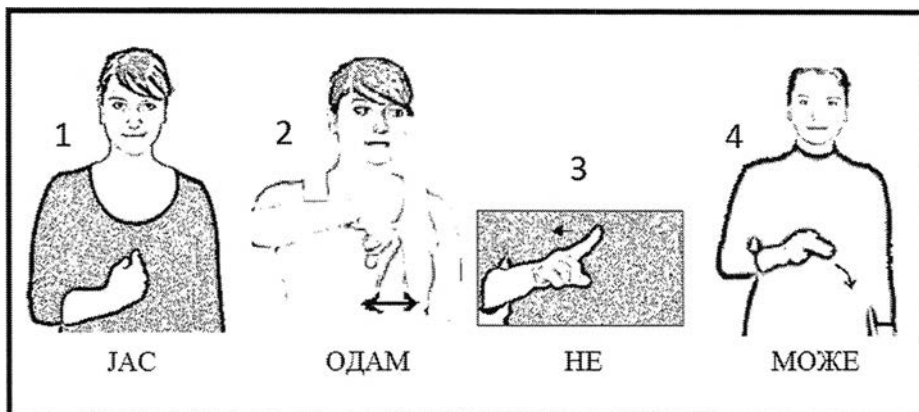
АСЛ прашална реченица

Англиски: How old are you?

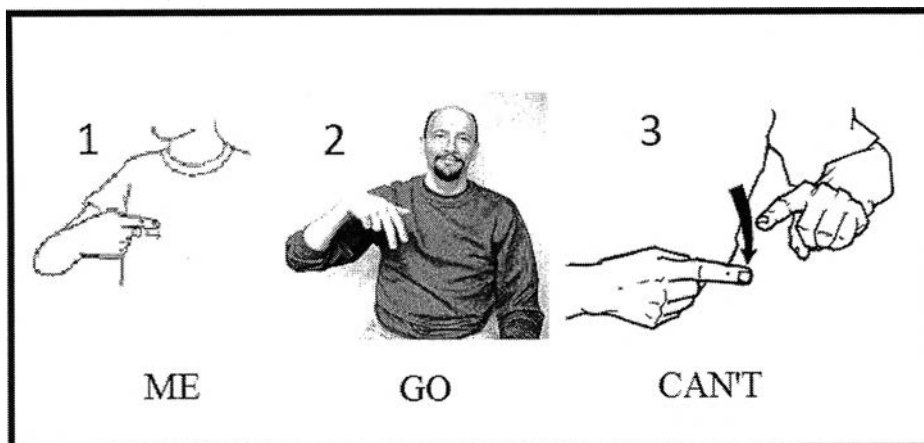
Прилог 14 Компарација на АСЛ и МЗЈ негативни реченици

МЗЈ негативна реченица

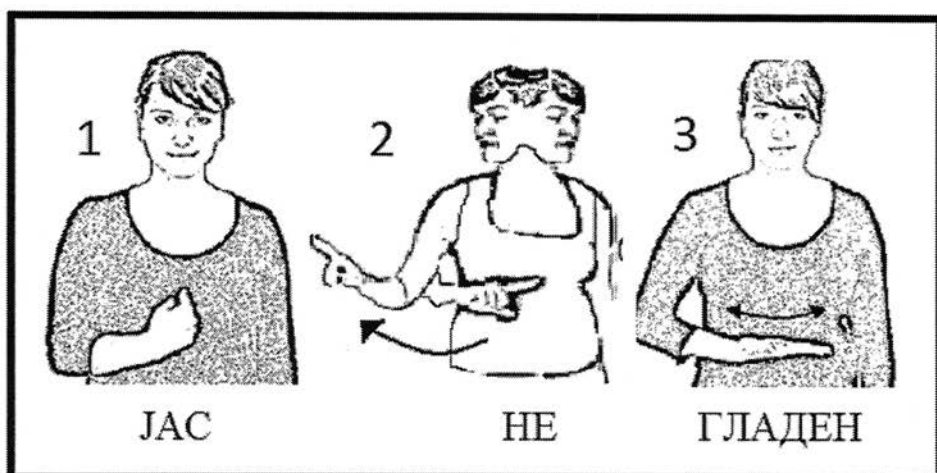
Македонски: Јас не можам да дојдам.

АСЛ негативна реченица

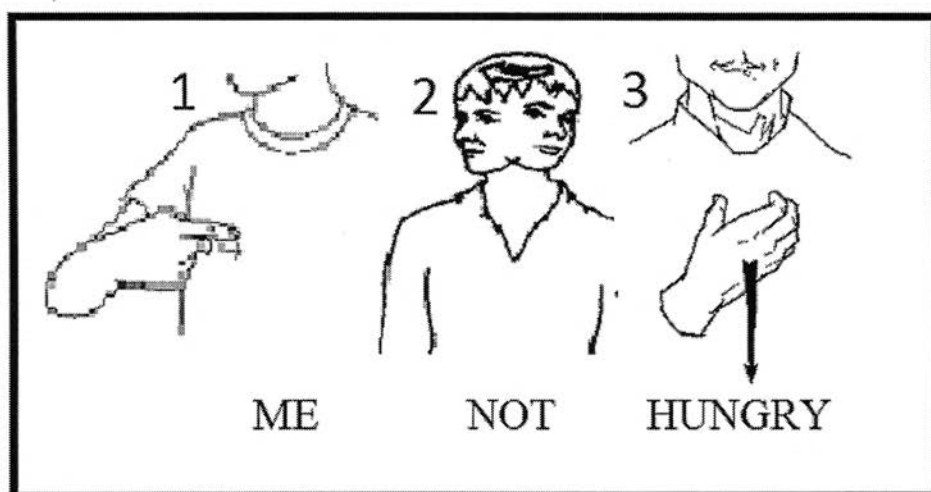
Англиски: I can't go.

МЗЈ негативна реченица

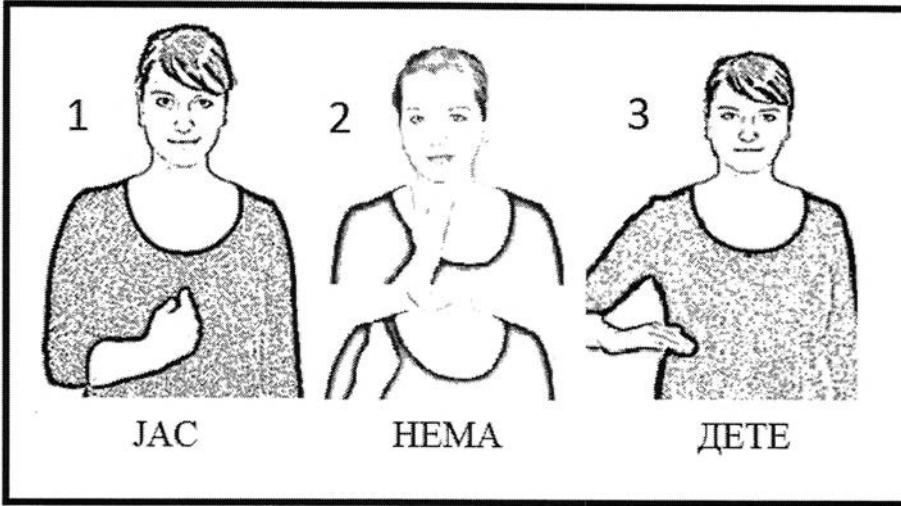
Македонски: Јас не сум гладен.

АСЈ негативна реченица

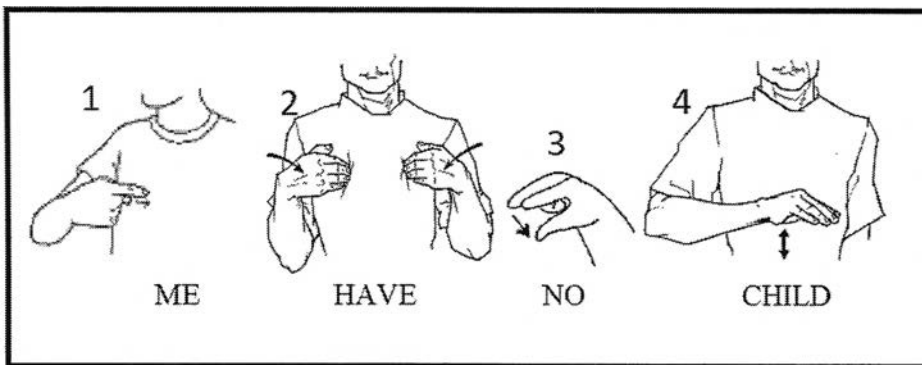
Англиски: I'm not hungry.

МЗЈ негативна реченица

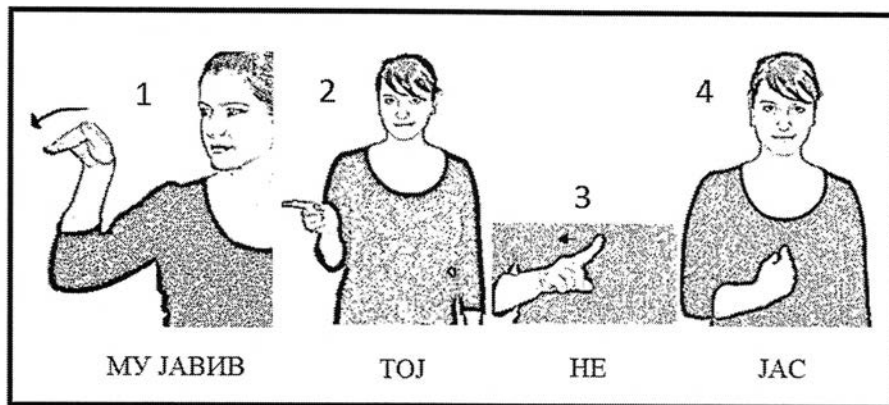
Македонски: Јас немам деца.

АСЈ негативна реченица

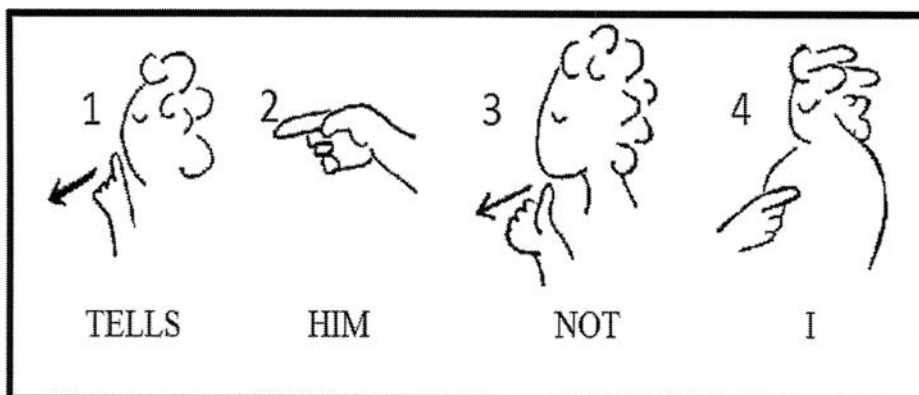
Англиски: I don't have children.

МЗЈ негативна реченица

Македонски: Јас не му кажав нему.

АСЈ негативна реченица

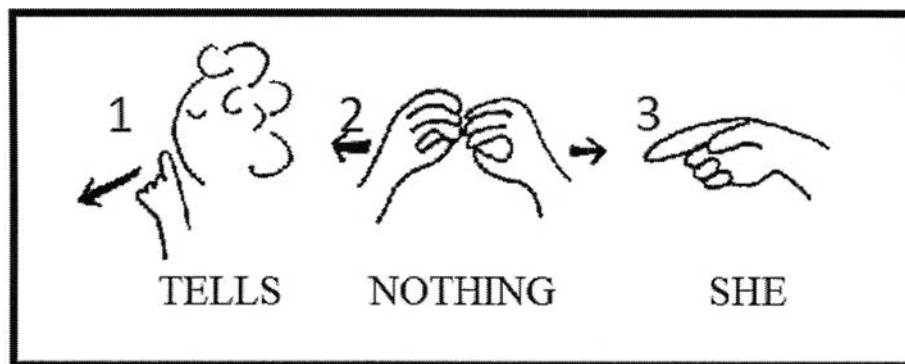
Англиски: I didn't tell him.

МЗЈ негативна реченица

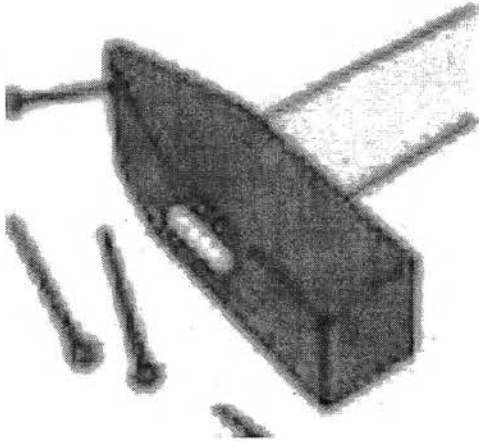
Македонски: Таа ништо не кажува.

АСЈ негативна реченица

Англиски: She doesn't tell a thing.

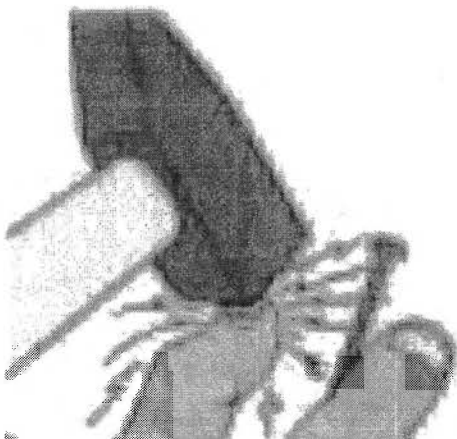
Прилог 15 Тест за елицитација на реченици

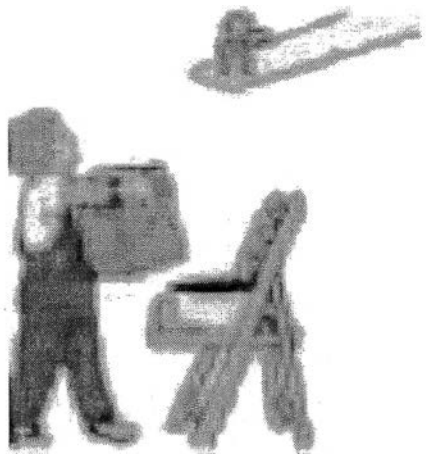

„На сликата има чекан и шајки“

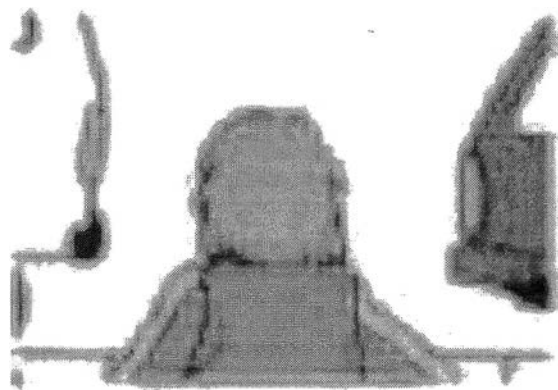

„Момчето не гледаше во раката и се удри“

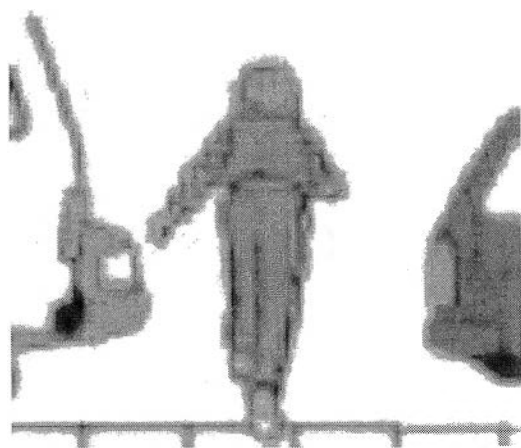

„Палецот отече и многу го болеше“

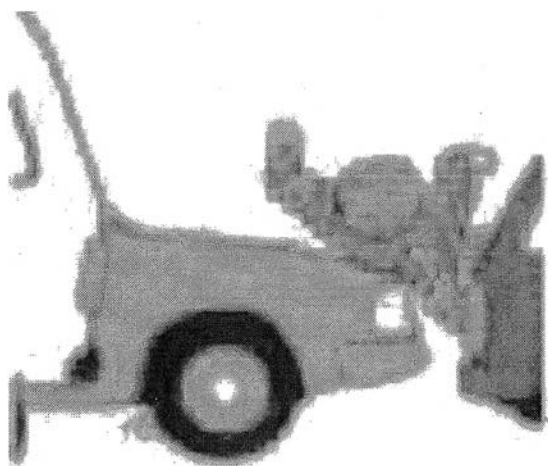
	„Момчето виде кукла на полицата“
	„Момчето сакаше да се качи на столицата и да ја земе куклата. Тоа стави кутија на столицата“
	„Се обиде да се качи на столицата, но кутиите се помрднаа и момчето падна“

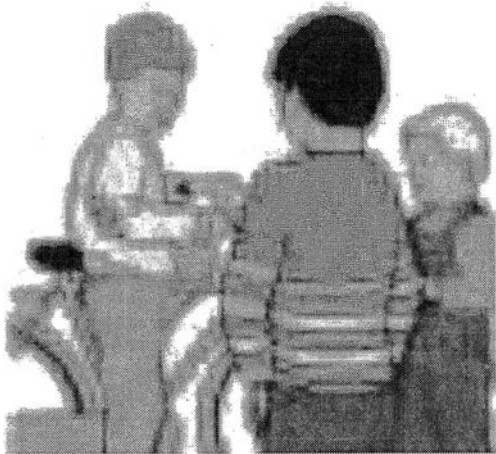
„Девојчето поминуваше по
улицата и виде една кола“

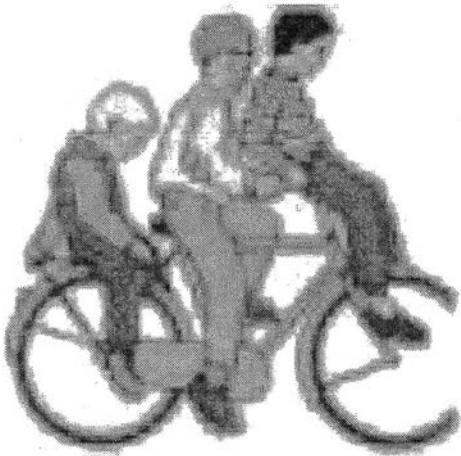
„Но, момчето не ја виде втората
кола што доаѓаше од другиот
правец“

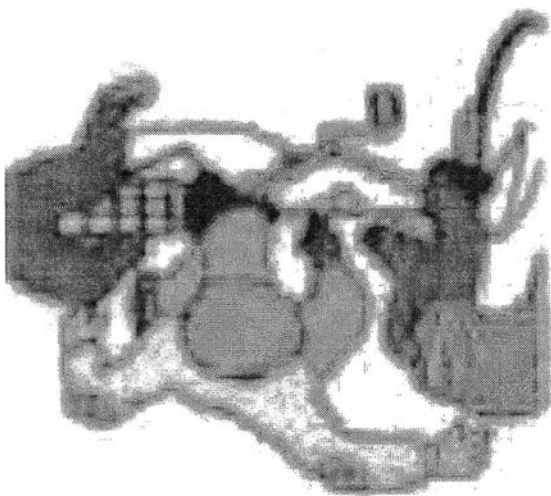
„Колата го удри и момчето
падна“

„Едно момче имаше велосипед,
но неговите двајца другари
немаа“

„Момчето ги покани другарите
да седнат на велосипедот“

„Момчињата беа многу тешки,
и паднаа“